

עיונים בתורת בניין הכוח הצבאי

יעקב זיגדון

עיונים בתורת
בניין הכוח הצבאי

עיונים בתורת בניין הכוח הצבאי

יעקב זיגדון

Studies in
Force Design Theory
Jacob Zigdon

עורך: סא"ל (מיל') צבי עופר
איסוף החומר, עיבוד ותרגום: סמ"ר דור שביט

סדר עימוד: א.ג. שרותי מחשב
לוחות והדפסה: כריכית מאירי בע"מ
עיצוב עטיפה: תמר ורסנו
תמונת העטיפה באדיבות ההוצאה לאור פו"ם
נדפס בישראל התשס"ד - 2004 (מהדורה פנימית בצה"ל)
הדפסה שנייה - התשס"ח - 2008

מסת"ב ISBN: 978-965-05-1459-4

©

כל הזכויות שמורות למדינת ישראל - משרד הביטחון

לנילי

תוכן העניינים

13	הקדמת המחבר
15	מבוא
27	פרק א' – למהותו של בניין הכוח
27	בניין הכוח – מונח או מושג ?
28	ייעוד ואתגר בבניין הכוח
29	טבעו ומאפייניו של בניין הכוח
	ההקשר הכולל; בניין הכוח כמערכת מורכבת; בניין הכוח כתהליך; בניין הכוח כתוצר מוחשי.
38	מיקומו של בניין הכוח יחסית לתחומי עיסוק אחרים
	בין בניין הכוח להפעלת הכוח; בין בניין הכוח להכנת הכוח; בין בניין הכוח לקיומו; בין בניין הכוח להכנת תשתית צבאית.
42	רכיבי בניין הכוח
	חמשת רכיבי בניין הכוח; תורת הלחימה; היקף הצבא ומבנהו הארגוני; אמצעי לחימה פיתוח הצטיידות ורמות מלאי; כ"א – ניהול, מיצוי פיתוח וטיפוח; הכשרות.
45	סיכום
49	פרק ב' – בניין הכוח בהגות הצבאית
50	עד קלאוזביץ'
	א. סון טסו. ב. מקיאוולי. ג. מונטקוקולי. ד. דה סאקס. ה. מזרואה. ו. פון בילוב. ז. זימיני.
56	אחרי קלאוזביץ'
	א. מולטקה. ב. שליפן. ג. די פיק. ד. זאקט. ה. לונדנדרף. ו. לידל הארט.
62	התפתחות ההגות הצבאית המודרנית בתחום בניין הכוח:
	שלב א' – הראייה השלמה; שלב ב' – המעבר לניהול מבצעים' – הממד החומרי; שלב ג' – המעבר לניהול מבצעים' – הממד הנפשי; שלב ד' – הראייה השלמה – סגירת מעגל.

פרק ג' – מדוע התעלם קלאוזביץ' מבניין הכוח?	71
הטענה: בניין הכוח אינו שייך לימלחמה עצמה	72
ההסבר:	77
המצביא – המדינה והנפש; ואלך: מענה לסכמאטיות; צמצום המושג 'אסטרטגיה'; התמקדות בעיקר; השפעת ההשכלה.	
התייחסותו של קלאוזביץ' לבניין הכוח:	79
תורת לחימה; היקף הכוח הצבאי; מבנה הכוח; אמצעי לחימה; הכשרות ואימונים.	
סיכום – בניין הכוח על-פי קלאוזביץ'	86
פרק ד' – בניין הכוח כאספקלריה של תפיסת הביטחון הלאומי	91
מדוע בניין הכוח הוא אספקלריה של תפיסת הביטחון הלאומי?	91
תפיסת הביטחון הלאומי ובניין הכוח במדינות שונות	94
הדרג המדיני, תפיסת הביטחון ובניין הכוח הצבאי	99
המענה בתפיסת הביטחון; איומי פנים וחוץ; יומרות המדינה; רמת החרדה; אילוצים; מבנה הצבא; הגנה טריטוריאלית מול כוח משלוח; זירות מלחמה; אסטרטגיה של מניעה שלא על רקע ביטחוני-צבאי מדי.	
סיכום	106
פרק ה' – מהי עוצמת הכוח המספקת? שאלת היסוד בבניין הכוח	113
מבוא – שאלת היסוד בבניין הכוח	113
מהי עוצמה צבאית?	113
למה העוצמה הצבאית צריכה להיות מספקת	117
כיצד מודדים עוצמה צבאית	119
הקושי במדידת עוצמה; המודל של לנציסטר; המודל של דפואי; חישוב העוצמה הצבאית.	
פרק ו' – מקורות העוצמה הצבאית	127
מבוא	127
רכיבי עוצמת הכוח הצבאי	128
כוח הלחימה – אימונים, ארגון, תנופה צבאית; כושר העמידה הצבאי; רוח הלחימה.	
יכולות הכוח הצבאי	135
יכולת התאוששות מהירה; יכולת מיצוי ושימור יתרון יחסי;	

	הסתגלות לסביבה משתנה והתאמה אליה; היכולת לשלול מהאויב
	רכיב משמעותי במבנה כוחו; היכולת הצבאית למנוע מהיריב מקורות
	עוצמה; היכולת לשלוט על נתיבי תחבורה ואספקה; היכולת לתקוף
	בעורף ואת העורף ('יכולת אסטרטגית'); היכולת לאזן בין מרכיבי הכוח;
	יכולת הכרעה מהירה; היכולת להתרחב ולהתפשט בהתאם לנחיצות צבאית.
142	גמישות מדינית
143	איכות ההנהגה
144	חוסן כלכלי בהקשר הצבאי
149	עמידות חברתית
150	נחישות ועליונות מוסרית
155	פרק ז' – הכנת הכוח – הגשר המחבר בין בניין הכוח להפעלתו
155	הקדמה
156	הגדרת המושג "הכנת הכוח"
157	רכיבי הכנת הכוח:
158	הקשר בין בניין הכוח להכנתו
160	סיכום
161	פרק ח' – המקורות לשיטות השירות הצבאי
163	התיאוריה הקיימת בנושא שיטות השירות הצבאי
	אנדרסקי סטאניסלב – ארגון צבאי כביטוי לסדר חברתי;
	גיון קיגן – הלחימה כביטוי תרבותי; אליוט א' כהן – שמונת טיפוסים
	השירות הצבאי; סטיוארט כהן – הצמצום לסוגי השירות העיקריים.
168	הגורמים הקובעים את שיטות השירות
181	פרק ט' – התנדבות או חובה? שאלת היסוד בשיטת הגיוס
181	הדילמה – בין גיוס חובה להתנדבות
	טראומת הקורבנות; חשש ממיליטריזם; צבא המונים מול צבא עילית;
	אידיאולוגיה וערכים – שוויון אזרחי ומעורבות עממית.
188	הצורך במסה – הדיון על גודל הצבא
190	הולדתו של גיוס החובה
193	פרק י' – מבנה צבא על-פי שיטות שירות
193	צבא הקבע

195	שכירי חרב
198	עבדות צבאית
198	מיליציה
205	מילואים
206	שיטות שונות להחזקת כוחות מילואים
207	שיטות שירות חובה סלקטיבי
209	הדגם המשולב – חובה והתנדבות
212	'האומה החמושה'
217	פרק י"א – עקרונות ארגון כוח צבאי
218	המפקד העליון על הצבא הוא אזרח
	"השיטות השגרתיות" – קלאוזוביץ; תיאורית "הפיקוח האובייקטיבי";
	התיאוריה הנורמטיבית; תיאוריה של התאמה והרמוניה; תיאוריית
	הדו-שיח בין לא שווים.
225	שני דרגים בפיקוד העליון של הצבא
225	מועצה מייעצת
226	המפקדה הצבאית הכללית
229	ארגון הצבא על-פי ממד לחימה גיאוגרפי
230	הפרדה בין המערכת המבצעית למערכת המקצועית
231	עוצבת יסוד
234	שרשרת פיקוד ואחדות פיקוד
239	פרק י"ב – בניין הכוח בעימות המוגבל
239	מבוא
240	דפוסי הפעולה בעימות המוגבל:
	פעולות לחימה; פעולות שיטור; פעולות מנהלתיות-אזרחיות;
	פעולה תודעתית.
241	מעגלי המענה בעימות המוגבל:
	מעגל ההרתעה; מעגל סיכול ומניעה; מעגל יירוט; מעגל התגוננות
	פסיבית; מעגל ההכרעה הכוללת.
243	שילוב דפוסי הפעולה עם מעגלי המענה ובניין הכוח בעימות המוגבל
244	תורת הלחימה:
246	תמהיל הכוח
249	מבנה וארגון

250	 מדוע החטיבה המרחבית?
251	 אמצעי לחימה
252	 הכשרות, אימונים ותרגילים
253	 סיכום

פרק י"ג – בניין כוח המילואים בעידן הפוסט-מודרני

259	 מבוא
260	 האבחנה בין טיפוסי צבאות
262	 באיזה עידן נמצא צה"ל?
263	 סגולות כוח המילואים בצבא הפוסט-מודרני:
	מסה; צבא קטן, חכם ו... יקר; עלות; מתינות; פיצוי לשירות חובה.
265	 כיוונים בבניין כוח המילואים בצה"ל בעידן הפוסט-מודרני:
	ייעוד הכוח; תפקידי כוח המילואים; שיטת הגיוס; זמינות וכשירות
	כוח המילואים; מבנה כוח המילואים.
267	 סיכום

פרק י"ד – מעגלי האש

273	 האש והתמרון
274	 דמוגרפיה ואש
275	 המקרה הישראלי
276	 מורכבות הפעלת האש:
	מבנה מערכת האש; תת-מערכת לייצור האש; תת-מערכת לייצור
	המטרות; תת-מערכת לפיקוד ושליטה.
278	 תיאום שלוש תת-המערכות
280	 נקודות התורפה במערכת האש:
	תחום האמלי"ח; פיקוד ושליטה; תורפות במערכת; הגורם האנושי.
282	 כיווני המענה

רשימת מקורות

ראיונות

רשימת תרשימים

1. חמשת תחומי העיסוק של 'מעשה המלחמה' 38
2. ארבעה מצבי מפגש אפשריים בין בניין הכוח להפעלתו 40
3. החלוקה המושגית של קלאוזביץ 73
4. הקשר בין תשומות הביטחון הלאומי לתפוקת העוצמה הצבאית 117
5. משתני הלחימה במודל דפואי 123
6. יחסי הכוחות ישראל-ערב ע"פ בן גוריון שנת 1953 133
7. מאזן העוצמה של ישראל-ארצות ערב – שנת 2002 134
8. התלות ההדדית בין רכיבי "מעשה המלחמה" השונים 156
9. גבולות גזרה תפקודיים בין בניין הכוח להפעלתו 158
10. שיטת שירות כתוצר של מתח בין קטבים שונים 162
11. אחוז ההוצאה לביטחון מהתל"ג ביחס למספר המדינות 178
12. תבנית עקרונית לארגון צבאי במדינה מתוקנת 218
13. השוואה בין צבא מודרני, מודרני מאוחר ופוסט-מודרני 261
14. שלושת מעגלי האש 276
15. 'המטרה' כחוליה המחברת את שלושת המעגלים 279

הקדמת המחבר

בניין הכוח הצבאי והפעלתו הם שני הרכיבים העיקריים המשלימים זה את זה במעשה המלחמה. בניין הכוח הוא המסד, התשתית ונקודת המוצא להפעלת הכוח הצבאי. על-פי בניין הכוח ייקבעו תורת הלחימה הבסיסית, היקף הצבא ומבנהו הארגוני, סוג אמצעי הלחימה, אופן ההצטיידות בהם ורמות המלאי, הרכבו של המשאב האנושי והיקפו וכן סוג ההכשרות, האימונים והתרגילים של הכוח הצבאי. אולם למרות משקלו הניכר של בניין הכוח באומנות המלחמה, הוא נעדר כמעט לחלוטין מן ההגות העיונית הצבאית והביטחונית. תופעה זו מעוררת תמיהה בעיקר מפני שמרב משאבי התקציב, הזמן וכוח האדם של הצבאות מושקעים דווקא בבניין הכוח.

מטרתו של ספר זה היא להרחיב את היריעה העיונית בנושא בניין הכוח הצבאי. הדיון בו מתמקד בשאלות יסוד כגון: מהי עוצמה צבאית, מהי מידת העוצמה הצבאית הדרושה למדינה; מהו המבנה הארגוני המיטבי עבור הצבא בנסיבות מסוימות; מהן שיטות הגיוס לצבא ועוד.

"עיונים בבניין הכוח הצבאי" הוא פרי של התנסות מעשית רבת שנים בבניינו של הכוח הצבאי, בהכנתו לקראת עימותים ובהפעלתו. ההתנסות הזו, בצד התבוננות עיונית מעמיקה, אפשרו לי לגבש את היסודות התאורטיים המשמשים בסיס לספר זה.

מבוא

מהו בכלל בניין כוח צבאי?

על כך הייתה למקיאווילי תשובה ברורה:

[...] כל העומד לערוך מלחמה, מטרתו להתראות פנים [אל פנים] עם האויב בשדה ולנצח במערכה. כדי לעשות זאת יש להכין צבא; כדי להכין צבא, דין למצוא אנשים לכך, דין לציידם בנשק ולסדרם, דין לאמנם בחטיבות קטנות וגדולות, להחנותם ואחר כך להציבם מול האויב, אם בעמידה ואם בתנועה.¹

מקיאווילי, כבר במאה ה-16, הגדיר את רכיבי בניין הכוח הצבאי ואת תכליתו – לנצח במלחמה. כיצד עושים זאת? מכינים צבא. כיצד מכינים צבא? בחר את האנשים המתאימים, צייד אותם באמצעי לחימה, ארגן אותם ביחידות לחימה, תרגל ואמן אותם בהתאם לתפיסת הפעלה ברורה ושלח אותם למערכה. **זוהי תורת בניין הכוח הצבאי על רגל אחת.**

ספר זה נועד להרחיב את היריעה ואת הידע בתחום זה. הספר מתבסס על סדרת הרצאות שניתנו במכללה לפיקוד ולמטה בשנים 2001-2004 לקורסי ההכשרה השונים: 'ברק' – למפקדי גדודים; 'רקיע' – למפקדי טייסות; 'אפק' – לקציני מטה; ובמכללה לפיקוד טקטי, המכשירה מפקדי פלוגות ביבשה.

העיסוק בבניין הכוח הצבאי הוא תוצר נלווה למלחמה בעת החדשה – מלחמה המאופיינת בהפעלת צבאות המונים מטעם המדינה ולמענה. הגידול המשמעותי בצבאות, וההשלכות הנרחבות כתוצאה מכך, העמיקו את העניין בתחום בניין הכוח הצבאי ולא רק בניהול המלחמה עצמה.

צבא ההמונים המגויס מכל שכבות העם בתוקף גיוס חובה כללי, הוא שהחליף את עידן הצבאות השכירים. היה זה צבא גדול ונייד יחסית לקודמו. גורמים ונסיבות שונות אִפשרו זאת: עליית הלאומיות; המהפכה התעשייתית; העיור, שהביא למוצרי תיעוש לשימוש צבאי; הרובה והתותח בעל הקנה המחורק ונטען המכנס; קטר הקיטור; מסילות הברזל והטלגרף החשמלי, שאִפשרו את הניידות. רמת ההשכלה של סגל הקצונה והחיילים השתפרה באופן משמעותי.

צבא ההמונים היה המענה היחיד שיכלו להעמיד המהפכות האמריקנית והצרפתית כנגד צבאות של שכירי חרב מאומנים. המסה הגדולה גישרה על פערי ההכשרה, הציוד והאימון. המלחמה העממית דחקה את רגלי הממשלות מאז המהפכה הצרפתית. המדינה הלאומית המודרנית שהופיעה, המאופיינת בסמכות ריכוזית, אָפשרה את הקמת הצבאות הגדולים על-ידי הזרמת משאבי אנוש וחומר אדירים, שלא התאפשרו קודם לכן. וחשוב מכול, היא סיפקה וריכוזה את האנרגיות הנפשיות העצומות של העם.

רוח חיים אחרת פעמה בצבא המתבסס על העם. רוח זו נבעה מעצם החיזיון החברתי החדש והרגשות הלאומיים. היא ליבתה את השנאה והיצר. כך הוצת הלהט של רוח הלחימה בעוצמה שלא הייתה מוכרת בצבאות השכירים. המלחמה הפכה להיות פרי מאמץ לאומי כולל. הצבא כאמצעי הוא מעתה של המדינה. ההיגיון של המלחמה הוא לא של השליט או של בעל הצבא אלא של המדינה, כל אחת בהתאם לאופייה ומשטרה – כל מדינה ושיטתה בביטוי רצון העם.

לצבא שונה זה נדרשו: תורות הפעלה חדשות; ארגון שונה הנובע מהגודל העצום; חשיבה אחרת לגבי ההצטיידות והחימוש שלו; קביעות חדשות לגבי כשירותו, אימונו והכשרתו. בספר זה אנסה לתת מענה חלקי לחלק מהתהיות. הספר לא דן דווקא במקרה הפרטי של מדינת ישראל, למעט חריגות שיצוינו בהתאם, אלא בראייה אוניברסאלית.

הפרק הראשון, **"למהותו של בניין הכוח"**, מברר אם צמד המילים 'בניין כוח' הוא מונח מוחלט או מושג תלוי-הקשר. המסקנה היא כי על מנת לפרש אותו, האפשרות השנייה מביאה לתובנה שיש להעמיק במושג ולהעניק לו קונקרטיזציה מתוחמת במקום ובזמן. **ייעודו של בניין הכוח הצבאי**, הוא המוכנות המבנית של הכוחות הלוחמים למלחמה רלוונטית. בהמשך, מבורר טבעו של בניין הכוח; היותו פרי מאמץ לאומי שאין לו היגיון משלו, אלא כנגזרת מזה של המלחמה. **בניין הכוח** מהווה מערכת מורכבת רבת משתנים. למערכת זו מערכות-משנה והיא מלאת סתירות, ניגודים ומתחים פנימיים; היא דינאמית ויציבה, מבודלת וכוללת, שחסינותה מותנית באיזונה. **בניין הכוח הצבאי** מתוחם בזמן ובתפקוד. **בזמן**, זהו תהליך שראשיתו בתפיסת הביטחון וסיומו בהפעלת הכוח. בניין הכוח מהווה את אחד מחמשת תחומי העיסוק העיקריים של מעשה המלחמה יחד עם הפעלת הכוח; הכנתו; קיומו; והכנת התשתית והמרחב. רכיבי בניין הכוח בספר זה יתייחסו: לתורת הלחימה כראשונה בין שווים; להיקף הצבא – מבנהו וארגונו; לאמצעי הלחימה – פיתוחם, ההצטיידות

בהם ואחזקת רמות מלאי; לכוּח-האדם – ניהולו, מיצוי, פיתוחו וטיפוחו; ולהכשרת הכוח – אימונים ותרגילים.

הפרק השני, **בניין הכוח בהגות הצבאית**, סוקר את משנתם ואת התייחסותם של עיקר הוגי הדעות הצבאיים בנושא בניין הכוח. הסקירה נחלקת לתקופה עד קלאוזביץ, כקו פרשת מים, ולאחריו. קביעה זו נובעת מערכיותו של קלאוזביץ, ובעצם היותו יָד, למעשה, למעבר מצבאות השכירים לצבאות ההמונים. פירוט משנתו של קלאוזביץ מובאת בנפרד בפרק הבא. ההגות הצבאית אינה משתמשת במושג '**בניין כוח**' אלא ב'**מבנה צבאות**' מול '**ניהול מבצעים**', או: '**ההכנות למלחמה**' ו'**המלחמה עצמה**'. הסקירה מתחילה בסון טסו, שחידד בעיקר את תפקיד המנהיג כבונה כוח, לעומת המצביא, המפעיל אותו. מקיאוולי, המצוטט רבות בעבודה זו, התייחס באופן שיטתי וסדור לבניין כוח צבאי, ועיקרי משנתו מובאים בפתיח של מבוא זה.

חולשת הניתוח של מקיאוולי, היא בעצם קביעתו והעדפתו את השיטה המיליציונית כבלעדית לניתוחו. מונטקוקולי, דן במלחמה באופן המקיף והרחב ביותר, עד זמנו. הוא חילק את הדיון לתקופה שלפני המלחמה, במהלכה ואחריה. חשיבותו, היא בהגדת התכלית המדינית של המלחמה. בכך, הוא הניח למעשה את התשתית לקלאוזביץ.

דה סאקס מפריד בין 'העיסוק בפרטים' של ההכנות למלחמה אל מול 'החלק הנשגב של ניהול המלחמה עצמה'. מזרואה הבחין בין החלק המדעי של המלחמה, קרי בניין הכוח בשפתנו לבין החלק הרוחני שבה, שהוא פרי הגאונות של המצביא בשדה הקרב. זימויני חילק את מדע המלחמה לשישה רכיבים, כאשר, את בניין הכוח אפשר למצוא אצלו באסטרטגיה ובלוגיסטיקה.

מולטקה, לאחר עידן קלאוזביץ, החשיב מאוד את ההכנות למלחמה ואת ההתניה שהן יוצרות להצלחה במלחמה עצמה. פון שליפן עסק בעיקר בבעיה שנוצרה בשליטה והנעה של צבאות הענק. די פיק, הציע את מודל הצבא המשולב – צבא קבע, מילואים וגיוס חובה – כאשר בכל דרך, עליונות האדם, היא המכריעה, לדעתו. זאקט, בונה הרייכסוואר במגבלות חוזה ורסאי, העדיף את הצבא הקטן והמקצועי. לודנדורף טען לריכוז כלל מאמצי המלחמה בידי מצביא עליון עוד בטרם מלחמה. לידל הארט, אבי ההגות של הכוח הצבאי המודרני, מיצה את הופעת הטנק והמטוס במשנתו הסדורה. לידל הארט הטיל את האחריות לבניין הכוח הצבאי לרמות העוסקות באסטרטגיה רבתי.

העיסוק ההגותי בבניין הכוח הצבאי ידע ארבעה שלבים: בשלב הראשון העיסוק במלחמה היה שלם והוא מיוצג במלוא היקפו על-ידי מונטקוקולי; בשלב השני,

המושפע בעיקרו מתקופת ההשכלה, נדד מרכז הכובד מ'**מבנה הצבאות**' ל'**ניהול מבצעים**', בעיקר מההיבט החומרי שלו. שלב זה מיוצג בעיקרו על-ידי החשיבה הגיאומטרית של פון בילוב; קלאוזביץ, מייצג את השלב הבא בהתפתחות העיסוק בנושא בניין הכוח. כמייצגה של הגישה הרומנטית, גם הוא עוסק בעיקר ב'מלחמה עצמה' אולם, בעיקר מצידה הנפשי והרוחני; לידל הארט, סוגר את המעגל בראייתו השלמה והמקיפה את בניין הכוח והפעלתו.

הפרק השלישי, **מדוע התעלם קלאוזביץ מבניין הכוח?** מהווה למעשה השלמה נדרשת לפרק הקודם. בפרק זה נעשה ניסיון לברר את ההתעלמות המופגנת של בעל תיאוריית המלחמה, המקיפה ביותר בעת החדשה, מבניין הכוח, לפחות באופן יחסי להפעלתו. טענתו העיקרית של קלאוזביץ, היא כי בניין הכוח אינו שייך למלחמה עצמה, מכיוון שתורת המלחמה עוסקת בשימוש באמצעים שהוכנו מבעוד מועד. ההיגיון שבטענה הוא ראש לכול מתודולוגי: הרצון להרחיק כל גורם זר מהעיסוק העיקרי, על מנת לרדת לשורשיו וחיוניות הבירור וההפרדה בין המושגים השונים. ההיגיון האחר שבטענה, הוא שאכן קיים קשר ברור בין בניין הכוח להפעלתו ברמה של תוצאת בניין הכוח כמהווה נקודת מוצא למפעיל. אולם, **ההפעלה היא הדומיננטית והקובעת**. קביעה זאת נובעת מההכרה ש**מהות המלחמה היא הלחימה ואין בלתה**. נימוק נוסף, הוא ראיית המלחמה כקרב אחד גדול של המדינה: לרשות המדינה עומד הכוח הצבאי המופעל בידי המצביא; המדינה, על משאביה ומאמציה היא שבונה את הכוח הצבאי, כמו את העוצמה המדינית. הנמען העיקרי של קלאוזביץ הוא המצביא, המקבל כנתון את הכוח שנבנה על-ידי המדינה ומפעיל אותו כמיטב גאוניותו.

הפרק הרביעי, **בניין הכוח כאספקלריה של תפיסת הביטחון**, מסכם את התשומות העיקריות שתפיסת הביטחון הלאומי אמורה לצקת לתהליך בניין הכוח הצבאי. תפיסת הביטחון מוגדרת בפרק זה כ'**ראשית הצירים**' של תהליך בניין הכוח, המסתיים עם הפעלתו. שלוש סיבות לכותרת פרק זה: בניין הכוח, מבטא באופן מוחשי את התפיסה המופשטת מעצם טבעו; המדינה היא המשקיעה את התשומות העיקריות לבניין הכוח הצבאי; והיקף כה נרחב של משאבים יכול להתבצע רק ברמה של מדינה. הפרק מביא דוגמאות לתפיסת ביטחון ולבניין כוח צבאי משבע מדינות שונות – דוגמאות הממחישות את ההכוונה והמסגרת אותה מכתיבה המדינה לבונה הכוח הצבאי.

תפיסת הביטחון אמורה לתת לבונה הכוח תשובה לחמשת השאלות הבאות:

מהי דרגת היומרה הלאומית שאליה הכוח הצבאי אמור לתת מענה? דרגת היומרה יכולה לנוע משמירת סטאטוס-קוו ועד ליומרה גלובאלית. היומרה הלאומית

תקבע בעיקר את אופי הכוח הצבאי; הגנתי או התקפי, בנוי ככוח משלוח או רק כמגן על הטריטוריה הלאומית וייעודו של הכוח מול איומי פנים וחוץ.

מהי רמת החרדה הנסבלת על-ידי המדינה? רמת החרדה תקבע את היקף הכוח, גודלו, רמת המוכנות והכוננות שלו.

מהם המשאבים המוקצים לבונה הכוח? משאבים במשמעותם הרחבה ביותר כמו: כוח-אדם, תקציב, הכוונה לאומית לתעשיות, למחקר ופיתוח ועוד. הקצאת המשאבים תקבע באופן יחסי גם להשקעה ברכיבי מענה אחרים לביטחון הלאומי: המדיני, החברתי, הכלכלי וכד'.

מהי הנכונות הלאומית להקרבה? תשובה לשאלה זו יכולה להתבטא, כפשוטה, בסיכון חיי אדם עד נכונות לפגיעה ברמת החיים ופגיעה באורח החיים.

האם יש לכוח הצבאי משימות ותפקידים שאינם מטבעו של צבא? כנובע מתפיסת הביטחון הלאומי וכפי שהמדינה מוצאת לנכון להפעיל את כוחה הצבאי גם במשימות אחרות.

הפרק החמישי, **מהי עוצמת הכוח המספקת? שאלת היסוד בבניין הכוח**, מספק שתי תהיות כבר בכותרת הפרק: מהי עוצמה? ולמה היא צריכה להספיק? הפרק מברר ומפריד בין **העוצמה הביטחונית הלאומית** לבין עוצמה צבאית וכוח צבאי. העוצמה הביטחונית הלאומית מקיפה את כלל המשאבים הלאומיים הנדרשים כדי ליצור את היכולת להשפיע על מדינות אחרות. ואילו **העוצמה הצבאית**, היא מכפלת הכוח הצבאי במקדם משתנה של תפיסת הפעלתו ונכונותו לפעול בעיני יריבים שונים **ובהקשר קונקרטי ויחסי**. תכליתה של העוצמה הצבאית, היא להשיג ציות כפוי באמצעות איום או שימוש בכוח הצבאי. העוצמה הצבאית מהווה רכיב, לא בלעדי, בעוצמה הלאומית, כאשר הכוח הצבאי הוא הרכיב הפיזי שלה.

העוצמה הצבאית צריכה להספיק לתכלית המדינית במשמעותה הרחבה ביותר, כפי שהובאה בפרק הקודם. התובנה השנייה, בהקשר זה, היא שבגלל אופייה, טבעה והפיתויים הצפונים בה, **על העוצמה הצבאית להיות מספקת** ולא פחות אבל גם לא יותר ממהנדרש. הגדרה זאת מעוררת את השאלה: **כיצד אפשר למדוד את העוצמה?** שני מודלים חלקיים ולא מספקים מתוארים בפרק זה: המודל של לנצ'סטר ושל דפואי: הראשון, שהוכיח שפער כמותי מביא להגדלת פער העוצמה בחזקה שנייה, ואילו פער איכותי משפר עוצמה רק בחזקה ראשונה; השני, שניסה לחזות תוצאות קרבות באמצעות ניתוח של 73 משתנים שונים. אימוץ של הגדרת העוצמה הצבאית ובעיקר הרכיב התפיסתי והסובייקטיבי שבה, שהובאה לעיל, ישים לאל כל ניסיון דומה ויהפוך את המשוואה לירכה' ובלתי ניתנת לחישוב בעליל.

הפרק השישי, **מקורות העוצמה הצבאית**, מברר ומגדיר את שורשיה ואת רכיביה. העוצמה הצבאית נובעת מעוצמת הביטחון הלאומי, המורכבת: מכוח צבאי, המהווה גם תשומה וגם תפוקה שלה; מגמישות מדינית; מאיכות ההנהגה; מחוסן כלכלי; מעמידות חברתית; ומעליונות המבוססת על ודאות מוסרית.

עוצמת הכוח הצבאי מורכבת מכוח לחימה, מכושר העמידה ורוח הלחימה שלו. כוח הלחימה מותנה: ברמת אימונים אפקטיבית לתפיסת לחימה רלוונטית; מעילות הארגון הצבאי; ומהיכולת של הכוח לשמר את התנופה שלו. יעילות הארגון תימדד ביכולת להסתגל למצבים ולסביבה משתנה. היכולת לשמר תנופה תימדד בתפיסת לחימה, ביכולת טכנית ובעתודות כוח-אדם, מלאי ציוד וחלקי חילוף.

סימנים מעידים על עוצמת הכוח הצבאי באים לביטוי ברשימת היכולות הבאה:

יכולת התאוששות צבאית;

היכולת למצות יתרון יחסי;

היכולת לשלול מהאויב רכיב משמעותי במבנה כוחו;

היכולת הצבאית למנוע מהיריב מקורות עוצמה;

היכולת לתקוף בעורף ואת העורף ('יכולת אסטרטגית');

היכולת לשלוט על נתיבי תחבורה ואספקה;

היכולת להסתגל למצבים משתנים כולל מודרניזציה;

היכולת לאזן בין מרכיבי הכוח;

יכולת הכרעה מהירה;

היכולת לשמר יתרון יחסי;

והיכולת להתרחב ולהתפשט בהתאם לנחיצות הצבאית.

הגמישות המדינית, בהקשר של העוצמה הצבאית תימדד במרחב האפשרויות שיש לדרג המדיני לפני שהוא נאלץ להפעיל כוח צבאי – מרחב הלגיטימיות בשימוש בכוח מבית ומחוץ ומידת השליטה שיש לו על הצבא.

איכות ההנהגה האזרחית ומידת השפעתה על הכוח הצבאי תתבטא ביכולתה להשתמש בכוח ולמצות את העוצמה הטמונה בו. חוסן כלכלי של מדינה – בהקשר ישיר של העוצמה הצבאית – יבוא לידי ביטוי ביכולתה התעשייתית לצורכי הצבא ובכושר הייצור שלה, בזמינות חומרי גלם רלוונטיים וביעילות ארגונית, שתפקידה למצות את הפוטנציאל הטמון במערכת. העמידות החברתית, המאפשרת את השימוש בכוח הצבאי והוודאות בעליונות המוסרית מספקים את החיוניות הנדרשת של העוצמה הצבאית.

הפרק השביעי, **הכנת הכוח – הגשר המחבר בין בניין הכוח להפעלתו**, מיועד

לברר את הקשר שבין השניים. המושג 'הכנת כוח' מבטא תהליך מתמשך ורב תחומי, העוסק בשימור הכוח, בפיתוחו, בשכלולו ובהעלאת רמתה המקצועית של יחידה צבאית לפעול לאור תפיסה מבצעית, ובהקשר למשימות מוגדרות, ולבצע את משימותיה ביעילות ובתכליתיות. הכנת הכוח כוללת שלושה רכיבים: עמידה במדדי כשירות מוגדרים; מוכנות לביצוע משימה במונחי תפוקה/הישגים נדרשים; וקיום כוונות להתחיל בפעולה מבצעית במונחים של משך ההיערכות ושלבי ההתארגנות.

כשירותו של הכוח, מבטאת את גבולותיה של מעטפת היכולות הבסיסיות שלו (מבצעית ולוגיסטית) בהקשר של מתאר הפעלה כללי. **מוכנות הכוח**, מבטאת את מידת יכולתה של היחידה לבצע משימה מוגדרת. מכאן שהיא שונה בין כוח לכוח ואף משתנה מעת לעת. **כוונות**, מוגדרת בפרק הזמן הנדרש מיחידה על מנת להתחיל לפעול.

בניין הכוח והכנתו הם שני תהליכים השזורים זה בזה. ההבחנה העיקרית בין השניים, היא בהיותו של בניין הכוח תהליך תלוי תרחיש-אב כללי, בעוד שהכנת הכוח תלויה תפיסה מבצעית ומוכוונת משימה קונקרטית יותר. הפרדה והבחנה בין השניים יקלו על העושים במלאכה, לצורך מימושה היעיל יותר.

הפרק השמיני, **מקורות שיטות השירות הצבאי**, מנתח את שיטות השירות השונות ואת מקורותיהן. שיטת השירות הצבאי מורכבת משלושה רכיבים: המטרה הצבאית של הכוח וייעודו; משך הזמן אותו מקדיש הפרט לשירות פעיל; ושיטת הגיוס שננקטה. השירות יכול להתבסס על גיוס חובה, התנדבות, או תמהיל של השניים. שיטת שירות המתבססת על גיוס חובה – יכולה להיות כללית, בדרגות, מיליציה, מילואים או עבדות צבאית. שיטת שירות המתבססת על גיוס התנדבותי – יכולה להיות צבא קבע לשירות ארוך או קצר, מיליציה, מילואים או שכירי חרב. במציאות נמצא צבאות המורכבים מתמהיל של שיטות השירות השונות. בכל מדינה תמהיל זה מבטא את המתח הנוצר בין שלושה קטבים: החברתי-תרבותי, המשטרי-מדיני; וקוטב המגבלות והאילוצים על המדינה. תוצר המתח הזה בא לביטוי בעיקר בשיטת הגיוס ובהחלטה המקדמית שבין גיוס כפוי לבין גיוס התנדבותי לשירות צבאי. בקוטב התרבותי נמצא את המטען המשותף החברתי הגדול של אמונות, ערכים, אסוציאציות, מיתוסים, טאבו, מנהגים, מסורות, הרגלים, דרכי חשיבה, דיבור והבעה אמנותית, המייצבים כל חברה. הקוטב המשטרי-מדיני נותח בהרחבה בפרק הדין בכך. ובקוטב היכולות והאילוצים נמצא בעיקר חסמים והזדמנויות מדיניות, נתונים גאו-אסטרטגיים, יכולות דמוגרפיות, כלכליות וטכנולוגיות המשפיעים על שיטת השירות.

הפרק סוקר גם את עיקרי התיאוריות הקיימות בנושא: התיאוריה של אנדרסקי סטניסלאב שלפיה הארגון הצבאי מבטא את הסדר החברתי ממנו היא צמחה; ג'ון קיגן הגורס כי המלחמה היא ביטוי של תרבות; אליוט כהן, המציג את כלל השיטות הקיימות; וסטיוארט כהן, המתמקד במקרה הישראלי.

הפרק התשיעי, **התנדבות או חובה? שאלת היסוד בשיטת הגיוס**, דן בנימוקים ובקריטריונים בהם תעסוק מדינה בבואה לדון בסוגיה זאת. שיטת הגיוס היא הפרמטר המשמעותי יותר של שיטת השירות. שאלת שיטת הגיוס, הנעה בין גיוס חובה לגיוס התנדבותי, היא תוצר של ביטוי רעיוני, חברתי, לאומי וצורת המשטר. הדיון בין שתי שיטות הגיוס, הוא קודם כל רעיוני, לפני שהוא הופך לדיון פרקטי לגבי נחיצותו והיכולת של המדינה לממשו. בדילמה שבין שירות חובה להתנדבות, חבויים שני קודים חברתיים הסותרים זה את זה: זה של הזכות לחיים, לחירות ולחתיירה לאושר; וזה של הקרבה עצמית מוחלטת כשהמדינה דורשת זאת.

הרתיעה העיקרית מגיוס החובה נובעת מטראומת הקורבנות המלווה את העולם בעקבות מלחמות העולם; החשש ממיליטריזם; וההעדפה הטבעית של אנשי הצבא את הצבא המקצועי והאיכותי על פני צבא המונים. אלא אם כן, תפיסת הלחימה מעדיפה את השימוש במסה של חיילים. מצדדי השיטה נימקו אותה כמבטאת באופן המיטבי את המעורבות הפעילה והממתנת של העם על הפעלה ושימוש בכוח צבאי וכיצרת שוויון חברתי אמיתי. הדיון על גודלו הרצוי של הצבא יתיחס לאפשרויות לקביעת הגודל, יחסית להיצע הדמוגרפי, או יחסית לצורך ולנחיצות. תשובה לשאלה זו, לדוגמה, תקבע אם הגיוס יהיה חובה מלא, בררני או התנדבותי.

הפרק העשירי, **מבנה צבא על-פי שיטות שירות**, סוקר את שיטות השירות האפשריות. **צבא הקבע**, כתבנית אפשרית לצבא, ראשיתו בצבא האשורי שדומה שעקרונותיו חלים על צבא הקבע של ימינו. התשלום המלא והקבוע, הלוגיסטיקה המרכזית, מחנות ייעודיים וריכוז הייצור של אמצעי הלחימה, היו מסימניו ונשארו עד היום. הבסיס העיקרי לשיטת שכירי חרב שהייתה נפוצה בעבר, והיום כמעט חלפה מן העולם, הוא מאפיין של מדינות עשירות ומעוטות אוכלוסין, הרוצות לעקוף את הנטל של אחזקת צבא קבע באמצעות קניית שירותים צבאיים על-פי הצרכים שלהן. **העבדות הצבאית** – שיטת שירות שעברה מן העולם.

שיטת שירות המיליציה, מוגדרת ככוחות צבא שהחיילים המשרתים בהם הוכשרו לשרת בצבא מבלי ששירותו בצבא סדיר. לבד מגיוסם לשירות פעיל במצבי חירום ומלחמה, שירותם והכשרתם לתפקיד נעשים בדרך של קריאה לתקופת שירות קצרה בשנה. המבחין העיקרי בין שיטת שירות מיליציונית לבין שיטת שירות

'מילואים', הוא העדרו של השירות בצבא סדיר – עובדה המשפיעה על אופיו ועל רמת המקצועיות של הצבא. מטבע ברייתה, המיליציה אינה בעלת כשירות התקפית. שירות החובה הסלקטיבי הוא הדגם הנפוץ בין המדינות שעדיין מקיימות את שירות החובה. באופן מעשי, שירות החובה הטוטאלי כמעט אינו קיים, ובכל מדינה נמצא הפתרון המקומי לגשר על המתח שבין הרצון לגייס את כולם לבין היכולת והצורך בכך. הדגם המשולב, על תצורותיו השונות – צבא קבע, סדיר מילואים או מיליציה – הוא הדגם הרווח במדינות שעדיין מקיימות את גיוס החובה. תוך שהן ממצות את היתרונות היחסיים של כל שיטה.

הפרק האחד-עשר, **עקרונות ארגון כוח צבאי**, דן באותם עקרונות אוניברסאליים המתאימים כמעט לכל צבא במדינה מתוקנת. העקרונות הנידונים בפרק זה הם כלליים ועוסקים ברמת הארגון הצבאי בכללותו. הארגון, הוא הדרך שבה מאוגדים מרכיבי הכוח – אנשים ומכונות – על-פי תפיסת הפעלה מוגדרת, המכוונת להפיק את מרב התועלת בנסיבות סבירות.

העיקרון הראשון, הוא היות המפקד העליון על הצבא אזרח. עיקרון זה, המיושם בכל המדינות הדמוקרטיות המתוקנות, הביא לשפע של תיאוריות ביחסי דרג מדיני-דרג צבאי. בפרק יתוארו חמש מהן: 'השיטות השגרתיות' של קלאוזוביץ; 'הפיקוח האבוייקטיבי'; 'התיאוריה הנורמטיבית'; התאמה והרמוניה; ו'דו-שיח בין לא שווים'.

העיקרון השני, דן בעובדה שבפיקוד העליון האזרחי על הצבא יתקיימו שני דרגים, לפחות. עיקרון זה מבטיח את האיזון המתאים ואת הריסון המתבקש בהפעלתו של הכוח הצבאי. אמצעי נוסף לריסון, הוא קיומה של מועצה מייעצת למפקד העליון של הצבא. עיקרון זה לא מיושם בכל המדינות וגווניו רבים.

הצבא עצמו מחזיק במפקדה כללית עם שתי חלופות עיקריות: האחת, כמו במדינת ישראל, שבה המפקדה שהיא האמצעי היחיד והבלעדי להפעלת הכוח הצבאי, מותנית בדרג האזרחי; האחרת, היא שהמפקדה הכללית היא רק מפקדה מתכננת, מתאמת ומייעצת לדרג הפיקודי האזרחי – כמו בארצות-הברית. רוב הצבאות מאורגנים על-פי ממד לחימה גיאוגרפי – יבשה, ים ואוויר. הסיבה לכך, היא טבעו השונה והייחודי של כל סוג לוחמה. חריגים לעיקרון זה הם צבאות שפרצו כבר לממד גיאוגרפי נוסף כמו החלל, או לממד תפיסתי ותודעתי ונתנו לכך ביטוי ארגוני. ההפרדה בין המערכת המקצועית למבצעית בצבא, היא ממאפייני הצבאות המודרניים לאחר מלחמת העולם השנייה. ההפרדה המתבקשת נובעת בעיקרה מהצורך בהתמחות. הדיון על גודלה של עוצבת היסוד, הרכבה ואופייה, הוא קריטי לתפקוד אפקטיבי

של הצבא. קביעה זאת נכונה לצבא הרומי כמו לצבאות מודרניים בימינו. עוצבת יסוד משמעותה העיקרית היא מתן אוטונומיה מבצעית ליחידה ארגונית בלחימה. קביעת גודלה והתאמתה לסוגי לחימה שונים, אמצעי הלחימה והתקשורת יבטאו את היעילות הארגונית. **אחדות הפיקוד ושרשרת פיקוד ברורה**, ולא דווקא היררכית, הם העקרונות הכלליים האחרונים שיסגרו את הפרק הנדון.

הפרק השנים-עשר, **בניין הכוח בעימות המוגבל**, מתייחס בעיקר למקרה הישראלי. הצורך בהתמקדות בבניין הכוח לעימות מוגבל נובע מחוסר הנחת בהתאמת הכוח הקיים להתמודדות בסוג עימות זה. ההנחה היא שהעימות המוגבל שונה בטבעו, באופיו ובמהותו מהלחימה הקונבנציונאלית. וזאת, מבלי לשכוח שיש לשתיים הרבה מהדומה והשווה. ההנחות הסמויות כי מוכנות לעימות קונבנציונאלי מכילה בתוכה את המוכנות לעימות המוגבל, והתייחסות סלחנית לעימות המוגבל שלא כאל איום קיומי הן שגויות מעיקרן.

בעימות המוגבל מזוהים ארבעה דפוסי פעולה שונים: לחימה; שיטור; מנהל-אזרחי; ותודעתי. מעגלי המענה בעימות המוגבל כוללים את: ההרתעה; הסיכול והמניעה; ההתגוננות הפסיבית; וההכרעה הכוללת. שילוב של דפוסי הפעולה עם מעגלי המענה ורכיבי בניין הכוח יובילו לתשובות הרצויות.

תורת הלחימה בעימות המוגבל חייבת להישען על תורת הלחימה הכללית, תוך השלכה מתואמת. לעומת זאת, שאר הפעילויות דורשות תורה משלהן, המתואמת עם הלחימה עצמה. תמהיל הכוח המומלץ, הוא הקמת כוחות ליבה לעימות מוגבל, כמו הקמת כוחות כאלה למלחמה קונבנציונאלית, והגדרת כוחות ורסטיילים לשתי צורות הלחימה. **עוצבת היסוד בעימות המוגבל, היא החטיבה המרחבית**. ההמלצה האחרונה, היא הצורך במתן מענה לאומי לבניין הכוח בעימות המוגבל, יחסית למעגלי המענה ולא לחלוקה הארגונית המסורתית.

הפרק השלושה-עשר, **בניין כוח המילואים בעידן הפוסט-מודרני**, כקודמו, דן במקרה הישראלי. הפרק דן בתהליך העובר על מדינות מערביות דמוקרטיות מארגון צבאי מודרני לפוסט-מודרני ובהקשר של כוח המילואים. שלוש מגמות מובילות לדגם הצבא הפוסט-מודרני: זהות הציוויליזציה שאליה הוא משתייך; הסירוב להסתכן באבדות בלחימה; והצירוף של שתי המגמות הראשונות, שהוא אי-הלגיטימיות של השימוש בכוח צבאי כמענה לפתרון בעיות מדיניות. אבחון של צה"ל, יחסית לקריטריונים שונים, מביא למסקנה כי צה"ל הוא ארגון צבאי מודרני עם 'פזילה' לפוסט-מודרני.

ניתוח סגולות כוח המילואים על יתרונותיו וחסרונותיו מצביע על כך שהוא נותן

מענה סביר לעידן הפוסט-מודרני של הצבאות. הסגולות הבולטות של כוח מילואים הן: המסה שלו, עלותו הזולה – יחסית לחלופות אחרות; היותו גורם הממתן מגמות מיליטריסטיות בחברה אזרחית פוסט-מודרנית; המענה האפשרי שהוא נותן לצמצום של גיוס החובה או אף לביטולו.

מכאן, כוח המילואים הוא המנגנון המאזן בין הצורך במסה צבאית לבין הרצון לנהל חיים תקינים במדינה. בגלל עלותו הנמוכה – יחסית לחלופות האחרות – מפצה כוח המילואים גם על המגמה העכשווית של אי-נכונות להשקיע כוח-אדם ומשאבים חומריים ביצירת מענה צבאי.

לבסוף, כוח המילואים ממתן מגמות מיליטריסטיות בכך שהוא מופעל רק כאשר הצורך הוא חיוני ומוחשי.

מכאן, ייעודו של כוח המילואים בצה"ל בעידן הצבא הפוסט-מודרני, הוא להיות עתודה וגיבוי לצבא הסדיר בעימות המוגבל, ולהוות מעין "תרופה" למקרה של מלחמה כוללת. כוח המילואים יופעל רק לתפקידי לחימה מובהקים. תמהיל הכוח, זמינותו ומידת כשירותו יקבעו את היקף ההשקעה הנדרשת והאפשרית. שיטות שונות לבניין הכוח יאפשרו להתאימו לנסיבות הספציפיות.

הפרק הארבעה-עשר, מעגלי האש – הפיקוד והשליטה כרכיב התורפה בבניין כוח האש, דן ברכיב האש בבניין הכוח. רכיב זה תפס תאוצה משמעותית בשנים האחרונות, לפחות באופן יחסי לעיסוק בתמרון המסורתי. הסיבה העיקרית לכך הן אותן מגמות שנותחו בפרק הקודם ועיקרם, הוא ההימנעות והרתיעה מקורבנות, תוך מיצוי וניצול של טכנולוגיות המאפשרות זאת.

מערכת האש בנויה משלוש תת-מערכות: הראשונה, מייצרת את האש; השנייה – את המטרות; והשלישית, היא מערכת המשנה לפיקוד ולשליטה. התיאום והסנכרון בין מערכות המשנה הוא נקודת התורפה בהפעלה יעילה ואפקטיבית של האש. הסיבה לכך נובעת מהעובדה שהגורם המסנכרן את מערכות המשנה הוא המטרה הנתקפת. מטבע ברייתה, אין 'המטרה' ששה לשתף פעולה עם התוקף, ותעשה כל אשר לאל ידה כדי לסכל את כוונתו. צמצום החיכוך בין מערכות המשנה, כמו קידום ומתן עדיפות לפיקוד ולשליטה, הם כיווני המענה המומלצים בתחום זה.

מקוצר היריעה והזמן לא הוכנסו פרקים נוספים הנמצאים בשלב עיבוד חלקי, בתקווה שבעתיד הם יושלמו באופן כזה או אחר. הפרקים הם: **זילמות ופרדוקסים מובנים בבניין הכוח; תהליכי תכנון בניין הכוח** [מומלץ בנושא זה לפנות לעבודות שהוצאו לאור על-ידי המכללה לפו"ם שנכתבו על-ידי אל"ם (מיל') משה שרביט,

שניתח חלופות שונות לתכנון בניין הכוח בצבאות שונים; ועבודה של ד"ר טל טובי, מרצה וחוקר במכללה לפו"ם, הדנה בתהליך בניין הכוח האמריקני]; **אמצעי לחימה – פיתוח והצטיידות; בין תיאוריה לתורת לחימה** – המעבר המתבקש מתיאוריה כללית לתורת לחימה קונקרטית; **מגמות בהתפתחות בניין הכוח הצבאי; וחסימי בניין הכוח ופריצתם האפשרית.**

שלמי תודה

בספר זה השתמשתי במקורות מגוונים והבאתי דברים רבים בשם אומרם. אם חלילה חרגתי שלא במזיד מכללי הציטוט המקובלים, עליי האחריות ולהם התודה. ספר זה לא היה יוצא לאור ללא הסיוע הנמרץ והאחראי של סמ"ר דור שביט שהכין, עיבד, ליקט, תירגם, וערך את החומר ואת המצגות להרצאות ולספר עצמו; סגן מורן יעקב, שפינתה לי את הזמן ודאגה שאעבוד כמעט ללא הפרעה; סא"ל (מיל') צבי עופר, שערך את הספר בהתנדבות וללא תמורה, במקצועיות מושלמת ובהארות חכמות; סא"ל חגי גולן, קצין בעל שאר רוח, שטרח ועמל להוציא אותנו לאור; חטיבת קשרי החוץ של צה"ל, שסייעה בידי ליצור קשר עם נספחי המדינות הזרות; ד"ר טל טובי, שהעשיר אותי בידיעותיו הרבות על הצבא האמריקני; ואל"ם (מיל') משה שרביט, שניתח את תהליכי בניין הכוח בצבאות שונים.

מעל כולם, שלמי תודה לחניכי הקורסים השונים במכללה לפו"ם ובעיקר קציני המכללה לפיקוד טקטי, שבסקרנותם העשירו ואתגרו אותי בשאלותיהם ובעבודותיהם המקוריות.

הערות:

¹ מקיאווילי, **על אמונות המלחמה**, עמ' 28.

פרק א'

מהותו של בניין הכוח

בניין הכוח – מונח או מושג?

ההגדרה הבסיסית ביותר של בניין הכוח היא: "כינון כוחה הצבאי של המדינה לקראת הפעלתו בשדה הקרב העתידי."¹

ההגדרה המילונית הקצרה של צה"ל מדגישה את הנקודות הבאות: הפעולה של בניין הכוח היא 'כינון', דהיינו – הקמה וביסוס.² מדובר כאן רק בכוח צבאי. מצוין שהכוח הצבאי הוא של המדינה. ייעוד בניין הכוח, הוא הפעלתו של הכוח, ועיתוי ההפעלה שלשמה נבנה הכוח, הוא בעתיד הלא מוגדר. כבר בהגדרה כוללת זו אפשר להבחין בהפרדה הברורה בין בניין הכוח לבין הפעלתו.

הגדרה רחבה יותר אפשר למצוא אצל תא"ל (מיל') דב תמרי בהתייחסותו למקרה הפרטי הישראלי: "בניין הכוח הצבאי – פירושו לא רק בניין צה"ל, אלא כלל העשייה והתכוננות לאפשרות מלחמה – בתחומי האחריות גם של משרד הביטחון ומשרדי ממשלה אחרים – כמו לדוגמה, התגוננות העורף, המערכת הרפואית בחירום, מלאים למלחמה ולזמן חירום, תכנון התשתית הלאומית: כבישים, תקשורת, התיישבות. כל זאת, לפי צורכי הביטחון."³

דב תמרי מפרש את בניין הכוח באופן רחב יותר – הוא דן בביטחון הלאומי, והחלק הצבאי שבו הוא רק אחד הרכיבים. אין הכוונה כאן לקבוע שנושאים אלה הם באחריות הצבא, אולם מכאן עולה כי כל מעשה של מדינה שיש לו קשר והשפעה אפשרית על המעשה הצבאי של המלחמה, ראוי שייכנס לתחום עיסוקיו של בונה הכוח.

הגדרה נוספת אפשרית היא של סא"ל (מיל') דני כהן: "יצירת מוכנות מבנית צבאית זמינה מול התממשות איומים מוגדרים על בסיס מיצוי יעיל של המשאבים שהוקצו לנושא". או: "יצירת תנאים ויכולות להפעלת כוח אפקטיבית."⁴ דני כהן, בהגדרתו זו, מיקד את בניין הכוח לתחום הצבאי, הוא שילב כאן את הרכיבים העיקריים ב'נוסחה' של בניין הכוח: מוכנות, זמינות, איומים, מיצוי ומשאבים – כל

אלה לצורך הפעלה אפקטיבית של הכוח, שהיא התכלית של בניין הכוח. אבי קובר לא הגדיר את בניין הכוח עצמו אלא את תורת בניין הכוח: "תורת בניין הכוח היא מכלול העקרונות המנחים את ארגון הכוח, מבנהו וצידו, על מנת שיוכל להתמודד בהצלחה במלחמה, על-פי הפרמטרים שנקבעו בתורת הביטחון. אין תיאוריה אוניברסאלית של בניין כוח צבאי."⁵ לדבריו, מהגדרת התורה אנו יכולים ללמוד על הכוונה ביחס להגדרת בניין הכוח. אבי קובר מציין את הרכיבים של בניין הכוח: ארגון, מבנה וציד. גם הוא מציין את הצורך העתידי שלשמו נבנה הכוח. כמו כן, מאיר אבי קובר את עניינו ומוסיף נדבך של נקודת המוצא לתורת בניין הכוח, שהיא תורת הביטחון המנחה את התפיסה לגבי תכנון בניין הכוח.

השאלה הראשונה המתבקשת היא האם צמד המילים 'בניין כוח' הוא מונח או מושג?

אם נניח כי 'בניין הכוח' הוא מונח, אזי ניתן להגדירו באופן חד וברור. למונח יש משמעות מילונית שאיננה משתנה, המשמעות היא אובייקטיבית ונטולת הקשר נסיבתי.

אם נקבל שצמד המילים 'בניין הכוח' הוא מושג אזי נוכל לקבוע שלא ניתן להגדירו באופן חד-משמעי, או שאין לנו צורך להגדירו, והוא זקוק לביאור ולפירוש סובייקטיביים. משמעות הדבר היא שאם 'בניין הכוח' הוא מושג, או אז הוא יהיה תלוי הקשר. ההקשר יחייב לקונקרטיזציה ולתיחום של זמן ומרחב מוגדרים. תפיסת הביטוי כמושג תחייב לפרשו באופן תדיר על מנת להקנות לו תוקף ורלוונטיות.⁶ לפיכך, אפשר לקבל את הגדרת המילון כנקודת מוצא להבנת הביטוי 'בניין הכוח'. עבודה זו תתייחס לביטוי 'בניין כוח' כאל מושג המחייב פירוש ובירור מעמיקים. לא ניתן להסתפק בהגדרה קצרה אלא יש לערוך בירור מעמיק יותר.

ייעוד ואתגר בבניין הכוח

"בעבר התמצתה בעייתו העיקרית של האסטרטג ביצירת כוח עדיף. אך בזמננו אנו, הבעיה בדרך כלל, היא כיצד לעצב את הכוח הקיים כך שיהיה תואם, פחות או יותר, ליעד שעלול להוות סלע מחלוקת בעתיד."⁷ אלה היו דבריו של הנרי קיסינג'ר, פרופ' למדעי המדינה ומזכיר המדינה האמריקני בשנת 1971. באמירה קצרה זו כינס קיסינג'ר בכפיפה אחת, את הייעוד, האתגר והבעייתיות של בניין הכוח.

ייעודו של בניין הכוח, הוא מוכנותם המבנית, (דהיינו אותה מוכנות הנובעת באופן מובהק מרכיבי בניין הכוח), של הכוחות הלוחמים, המיועדים להוציא לפועל את מעשה הלחימה. כוונות הכוח, דהיינו פרק הזמן הנדרש לאותם כוחות

כדי להיות מוכנים לפעולה אינם מעניינו הישיר של בניין הכוח, ואף לא הפעלת הכוחות.

האתגר של בניין הכוח, הוא קונקרטיזציה של תפיסת הביטחון וביטוייה המעשי והמוחשי. מן הסתם, תפיסת ביטחון מנוסחת באופו ערטילאי ועמום, ובניין הכוח מספק לה את הפרשנות המעשית.

אתגר נוסף לבונה הכוח, על-פי ניסוחו של דני כהן, הוא: "ליצור מנגנונים אפקטיביים שיתמודדו עם אי-ודאות וינסו לאתר בהווה את האופן ואת המתכונות בו יופעל הכוח בעתיד. מנגנונים אלה אמורים לגשר בין ההווה לעתיד, כך שבהווה יוחל בבניית היכולות העתידיות. על פניה, דרישה זו מאתגרת ומציבה רף גבוה בפני בוני הכוח. ככל שצבא עתיד לפעול בסביבה מעורפלת ובאי-ודאות גדולה, כך אתגר זה הופך קשה מנשוא."⁸

טבעו ומאפייניו של בניין הכוח

ארבעה נושאים מהותיים ושונים מרכיבים את טבעו של בניין הכוח: מיקומו בהקשר הכולל של מעשה המלחמה; בניין הכוח כמערכת מורכבת; בניין הכוח כהליך ממושך ורציף; והעובדה שעל בניין הכוח לספק תוצר מוחשי, ממשי ומעשי.

בהקשר הכולל, בניין הכוח הוא פרי מאמץ לאומי, והוא מהווה אחד מחמשת הרכיבים היוצרים את כלל מעשה המלחמה. אין לו היגיון משלו והוא מונחה על-ידי ההיגיון הכולל של המלחמה, שגם לה אין היגיון משלה והוא נקבע על-ידי התכלית המדינית. בנוסף להיגיון וליעד, ההקשר הכולל מספק את תיחום בניין הכוח ואת אילוציו העיקריים.

בניין הכוח, הוא **מערכת מורכבת** – רבת רכיבים, רבת משתנים, בעלת מערכות משנה רבות והיקפה גדול. המערכת היא דינאמית ומשתנה, מבודלת וכוללת; חוזקה הוא באיזון רכיביה והיא מחייבת ראייה כוללת ומשולבת. זוהי מערכת בעלת חלק יציב וחלק משתנה. המערכת של בניין הכוח סוערת (טורבולנטית), מלאת סתירות וניגודים פנימיים. זוהי מערכת מרובת אילוצים הנובעים בעיקר מהקשרה הכולל המביא להיעדר אוטונומיות.

בניין הכוח, הוא **תהליך מתמשך** ורצוף, המתאים עצמו לשינויים, בעל רגישות גבוהה להזדמנויות, לסיכונים ולאיזמים. גורם הזמן מספק יציבות בתחום מסוים, ובו-בזמן מחייב ערנות קבועה לשינויים על מנת להישאר רלוונטי. בניין הכוח הוא תהליך שראשיתו בתפיסת הביטחון הלאומי וקצהו – בהפעלת הכוח הצבאי. כל יום חדש הוא נקודת התחלה לבחינה מחודשת של התוכנית. התהליך מכוון לעתיד

— מצב שמביא לאי-ודאות גבוהה ולעמימות מובנית בתהליך. התכנון הוא ליבו של התהליך, והוא מתאפיין בהתפשרות ובגמישות לצורך עדכון מתמיד. התהליך מספק **תוצר מוחשי**. למרות אי-הודאות והעמימות, תהליך בניין הכוח מחייב הגדרות והחלטות ברורות, עקב המוחשיות הנדרשת ממנו. התהליך עוסק, לכל היותר, בפוטנציאל ההפעלה הטמון בכוח. הוא אינו עוסק, ככלל בקיומו השוטף של הכוח אך חייב להתחשב בו.

ההקשר הכולל

לבניין הכוח אין היגיון משלו, הוא מוכוון על-ידי ההיגיון הכולל של המלחמה, במובנה הצר של הפעלת הכוח. גם למלחמה עצמה אין היגיון משלה, היא מוכוונת על-ידי ההיגיון של המטרות והיעדים הלאומיים. ניתן לומר כי לבניין הכוח יש דקדוק פנימי משלו בבחינת שיטה וסדר החוזרים על עצמם — דבר הנובע מקיומם של קשרי גומלין בין הרכיבים השונים.

מכאן, בניין הכוח הוא פרי מאמץ לאומי ולא מעשה צבאי בלעדי. הרמה הלאומית הכוללת מספקת לו את ההיגיון העומד בבסיסו של התהליך, ומנחה אותו ביחס להיקף המשאבים ולעוצמה הנדרשים לבנייתו.

סיבה נוספת לטענה שבניין הכוח יכול להתקיים רק ברמת הלאומית, היא ההשפעה הניכרת שיש לו על כל תחומי החיים במדינה. החל מההשקפה החברתית הקובעת, למשל, את שיטת הגיוס לצבא, וכלה בתחום הכלכלי וההוצאה הכבדה הנגרמת בשל קיומו של הצבא.

הרמה המדינית-אסטרטגית יכולה לראות את המכלול בשלמותו. רק ברמה זו ניתן להחליט על היקף ההשקעה היחסית בבניין הכוח הצבאי לעומת ההשקעה ברכיבי המענה האחרים. ברמה המדינית-אסטרטגית אפשר וצריך להחליט על חלוקת המשאבים בין בניין הכוח וההתעצמות לבין הקיום השוטף, בין הכוננות והזמינות לבין ההשקעה והסיכון לטווח ארוך. רק ברמה זו אפשר להחליט על היקף ההשקעה בין הממדים השונים (אוויר, ים, יבשה, חלל ומידע), ועל חלוקתה בין מאמצי הכוח השונים על-פי זירות מלחמה אפשריות.

ההבנה והקביעה הברורה בדבר 'חלוקת העבודה' שבין הדרג המדיני לבין הדרג הצבאי — בבניין כוחה הצבאי של מדינה — היא לא חדשה והיא מאפיינת את המדינות הדמוקרטיות המודרניות. מיכאל הנדל, הפרשן הנודע של קלאוזוביץ טוען: "...מאז המהפכה התעשייתית נקבעות תוצאותיה של מלחמה על-ידי קיומה של תשתית תעשייתית ופוטנציאל מלחמתי לא פחות מאשר הביצוע בשדה הקרב" [...]

מלחמה מודרנית איננה התנגשות בין צבאות בלבד, אלא מאבק בין התעשיות של היריבים, בין המשאבים הכלכליים ובין אוכלוסיות שלמות.¹⁰

גם דוד בן-גוריון הגדיר באופן ברור את האחריות והמחויבות של המדינה לבניין כוחה הצבאי: "אין הצבא קובע המדיניות, המשטר, החוקים וסדרי הממשלה במדינה. אין הצבא קובע על דעת עצמו אפילו את מבנהו, סדריו וקווי פעולתו [...] הצבא אינו אלא זרוע הביצוע [...] ארגון הצבא ועיצוב דמותו – כל אלה הם בסמכותן היחידה של הרשויות האזרחיות."¹¹

בניין הכוח הוא אחד מחמשת הרכיבים המרכיבים את מעשה המלחמה הצבאי יחד עם: הפעלת הכוח; הכנת הכוח; קיום הכוח; והכנת התשתית. יחסי הגומלין בינם לבין בניין הכוח יובהרו בהמשך.

בניין הכוח כמערכת מורכבת

תהליך בניין הכוח כולל מרכיבים ומשתנים רבים. ייעודו של התהליך ומטרתו אינם מוגדרים על-ידי מי שבונה את הכוח. ההיגיון שלו שאול ממעשה המלחמה הכלכלי. הרכיבים הרבים בו מנהלים ביניהם זיקות וקשרי גומלין, ברמת אינטנסיביות משתנה. המשתנים המרכיבים את המערכת נתונים לתנודות. היקף העיסוק בבניין הכוח הוא נרחב והמערכת רבת ניגודים, מתחים וסתירות פנימיות.

מערכת רבת רכיבים ומשתנים: כאמור, המערכת לבניין הכוח מאופיינת בריבוי רכיבים ומשתנים. היא בנויה ממערכות משנה, וכל אחת מהן מתפרקת לרכיבים משלה. במערכת המשנה של אמצעי הלחימה, למשל, אפשר למצוא את כל ארסנל הנשק ואמצעי העזר המצויים, על כל סוגי החימוש שלהם.

מערכות משנה: כל מערכת משנה נוצרה כתוצאה מהצורך בהתמחות ובהתמקדות. ניתן להגדיר את מערכות המשנה על-פי תחומי העיסוק ואופי הלחימה. תחומי העיסוק הם: תורת הלחימה; סדר הכוחות; המבנה והארגון שלהם; אמצעי לחימה וההצטיידות בהם (כולל רמות מלאי); כוח-אדם; הכשרות; אימונים ותרגילים. אופי הלחימה נגזר מממד הלחימה והחלוקה היא: ליבשה, לאוויר, לים, לחלל ולמידע. אין הפרדה דיכוטומית בין המערכות. בכל ממד נמצא את כלל תחומי העיסוק לבניין הכוח.

מערכת דינאמית ויצובה: המערכת בנויה משני רבדים: האחד, סטטי; והאחר, דינאמי יותר.

ברובד הסטטי נאתר, בדרך כלל, את אותם מרכיבים שאינם נתונים לשינויים תכופים: נתוני היסוד של המדינה; מצבה הגאואסטרטגי, המדיני, הכלכלי, הדמוגרפי

והחברתי; וכן, יכולתה הטכנולוגית.

ברובד הדינאמי נאתר את אותם מרכיבים העשויים להשתנות כתוצאה משינויי סביבה או זמן. משתנים אפשריים ברובד הדינאמי הם: שינויים באיומים על הביטחון הלאומי; שינויים אפשריים ביכולת הכוחות; שינויים כתוצאה מתחזית כוח-אדם ושינויי תקציב.

את הגורמים היציבים והמשתנים יש להעריך מחדש בפרקי זמן קבועים או על-פי תפנית מזוהה. זאת, כדי להיות רלוונטיים ליעודו של בניין הכוח. בונה הכוח צריך להיות במצב של ערנות קבועה וגבוהה, ולבקר ולעדכן את עבודתו באופן רצוף.

המערכת מבודלת וכוללת – חוזקה באיזונה: ההיקף הנרחב של תהליך בניין הכוח ומורכבותו, מחייבים מתודולוגיה של **בידול וכלול**. הבידול הוא פועל יוצא של מוקדי ידע והתמחות נדרשת. לכל התמחות יש אופי של מערכת משנה והיא מקיימת שלמות מובנית בתחומה. הרלוונטיות של מערכת המשנה שנוצרה מהבידול נבחנת על-פי מידת התאמתה לשאר מערכות המשנה בשלמותן. כך שהתוצר הנדרש הוא זה המתקבל מהמערכת השלמה של בניין הכוח.

המערכת נבחנת על-פי הרכיב החלש שלה, חוזקה הוא באיזונה המתאים. אמצעי לחימה, מתקדם ככל שיהיה, שלא יגובה בכוח-אדם מיומן ומוכשר, לא יממש את ייעודו. מבנה וארגון של יחידה צבאית, התואמים תורת לחימה אך אינם מצוידים כהלכה לא יוכלו להיות מיושמים באופן מיטבי.

הצורך בבידול, לשם התמחות ובכלול להשגת רלוונטיות, מחייב פתיחות ושקיפות בזרימת מידע של העוסקים בעניין. הבידול גם מחייב הבנה מקיפה ורחבה של כלל העיסוק בבניין הכוח ותכליתו. לשם כך, נדרשים ערוצי תקשורת רבים בזמן רלוונטי.

המערכת סוערת, מלאת סתירות, מתחים וניגודים: היקפה הגדול של המערכת ריבוי רכיביה ומשתנה גורמים לכך שתהיה רבת ניגודים, אילוצים, סתירות ומתחים. אמנות בניין הכוח, היא מציאת נקודת האיזון המתאימה והנכונה בין כלל מרכיביה. מבחנה האמיתי יהיה תמיד לאחר מעשה. בונה הכוח צריך להחליט על חלוקת המשאבים בין הממדים השונים ובין המערכים השונים: בין מוכנות לכוננות; בין השקעה בפלטפורמה להשקעה בחימוש; בין רכישת מוצר קיים לבין פיתוח חדש; בין השקעה בקיום השוטף לבין השקעה בהתעצמות עתידית; ועוד. בהמשך, יוקדש פרק שלם לדילמות הנפוצות בבניין הכוח הצבאי.

בניין הכוח כתהליך

כאמור, בניין הכוח הוא תהליך שראשיתו בתפיסת הביטחון של מדינה וסיומו בהפעלת כוחה הצבאי. תהליך זה הוא רציף, מתמשך וללא הפסקות. הוא נשען על הקיים, אולם פניו אל העתיד העמום והבלתי ברור. התהליך עצמו רצוף מהמורות בדמותן של הזדמנויות שונות, איומים וסיכונים. ליבו של תהליך בניין הכוח הוא התכנון הנובע מטבעו המוחשי והמעשי.

תיחום התהליך – מתפיסת הביטחון להפעלת הכוח: בניין הכוח, על-פי קיסינג'ר, כפי שצוין לעיל, אמור לכוון ל"יעד שעלול להיות סלע מחלוקת בעתיד." כלומר, לא רק שהיעד הזה אינו ידוע ואינו ברור, אלא שלא ניתן גם לדעת כלל אם היעד הזה יהווה סלע מחלוקת. בכל דרך, העתיד שאליו צריך לכוון הוא עמום, לא בהיר ולא ברור דיו. בניין הכוח איננו אמור לעסוק בכאן ועכשיו. טווח התכנון והביצוע שלו נע בין שנים בודדות לבין עשרות שנים, בהתאם לנסיבות.

הסיבות לכך נובעות, ראש לכל, מהיעד העתידי שאליו צריך לכוון את בניין הכוח כמכין הפוטנציאלי להפעלת הכוח למימוש של אותו יעד. פיתוח טכנולוגי גם הוא נמשך שנים ארוכות. קיים פער של שנים, לעיתים של דור, בין פריצה טכנולוגית ועד להבשלה מבצעית הממצה את אותה פריצה.

בניין הכוח דן במערכים גדולים בדרך כלל. נוסף על פיתוח אמצעים וידע הדורשים זמן, מתקיים גם שלב ההטמעה. ככל שהחידוש יהיה מורכב יותר והטמעתו נחלת ציבור רחב יותר, כך יתארך הזמן למיצוי אותו חידוש.

לכן, אל לו לתהליך בניין הכוח לעסוק בעניינים שוטפים, שמא יסיטו אותו מייעודו ומיתרונו הבולטים – העתיד הנראה והבלתי נראה לעין. את הקיום ואת השוטף – הפעלת הכוח המידית – יש להשאיר בידי אותם גורמים המופקדים על הפעלת הכוח. גורמים אלה, שתפקידם ומשימתם, הם כאן ועכשיו, טחו עיניהם מראות את העתיד.

המפגש וההתאמה בין היכולות העתידיות שעליהן מופקד בונה הכוח, לבין הצורך המשתנה של מפעיל הכוח הם אמנות האסטרטג הצבאי שאמור לראות את השלם כולו.

נקודת המוצא של תהליך התכנון, היא בתפיסת הביטחון של המדינה. תפיסה זו, אם היא מנוסחת כהלכה, מספקת לבונה הכוח הצבאי את המסגרת ואת האילוצים המכתיבים לו את בניין הכוח. התפיסה תגדיר לו את דרגת היומרה הלאומית, את רמת החרדה כפי שהמדינה מגדירה אותה מפני איום על ביטחונה, את היקף ההשקעה ברכיבי המענה השונים העומדים לרשות המדינה, את הנכונות הלאומית

להקרבה ואת המשימות והתפקידים שאינם מטבעו של הארגון הצבאי. **נקודת הסיום** של התהליך, היא הפעלתו של הכוח שנבנה. ראוי להדגיש כי לאורך כל התהליך מתקיימים בקרה, היזון ועדכון. אך אפשר לומר שבנקודת הפעלת הכוח מתחיל תהליך חדש של בניין הכוח.

תהליך מתמשך ורציף: בניין כוח צבאי הוא תהליך מתמשך ורציף הוא אינו מתחיל יש מאין. עליו להתחשב בצבא הנוכחי הקיים. לעיתים, מתכנן בניין הכוח היה מעדיף לזנוח את הקיים או לפחות, להתעלם מממנו וליצור יש מאין. במקרים אחרים, להתפתחות ההדרגתית, המסורתית והאבולוציונית יש יתרונות משלה.

ההישענות על צבא קיים היא כמעט מחויבת המציאות בהיבט הכלכלי ובהיבט של שמירת הכוונות. בהיבט הכלכלי – כאשר מדינה מפתחת אמצעי לחימה חדש ומודרני, שיעילותו המבצעית מוכחת, מן הסתם, היא לא תוכל להכניסו לכלל הצבא באחת. האפשרויות העומדות בפני המדינה הן ריכוז אמצעי הלחימה החדש במעט יחידות או פיזורו בחלק ניכר מהיחידות.

בהיבט הכוונות וזמינות הכוח: איננו יכולים ליטול פסק זמן לזנוח את כל מה שבידינו על מנת לבנות מערכים חדשים.

חיפוש הנוסחה הגואלת שתדע להוציא ישן מפני חדש, היא חלק מאמנות בניין הכוח. חוכמה זו אמורה להביא לידי ביטוי אילו מערכים יש לזנוח באיזה היקף ובאיזה עיתוי על מנת להתחדש לשם התעצמות, או להתאים את בניין הכוח לאיום או לסביבה שהשתנתה.

התהליך רגיש להזדמנויות, לאיומים ולסיכונים: בניין הכוח הוא תהליך רצוף הזדמנויות, איומים וסיכונים. בתהליך עצמו, על בונה הכוח לחפש ולמצוא הזדמנויות שונות שיסייעו לו בבניין הכוח, ובמקביל לאתר סיכונים המאיימים על התהליך. הזדמנויות כאלה כזאת עשויות לבוא לידי ביטוי במשאבים ובתשומות של זמן, תקציב, טכנולוגיה, פריצה חשיבתית ופריצה תודעתית.

'חלון של זמן': הזדמנות במונחי זמן עשויה לבוא כאשר בונה הכוח והאסטרטג הצבאי או המדיני מבחינים לדוגמה, בירידה ברמת האיום, המאפשרת השקעה פחותה בכוונות ובקיום השוטף והפנייתה להתעצמות עתידית. תקופה כזאת נהוג לכנות 'חלון הזדמנויות'. כל הערכת מצב שנתית אמורה לאתר את הפרצות הללו, בסיכון מחושב ככל האפשר.

'חלון הזדמנויות' כזה יכול לבוא לידי ביטוי: בצמצום מספר היחידות לפרק זמן; בצמצום היקף האימונים וההכשרות; בהחזקת כוחות חלקיים למשימות שוטפות; ועוד. המכנה המשותף לכלל הדוגמאות, הוא חיסכון במשאבים שאותם ניתן להפנות

להתעצמות.

דוגמה לכך אפשר לראות ב'חלון ההזדמנות' שנוצר ב"הסכמי אוסלו". הזדמנות זו אפשרה לישראל השקעה בשדה קרב עתידי על חשבון התכונות מידית, כפי שמעיד העיתונאי והסופר רן אדליסט בספרו על אהוד ברק:

כרמטכ"ל וכשר ביטחון הכתיב ברק, על רקע רגיעת אוסלו, סדר עדיפות פנימי במערכת הביטחון, שעיקרו השקעה בשדה קרב עתידי, ומערכות לחימה שיובילו להכרעה על חשבון רכיבי הצטיידות ואימונים הקשורים לאפשרות של מלחמה בטווח קצר. שינוי מרכז הכובד של פעילות צה"ל מבניין הכוח עבור שדה הקרב העתידי למוכנות קצרת טווח למלחמה, הוא מהלך שנמשך חודשים ארוכים, ובחלק מן הרכיבים אף יותר משנה [...]

וכאן, מוסיף רן אדליסט, את מה שנראה בעיניו כמחויבות של הדרג המדיני-אסטרטגי – הנחיית בונה הכוח הצבאי והתוויית פעילותו:

[...] מהלך כזה מחייב את ראש הממשלה לתת התרעה אסטרטגית, כאשר הנוף האסטרטגי משתנה מנוף של תהליכי שלום לנוף של אפשרות לעימות מזוין.¹²

גם העיתונאי אמיר אורן ממליץ ומציע למדינת ישראל למצות את 'חלון ההזדמנות' שנוצר בעקבות מלחמתה של ארצות-הברית בעיראק:

ההחלטה בווינגטון לפלוש לעיראק, לסלק את משטרו של סאדאם, להשכים ולהשמיד את מה שנועד לשמש להשמדה ולהוציא את המדינה הערבית החזקה ביותר (לצד מצרים) ממעגל האיבה יכולה, אם לא תתמסמס בביצוע, לקנות לישראל זמן ומרחב להתנעה מחודשת של חתירה להסדרי שלום וביטחון, שיישענו על צבא אחר, מוקטן ומפותח מהנוכחי [...]. בדיוק כמו האמריקאים, צה"ל מתחבט כיצד להעביר את מקל השליחים מסב לאב ולבן, מצבא 'מורשת' לצבא 'ביניים' לצבא 'תמורות'. בלשון בני אדם, הכוונה היא להינתקות הדרגתית מכוח מיושן של חי"ר, שריון ותותחנים למסגרות עתירות טכנולוגיה [...]¹³

הזדמנות תקציבית: הזדמנות תקציבית עשויה להיות כאשר בונה הכוח מאתר השקעה אחרת שבהתאמה מסוימת עשויה לשמש לצרכיו. לדוגמה, כאשר מדינה מחליטה להשקיע במערכת תחבורה חדשה, שלא מתוך צרכים ביטחוניים. בשוודיה למשל הפכו את המנהרות שנחפרו לרכבת התחתית למקלטים המוניים המסוגלים להתמודד עם איום גרעיני. כלומר, ההשקעה העיקרית בוצעה לצורכי תחבורה.

בהשקעה נוספת ובהתאמה ניתן מענה גם לצורכי ביטחון. ללא ההשקעה הראשונית הכבדה, מן הסתם, השוודים לא היו בונים מקלטים אטומיים.

הזדמנות תקציבית נוספת עשויה להיות רכש של אמצעים שסר חינוך בעיני מדינות אחרות, או שהמדינות מעוניינות למכור אותם על מנת ליצור מקורות לרכש. הזדמנות זו מכונה 'עודפים'.

לעיתים, מדינה תחליט להצטייד בעודפי צבא אחר ולו רק מטעמים כלכליים טהורים. גם אם האמצעי הנרכש הוא לא המענה האופטימלי לצרכיה. אפשר שבמצבים כאלה הכמות הנרכשת תפצה על היעדר התאמה מרבית.

הזדמנות טכנולוגית: הזדמנויות טכנולוגיות הן לחם חוקו המובן מאליו של בונה הכוח – מחיפוש קבוע ומתמיד של אמצעי לחימה בשלים ומוכנים מהמדף ועד לפיתוחים שעתידם לא ברור במעבדה. גם בהזדמנות הטכנולוגית יש מן הסיכון המחושב שעל בונה הכוח ליטול על עצמו. ברוב המקרים התפיסה המבצעית הקונקרטית היא שתעורר את הצורך להשיג אמצעי לחימה כזה או אחר. אך ישנם מקרים לא מעטים שבהם הזדמנות טכנולוגית שהבשילה ליכולת מבצעית היא שעיצבה את התפיסה המבצעית.

את השילוב המתאים וכמעט מושלם בין תפיסה מבצעית להזדמנות טכנולוגית אפשר לראות באסטרטגיית ה-FOIA¹⁴ של נאט"ו באירופה בתקופת המלחמה הקרה. על-פי תפיסה זו פיתח הגנרל האמריקני ברנרד רוג'רס את האסטרטגיה ששילבה אילוף עם פריצה טכנולוגית. האילוף, היה הקושי לתמרן מבלי להיפגע מאש האויב. הטכנולוגיה החדשה – החימוש המונחה המדויק – הפכה את היתרון הבולט של האויב, כושר תמרון מהיר, לנקודת תורפה. האויב שהוגבל לצירי תנועה מוגדרים, נאלץ להגדיל את צפיפותו, וכך הפך הדרג השני והשלישי שלו לפגיע יותר מהחימוש המונחה המדויק ארוך-הטווח. פגיעה כזאת שאינה מאפשרת לדרג האחורי להזין את הדרג הקדמי מנוונת באחת את יכולת ההכרעה שלו.¹⁵

פריצה חשיבתית: פריצה כזו היא נדירה יותר עקב המופשטות שלה. למרות זאת, על בונה הכוח להיות ערני לקיומה ולחפשה בהתמדה.

השמדת מערכת ההגנה האווירית העיראקית בליל הפתיחה של המערכה ב-91', היא דוגמה לכך. תפיסת הגנרל שווארצקופף הייתה שילוב מרבי של ארבע הזרועות ומיצוי יכולות התקיפה שלהן. תפיסה זו גובשה בעקבות האילוף והצורך המבצעיים בנתוני הבסיס, שלפיהם עמדו לרשותו ארבע הזרועות של הכוח המזוין האמריקני. הפריצה המחשבתית, שנבעה מהכרח המבצעי, מהווה כעת את הבסיס הרעיוני ואת האתגר ל"ראשי הפיקוד האמריקני להפוך את ההכנות לימנן המדבר, שלא היו אלא

הוראת שעה, לחלק בלתי נפרד מהדרך האמריקנית לעשיית מלחמה.¹⁶ **פריצה תודעתית:** פריצה כזו יכולה לבוא בעקבות טראומה. כלומר, מדינה שהיו לה משאבים מסוימים לפני הטראומה, החליטה בעקבותיה, לשנות סדרי עדיפויות והשקעות.

הדוגמה הבולטת לכך, היא ההשקעה בבניין הכוח הישראלי לאחר מלחמת יום הכיפורים. צה"ל התעצם בעקבות המלחמה בהיקף ללא תקדים בתולדותיו. הגידול עצמו היה כתוצאה מפריצה תודעתית שנבעה מטראומת המלחמה. זאת, בעזרת אותם משאבים, כמעט, שעמדו לרשות המדינה גם לפני, למעט הסיוע האמריקני. **לב התהליך-התכנון:** בתהליך בניין הכוח יש מקום ואף הכרח להישען ולהתבסס על תיאוריות אוניברסאליות. ללא תכנון מדוקדק לא יתקיים התהליך עצמו. התכנון יתחשב בנסיבות הספציפיות לאותה מדינה, במצב מסוים, בתקופה מוגדרת, בהזדמנויות, באילוצים ובסיכונים שלה.

התכנון המפורט נובע מטבעו המוחשי של בניין הכוח. התהליך אינו יכול להסתפק באמירות כלליות וסתמיות של תפיסה ומדיניות. על התכנון להגדיר במדויק מי עושה מה, בלוחות זמנים מחייבים, ובמסגרת נתונה של אילוצים ומשאבים. על התכנון עצמו להיות נתון לבקרה מתמדת, המעדכנת אותו ומתאימה אותו לשינויים. התכנון ראוי שייערך לטווח הארוך והבינוני, תוך עדכון בתדירות גדולה יותר. כשל נפוץ בתהליך התכנון, הוא האמונה שביכולתנו לשלוט בעתיד. אמונה זאת מתערערת באופן תדיר על-ידי המציאות. לכן, עדיף לפתח כלי תכנון שידעו להתמודד עם נתונים משתנים מאשר לפתח כלים שינסו לחזות את העתיד באופן מדויק. מיקוד יתר בפרטי התוכנית עלול להסיט את המתכנן מיעדו העיקרי ומההקפדה הקבועה על הרלוונטיות.

בניין הכוח כתוצר מוחשי

בניין הכוח הצבאי של מדינה הוא עניין מעשי, פיזי ומוחשי. עצם קיומו הפיזי יכול גם לעצב תודעה אנושית שתתרום רתיעה מפניו. אולם, לא תיתכן תודעה כזאת ללא ממשות פיזית כלשהי. כך שהתודעה יכולה רק להעצים, או להפחית, מהכוח הפיזי הקיים.

התוצרים המוחשיים של תהליך תכנון בניין הכוח יבואו לידי ביטוי בכל אחד ממרכיביו: בתחום היקף הצבא – הוא יגדיר את גודלו ואת מספר היחידות מכל סוג, הוא יורה על סגירת יחידות ועל הקמתן: בתחום המבנה והארגון – בניין הכוח ינחה באשר למבנה הצבא ולהתנהגות רכיביו השונים בהתייחסם זה לזה, ויקבע מה יהיו

המנגנונים שיוודאו את פעילותו היעילה והמוצלחת של הארגון; התכנון יגדיר גם את תחומי ההתעצמות השונים בכמות אמצעי הלחימה, הציוד ורמות המלאי. ההחלטות בתחום זה הן חומריות לחלוטין, בונה הכוח יחליט לגבי כל פריט כמה לרכוש או לייצר; התכנון יגדיר את הפרויקטים השונים העוסקים בפיתוח ואת הקצאת המשאבים המוגדרת לפרויקטים אלה; התכנון יגדיר את היקף האימונים, ההכשרות והתרגילים ואת רמת המוכנות, הזמינות והכוננות הנדרשת.

מיקומו של בניין הכוח יחסית לתחומי העיסוק האחרים

תחום העיסוק בבניין הכוח הוא אחד ממרכיביו של מעשה המלחמה, הוא איננו עומד בפני עצמו ולבדו. שאר תחומי העיסוק הם: הפעלת הכוח; קיום הכוח; הכנת הכוח; והכנת התשתית ובנייתה. לבניין הכוח, אפשר להוסיף גם את הזנת הכוח. חלוקה זו תשמש אותנו לשם בירור ומתודולוגיה ואפשר שבמקומות אחרים נמצא חלוקה שונה.¹⁷ ההפרדה וההבחנה בין תחומי העיסוק מאפשרת ללבן את המהות הפנימית ואת התכלית של כל אחד מהם. לצורך ענייננו נתייחס לתחומים אלה בהקשר של בניין הכוח. כך יתבהר לנו יותר המושג 'בניין הכוח', גם באמצעות בחינת מיקומו יחסית לתחומי העיסוק האחרים הסובבים את מעשה המלחמה.

בניין הכוח והפעלת הכוח הם אמנם רק שני רכיבים מהחמישה, אולם הם מהווים כמעט את כלל העיסוק במעשה המלחמה מבחינה כמותית ואיכותית.

בין בניין הכוח להפעלת הכוח

בניין הכוח והפעלת הכוח מקיימים ביניהם יחסי גומלין מגוונים ומורכבים. בניין הכוח תומך בהפעלת הכוח, והפעלת הכוח מספקת לו את התכלית. מכאן, שלבניין הכוח אין היגיון משלו והוא מקבל אותו מהפעלת הכוח. בניין הכוח מהווה את הפוטנציאל הגלום בכוח הצבאי, ואילו הפעלת הכוח מוציאה פוטנציאל זה אל הפועל. בונה הכוח מקים את הכוח הצבאי; מפעיל הכוח, בנוסף להפעלה – מקיים אותו. מפעיל הכוח מחויב בדרך כלל למשימה עכשווית ורציפה. מבחנו של בניין הכוח, הוא לאחר מעשה, ואילו מבחנו של מפעיל הכוח, בהיותו מחויב למשימה קבועה ורציפה הוא מידי.

בניין הכוח והפעלתו הם שני תהליכים המשלימים זה את זה. שניהם מהווים את עיקר עיסוקו של הצבא, בעוד שהרכיבים האחרים הם משניים לשניים אלו.

בעת אירוע שלשמו הוקם הכוח הצבאי, קרי – מלחמה, רצוי שתהיה תאימות בין בניין הכוח להפעלתו. ייתכנו ארבעה מצבים אפשריים למפגש כזה.

המצב הראשון – מצב אידיאלי – כאשר בניין הכוח פוגש את הפעלתו בתאימות מלאה, הרי אין משובח מזה. אפשר לומר, לדוגמה, כי הכנת ובניין הכוח המצרי לקראת מלחמת יום הכיפורים, לפחות בשלב בו היוזמה הייתה נתונה בידי המצרים, ממחישה מצב זה.

המצב השני – מצב קטסטרופאלי – כאשר תפיסת ההפעלה והכוח הבנוי לא מתואמים ביניהם ולא תואמים את המלחמה שלשמה נועדו. מדינה הבונה את צבאה לעימות גבוה-עצימות, לדוגמה, ונאלצת להילחם במלחמה שמאפייניה הן של עימות נמוך-עצימות, תמצא את עצמה במצב כזה.

המצב השלישי האפשרי – כאשר הכוח נבנה לאחר ההתנגשות. מצב כזה קורה כאשר טראומה הנגרמת כתוצאה מאירוע מלחמתי משחררת את החסמים שמנעו את בניין הכוח לפני האירוע. בניין הכוח המואץ של צה"ל לאחר מלחמת יום הכיפורים יכול להמחיש מצב זה.

המצב הרביעי האפשרי – כאשר נבנה כוח ובעת ההתנגשות מתברר כי תפיסת ההפעלה לא תואמת את המציאות, למרות שהכוח נבנה כהלכה.

בין בניין הכוח להכנת הכוח

הכנת הכוח, היא היכולת להעמיד בזמן את הכוח הדרוש והמתאים להשגת יעדים במלחמה.

אפשר לכלול את תהליך הכנת הכוח במסגרת עולם התוכן של בניין הכוח, ואפשר גם לומר שהכנת הכוח היא תוצאה של בניין הכוח. ניתן לומר גם כי בניין הכוח הוא רק חלק מהכנת הכוח, בראייה הרחבה ביותר, לקראת הפעלתו. לכן, המושגים של 'הכנת הכוח' ו'בניין הכוח' מקיימים ביניהם יחסי גומלין של סובב ומסובב

בתפקידים מתחלפים. עם זאת, בירור מעמיק יותר ילמדנו שחלוקת תחום העיסוק של 'הכנת הכוח' למוכנות מבנית, למוכנות מבצעית ולכוננות, תסייע בידינו לקבוע קריטריונים לקביעת האחראים בהקשר זה. לבירור הסוגיה ולהבהרת המושגים יוקדש פרק נפרד.

בהכללה ניתן לומר כי למוכנות מבנית אחראי הגורם הבונה את הכוח, ולמוכנות המבצעית אחראי זה המתוכנן להפעילו. הכללה זו נכונה בצבא שבונה את כוחו הצבאי כשהוא מוכוון איומים. בצבא הבונה את כוחו כשהוא מוכוון יכולות, והאיום עליו איננו ברור ומוגדר דיו, תיפול על בונה הכוח כל האחריות להכנתו.

בין בניין הכוח לקיומו

קיום הכוח, הוא אותו מאמץ, שעיקרו לוגיסטי¹⁸, שתכליתו לשמר את העוצמה הטמונה בכוח הצבאי ברמת הכוננות והזמינות הנדרשת. קיום הכוח הוא תהליך מתמשך ורציף. הוא מכוון למימוש ייעודו בתנאים הקיצוניים של לחימה אך במקביל הוא מתקיים גם ברגיעה. אפשר לכתוב זאת גם '**הזנת הכוח**'. תחום זה יכול ללמוד את איוש הכוח, אחזקת אמצעי הלחימה והציוד האחר ומתן מענה לכל תחומי האספקה. ד"ר משה קרס מגדיר את הלוגיסטיקה כך:

[...] תכליתה ברורה ופשוטה – לקיים יכולות לחימה ולשמש מקור

חיוני המכלכל את מעשה המלחמה.¹⁹

מטבע הדברים קיום הכוח עוסק בעניינים השוטפים והמידיים. מכאן, נוצר המתח הבסיסי בינו לבין בונה הכוח. ההחלטה כמה להשקיע בקיום הכוח וכמה בהתעצמותו, היא אחת הדילמות הבסיסיות. ההשקעה בקיום הכוח, מעצם טבעה, היא לעיתים קרובות גורם המחייב השקעה קבועה.

בין בניין הכוח להכנת תשתית צבאית

תשתית צבאית, היא שם כולל למתקנים המספקים שירותים עבור הצבא. כמו העיסוק בקיום הכוח גם העיסוק בתשתית הצבאית מכוון למצב הקיצוני של מלחמה. אמת המידה של הספקת השירותים לצבא, תקבע את אופי המתקנים, את מיקומם ואת גודלם.

בתחום זה אנו יכולים למצוא: את הבסיסים והמחנות הצבאיים; את בסיסי האימונים ואת שטחי האימונים; מפקדות; מתקני תקשורת; סדנאות; מחסנים; נמלים ובסיסים ימיים; שדות תעופה; ואת כלל אמצעי העזר להפעלתם – צינורות דלק, קווי תקשורת, מתקני חשמל, מים וביוב. במאפיינים הקרביים יותר נמצא גם

ביצורים, מכשולים וצירי תנועה המיועדים ללחימה.

בתחום התשתית אפשר לכלול לא רק את אותם מרכיבים מסורתיים שפורטו לעיל. איסוף, עיבוד ואחסנה של ידע צריכים להיכלל גם הם בקטגוריה זו. לדוגמה, בתחום התשתית נכללים גם נתוני שטח על גזרת לחימה צפויה, המעובדים לעזרי מודיעין מתאימים והמתעדכנים בהתאם לצורך.

לא כל אמצעי התשתית ומתקניה עומדים בלעדית לרשות הצבא והוא משתמש בהם, בעת שגרה, כצרכן משני. בעת חירום הוא יכול לשמש כצרכן ראשי או לעיתים אפילו בלעדי שלהם. מדובר בעיקר בתשתיות לאומיות כמו: מערכת תחבורה, מים, חשמל, ניקוז, תקשורת.

על בניין הכוח להתחשב בהשלכות התשתית הנובעות ממנו. כאשר מקימים יחידה יש להתחשב ביכולת האחסנה שלה הן לחיילים והן לציד, בצורכי האימונים שלה מבחינת קיבולת, נפח ומרחב מתאים, במיקומה יחסית למשימותיה ועוד. ראייה לא שלמה של בניין הכוח עם התשתית יוצרת עיוותים בקיום הכוח השוטף, עד כדי פגיעה ביכולת הלחימה שלו.

רכיבי בניין הכוח

חמשת הרכיבים המסורתיים של בניין הכוח הם: תורת הלחימה; מבנה ארגון וסד"כ; אמצעי לחימה וציוד; כוח אדם; הכשרות ואימונים.

חלוקה זו היא טכנית בעיקרה ואין היא מחייבת אלא לצורכי נוחות מתודולוגית. במדינות שונות ניתן למצוא חלוקה אחרת – זאת, בהתאם לנסיבות המכתיבות העדפות שונות. אולם, המהות נותרת בעינה, ובניין הכוח יקיף את כלל הנושאים המוכללים בתחומים אלה.

לצבא האמריקני, לדוגמה, ישנם שבעה רכיבים בבניין הכוח אותם הוא מכנה DOTMLPF. (Doctrine, Organization, Training, Materiel, Leadership & Education, Personnel, Facilities)²⁰

הצורך בבידול ובחלוקה לתחומי משנה נובע מההכרח ליצור מוקדי ידע מתמחים. כל מוקד ידע כזה מהווה שלם בפני עצמו, אך למעשה הוא רק חלק מהשלם של בניין הכוח – שגם הוא אינו עומד בזכות עצמו והוא רק חלק מחמשת תחומי העיסוק המרכיבים את כלל עשיית המלחמה.

חוזקו של תהליך בניין הכוח נמדד ברכיב החלש שלו. זאת, בשל התלות המלאה של הרכיבים זה בזה. רכיב אחד מהחמישה שמשקלו אפס יגרום לכך שכלל המערכת תהיה נטולת יכולת.

א. תורת לחימה

תורת הלחימה היא הרכיב הראשון והעיקרי של בניין הכוח. השלם של בניין הכוח מנהל יחסי גומלין של סובב ומסובב עם תורת הלחימה. תורת הלחימה היא תפוקה של בניין הכוח, ובו-בזמן התורה משמשת תשומה עיקרית ומרכזית בתהליך. תורת הלחימה נובעת מתיאוריה צבאית אוניברסאלית, מתורת הביטחון הלאומי ומתורת הביטחון בשילוב הנסיבות הייחודיות של המדינה בתקופה מסוימת. כלל הגורמים הללו, משפיעים באותה מידה ובמקביל גם על תורת בניין הכוח. לכן, מתקיימים יחסים מיוחדים בין בניין הכוח לתורת הלחימה. מכאן, תורת הלחימה היא הראשונה בסדר הקדימויות בין חמשת רכיבי בניין הכוח – היא משפיעה על ההכוונה ועל סדרי העדיפויות של הרכיבים האחרים. זאת, מתוך ההבנה כי בגיבוש תורת הלחימה, המיישמת תיאוריה צבאית באופן קונקרטי, נשקלו כבר האילוצים הנובעים מהרכיבים האחרים.

ב. היקף הצבא ומבנהו הארגוני

הרכיב הזה אמור לתת תשובה לשאלות הבסיסיות: מה יהיה גודלו של הצבא? כיצד ייבנה? מה הוא מודל השירות שבו? ומהם העקרונות הארגוניים שיוודאו את פעילותו התקינה והמוצלחת עד הלחימה ובלחימה עצמה. סוגיות אלה העסיקו במהלך השנים, לא מעט הוגי דעות צבאיים. הנושא יידון באופן מעמיק בפרק המוקדש לכך.

ג. אמצעי לחימה – פיתוח, הצטיידות ורמות מלאי

הכותרת הרחבה הזו כוללת את כלל האמצעים העומדים לרשות הצבא – מאמצעי לחימה מובהקים ועד לציוד עזר. ובהיבט הזמן – מפיתוח אמצעי לחימה ועד להטמעתו.

תרומת הטכנולוגיה, בקטגוריה זו, לבניין הכוח הצבאי היא המשמעותית ביותר. בדרך כלל, תורת הלחימה היא הסובב עבור שאר רכיבי בניין הכוח. אולם, בתחום הטכנולוגיה קורה לעיתים שפיתוח טכנולוגי יעצב את תפיסת הלחימה. נוסף על פיתוח אמצעי הלחימה, תחום זה אמור לתת את המענה להיקף ההצטיידות בו. המתחים המובנים והמובנים בין אמצעי לחימה השונים, בין פיתוח אמצעי חדש לבין רכש קיים, בין מספר הפלטפורמות לבין היקף החימוש והרכבו, ובאשר לרמות המלאי הנכונות של כלל צורכי האספקה הצבאית, הם מסוגיות היסוד בבניין כוח צבאי ובמציאת האיזון המתאים.

ד. כוח-אדם – ניהול, מיצוי, פיתוח וטיפוח

כוח-האדם הוא אחד הרכיבים בבניין הכוח, ולו משקל סגולי ייחודי משל עצמו. תחום רחב זה יכול להיות מפולח לתחומי משנה כמו: ניהול, מיצוי, פיתוח וטיפוח המשאב האנושי.

ניהול כוח-האדם, הוא מכלול הפעולות הקשורות בניהול משאב זה, פיתוחו וטיפוחו.

מיצוי, הוא מימוש המשאב האנושי (מיון, שיבוץ והשמה) על בסיס נתוני החייל, רצונו וצורכי המערכת הצבאית.

פיתוח כוח-האדם, יוגדר כהקניית מיומנות וכישורים מקצועיים במשך השירות, בהכשרה ייעודית ותוך כדי תפקיד ובניית מסלול קידום.

טיפוח, יוגדר כעשייה המכוונת לחזק את הזיקה בין הפרט ליחידתו, בהכוונה למצב קיצוני בלחימה, מתוך הבנה שלכידות היחידה היא התשתית להצלחה בקרב.²¹ הגדרות המשנה וקביעת התיחום והפילוח של העיסוק בתחום הרחב והחשוב הנקרא 'כוח אדם', יסייעו בידנו בהמשך לשייך כל תחום למסגרת ארגונית שונה.

ה. הכשרות, אימונים ותרגילים

המושגים: הכשרה, אימון ותרגיל שוכנים בכפיפה אחת בהקשרם ליחידה הלוחמת. הם מקיימים ביניהם יחסי גומלין של תלות, התנייה והמשכיות.

הכשרה, היא "חלק מאימונו של חייל שבו הוא רוכש ידע, הבנה ומיומנות החסרים לו וההכרחיים למילוי נאות של כל המטלות הצפויות לו".²²

אימון, הוא "הקניית ידיעות והרגלים הדרושים לחייל או ליחידה בתחום מסוים, כדי שבזמן מלחמה, בתנאיה, בקשייה ובעקבותיה יוכלו למלא את תפקידיהם ומשימותיהם בהצלחה".²³

תרגיל, הוא: "מבצע מודמה לתרגול, לאימון והערכה של כושר הגייסות הכרוך בתכנון, בהכנה ובביצוע".²⁴

שלושת רכיבי המשנה הללו מתייחסים לבניין הכוח באופן שונה. ההכשרה היא נחלתו הבלעדית של בונה הכוח. על התרגיל, מעצם הגדרתו לעיל, להיות מוכוון על-ידי מי שאמור להפעיל את הכוח. האימון במהותו נע בין כשירות בסיסית למלחמה, ולכן הוא מצוי בשני עולמות התוכן של הבניין וההפעלה.

סיכום – למהותו של בניין הכוח

אפשר להגדיר את המושג 'בניין הכוח' בהגדרה הרחבה ביותר ולומר כי בניין כוח הוא

כלל מעשה המלחמה למעט הפעלת הכוח. כלומר, בהרחבה זו יכלול בניין הכוח גם את תחומי העיסוק של קיום הכוח, הכנת התשתית והכנת הכוח.

לגבי **הכנת הכוח** – כמעט אין חולקים כי תחום עיסוק זה יכול להיכלל בהגדרה המרחיבה, למעט תת-נושאים מעטים יחסית שלא ייכללו בהגדרה. חילוקי הדעות יתעוררו ביחס לקיום הכוח ולהכנת התשתית.

לקיום הכוח, שהוא הלוגיסטיקה במשמעותה הרחבה, יש מאפיינים משלו, בעיקר בתחום המידיות הנדרשת, שהיא שונה מטבעו העתידי של תהליך בניין הכוח על-פי ההגדרה המצמצמת. אולם, ייתכנו מצבים שבהם האחריות לקיום הכוח עד להפעלתו בלחימה תוטל על בונה הכוח. כך הדבר בצבאות ארצות-הברית, הנבנים, מתוכננים ומקוימים על-ידי בונה הכוח עד להעברתם למפעיל הכוח לצורך משימה מוגדרת.

הכנת התשתית ממילא נחלקת בין הבניין וההפעלה. כאשר הזיקה היא להיבט המבצעי, יעסוק בכך מפעיל הכוח. למשל: בניית מוצבי לחימה, דרכי גישה ומכשולים. אין בתחומים אלה יתרון כלשהו לבונה הכוח.

לכן, אפשר להגדיר בהגדרה הרחבה את תהליך בניין הכוח כמכיל את כלל עשיית המלחמה למעט הפעלת הכוח. בהגדרה המצמצמת יכלול המושג את: הקמת הכוח; קביעת תורת הלחימה שלו; ארגונו; מבנהו; הכשרתו ואימונו. בתוך נמצאים תחומי העיסוק של קיום הכוח, הכנתו, כוננותו וזמינותו והכנת התשתית הצבאית הנדרשת לצורך הפעלתו.

כל מדינה וכל צבא יפרשו את המושג 'בניין הכוח' בהתאם לנסיבות הייחודיות להם. החלוקה הארגונית המתחמת את תחומי העיסוק ומייחדת אותם לבעלי תפקידים מסוימים בארגון, תהיה בהתאם לנסיבות של כל מדינה, למעט ההפרדה הברורה בין בניין הכוח להפעלתו, הקיימת ברוב המקומות. פרשנות המושג וההשלכות המעשיות שלו יכולות להשתנות, במשך הזמן, גם באותה מדינה ובאותו צבא.

ייעוד בניין הכוח הוא לבנות סדר כוחות כשיר, מיומן וזמין למפעיל הכוח על מנת שיממש את ייעודו בהתאם לקביעת המדינה.

האתגר בבניין הכוח, הוא להגיע ביעילות לבשלות מבצעית של סדר הכוחות בתזמון מושלם עם הצורך להפעילו.

האתגר הופך קשה למימוש בעיקר בשל טבעו המיוחד של בניין הכוח. חמישה נושאים שונים מעצבים את טבעו: לבניין הכוח אין היגיון משלו והוא נשען על ההיגיון של מעשה המלחמה הצבאי שנוטל את הגיונו מהמדיניות; בניין הכוח הוא מערכת מורכבת, מסובכת, בעלת רכיבים ומשתנים רבים היוצרים מערכות משנה שרק החיבור ביניהם משרת את התכלית; בניין הכוח הוא תהליך מתמשך ורציף

שתחילתו בתפיסת הביטחון הלאומי וסיומו בהפעלת הכוח וכל יום חדש מהווה נקודת התחלה; בניין הכוח רגיש לשינויים, להזדמנויות, לאילוצים ולאיזמים ולפיכך המופקד עליו חייב להיות בעל ערנות קבועה על מנת לשמר את הרלוונטיות שלו; בניין הכוח ככלל, מחויב בתוצר מוחשי, פיזי וכמותי, אילוץ המתעל אותו לצורך בתכנון רב-שנתי, הנבחן ומתעדכן בהתאם.

בהגדרה המרחיבה, יכולול בניין הכוח את רוב הכנת הכוח, את קיום הכוח, לפחות עד הפעלתו, ואת הכנת חלק ניכר מהתשתית הצבאית.

בהגדרה המצמצמת, יכולול בניין הכוח את הקמתו, תורת הלחימה, את היקף הכוח, מבנהו וארגונו, את אמצעי הלחימה וציוד העזר – פיתוחם, ההצטיידות בהם, ייצורם או רכישתם, ניהול כוח-האדם והכשרתו ואימון היחידות.

עבודה זאת תתמקד **בהגדרה המצמצמת**. בהקשר זה, היא תבחן רק את קשרי הגומלין בין בניין הכוח לבין תחומי העיסוק האחרים הרחבים יותר.

הערות:

¹ על-פי הגדרת **המילון למונחי צה"ל**, אג"ם-תוה"ד 1998. ההגדרה במילון היא ארוכה יותר והבאתי כאן רק את ראשיתה, שהיא החשובה לענייננו.

² איתן אבניאון (עורך ראשי), **מילון ספיר**, הד ארצי – הוצאה לאור, ת"א. ר' הערך: "כינון". עמ' 387.

³ דב תמרי, "תפיסת הביטחון של ישראל", בתוך: **חומר הרצאות בסדנת תפיסת הביטחון**, ינואר 1998. עמ' 15.

⁴ על-פי סא"ל (מיל') דני כהן, **"בניין הכוח בצה"ל"** – מסמך פנימי.

⁵ אבי קובר, "תיאוריה, תורות ותכנון בבניין הכוח הצבאי", בתוך: צבי עופר, אבי קובר (עורכים), **איכות וכמות – דילמות בבניין הכוח הצבאי**, 'מערכות', 1985. עמ' 89.

⁶ תודה לסא"ל (מיל') דני כהן, שהאיר את עיני בנושא.

⁷ בתוך: שמעון נווה. **אמנות המערכה – התהוותה של מציאות צבאית**, 'מערכות', ת"א, 2001, עמ' 22.

⁸ דני כהן, **שם**, עמ' 37.

⁹ מיכאל הנדל, **קלאוזביץ במבחן התמורות הטכנולוגיות**, 'מערכות', 1988, עמ' 38.

¹⁰ **שם**, עמ' 39.

¹¹ דוד בן-גוריון, **צבא וביטחון**, 'מערכות', ת"א, 1955, עמ' 141.

¹² רן אדליסט, **אהוד ברק**, עמ' 448-449.

¹³ אמיר אורן, "מאחורי מסך החול", "הארץ", 21 במרס 2003, עמ' 2.

¹⁴ Follow-on Forces Attack

¹⁵ אבי קובר, **שם**, עמ' 88.

¹⁶ "תפיסה להפעלת כוח בין זרועי עתיד", עמ' 4.

- ¹⁷ זיומיני, למשל חילק את מדע המלחמה לחמישה ענפים צבאיים מיוחדים: האסטרטגיה, הטקטיקה הגבוהה, הלוגיסטיקה, אמנות ההנדסה והטקטיקה הזעירה. מאוחר יותר הוא הוסיף ענף שישי והוא: מדיניות המלחמה. ע"פ: יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, מערכות, 1980, עמ' 23.
- ¹⁸ הלוגיסטיקה מקיפה את עולם התוכן של בניין הכוח והפעלתו בהקשר הקיומי של הכוח, ולכן מתקיימת כאן חפיפה. לענייננו אנו דנים בלוגיסטיקה רק בהיבט העוסק בבניין הכוח ולא בהפעלתו.
- ¹⁹ קרס משה, **הלוגיסטיקה במערכה**, 'מערכות', ת"א, 2002, עמ' 24.
- ²⁰ DOD, Joint Operations Concepts, November 2003.
- ²¹ הגדרות אלה מתבססות על עבודה שנעשתה על-ידי צוות חשיבה בהובלת אלוף יעלון בנושא הפיקוד המרחבי.
- ²² **המילון למונחי צה"ל**, הערך: 'הכשרה', עמ' 137.
- ²³ **שם**, הערך: 'אימון', עמ' 33.
- ²⁴ **שם**, הערך 'תרגיל', עמ' 666.

פרק ב' בניין הכוח בהגות הצבאית

בהגות הצבאית נהגו לחלק את מעשה המלחמה הכולל לימבנה צבאות' וניהול מבצעים', או 'ההכנות למלחמה' והמלחמה עצמה'. המושג 'בניין כוח' אינו קיים בצמדי המילים הללו. בחלוקה של 'מבנה צבאות' או 'ההכנות למלחמה' הכוונה היא להגדרה המרחיבה של בניין הכוח כפי שבאה לביטוי במאמר הקודם. דהיינו – כלל עשיית המלחמה, למעט הפעלת הכוח עצמו.

קיימת התעלמות יחסית אצל הוגי הדעות הצבאיים בעת החדשה לגבי 'בניין הכוח' או 'מבנה הצבאות'. היחסיות היא לגבי הפעלת הכוח או 'ניהול מבצעים'. לא קיים פרסום המייחד את הנושא הזה באופן בלעדי, והוא מופיע אצל הוגי דעות שונים באופן חלקי ועל-פי עניין הספר עצמו.

הפרק הזה כולל סקירה קצרה על התייחסותם של הוגי דעות צבאיים בהקשר של בניין הכוח. הסקירה מתבססת בעיקרה על ספריו של עזר גת: **מקורות המחשבה הצבאית המודרנית¹ והתפתחות המחשבה הצבאית במאה העשרים²**, ועל ספרו של יהודה ואלך, תורות צבאיות.³ בחירת הוגי הדעות עצמם נקבעה לשיטתם של שני המחברים שצוינו לעיל.

הסקירה חולקה, מבחינה תקופתית, לעידן שעד תקופתו של קלאוזביץ ולאחרי תקופתו. בתווך אסקור את משנתו, שתובא, ביתר פירוט, בפרק הבא, בגלל היקפה וחשיבותה, בהקשר של בניין הכוח. הסיבה לחלוקה זו נובעת מעצם היותו של קלאוזביץ 'קו פרשת המים' בין שני סוגי צבאות השונים מהותית האחד מהאחר. המקור לשוני בסוגי הצבאות, הוא מניע הגיוס של האנשים אליהם. קלאוזביץ שיקף היטב את התפנית בין התקופה שלפני המהפכות – האמריקנית והצרפתית – לזו שאחריהן.

הצבאות שלפני המהפכות ומלחמות נפוליאון אופיינו כצבאות קטנים שעסקו מפעם לפעם במלחמות ירושה של נסיכויות שונות. החיילים שהרכיבו צבאות אלה היו חיילים מקצועיים, מאומנים היטב – לרוב שכירי חרב ולא דווקא מקומיים.

מי שמימן את הצבא הייתה המדינה, כשלרוב לא היה פער מזוהה בינה לבין כיסו של השליט. אחזקת הצבא הייתה יקרה וכמוה גם המלחמות. עובדה זו פיתחה את אסטרטגיית הזהירות והמתנינות בהפעלת הצבאות. לפני הפעלת הכוח מוצה היטב המשא-ומתן הדיפלומטי, ובסופו של דבר כאשר לא הייתה ברירה והצבא הופעל, זה נעשה לזמן קצר וקצוב. משך הלחימה הותנה בעיקר ביכולת הכספית שקבעה את גבולות השימוש בכוח.

המהפכות באמריקה ובצרפת פתחו את העידן המודרני של הצבאות. היו אלה צבאות המונים של אזרחים שגויסו למטרת המלחמה. גבולות הפעלת הכוח נקבעו מעתה על-פי מידת ההשקעה של כלל משאבי האומה. עובדה זו הביאה לאסטרטגיה אחרת – תוקפנית, נועזת וניידת יותר. המלחמה הפכה להיות לאומית והיא הקיפה במשאביה האנושיים והחומריים את כלל האומה.

קלאוזביץ התמקם היטב במעבר בין שתי התקופות השונות – זאת של הצבאות השכירים בואך צבאות ההמונים. למרות עובדה בולטת זו, התעלם קלאוזביץ באופן בוטה מבניין הכוח ולא הקדיש לו את הראייה הרחבה והמעמיקה, כפי שעשה לגבי הפעלת הכוח. טענה זו אינה זקוקה להוכחה מפני שהיא מובאת באופן ישיר על-ידי קלאוזביץ. אולם, היא זקוקה לביאור ולמענה לשאלה מדוע התעלם מבניין הכוח.

עד קלאוזביץ

סון טסו

אבי ההגות הצבאית, סון טסו, בספרו: **חכמת המלחמה**,⁴ דן בעיקר בהפעלת הכוח מההיבט של חוכמת המלחמה ולא כיצד מארגנים ומכינים את הכוח לקראת אותו עימות.

סון טסו מונה חמישה גורמי קבע בחוכמת המלחמה. החמישי מהם, והקרוב ביותר לעניין בניין הכוח, הוא **השיטה והמשמעת**: "משמע עריכת הצבא לחטיבותיו, דירוגם של הקצינים, קיום הדרכים שבהן תגיע האפסניה לצבא, והפיקוח על ההוצאות הצבאיות."⁵ אולם, פירוט והסבר של נושאים אלה אינו מובא בספרו. לפחות לא באותה רמת פירוט שהוא מקדיש לתחבולה, טכסיסנות, הפעלת מרגלים ועוד.

סון טסו ייחס חשיבות לחלק של ההכשרה והאימון בבניין כוח צבאי, בדומה לצבאות מודרניים של העת החדשה. כאשר הוא משווה את עוצמת הצבאות, הוא מונה שבעה קריטריונים מבחינים. אחד מהם, הוא תחום האימונים וההכשרה: "איזה צבא חזק יותר? באיזה משני המחנות הקצינים והחיילים מאומנים על הצד המשובח יותר?"⁶

סון טסו לא התעלם מהעול הכלכלי על המדינה שאותו יוצר צבא והקשר שבין הארכת משך הלחימה וריחוקה לגודל ההוצאה: "[...] הרי שיעור ההוצאות בארץ פנימה ובחזית [...] יגיע לסך הכול של אלף אונקיות כסף ליום. זה מחיר הקמת צבא בן מאה אלף איש."⁷

חלקו המכריע של המנהיג, אליבא דסון טסו, הוא בהכנת הצבא: "המנהיג המושלם שוקד על החוק המוסרי, ומקפיד על השיטה ועל המשמעת. וכך ניתנת בידו השליטה על ההצלחה."⁸ תפקידו של המנהיג הוא לוודא את ההצדקה המוסרית שתניע את הגייסות ותפיח בהם רוח לחימה.

במונחים מודרניים של בניין הכוח, התייחס סון טסו לחלוקה ארגונית של הצבא, למבנה מדרגי מחויב המציאות, ללוגיסטיקה במובנה הרחב ביותר ובהתניה שבין גודל ההוצאה על המדינה להתמשכות הלחימה. כן, הגדיר סון טסו את חלקו של המנהיג, שבעיקרו בא לביטוי בבניין הכוח לפני העימות, והפקדתו בידי המצביא הצבאי.

מקיאווולי

ניקולו מקיאווולי (1469-1527) ייחס לכוח חשיבות עליונה בפוליטיקה, מכאן נובעת ההתעניינות הגדולה שלו בצבא. מקיאווולי הקדיש מחקר מיוחד: **על אמנות המלחמה**,⁹ שאותו פרסם בשנת 1521. בספרו זה ניסה מקיאווולי להציג גישה מדעית ליישום שימושי ומעשי של בניית צבא. הדילמה בפניה ניצב, הייתה כיצד לארגן את צבאו. לשם כך הוא ניסה לזקק את לקחי ההיסטוריה הצבאית על מנת ללמוד ממנה וליישם את הלקחים המתאימים לנסיבותיו וצרכיו.

מקיאווולי דן ברכיבים השונים של בניין הכוח הצבאי באופן שיטתי וראוי להערכה. ראש לכול הוא דן ומברר את שיטת הגיוס הראויה; הוא מגבש תפיסת לחימה ברורה הנכונה לשיטת גיוס זו; הוא מחמש את אנשיו ומצייד אותם באמצעי לחימה; הוא קובע את המבנה הארגוני של המגויסים החמושים; ולבסוף, הוא מפרט את ההכשרה ואת האימון של הכוח.

מקיאווולי מעדיף לצבאו את שיטת המיליציה. צבא המיליציה, שהוא צבא האזרחים, המוזעק להגן על המולדת, נראה לו כדרך המועדפת לארגון הצבאי. הוא מסביר ומנמק מדוע צבא המבוסס על אזרחים טוב יותר:

[...] בני כל הרפובליקות והממלכות יהיו אנשים נאמנים, רודפי שלום

ויראי שמים – אנשי צבא לא כל שכן. שהרי מעם מי תתבע המולדת

נאמנות מופלגה, אם לא ממי שמחויב להבטיח לה, כי הוא מוכן

למות עליה [למענה]? מי ישים את השלום בראש דאגותיו, אם לא מי שהמלחמה לבד עלולה לפגוע בו לרעה?¹⁰

הוא אף מציין את הגודל של חמישים אלף חיילים כגודל מיטבי לצבא. תפיסת הלחימה שלו, המתאימה, לטעמו, למיליציה המגויסת, היא חיל רגלים המצויד היטב לחימה בטווח מגע וערוך במבנה עמוק. לשיטתו, מבנה כזה יוכל לשבור בנסיבות רגילות את הסתערות הפרשים העזה ביותר.¹¹ בחירתו בחיל הרגלים נובעת משיטת הגיוס של אזרחים למשימות לחימה. ברור לו שאין הוא יכול להקדיש להם את זמן ההכשרה והאימון, שהם מנת חלקו של הצבא המקצועי. כוח פרשים הוא נדיר יותר, הוא דורש אמצעי לחימה יקר – הסוס – והכשרתו ממושכת. לאחר שמקיאולי קבע את שיטת הגיוס ואת תפיסת הלחימה הבסיסית התואמת, הוא דן בחלקו השני של הספר בחימוש ובאמצעי הלחימה של אותם כוחות: "...סבורני, כי לאחר שנמצאו האנשים, מן ההכרח לזיין אותם."¹² בשלב הבא, לאחר שנמצאו האנשים, נקבעה תפיסת הלחימה ואמצעי הלחימה המתאימים. הוא מפרט את המבנה שבו יש לארגן את אותם אנשים. המודל שלו, הוא הלקח ההיסטורי מהצבאות העתיקים:

[...] בני אדם בלתי מרוסנים ובלתי מאורגנים הם חלשים בהרבה מבני אדם מפוחדים ומאורגנים, שכן הסדר מבריא את הפחד [...] כל אומה, בבואה לערוך את אנשיה למלחמה, הייתה מקימה בתוך צבאה גרעין מרכזי, שמספר אנשיו היה כמעט שווה [...] ששת עד שמונת אלפים איש. הרומאים קראו לו לגיון, היוונים – פלגה, הגאלים – קאטרה והשוויצרים – באטאליונה.¹³

מאקיוואלי דן כאן במה שאנו מכנים 'עוצבת יסוד', כבסיס הרעיון המסדר של השיטה הארגונית אותה הוא מפתח כאן. הוא בונה עוצבה, המקיימת שלמות לחימתית אחת, תוך הישענות על השלמות, סיוע וחיפוי הדדיים, ומיצוי היתרונות היחסיים של אמצעי לחימה מגוונים.

השלב האחרון בהקמת הכוח הצבאי, הוא הכשרתו ואימונו:

[...] עכשיו, כיוון שציידנו את חיל הרגלים [...] הגיע הזמן, כי נעבור לשאלת האימונים ונראה, אילו אימונים נוהגים היו אצל הרומאים. הללו, קודם שהוליכו את חיל הרגלים לקרב, אפילו הקפידו בבחירתו והיטיבו לזיינו, היו נותנים לבם לאימונים.¹⁴

וכאן הוא מפרט את מה צריך לאמן, לשם מה ובאילו שיטות. שיטת הגיוס המיליציונית וההתבססות בתפיסת הלחימה, כתוצאה מקביעת

השיטה, על מרכיב חיל הרגלים, ארגונו בעוצבת יסוד מזוינת היטב, הכשרת האנשים ואימון הכוח – הם משנתו הסדורה של מקיאווולי בבניין כוחו הצבאי.

מונטקוקולי

ריימונדו מונטקוקולי (1609-1680), שקדם לקלאוזביץ, נחשב במאה ה-18 להוגה הדעות הצבאי החשוב, בדומה לחשיבות המייחסים לקלאוזביץ במאתיים השנים האחרונות. הוא היה הוגה הדעות הצבאי המודרני הראשון במעלה.¹⁵ איטלקי שהצטרף לשורות הצבא הקיסרי ההבסבורגי; שירת בשירות פעיל במלחמת 30 השנים; הגיע עד לדרגת פלדמרשל בתפקיד נשיא מועצת המלחמה הקיסרית; ועשה צעדים ראשונים להקמת צבא קבע מקצועי.

מונטקוקולי נטל על עצמו לחבר מחקר מדעי של המלחמה. בנמקו את הצורך בתיאוריה אמר: "[...] אי אפשר להבין היטב את השלם, אם אין יורדים לעומקם של החלקים שמהם הוא בנוי."¹⁶ קלאוזביץ בתורתו נשען על משנתו של מונטקוקולי.

הוא חילק את חיבורו: **המסה על המלחמה**, לשלושה ספרים: הראשון, הוא מחקר מקיף בטיבה של המלחמה בהקשרה הפוליטי; השני, עוסק בניהול המלחמה; השלישי, דן בסיום המלחמה ובהשגת תנאי שלום עדיפים שהיא מטרת המלחמה.¹⁷

החלק הראשון של החיבור, שהוא מענייננו, דן בהכנות המדיניות למלחמה לצד הכנת האמצעים הצבאיים, המחולקים לאספקה, חימוש וכסף, ולצבא עצמו – מדרג הפיקוד ושיטות הגיוס. מונטקוקולי גרס וקבע כי חיילים מקומיים עדיפים על גייסות נוכריים.¹⁸

מונטקוקולי טיפל באופן נרחב ושיטתי בכלל היבטים של המלחמה, על שלושת חלקיה המסורתיים – לפנייה, במהלכה ואחריה. חשיבותו היא בראיית המכלול השלם של מעשה המלחמה ובהגדרת התכלית המדינית שלה. בכך, כאמור, הוא הניח תשתית רחבה לעבודתו של קלאוזביץ.

דה סאקס

מוריס דה סאקס (1696-1759) היה מרשל-גנרל של כל צבאות צרפת ונחשב לאחד מגדולי המצביאים של תקופתו. בספרו: **הרהורים על אמנות המלחמה**, גרס כי "שיטה צבאית מושלמת חייבת להקיף ולהכתיב את כל היבטי המלחמה, עד לאחרון פרטיה."¹⁹

בדומה להוגי דעות צבאיים אחרים, גם דה סאקס הבחין בין החומר לרוח. בחומר, הוא כיוון בעיקר לשלב המכין של המלחמה או בלשוננו לבניין הכוח הצבאי;

וברוח, הוא כיוון להפעלת הכוח בעת לחימה: "...בטרם ארחיב את הדיבור על חלקיה הנעלים של המלחמה, יהיה צורך לטפל בפחותים מהם וכוונתי כאן היא לעקרונות האמנות." בדומה לאדריכלות, למשל, בקיאות בעקרונות הבסיסיים, היא תנאי מוקדם לפעולתו של שאר הרוח. לכן, עסק החלק הראשון של ספרו ב'פרטי' הארגון הצבאי, המערך הקרבי, החימוש, ואילו החלק השני עסק בנושאים 'הנשגבים' של המלחמה.²⁰

דה סאקס הבין כי העיסוק במלחמה מקיף את ההכנות ואת ניהול המלחמה. הוא ידע גם לשייך ערכים של 'עיסוק בפרטים' של ההכנות מול החלק 'הנשגב' של ניהול המלחמה עצמה. בחלק הראשון שולטים יותר העקרונות המדעיים ואילו ניהול המלחמה כפוף בעיקר לשאר הרוח של המצביא.

מזרואה

פול ז'ידון ז'ולי דה מזרואה (1719-1780) היה לוטננט-קולנל בצבא הצרפתי כשפרסם את ספרו: **קורס תיאורטי, מעשי והיסטורי בטקטיקה**. הוא המשיך את דה סאקס ושכלל את המסגרת האינטלקטואלית של שני חלקי המלחמה: "[...] המכאני גרידא, הוא החובק את הרכב הגייסות וסידורם, עם אופן החניה, המסע, התמרון והלחימה [...] ואותו אפשר לגזור מעקרונות וללמד לפי כללים; האחר נשגב לגמרי ומצוי כל כולו בראשו של המצביא [...]".²¹

ההבחנה בין החלק המדעי של המלחמה לחלק הרוחני שלה היא מעניינת כשלעצמה, בעיקר כשהחלק המדעי הוא נחלת בניין הכוח, והרוחני נופל בחלקה של הפעלת הכוח. אם החלק הראשון הוא מדעי, אזי אפשר וצריך לחקור, ללבן ולהוציא ממנו הכללות שישמשו את העושים במלאכה. החלק השני, הוא רוחני ופרי הגאונות של המצביא בשדה הקרב.

פון בילוב

אדם היינריך דיטריך פון בילוב (1757-1807), קצין פרוסי זוטר שפיתח קריירה קצרה בת שבע שנים כתיאורטיקן צבאי. חידושו ותרומתו העיקריים היו בכך שהציע מתכונות מבצעים המתבססת על חישובים גיאומטריים.

משנתו של בילוב קועקעה עם הצלחותיו של נפוליאון בשדה הקרב. בילוב הטיף להכרעה באמצעות פגיעה בקווי השיירות והאספקה, בעוד שנפוליאון הציב את קרב ההכרעה במרכז הלוחמה. כמו כן, החישובים הגיאומטריים התיאורטיים שלו לא תאמו לביצועים בשטח של מלחמות נפוליאון.

חשיבותו של בילוב בסקירה זו, היא בהתייחסות המתריסה כלפיו מצידם של הבאים אחריו – זיומיני וקלאוזביץ. אפשר להבין ולפרש את משנתם על רקע התנגדותם הנחרצת לתיאוריות הגיאומטריות והסכמתיות של פון בילוב.

זיומיני

גנרל אנטואין אנרי זיומיני (1869-1779), שכיר חרב שוויצרי, שהיה שלישי המרשל הצרפתי ניי כשנלחם בפרוסים. השתתף במלחמת ספרד. לא זכה לתפקיד פיקודי אצל הצרפתים וכתוצאה מכך עבר לצד הרוסי, וגם שם לא העניקו לו פיקוד עצמאי בחזית. עד סוף ימיו שירת בצבא הרוסי. נטל חלק בייסודה של האקדמיה הצבאית בפטרסבורג; שימש כיועץ צבאי ליורשי העצר הרוסיים, ונפטר בשיבה טובה ליד פריס, כגנרל רוסי בכיר. זיומיני הוא בן תקופתו של קלאוזביץ והיה בר-פלוגתא שלו, בטענה שתורתו של קלאוזביץ "[...] יותר משהיא חושפת אמיתות – הריהי יוצרת ספקות."²²

זיומיני התלבט בין ההיבטים המדעיים של המלחמה לאמנות המלחמה. הוא יצא חוצץ כנגד משנתו של פון בילוב על עודף הסכמתיות שבה ועל היותה מושתתת על הוכחות מדעיות. יהודה ואלך מותח ביקורת על זיומיני בכך, שלמרות טענותיו הוא עצמו לא השתחרר מהן: "[...] אם נעקוב בקפידה אחר 'התסקיר על אמנות המלחמה' שלו, נגלה מיד כי דווקא הוא מרבה לדבר על מדע המלחמה ולא על אמנות המלחמה."²³

זיומיני חילק את מדע המלחמה לשישה רכיבים: מדיניות המלחמה; האסטרטגיה או האמנות להנחות את שפעת הגייסות לזירת המלחמה; הטקטיקה הגבוהה של המערכות והקרבות; הלוגיסטיקה או יישום מעשי של אמנות הנעת הגייסות; אמנות ההנדסה והטקטיקה הזעירה.²⁴ זיומיני לא הרבה לעסוק ב'מבנה הצבאות' ו'פיתח מתכונת מבהירה, חודרת ופורייה לדפוס חדש של ניהול המבצעים."²⁵

באסטרטגיה ובלוגיסטיקה אפשר לראות את היסודות החלקיים במשנתו של זיומיני לבניין הכוח הצבאי: "[...] האסטרטגיה היא האמנות לנהל מלחמות על גבי מפות, האמנות להקיף את זירת המלחמה בכללותה [...] והתחזוקה, ככלות הכול, אינה אלא המדע המלמד להכין ולהבטיח את יישומם של כל יתר הרכיבים."²⁶ זיומיני התייחס גם לשיטת הגיוס הרצויה בעיניו: "קיווה שמלחמת העם המשלהבת רגשי אנוש תישאר בגדר תופעה בודדת. מלחמה חייבת להיות עסקו של הצבא הסדיר בלבד."²⁷ כלומר, למרות השתתפותו האקטיבית בחיזיון של הפעלת צבאות המונים, גרס זיומיני שהמלחמה היא עניין לבעלי מקצוע ולא להמון משולהב.

אחרי קלאוזביץ

מולטקה

הלמוט קארל ברנהארד פון מולטקה (1800-1891), דני שהתגייס לצבא הפרוסי, מונה לרמטכ"ל הפרוסי בשנת 1858. הצליח לגרום לשינוי ארגוני שנתן בידי הרמטכ"ל את הסמכות, בשם המלך, להפעלת כוחות בלחימה. הוא עשה זאת בהצלחה במלחמת גרמניה-צרפת ב-1870.

מולטקה החשיב מאוד את שלב 'ההכנות למלחמה' ותלה בו חלק ניכר מהיכולת להצליח בשדה הקרב: "[...] ואלו ישיגו אל נכון את התוצאה המקווה – אם הגייסות מצויים בכוננות מלחמה [...]".²⁸ את דבריו אלה הוא פרסם ב'**ההוראות למפקדי גייסות בכירים**' בשנת 1869, לאחר התנסות קרבית בהפעלת ארמיות בשדה הקרב. מולטקה ציין גם את האיזון, בעיניו, של אמנות המלחמה מול מדע המלחמה. הוא אמר: "[...] כך נהפוך את המלחמה לאמנות – לאותו סוג של אמנות, שמדעים רבים משרתים אותו [...]".²⁹ תפיסה זו מצביעה על גישה פרגמטית, המשלבת בין גאוונות המצביא האינטואיטיבית לבין הצורך להיעזר ולהשתמש בכלים מדעיים היכן שאפשר וצריך.

ראייתו המקיפה והכוללת לגבי המלחמה באה לידי ביטוי גם בהשקפתו הנחרצת לסיומה המהיר של הלחימה:

ניהול המלחמה מאופיין כיום בשאיפה להכרעה מהירה ומרשימה. גודל הצבא, קשיי הזנתו, ההוצאות הרבות בעקבות מצב הכוננות החמושה, הפגיעות במסחר, בתחבורה, במלאכה ובחקלאות, ארגונים התכליתי של הצבאות וקלות כינוסם – כל אלה תובעים סיום מהיר של המלחמה.³⁰

בדיון הבלתי פוסק והבלתי נמנע בין צבאות ההמונים לצבא מקצועי, תמך מולטקה באפשרות והעדפה של צבא מקצועי ונימוקיו עימו:

[...] התקוממות משופעת באמצעים בלתי מוגבלים וברוח פטריוטית, כזאת של הצרפתים, לא החזיקה מעמד מול יחידה צבאית אמיצה ומאומנת, ולו גם הקטנה ביותר [...] מן הראוי שתשכנע את אלה המטיפים לחימוש העם, שהרי שפעת אדם מזוינת אינה עדיין צבא, וברבריות היא להובילה למערכה.³¹

שליפן

פילדמרשל אלפרד הרוזן פון-שליפן (1833-1913), מונה לרמטכ"ל צבא גרמניה בשנת

1891, כיוורשו של מחליפו של מולטקה. שליפן עסק בבעיה שנבעה מהמעבר לצבאות ענק, בעקבות חובת הגיוס הכללית. צבאות אלה העמידו את הפיקוד בפני בעיות שלא היו כדוגמתן קודם.³² הוא הבין כי צבאות ההמונים, והקושי בהפעלתם הם הבעיות המשמעותיות ביותר בעידן המודרני. הוא דן בשאלה האם ייתכן עוד לנהל צבאות מודרניים כסדרם ולארגן את הספקתם.

בהתייחסו לדיון על גודל הצבא אמר שליפן: "בשלהי המאה הקודמת האמינו שגודלו של צבא לא צריך לעלות על 40 אלף חייל, אולם נפוליאון סתר השקפה זו, כשאירופה קופאת נכחו בבהלה." הוא העיר בלגלוג על כל מי שרצה לצמצם את גודל הצבא: "ביסמארק טוען עתה כי 200 עד 300 אלף חיילים הם השיא. הצבא הגרמני בשנת 1870 מנה יותר מכפליים, וביסמרק לא התלונן על מספרנו 'המופרז' כשצרנו על פאריז."³³

גם שליפן כמולטקה, קודמו לתפקיד הטיף למלחמה קצרה ומכריעה בעיקר מסיבות כלכליות הנובעות מהגידול בצבאות והעול הכפול שהן מטילות על המדינה: "אין לנקוט אסטרטגיה של התשה, כאשר החזקת מיליונים, של חיילים דורשת הוצאת מיליארדים (של מארקים)."³⁴

די פיק

שארל ז'אן ז'אק ז'וזף ארדאן די פיק (1821-1870), קצין צרפתי שהשתתף במלחמת קרים, שם נפל גם בשבי. השתתף בלחימה באלג'יריה ונהרג כמפקד חטיבת חי"ר במלחמת צרפת-פרוסיה. הרבה להרהר בתופעת המלחמה ואף כתב על כך בפרסום שיצא רק אחרי מותו.

כמו רבים אחרים גם די פיק הצטרף לדיון על הגודל הרצוי של הצבא. לדעתו, אין ערך לצבא גדול, ועדיף צבא שאפשר לסמוך על העמידות והנחישות של חייליו: מה ערכו של צבא בן 20,000, אם רק מחציתם נלחמים, ואילו הנותרים מוצאים מאה דרכים להעלים את עצמם? מוטב שיהיו מלכתחילה 10,000 איש שאפשר לסמוך עליהם.³⁵

הוא דגל בצבא מקצועי ואיכותי שניתן לסמוך עליו. הרציונאל שהוביל אותו הוא שהמרכיב החשוב בקרב, הוא החוסן הנפשי של החייל. חוסן זה יושג רק באמצעות משמעת, אימון ואחוות לוחמים. כאשר אלמנטים אלה זקוקים לזמן ולניסיון המצטבר על מנת שיהפכו את הלוחם והיחידה הצבאית שלו לכוח יעיל ואפקטיבי. הוא אף נקב בפרק הזמן הדרוש של שלוש עד ארבע שנים על מנת לעמוד ביעד של יצירת יחידה לוחמת ומלוכדת.

היכולת להכשיר את הלוחם היא שהנחתה אותו בהצעה למודל של צבא משולב בסוגי שירות שונים. המענה הנדרש אל מול הצבא הפרוסי המתעצם הביא אותו לפשרה של דגם הצבא המשולב. הדגם המשולב יכול לצבא קבע מקצועי, עתודות מילואים ומגויסי חובה לפרק זמן קצר של חמישה חודשים. הוא האמין בהכשרות המוקדמות כבסיס להתפתחות הצבא: "אין לצבא חוסן ממשי אם לא התפתח ממוסד חברתי."³⁶

כמו קלאוזביץ ואחרים בשעתם, גם די פיק האמין בעליונות האדם כמרכיב העיקרי בעוצמה של הכוח הצבאי:

המערכה היא היעד הסופי של הצבאות, והאדם הוא המכשיר העיקרי במערכה. שום דבר הנוגע לצבא – כוח-אדם, ארגון, משמעת וטקטיקה... לא יתואר תיאור מובן, אלא אם כן הוא מבוסס על ידיעה מדויקת על המכשיר העיקרי, כלומר האדם, מצב רוחו והמוראל שלו בשעת קרב.³⁷

זאקט

גנרל אוברסט הנס פון-זאקט (1866-1936), פירק את צבא גרמניה והקים את ה'רייכסוואר' – הצבא הגרמני שהוקם ונבנה במגבלות חוזה ורסאי בתום מלחמת העולם הראשונה. זאקט היה איש המעשה והביצוע, ואת עיוניו התיאורטיים הוא פרסם רק לאחר פרישתו מהצבא בשנת 1926.

זאקט, היה שותף לדיון המתמשך בין שתי התפיסות, זו של צבא ההמונים וזו של צבא מקצועי. הוא העדיף את הצבא המקצועי הקטן על פני צבא ההמונים. ייתכן, שמניעיו להעדפה נבעו מהמגבלה שהוטלה על צבא גרמניה בעקבות מלחמת העולם הראשונה. זאקט, כמו אחרים שאף לצבא גדול ואיכותי, אולם ההנחה הייתה שדבר זה הוא בלתי אפשרי והוא היה מוטרד מהירידה המתמשכת באיכות: "[...] עד היכן ניתן להשלים עם ירידת איכות החיילים, לטובת הגדלת מספרם." כאשר הסיבה לכך היא: "[...] בצדק אפשר לדבר על נקודת שיא בניצול שפעת האדם; האפשרויות של חובת השירות הכללית נוצלו כמעט כליל." כלומר, גם זאקט חיפש (ובמקרה הפרטי שלו הוא מצא – במגבלת מאה אלף החיילים) את נקודת האיזון המתאימה לגודל הצבא. כאשר הציג זאקט, באופן משכנע, שעבר זמנם של צבאות ההמונים הוא אמר: "[...] הסיסמה, שהאלוהים צועד תמיד עם הגדודים החזקים, בלבלה מוחות רבים..."³⁸

אולם, זאקט כאחרים, לא יכול היה להתעלם מצורכי ההגנה המידיים שיש לכל

מדינה. לכן, במשנתו הסופית הוא הוסיף לצבא המקצועי את צבא החובה המיועד להגן על הארץ. צבא הקבע משימתו היא, לכל הפחות, להגן בפני התקפת פתע, להיות גרעין מקצועי קבוע להכשרת צבא החובה ורענון תקופתי נדרש. צבא החובה יעבור הכשרה קצרה, הוא אינו מיועד למלחמת תנועה וייעודו העיקרי הוא: "[...] למלא את חובת ההגנה על המולדת, ולהשלים באותו זמן על-ידי חלקיו המובחרים את צבא השדה הלוחם ללא הפוגות."³⁹

לגבי אמצעי הלחימה, החיל זאקט את התפיסה שלפיה "ככל שהצבא קטן יותר, כן יקל לציידו בחימוש מודרני, ואילו הספקה קבועה של חימוש כזה לצבאות מיליונים הופכת למשימה בלתי אפשרית."⁴⁰ תפיסה זו הוליכה למסקנה שיש לפתח דגמי נשק בסיסיים, ולהידבר עם התעשייה שבשעת הצורך תעבור לייצור המוני של אותם דגמים. זאקט קבע גם, שיש לוותר על תחכום בייצור ההמוני כדי לקצר את משך הייצור.

זאקט, כמו פולר ולדל הארט הציג את האנטיזה לתפיסת צבאות ההמונים של קלאוזביץ, ובהמשך עם היישום המתאים של שליפן. מצדדי הצבא המקצועי הקטן נחרדו מהטבח ההמוני שהוא נחלת 'האומה החמושה או המגויסת', כפי שחזו אותו במלחמת העולם הראשונה. אולם, הרייכסוואר שבנה זאקט היווה תשתית מצוינת, במגבלות חוזה ורסאי, לצבא גרמניה של מלחמת העולם השנייה.

לודנדורף

הגנרל הגרמני אריך לודנדורף (1865-1937) השתתף במלחמת העולם הראשונה כראש מטה פיקוד המזרח. תביעתו ב-1918, לפתוח במשא-ומתן לשלום הביאה לפרישתו מן הצבא. הוא השתתף בפוטש של היטלר במינכן, הוצע לנשיאות מטעם המפלגה הנאצית, ולא זכה.

לודנדורף העלה והקצין את רעיונו המופשט של קלאוזביץ בדבר המלחמה הטוטאלית לפסים מעשיים, שלא ביטאו נכון את הרעיון ואת הטכניקה הפילוסופית אליה כיוון קלאוזביץ. לודנדורף הבין היטב את משמעות המאמץ המלחמתי כמבטא את סך-כול המאמצים הלאומיים בהכנות למלחמה, בניהולה ובפריסתה על כל מגוון המאמצים הלאומיים הנדרשים. הוא הגיע למסקנות קיצוניות ומרחיקות לכת בדבר ריכוז כלל ההכנות והמאמצים, לפני המלחמה ובמהלכה בידי המצביא הצבאי:

כדי לתאם בין מאמצי המלחמה השונים ולייעלם, תנוהל המלחמה הטוטאלית בידי סמכות מרכזית [...] סמכות זו חייבת להימצא בידי המצביא העליון, אותו יש למנות למשרתו הרמה עוד בימי שלום, כדי

שיוכל לפקח על ההכנות למלחמה בכל תחומי החיים. כך יוכל לוודא, אם כל המשאבים הלאומיים הועמדו לרשות הצבא. המצביא לא זו בלבד שיפקד על הכוחות הלוחמים ויכוון את ההכנות הצבאיות למלחמה, אלא אף יפקח על האוצר, המסחר, הייצור, החינוך הלאומי ובמיוחד על תיאום התעמולה.⁴¹

חזונו של לודנדורף אכן מומש בגרמניה, אך לא בדיוק כפי שצפה. במקום שהמצביא יקבל סמכויות טוטאליות, כפי שהוא הציע, היטלר השתלט על המצביאים.

לידל הארט

סר באזיל הנרי לידל הארט (1895-1970), שעליו אמר יגאל אלון בהקדשה לתצלום "הסרן – מורה הגנרלים", פרש משירות פעיל בצבא הבריטי בשנת 1927 לאחר פציעתו במלחמת העולם הראשונה שאפשרה לו לשרת בתפקידים קלים. במסגרת זאת, פרסם ספרי הדרכה צבאיים. לאחר פרישתו שימש ככתב צבאי. בשנת 1937 היה לידל הארט יועץ פרטי לשר המלחמה, למשך שנה אחת. כתביו של לידל הארט וההערכה הרבה שרכשו לו, זיכו אותו בתואר האבירות.

אפשר להגדיר את לידל הארט כאבי תפיסת בניין הכוח הצבאי המודרני. בתפיסתו את בניין הכוח הצבאי, הוא מיצה את כל החידושים הטכנולוגיים והתופעות בעידן הנוכחי. המודרניזציה, שבאה לידי ביטוי בהופעת המטוס והטנק, היא שגירתה אותו כנראה ליצור משנה שלמה שתבטא יכולות חדשות אלה.

לידל הארט בניגוד לקלאוזביץ, יצר הבחנה אחרת בין האסטרטגיה לטקטיקה, בהגדירו את האסטרטגיה: "אמנות חלוקת האמצעים הצבאיים ויישומם – להגשמת תכלית המדיניות. שכן אין עניינה של האסטרטגיה אך ורק בהנעת הכוחות [...]". הטקטיקה לעומתה מוגדרת כך: "[...] כאשר הפעלת המכשיר הצבאי מגיעה כדי שלב הלחימה בפועל, אזי ההיערכות לקראת פעולה ישירה כזאת, והשליטה עליה, מכונות 'טקטיקה' [...]". הוא לא הסתפק בחלוקה זו, ולרמה האסטרטגית הוא הוסיף את האסטרטגיה-רבתי, שהשלימה והקיפה את כלל מעשה המלחמה:

"[...] על האסטרטגיה רבתי לחשב את עוצמת המשאבים הכלכליים ועוצמת כוח האדם של האומה ולפתחן, כדי לקיים את הזרועות המזוינים. כך עליה לעשות גם לגבי כוחות הנפש וכוחות הרוח [...] אסטרטגיה רבתי חייבת גם לווסת את חלוקת האמצעים בין הזרועות השונות, וכן בין הזרועות לבין התעשייה [...] הצלחה באסטרטגיה מותנית בראש וראשונה בהערכה ובהתאמה נכונות של המטרות

והאמצעים [...].⁴²

כלומר, לידל הארט, בניגוד לקלאוזביץ הקיף את כלל תופעת המלחמה. הוא ידע לסווג ולחלק אותה כך שיהיה ברור מי אמור להיות אחראי למה, ומה חלקו ותרומתו של כל גוף לנושא. בהקשר של בניין הכוח, התפיסה כפי שטבע אותה לידל הארט, היא התפיסה המקובלת גם כיום.

הטנק, היה אחד מגורמי הגירוי לעיצוב משנתו והגותו של לידל הארט. מיצוי היתרון שלו כאמצעי לחימה נייד, משוריין ובעל יכולת ייצור אש גבוהה, הביאו אותו להתעמקות בנושא עד לרמה של בניית מסגרות לחימה מיטביות, מבחינת גודלן והרכב הכוח, למיצוי יתרונות הטנק. הוא חזה את הקמת הצבא החדש שיתבסס על המיכון. השלב הראשון הוא הקמת דיביזיה של הדגם החדש. היא תכלול את כל האלמנטים הממונעים – טנקים כבדים ובינוניים, גדודי חי"ר על נגמ"שים, ארטילריה ממוכנת ולוגיסטיקה ממונעת. דיביזיה כזאת תהיה קטנה יותר במספר חייליה אך עוצמתה וניידותה יהיו גבוהים יותר. לידל הארט הטיף להקמת ובניית כוח מאוזן שלרכיביו השונים יכולות דומות בתחום הניוד והמיגון, כך שיהיה אפשר למצות באופן מיטבי את היתרון הטמון בטכנולוגיה המודרנית.

לידל הארט דגל בצבא עילית מקצועי. האומה האוחזת בנשק תוחלף בצבא קטן של מקצוענים. קביעה זו נסמכה על שיקולים תפיסתיים שמצד אחד ממצים את היכולות החדשות ומצד שני נותנים מענה להלכי הרוח המודרניים. שיקולים אלה הביאו אותו ל'אסטרטגיה של גישה עקיפה', הטוענת כי התנגשות הכוחות המכרעת בקרב הגדול תוחלף באמצעים עקיפים. האמצעים העקיפים הללו כוללים גם את התקדמות הטכנולוגיה, פיתוח הכוח האווירי, היכולת לצלוח מכשולים ביבשה עם מיגון גבוה, והגדלת יכולת ההשמדה. לכן, אין צורך וטעם להחזיק בצבא המונים. מבנה הצבא המוצע על ידו, הוא ביטוי להשקפותיו, והוא תואם לחלוטין את הצבא הבריטי:

[הוא] התנגד לגיוס החובה המונח בשורש צבאות ההמונים. הוא חפץ בצבא קטן של מקצוענים, שניתן יהיה למכן אותו במלואו ולאפשר לו לנצל היטב את הטכנולוגיה המודרנית [...] על הצבא הזה יהיה אפשר להוסיף צבא מתנדבים מיליציוני. שאר תושבי הארץ יישארו במקומם ויעסקו על הצד הטוב ביותר בייצור הציוד הדרוש למלחמה מודרנית⁴³

נימוק פרקטי להתנגדותו לצבא המונים היה: "יש לאנגליה די והותר מתנדבים ואין היא זקוקה לגיוס החובה." נימוק נוסף, היה המחסור בציוד וכן, שהמשאבים

שיופנו לצייד את צבא ההמונים יהיו על חשבון המיכון. ומעל כולם, הנימוק האידיאולוגי: "חוקתנו מעוגנת זה מאות בשנים ברעיון ההולך וצומח בדבר חירות הפרט [...] במשך זמן מה, במאה שעברה, הייתה למופת שהצבנו השפעה הולכת ומתרחבת [...]"⁴⁴.

התפתחות ההגות הצבאית המודרנית בתחום בניין הכוח

את התפתחות ההגות הצבאית המודרנית בתחום בניין הכוח אפשר לחלק לארבעה שלבים:

השלב הראשון, המתוארך בראשיתה תקופת ההשכלה והמיוצג על-ידי מונטסקוקולי ודה סאקס, אופיין בראייה המקיפה והשלמה של העיסוק במלחמה – הן מהכיוון של בניין הכוח והן הפעלת הכוח;

בשלב השני, ההתעניינות עוברת בעיקרה מ'מבנה הצבאות' או 'בניין הכוח' ל'ניהול המבצעים' או 'הפעלת הכוח'. שלב זה מאופיין בהתעמקות ברכיב החומרי של חלק זה של אמנות המלחמה. שלב זה מגיע לשיאו במשנתו של פון בילוב ובהמשך ז'ומיני, והוא מתפרס ומבטא את האסכולה הצבאית המרכזית של תקופת ההשכלה;

השלב השלישי, מבטא את התקופה הרומנטית ומייצגו הנאמן הוא קלאוזביץ, הממשיך לשים את הדגש על 'ניהול המבצעים' אולם תוך הבלטת הממד הנפשי שבו ולא החומרי, תוך התעלמות מכוונת מבניין הכוח הצבאי;

השלב הרביעי, אותו מייצג לידל הארט באופן הבולט ביותר, מבטא את תופעת המלחמה כשלמות אחת של בניין והפעלת כוח, ובכך הוא סוגר את המעגל עם הוגי הדעות הצבאיים הראשונים של תקופת ההשכלה.

להתפתחות המחשבתית הזאת נלווית התפתחות מושגית מעניינת ההולכת בד בבד עימה. התפתחות זו היא בשינוי המושגים – 'אסטרטגיה' ו'טקטיקה' וקשרי הגומלין ביניהם.

שלב א': הראייה השלמה

מונטסקוקולי נחשב במאה ה-18, בדומה לחשיבותו של קלאוזביץ במאתיים השנים האחרונות,⁴⁵ כמייצג התקופה המוקדמת של ההשכלה ואת הגישה הכוללת למדע המלחמה. מבהיר זאת מונטסקוקולי עצמו:

[...] רבים בימי קדם ובעת החדשה כתבו על המלחמה. אלא שרובם לא חצו את גבולות התיאוריה. כאשר שילבו אחדים את התיאוריה עם יישומה, ביקשו לעבד רק אחד מחלקי השדה הרחב הזה [...].

מונטקוקולי לא רק הטיף אלא הוא בעצמו ניסה להקיף את כל תופעת המלחמה ולהסבירה מבלי לוותר על אף חלק שלה ונימוקיו עימו: "[...] אי אפשר להבין היטב את השלם, אם אין יורדים לעומקם של החלקים שמהם הוא בנוי."⁴⁶ חלקי השלם, עליהם דן מונטקוקולי, הם החלקים שהוכרו גם מאוחר יותר על-ידי הוגי הדעות הצבאיים – המדיניות המספקת את המסגרת הכללית, ההכנות הצבאיות ובכללן בניין הכוח וארגונו, קיום הצבא, ניהול המלחמה והשגת השלום. את הגותו זו כתב מונטקוקולי בשנת 1643, בחיבורו **המסה על המלחמה**. גם המייצג השני של תקופה זאת, דה סאקס, מחזיק באותה גישה ובאותה דעה שלפיה שיטה צבאית מושלמת חייבת להקיף את כל היבטי המלחמה. קלאוזביץ, מטעמיו, שפורטו לעיל, ביקר את קודמיו. אם כוונתו הייתה למונטקוקולי אזי הביקורת לא הייתה מוצדקת:

בעבר שימשו המונחים 'אמנות המלחמה' או 'מדע המלחמה' לציון בלעדי של מכלול הידע והמיומנות הנוגעים לגורמים החומריים. תכנון כלי נשק, ייצורם והשימוש בהם...ארגונו הפנימי של הצבא ומנגנוני תנועתיו, הם עיקרם של אותם ידע ומיומנויות. כל אלה תורמים לביסוסו של כוח לוחם אפקטיבי.⁴⁷

מההיבט של ההתפתחות המושגית, הוגי הדעות הראשונים של תקופת ההשכלה השתמשו במונח 'טקטיקה', במשמעותו היוונית המקורית, דהיינו – שיטה לארגון הצבא והמערך הקרבי. המונח 'אסטרטגיה' עדיין לא היה בנמצא.

שלב ב': המעבר ל'ניהול מבצעים' – הממד החומרי

השלב השני בהתפתחות העיסוק התיאורטי בבניין הכוח, מאופיין דווקא בנטישת העיסוק בתחום זה לכיוון 'ניהול המבצעים' – ההתמקדות הייתה בחלק החומרי של ניהול המבצעים. בתקופת ההשכלה הכירו בקיומו של היסוד הנפשי. אולם, יסוד זה הוא חמקמק ומשתייך לחלק הנשגב של המלחמה. הוגי הדעות השונים חיפשו את השליטה האינטלקטואלית, ולכן לא מצאו טעם לדון בהרחבה בכוחות הנפשיים. עם זאת, הם עשו ניסיון למשטר את החלק החמקמק הזה, ומכאן התפתחו התיאוריות הגיאומטריות.

בימי השיא של תקופת ההשכלה, במחצית הראשונה של המאה ה-18, החדירו הוגי הדעות הצבאיים את השקפת עולמה גם לתחום המלחמה. הטענות העיקריות היו שהמלחמה כפופה לשרירותיות, לדעות קדומות, לאי סדר ובלבול. את הדברים הללו יש להחליף בניתוח שיטתי וביקורתי, במונחים מוחלטים ואוניברסאליים, שיגשרו

על השינויים בנסיבות. "ארגון הצבאות וניהול המלחמות יהפכו אפוא לתחומי מחקר מסודרים, בעלי עקרונות תיאורטיים ברורים."⁴⁸ הגעה לכללים ולעקרונות האוניברסאליים היא תוצאה של המחקר ההיסטורי שהתבסס על המערכות שנוהלו בעבר. עם זאת, הודגש כי הכללים והעקרונות טעונים יישום נסיבתי, שהוא שאר רוחו היצירתי של המצביא. זאת, בניגוד גמור להוגי הדעות הצבאיים הראשונים של ההשכלה שגרסו כי חייבת להיות שיטה צבאית מושלמת שתקיף ותכתיב את כל היבטי המלחמה.

בילוב השלים את העתקת ההתעניינות באסכולה הצבאית של ההשכלה ממבנה צבאות לניהול מבצעים.⁴⁹ הוא טען כי גילה את סודה המתמטי של האסטרטגיה וביסס אותה כמדע. טענתו הכללית הייתה שצבא תוקף ומתקדם לעבר יעדו, יוצר צורה גיאומטרית של משולש שבסיסו הוא מערכת האספקה בעורף וקדקודו הוא היעד. בילוב טען כי אפשר לקבוע בדיוקנות מתי ההתקדמות נעשית לא בטוחה לתוקף ומקלה על המגן. לפיכך, על-פי אמירתו: "המלחמה לא תיקרא עוד אמנות, כי אם מדע [...] כל אחד ואחד יהיה מסוגל להבינו וליישמו [...]".⁵⁰ ההתעניינות עברה לחיפוש היחס שבין תנועה צבאית למרחב. בילוב סיפק את המענה כשיגילה את היסודות המתמטיים לכך ואף ידע לחשב אותם בדיוקנות גבוהה.

ההשכלה, בחיפושה העיקש אחר רציונאל ברור, העתיקה את תשומת הלב לתחום הנשגב של המלחמה – לניהול המבצעים – ביחד עם כלים תבוניים חדשים שנמצאו. כלים אלה הולילו לעיסוק בצד החומרי של התופעה, לא מתוך אי הכרת הממד הנפשי, אלא, משום שאין טעם לעסוק בו. החלק של 'ארגון הצבאות' כבר לא היה חדש ונראה כי הוא מוצה ולא מהווה עוד אתגר לפיצוח תופעת המלחמה. הוגי הדעות הצבאיים של ההשכלה גרסו כי פרטי הארגון הצבאי וההיערכות הם עניינים מכאניים, בעוד שניהול המבצעים הוא עניין הפכפך ולכן הוא מצוי בתחום ההשראה של המצביא.

הוגי הדעות הצבאיים של ההשכלה לא ראו תועלת בעיסוק המרובה בגורמים הנפשיים, הלא מוחשיים והבלתי צפויים, שכן עיסוק כזה לא היה מסוגל לספק תוצאות מעשיות. הם כן הכירו באותם גורמים ובחשיבותם, אולם שייכו אותם לחלק הנשגב של העיסוק במלחמה.

זאת הייתה משאת הנפש של הוגי הדעות הצבאיים בתקופת ההשכלה – להעמיד את היגיון המבצעים על בסיס מדעי קשיח ומדויק. קלאוזוויץ שינה זאת.

המעקב אחר ההתפתחות המושגית המקבילה מצביע על כך שבמחצית השנייה של המאה ה-18 החלו להשתמש ב'טקטיקה' כמונח כוללני לאמנות המלחמה בשלמותה.

בשלב זה, הטקטיקה הקיפה לא רק את הרמה האסטרטגית (מונח מאוחר יותר) אלא גם את ניהול הקרב עצמו. רק בסוף המאה, אצל בילוב, הועתק מרכז הכובד של המושג למשמעותו הנוכחית – אמנות ניהול הקרב.⁵¹ מזרואה חילק את אמנות המלחמה לשניים: חלקה האחד, "המכאני גרידא, הוא החובק את הרכב הגייסות וסידורם, עם אופן החנייה, המסע, התמרון והלחימה [...] ואותו אפשר לגזור מעקרונות וללמד לפי כללים";⁵² החלק השני, הוא ניהול המבצעים. עבורו טבע מזרואה ב-1777 את המושג 'אסטרטגיה'. בילוב חילק את ניהול המבצעים בין אסטרטגיה וטקטיקה.

שלב ג': המעבר ל'ניהול מבצעים' – הממד הנפשי

הרומנטיקה, תנועה אינטלקטואלית שבאה לאחר ההשכלה, שמה את הדגש על מורכבות המציאות וגרסה כי לא ניתן לצמצם אותה לנוסחאות מופשטות. זאת, מאחר שהמציאות כפופה לרגשות, ליצירתיות ולנסיבות היסטוריות. בתקופת ההשכלה נשענה התיאוריה על כללים ושאר רוח. במהלך המאה ה-18 הדגש עבר לכיוון שאר הרוח החופשי והיצירתי. עם התפתחות תפיסתו של הפילוסוף עמנואל קאנט, הוחלפו ההדגשים. שאר הרוח הפך להיות המקור הבלעדי של כל יצירת אמנות, כפי שניסח זאת קאנט: "שאר הרוח הוא הכישרון המעניק את הכלל לאמנות [...] כישרון ליצירת הדבר שאי אפשר לתת לו שום כלל מפורש."⁵³

קלאוזוביץ, כמייצג ומניח הבסיס העיקרי להגות הצבאית המודרנית, מצא בתיאוריה של האמנות דגם לתיאוריה של המלחמה. אם הדגש עובר לרוח אזי מתעסקים בהפעלת הכוח. בניין הכוח שייך יותר לחלק של הכללים. זימיני, בן תקופתו של קלאוזוביץ, נכנס בתקופה שהתעניינות הוגי הדעות הצבאיים הייתה נתונה בעיקרה לניהול מבצעים, לעיסוק במערכים קרביים ובפריסה, ומצא תחום זה כלא מניח את הדעת. הוא מצא: "[...] בכל אלה רק שיטות שלמות פחות או יותר של הטקטיקה של הקרבות, העלולות להקנות מושג רחוק משלמות על המלחמה [...]".⁵⁴ זימיני ראה את עצמו כמייסד המדע הצבאי וכזה הוא ניסה להקיף את כלל תופעת המלחמה. כמו קלאוזוביץ, גם הוא ביקר את פון בילוב על שיטתו הגיאומטרית. אולם, בניגוד לקלאוזוביץ שהפנה עורף לגישה הרציונאליסטית, זימיני, נעצר אי שם באמצע הדרך.⁵⁵

קלאוזוביץ, כאמור, ביקר את משנתו של פון בילוב כמייצג הדור הקודם של ההגות הצבאית. בילוב בחתירתו לדייקנות, התרכז במרכיבים החומריים שאותם ניתן לכופף לחישובים מתמטיים, והתעלם מהכוחות הנפשיים המפעמים במלחמה. לכן שגה בפירוש טבעה האמיתי של המלחמה ויצר תיאוריה מכאנית: את "[...] הצורך

לחזור ממגמת הרציונליזציה אל העושר הזנוח של רגשות ודמיון,⁵⁶ הוא מסביר: "רציתי להימנע בכל מחיר מכל דבר סתמי, מכל המובן מאליו."⁵⁷ בניין הכוח, כנראה, שייך לחלק המובן מאליו, לפחות מההיבט של כוחות הנפש וטבעה של המלחמה, והוא תוצא של הפעלת הכוח.

בדומה לבני זמנו האמין בילוב כי 'ניהול המבצעים' הוא הנושא האמיתי של תיאוריית המלחמה. הוא סבר שהוגי הדעות הצבאיים של ההשכלה לא גילו אותה ולכן ניגש אליה במלוא המרץ. "האסכולה הצבאית של ההשכלה כולה, עם כלליה ועקרונותיה, פשוט החמיצה את הנקודה המרכזית: טיבה האוניברסאלי של המלחמה, רוחה העומדת לעד." לאחר שגילה, לטעמו, את טבעה של המלחמה – את הרוח – כל השאר נראה זניח, יחסית, ונובע ממנו: "מהות המלחמה היא לחימה, מכאן נובעים כל מאפייני 'רוחה העומדת לעד': עליונות העימות והקרב הגדול [...]"⁵⁸ "בעיקרה, המלחמה היא לחימה, כי הלחימה היא העיקרון האפקטיבי היחיד בכל מכלול הפעילויות הנושא את השם הכללי מלחמה."⁵⁹

קלאוזביץ, בהבנת תופעת המלחמה, התעלם באופן מופגן מבניין הכוח הצבאי ומכריכתו כנושא שלם שלא ניתן להפרדה מהפעלת הכוח. את הסיבות וההסברים האפשריים לכך פירטתי באריכות בפרק עצמו. גישתו ה'רומנטית' של קלאוזביץ יכולה להיות מובנת יותר על רקע התנגדותו הנמרצת להוגי הדעות של ההשכלה ולגישתם המנסה להכפיף את תופעת המלחמה בכללותה לשלטון התבונה.

אם נעקוב אחר התפתחות המושגים נמצא ביטוי נוסף לטביעת הרגל של תפיסה זו. אצל קלאוזביץ המונח 'אסטרטגיה' מקיף רק את הפעלת הכוח. ההפרדה בינו לבין ה'טקטיקה' היא בכך שהטקטיקה מתייחסת לקרב האחד ואילו האסטרטגיה דנה ברצף של קרבות, שנועדו לשרת את התכלית המדינית.

שלב ד': הראייה השלמה – סגירת המעגל

ההתפתחות המושגית של 'אסטרטגיה' ו'טקטיקה' מבטאת באופן מיטבי את השלמת המעגל וחזרה לראייה השלמה והכוללת של בניין הכוח והפעלתו ברמות השונות, כמכלול המלא של תופעת המלחמה.

היום אנו מגדירים 'אסטרטגיה צבאית':

[...] רכיב באסטרטגיה רבתי, ועניינו להגדיר את אופני פיתוח של

עוצמה צבאית וניצולה כדי להשיג יעדים לאומיים [...]"⁶⁰

מול ה'טקטיקה' שהיא:

המדע והאומנות של הפעלת יחידות בלחימה. הרמה שבה מתוכננים

ומתבצעים הקרבות וההתנגשויות. הרמה הנמוכה והבסיסית בין שלוש רמות אומנות המלחמה: הרמה האסטרטגית, הרמה המערכתית והרמה הטקטית.⁶¹

כלומר, **האסטרטגיה הצבאית מכילה את בניין הכוח והפעלתו, בעוד הפעלת הכוח מצויה בכל רמות המלחמה**. האסטרטגיה הצבאית נגזרת מהאסטרטגיה רבתי המקיפה את כלל תופעת המלחמה ולא רק את הקשרה הצבאי. מחדש המושג וההבחנה הזאת הוא לידל הארט שבמשנתו סגר את המעגל של העיסוק התיאורטי השלם בתופעת המלחמה. הוא גיבש את התפיסה הכוללת שנודעת כ'אסטרטגיה של גישה עקיפה', שבמהותה אומרת כי התנגשות הכוחות המכרעת בקרב הגדול, אליבא דקלאוזביץ, תוחלף באמצעים עקיפים. אמצעים אלה הם פרי המודרניזציה ובאים לביטוי בעיקר במטוס ובטנק, המסוגלים לצלוח מכשולים יבשתיים ולעקוף אותם. פיתוח אמצעי לחימה יחיד לא ריצה את לידל הארט. הוא הטיף לבניית כוחות ומסגרות לחימה שיאפשרו את המיצוי המרבי של אמצעי הלחימה. בכך, שילב לידל הארט את כלל רכיבי המלחמה – הפעלת כוח, המוונת מיכולות, שהם פרי של פיתוח אמצעי לחימה המשפיעים וקובעים את בניין הכוח ואת ארגונו. זאת, כדי לממש את תפיסת ההפעלה הכוללת.

הערות:

- ¹ עזר גת, **מקורות המחשבה הצבאית המודרנית – ספר ראשון: מתקופת ההשכלה עד קלאוזביץ**, 'מערכות' / משרד הביטחון-ההוצאה לאור, ת"א, 2000.
- ² עזר גת, **התפתחות המחשבה הצבאית במאה העשרים**, 'מערכות', משרד הביטחון-ההוצאה לאור, ת"א, 2002.
- ³ יהודה ואלך, **תורות צבאיות – התפתחותן במאות ה-19 וה-20**, 'מערכות', משרד הביטחון-ההוצאה לאור. מהדורה שלישית. 1980.
- ⁴ סון טסו, **חכמת המלחמה**, 'מערכות', מהדורה חמישית, 1988.
- ⁵ שם, עמ' 18.
- ⁶ שם, עמ' 18-19.
- ⁷ שם, עמ' 21.
- ⁸ שם, עמ' 31.
- ⁹ ניקולו מקיאוולי, **על אומנות המלחמה**, תרגום מאיטלקית: מנחם דורמן, 'מערכות', 1964.
- ¹⁰ שם, עמ' 10.
- ¹¹ עזר גת, **מקורות המחשבה הצבאית המודרנית – ספר ראשון**, עמ' 14-15.
- ¹² מקיאוואלי, עמ' 46.
- ¹³ שם, עמ' 64.

- 14 שם, עמ' 60.
- 15 עזר גת, "מקורות המחשבה הצבאית המודרנית – ספר ראשון, עמ' 23.
- 16 שם, עמ' 27.
- 17 שם, עמ' 28.
- 18 שם, שם.
- 19 שם, עמ' 36.
- 20 שם, עמ' 37.
- 21 שם, עמ' 43-44.
- 22 יהודה ואלך, תורות צבאיות – התפתחותן במאות ה-19 וה-20, עמ' 29.
- 23 שם, עמ' 18.
- 24 שם, עמ' 23.
- 25 עזר גת, מקורות המחשבה הצבאית המודרנית – ספר ראשון, עמ' 91.
- 26 ואלך, תורות צבאיות, עמ' 23.
- 27 שם, עמ' 28.
- 28 שם, עמ' 70.
- 29 יהודה ואלך, תורות צבאיות, עמ' 70.
- 30 שם, עמ' 71.
- 31 שם, עמ' 80.
- 32 שם, עמ' 91.
- 33 שם, עמ' 112.
- 34 שם, עמ' 114.
- 35 עזר גת, מקורות המחשבה הצבאית המודרנית – ספר ראשון, עמ' 234.
- 36 שם, עמ' 235.
- 37 יהודה ואלך, תורות צבאיות, עמ' 135.
- 38 שם, עמ' 160.
- 39 שם, עמ' 162.
- 40 שם, שם.
- 41 שם, עמ' 177.
- 42 שם, עמ' 221-223.
- 43 עזר גת, מקורות המחשבה הצבאית המודרנית – ספר ראשון, עמ' 178.
- 44 שם, עמ' 185.
- 45 שם, עמ' 23.
- 46 שם, עמ' 27.
- 47 שם, עמ' 36-37.
- 48 שם, עמ' 34.
- 49 היינריך דיטריך פון בילוב, 1807-1757, פרוסי שהשתחרר מהצבא בדרגת סגן וניסה את מזלו

במסחר ובכתיבה; שם, עמ' 70-71.

⁵⁰ שם, עמ' 73.

⁵¹ שם, עמ' 44.

⁵² שם, שם.

⁵³ שם, עמ' 143.

⁵⁴ שם, עמ' 93.

⁵⁵ יהודה ואלך, תורות צבאיות, עמ' 17.

⁵⁶ עזר גת, מקורות המחשבה הצבאית המודרנית – ספר ראשון, עמ' 150.

⁵⁷ שם, עמ' 158.

⁵⁸ שם, עמ' 162.

⁵⁹ שם, עמ' 165.

⁶⁰ המילון למונחי צה"ל, ע"ע: "אסטרטגיה צבאית", עמ' 46.

⁶¹ שם, ע"ע: "טקטיקה", עמ' 226.

פרק ג' מדוע התעלם קלאוזביץ מבינין הכוח?

הגנרל הפרוסי קרל מריה פון קלאוזביץ (1780-1831) חיבר את **על המלחמה**, יצירת המופת המקיפה והמוערכת ביותר בתחום ההגות הצבאית במאתיים השנים האחרונות. בחיבורו זה דן קלאוזביץ אמנם בתופעת המלחמה מהיבטה התיאורטי-פילוסופי, אך עם זאת יש בחיבורו צדדים מעשיים ועדכניים ששיני הזמן לא נגסו בהם.

קלאוזביץ לא פרסם את כתביו ולא הספיק לערוך אותם. דבר זה נעשה על-ידי אשתו לאחר מותו הפתאומי ממגפת כולירה בגיל 51. העובדות הביוגרפיות החשובות לענייננו, הן השתתפותו באופן פעיל במלחמות נפוליאון מהצד הפרוסי, מאוחר יותר בצד הרוסי ולבסוף חזרתו לצבא הפרוסי כראש מטה של קורפוס. הוא ניהל את האקדמיה הצבאית בברלין במשך 12 שנים, והיה ראש מטה ארמיה. קלאוזביץ שירת בשירות פעיל עד למעבר החד לצבאות הלאומיים ההמוניים, ששינו באופן מהותי את נקודת ההתבוננות על תופעת המלחמה. שני פרטים נוספים, חשובים לענייננו, הם: חשיפתו האפשרית לדעותיו ומשנתו של הפילוסוף עמנואל קאנט בתחילת המאה ה-19; והעובדה שהוא עסק בבינין הכוח באופן פעיל כעוזרו של פון שרנהורסט ברפורמה שעברה על הצבא הפרוסי בשנת 1808.

החידושים העיקריים של קלאוזביץ עסקו בשני ממדים – המדיני והנפשי. הוא ביקר קשות את גישת קודמיו, שניסו להפוך את תיאורית המלחמה למדע מדויק. שני הממדים, שאותם הוא מדגיש בכתביו, מבטאים את העליונות הברורה והמוחלטת של המדינה על הכוח הצבאי. עליונות זו באה לביטוי בכך שקלאוזביץ קבע כי למלחמה אמנם יש דקדוק פנימי משלה אך היא נעדרת היגיון השייך למדינה. בממד הנפשי הגדיר קלאוזביץ את מושג 'החיכוך' כבסיס להבנת האקראיות, המקריות והמזל, ומכאן שתופעת המלחמה לא יכולה להיות מדע מדויק.

גישתו המחקרית, היא שילוב היסטורי ופילוסופי. הוא ביצע היקשים על סמך תצפיות היסטוריות ותצפיות אישיות, ופרשנות שלו לגאונותו של נפוליאון.

בסקירה זו התבססתי בעיקר על הספרים הבאים: **על המלחמה – מדריך קצר לקלאוזביץ**, בעריכתו ופרשנותו של רוג'ר אשלי לאונרד;¹ עזר גת, **מקורות המחשבה הצבאית המודרנית**; יהודה ואלך, **תורות צבאיות**; והשלמות ובירורים של נקודות בעייתיות בגירסה האנגלית המלאה של הספר **על המלחמה**, בתרגומו של קולונל גרהאם משנת 1940.²

הטענה: בניין הכוח אינו שייך ל'מלחמה עצמה'

[...] בדומה להקמת הכוחות ולאיוונם בטרם שיעשה בהם שימוש, גם התחזוקה היא תנאי הכרחי תמיד. אך מנקודת ראות דקדקנית, כל הפעילויות הקשורות למלחמה בדרך זו חייבות להיראות תמיד כהכנות ללחימה ותו לא [...] משום כך יש בידינו מלוא ההצדקה להרחיק אותם ואת על שאר פעילויות ההכנה מתחומה של אומנות המלחמה במשמעה המצומצם [...] אם רוצים אנו לשמור על העיקרון הראשון בכל תיאוריה – הרחקת כל הגורמים הזרים.³

קלאוזביץ כורך את תחזוקת הכוחות והקמת הכוחות ואיוונם תחת הכותרת של 'ההכנות למלחמה', ומכאן שאין לשייך אותם לתופעת המלחמה עצמה. בלשון מודרנית ניתן לבטא זאת כך: קיום הכוח ובניינו אינם מעניינה של המלחמה, אליבא דקלאוזביץ. מכיוון שכך, גם העיסוק התיאורטי חייב להיות מופרד בהתאם: [...] הפעילויות הכרוכות במלחמה מתחלקות לשני סוגים עיקריים: ההכנות למלחמה והמלחמה עצמה. מכיוון שכך הבחנה זו חייבת להיעשות גם בתיאוריה...בהכנות המלחמה עוסקים בהקמת כוחות הצבא, בהכשרתם ובתחזוקתם... תורת המלחמה עצמה עוסקת בשימוש באמצעים אלו, משהוכנו... היא תובעת תוצאות בלבד, כלומר, ידיעת התכונות העיקריות של האמצעים הקיימים בעין.⁴

ההיגיון שבטענה

הערה זו של קלאוזביץ זכתה לביקורת נוקבת מצד מפרשיו.⁵ אנסה להתחקות אחר ההיגיון שהוביל את קלאוזביץ למסקנה זו. שני עקרונות מתודולוגיים מנחים את קלאוזביץ בעבודתו: האחד, "העיקרון הראשון בכל תיאוריה – הרחקת כל הגורמים הזרים";⁶ האחר, הוא בירור והפרדה של המושגים השונים באותה תיאוריה ופרימת הקשר ביניהם. "[...] עניינה הראשון של כל תיאוריה הוא להפריד בין מושגים ורעיונות שנתערבבו זה בזה והסתבכו, כביכול [...]".⁷ הבהרת המושגים השונים

וקביעה כי בעיני קלאוזביץ 'בניין הכוח' שייך ליגורמים הזרים, תסביר את טענתו. ראשית, להבהרה המושגית. קלאוזביץ מחלק את 'אמנות המלחמה' (The Art of War) או 'מדע המלחמה' (Science of War), לשני רכיבים: האחד, הוא 'ההכנות למלחמה' (Preparation for War); והאחר, הוא 'עריכת המלחמה' (Conduct of War) או 'המלחמה עצמה' (War itself) או 'העסקה של כוחות צבאיים' (Employment of Armed Forces). את 'עריכת המלחמה' הוא מחלק ל'אסטרטגיה' ו'טקטיקה'. את 'ההכנות למלחמה' מחלק קלאוזביץ לתחזוקת כוחות צבא ולהקמת כוחות ואימונם בטרם קרב.

אמנות המלחמה, הנחלקת ל'הכנות למלחמה' ו'המלחמה עצמה', מוגדרת כ" [...] אומנות השימוש באמצעי לחימה נתונים, והשם המתאים ביותר לכך הוא עריכת מלחמה. מאידך [...] שייכות לתחומה של אומנות המלחמה כל הפעילויות הקיימות עקב קיומה של המלחמה, ולכן גם עצם הקמת הצבא, כלומר, גיוס חיילים, חימושם

בנשק, ציודם והכשרתם.⁸ כלומר, כלל מעשה המלחמה חבוי תחת הכותרת 'אמנות המלחמה'.

יעריכת המלחמה נחלקת לאסטרטגיה וטקטיקה. **הטקטיקה** היא: "[...] תכנון המלחמה וניהולה [...] תכנון הקרבות הבודדים הללו וניהולם בפני עצמם, וזו של צירופם זה לזה, על-פי תפיסת המטרה הסופית של המלחמה [...]". **האסטרטגיה**, "היא התורה של שימוש בקרבות למען מטרת המלחמה", בעוד שהטקטיקה היא "התורה של שימוש בכוחות צבא בקרב".⁹

ה'הכנות למלחמה', מוגדרות כ"הקמת כוחות צבא, הכשרתם ותחזוקתם..."¹⁰ **תחזוקת הכוחות**, מוגדרת: "הנושאים האחרים השייכים לתחום התחזוקה בלבד, הם הספקת מזון, טיפול רפואי, ניפוק ואחזקה של נשק וציוד".¹¹ **הקמת כוחות**, מוגדרת: "[...] עצם הקמת הצבא, כלומר, גיוס חיילים, חימושם בנשק, ציודם והכשרתם".¹² כלומר, כאן קלאוזביץ מתייחס ומגדיר את תחומי העיסוק הרווחים בבניין כוח צבאי.

אם נרצה להשליך ולהבין את החלוקה והסיווג של קלאוזביץ למושגים עכשוויים נראה שהוא חילק את אמנות המלחמה **להפעלת הכוח ולבניין הכוח וקיומו**. את הפעלת הכוח סיווג קלאוזביץ לטקטיקה ולאסטרטגיה. המונח טקטיקה זהה כאן במשמעו למונח הרווח היום, בעוד שאסטרטגיה – לא. כיום, המושג 'אסטרטגיה' נחלק ל'אסטרטגיה רבתי' ו'אסטרטגיה צבאית'. האסטרטגיה הצבאית כיום מכילה את בניין הכוח והפעלתו, בעוד המושג אסטרטגיה אצל קלאוזביץ מכיל ושווה למושג של 'הפעלת הכוח' בכל הרמות. לאחר ההבהרה המושגית יש לברר את קשרי הגומלין בין הרכיבים השונים, על מנת להבין את התמונה המלאה.

קלאוזביץ מגדיר את יחסי הגומלין בין 'ההכנות למלחמה' ו'המלחמה עצמה' כמערכת שבין רכיביה קיים קשר שבו הדומיננטיות ניתנת לחימה. מתקיים יחס דיאלקטי בין שני הרכיבים. הלחימה דורשת מ'ההכנות' תוצאות בלבד, המהוות עבורה נקודת מוצא להפעלת הכוח. **בסיפא, בניין הכוח מהווה את פוטנציאל העוצמה הגלומה בכוח; הוצאתו לפועל ומימושו מותנים במיומנות ההפעלה של המצביא.**

הדומיננטיות של הלחימה נובעת מהעובדה שהיא מהות המלחמה; כל השאר הוא פועל היוצא מהם.

המלחמה פירושה לחימה, פשוטו כמשמעו, הואיל והלחימה בלבד היא הגורם היעיל בפעילות המורכבת הקרויה, במשמעה הרחב, מלחמה.¹³

או: [...] הקרב הוא פעולת המלחמה הממשית היחידה, וכל השאר אינו אלא הנספח אליו [...] ¹⁴

הסכמה עם משפטים אלה תבהיר את כל שאר הנושאים [...] ישנו אמצעי אחד ויחיד – הלחימה [...] ככל שיופיעו בתוכה דברים שונים ומשונים שאינם קשורים במישרין בלחימה – בכל זאת, תמיד נובע ממושג המלחמה, שכל התופעות המתגלות בה נובעות מן הלחימה [...] ¹⁵

הקביעה הראשונה בהקשר של בניין הכוח היא, ראש לכול, שיש לו קשר ללחימה:

[...] משום כך, כל שקשור בכוחות הצבא – כל הקשור בהקמתם, בתחזוקתם ובהפעלתם – שייך לתחום הפעילות הצבאית [...] כל פעילות המלחמה קשורה, אפוא בהכרח בקרב, במישרין או בעקיפין. את החייל מגייסים, מלבישים ומאמנים [...] רק כדי שילחם בזמן הנכון ובמקום הנכון. ¹⁶

אולם, הדומיננטיות של הלחימה היא הקובעת והיא המכתיבה את סדר הדברים:

[...] לכן, אם כל חוטי הפעילות הצבאית מוליכים אל הקרב נקשור את כולם כאשר נקבע את סדר הקרבות. רק מסדר זה ומביצועו נובעות התוצאות, ולא במישרין מן התנאים שקדמו להן. ¹⁷ בין בניין הכוח להפעלתו מתקיימת דיאלקטיקה עם עדיפות להפעלת הכוח: [...] הלחימה היא הקובעת כל דבר הנוגע לנשק ולציוד, ואלו, בתורם, משפיעים על צורות הלחימה. לכן, ישנה פעילות גומלין בין השניים. ¹⁸ מפעיל הכוח מקבל את תוצאות עבודת 'ההכנות למלחמה' כנתון וכנקודת מוצא להפעלה מוצלחת:

[...] תורת המלחמה עצמה עוסקת בשימוש באמצעים אלו, משהוכנו [...] היא תובעת תוצאות בלבד. כלומר, ידיעת התכונות העיקריות של האמצעים הקיימים בעין. ¹⁹

מכאן, נובעת גם הקביעה האחרונה בהקשר זה, שלפיה תוצאות הקרב לא נקבעות באופן ישיר מ'ההכנות למלחמה' אלא מהמלחמה עצמה – דהיינו, הקרב. תוצאות הקרב או הקרבות מותנות במימוש הפוטנציאל הגלום בבניין הכוח והכנתו, באמצעות מיומנות ההפעלה או הגאונות של המצביא.

לאחר הבירור המושגי מבהיר קלאוזביץ כי 'בניין הכוח' או 'ההכנות למלחמה' הם

גורם זר למלחמה עצמה במשמעות עכשווית של הפעלת הכוח.

[...] למרות זאת, הלחימה, כשלעצמה, נותרת בגדר פעילות מיוחדת במינה, בייחוד משום שהיא מתנהלת בתוך מיוחד במינו, כלומר בסביבה של סכנה.²⁰

אלמנט הסכנה המוחשית, שאינו קיים בבניין הכוח, הוא היוצר את המהות והטבע של הלחימה עצמה. אלמנט הסכנה הביא את קלאוזביץ להרחיב ולתת את המשקל הראוי ליסוד הנפשי שבלחימה. בדברו על החלק הנפשי אמר:

[...] למרות שבספרים נאמר על הדברים הללו מעט או כלום, בכל זאת הם שייכים לתיאוריה של אומנות המלחמה [...] ככל כלל הקשור בכוחות החומריים, חייבת התיאוריה לקבוע גם מהו חלקם של הכוחות הנפשיים [...] ²¹.

מכאן ש'ההכנות למלחמה', הנעדרות את אלמנט הסכנה, הן זרות למלחמה במובנה המצומצם

[...] אך מנקודת ראות דקדקנית, כל הפעילויות הקשורות במלחמה בדרך זו חייבות להיראות תמיד כהכנות ללחימה ותו לא [...] משום כך יש בידנו מלוא ההצדקה להרחיק אותם ואת שאר פעילויות ההכנה מתחומה של אומנות המלחמה במשמעה המצומצם [...] ²².

הכיוון השני להתחקות אחר ההיגיון של קלאוזביץ הוא דרך הממד השני, מעבר לנפש – הוא המדינה. טענתו של קלאוזביץ היא: כי למעשה, המלחמה היא קרב אחד גדול של המדינה. בניין הכוח בתוך אותו 'קרב גדול' הוא עניינה של המדינה ולא של המצביא. מכאן, שהמצביא, מפעיל הכוח, מקבל את בניין הכוח כאילוץ וכנתון ועליו למצות אותו כמיטב יכולתו.

"אם נראה את המדינה ואת כוח הצבא שלה כיחידה אחת, יהיה זה אך טבעי אם נשער לעצמנו שגם המלחמה אינה אלא קרב אחד גדול, ²³ טוען קלאוזביץ.

אמנם, ישנן דרכים רבות להשיג את התכלית המדינית, אבל הקרב הוא האמצעי היחיד. המדינה היא היוצרת את המסגרת שבתוכה מתנהלת המלחמה משום שהיא

נובעת מתנאים חברתיים ומיחסים אלה, ומשום כך כפופה המלחמה לאותם תנאים, והם השולטים בה ומעצבים את אופייה. אך דברים אלה אינם שייכים למלחמה עצמה ואין הם אלא תנאים נתונים. ²⁴

לא רק שהמדינה מתחמת את מסגרת המלחמה. המדינה היא שמספקת את התכלית ואת היעד, ובהתאם את גודל המאמץ שיושקע.

[...] התכלית המדינית, בהיותה המניע המקורי למלחמה, תהיה קנה

המידה הן לקביעת מטרותם של הכוחות הצבאיים והן לכמות המאמץ שיש לעשותו.²⁵

אין הכוונה כאן רק להגדרת המאמץ באירוע המלחמתי הבודד. המדינה היא שקובעת את גודל המאמץ בכלל – דהיינו, את העוצמה הכוללת ובתוכה את הכוח הצבאי ואת המאמץ הנדרש למקרה נתון.

הכלל הראשון הוא להיכנס לשדה הקרב עם צבא חזק ככל האפשר [...] באמצעות עדיפות מספרית ניכרת אפשר להשיג כל דבר אפשרי [...] אמונה זו חייבת לתת אותותיה בהכנות למלחמה [...] מידתה של עוצמה מוחלטת זו תיקבע בידי הממשלה [...] חייב, ברוב המקרים, המצביא, העתיד לפקד על כוחות אלה, לראות את גודלם המוחלט כנתון [...] ²⁶.

המדינה היא שקובעת את 'העוצמה המוחלטת', דהיינו את בניין הכוח הצבאי. עוצמה זו מהוות את נקודת המוצא למצביא. המצביאות שלו תדע למצות את הפוטנציאל שהעמידה לרשותו המדינה:

העוצמה בנקודה המכרעת תלויה בעוצמתו המוחלטת של הצבא, ובמימונות הפעלתה.²⁷

במשפט קצר זה מסכם קלאוזביץ את מהות יחסי הגומלין והתלות בין בניין הכוח להפעלתו, כאשר החוליה המחברת היא המצביא ותלותן של התוצאות במימונות ההפעלה שלו. אין משמעות ל'עוצמה המוחלטת' של המדינה אם היא לא נמצאת במקום ובזמן המתאימים יחסית לאויב שניצב מול עוצמה זו. [...] תמצית היכולת האסטרטגית מתגלית בהקצאת האמצעים למאורע גדול זה, בכישרון המתגלה בקביעת המקום והזמן, בהכוונת הגייסות ובניצול ההצלחה.²⁸

ההסבר

המצביא – המדינה והנפש

המצביא הצבאי הוא הנמען העיקרי של **על המלחמה**. המצביא נתון בצבת שבין המדינה לבין הנפש – שני הממדים שהם פרי חידושו של קלאוזביץ. הממד המדיני הוא שקובע את היעד ואת תכלית המלחמה, כביטוי ליומרה הלאומית. הם בתורם קובעים את 'העוצמה המוחלטת' הנדרשת על מנת לממש יעד זה. 'העוצמה המוחלטת', בהקשר הצבאי שלה, מתבטאת בבניין הכוח הצבאי. המדינה קובעת גם יעד חלקי, ובהתאם לכך היא תקבע גם 'עוצמה יחסית', הנגזרת

מתוך 'העוצמה המוחלטת'. המצביא מקבל את היעד ואת העוצמה המוחלטת או היחסית כנתון שעמו עליו לתמרן, על מנת לממש באמצעות הכוח הצבאי את היעד שנקבע לו.

מנגד, ציינו כבר שמהות המלחמה היא הלחימה והקרב. תוצאות הקרב ניזונות מהרכיב הנפשי, לא פחות מהרכיב החומרי. לפיכך, תוצאות הקרב מאופיינות באקראיות, במקריות ובמזל. המצביא חייב להיות מודע לתופעה זאת שאינה ברת שליטה מבחינתו.

כלומר, המצביא נתון בצבת של המדינה המניחה לפתחו את הצבא כתוצר מוחשי של תפיסתה הביטחונית. תוצאות הקרב, מונחות גם הם לפתחו, כתוצר מוחשי המונע על-ידי כוחות נפשיים בלתי נשלטים על ידו.

גאונות המצביא, היא לתמרן ולממש את היעד שאליו כוון בין שני הווקטורים הללו: המדינה ותוצריה; הנפש ותוצריה. אם הייתה המלחמה 'קרב גדול' של המדינה אזי היה צורך להכליל בתוכה את בניין הכוח, שהוא מעניינה ואחריותה. פעם, שקלאוויץ העביר את שרביט אמנות המלחמה למצביא, וצמצם את מובנה רק להפעלת הכוח, אזי ברור שאין להכליל בתוכה את בניין הכוח.

ואלך: מענה לסכמאטיות

פרופ' יהודה ואלך תוהה אף הוא להתעלמותו של קלאוויץ מתחום בניין הכוח, קיומו והכנתו. את ההתעלמות מקיום הכוח, מנסה ואלך להסביר בעובדה שהצרפתים שיחררו את צבאותיהם מהמעמסה הכבדה של אספקת הכוחות משיזמו את שיטת ההחרמות. סיבה פסיכולוגית נוספת, אותה מונה ואלך, היא המחלוקת שהייתה לקלאוויץ עם בני דורו וקודמיו, שדגלו בשיטות הסכמאטיות והגיאומטריות, ואולי במקרה זה הרחיק קלאוויץ לכת.²⁹ כמו כן, לטענת ואלך לא חשב קלאוויץ על הגיוס הטוטאלי של הפוטנציאל הכלכלי לאומי, שהוא המאפיין את בניין הכוח הצבאי של המדינה. בכך, גם התעלם מהמשמעויות הארגוניות הנובעות מצבאות המונים.³⁰

רוג'ר אשלי לאונרד, העורך והמקדים של **על המלחמה**, טוען:

בעולם האובייקטיבי של 'התנגשות בין שני גופים עוינים' העסיקו את קלאוויץ ביותר גורמי ההלם וההפתעה. אכן, התעסקותו הרבה בגורמים אלה יש בה כדי להסביר מדוע זנח את נושא החימוש, הואיל ומוות, סבל ופחד נותרים בעינם – לפחות במישור האישי – יהיו כלי הנשק אשר יהיו.³¹

אם נשליך מה'חימוש', שהוא רק אחד מהרכיבים בבניין הכוח לגבי כלל בניין הכוח נוכל להבין את עמדתו של אשלי.

צמצום המושג 'אסטרטגיה'

לאונרד מוצא את עבודתו של קלאוזביץ חלקית בכך שהוא צמצם את מובנה של האסטרטגיה, עסק רק בלחימה היבשתית ודן רק במדינות בעלות גבול משותף: "...הפגם כאן הוא בצמצום מובנה של 'האסטרטגיה' אך ורק לניצולם של קרבות, ומכאן נובע הרעיון, שהמערכה הצבאית היא האמצעי היחיד להשגת היעדים האסטרטגיים."³² צמצום מובנה של האסטרטגיה להפעלת כוח בלבד מוציא מתוכה בהכרח את בניין הכוח.

התמקדות בעיקר

עבודתו של קלאוזביץ הייתה כנראה – לדעת לאונרד – מוגבלת מראש בהיקפה, על מנת שיוכל להתמקד בעיקר מנקודת מבטו. כפי שהיא לא עסקה בבניין הכוח, היא הגבילה את עצמה לעיסוק וחקירת הלוחמה היבשתית בלבד; וכך היא הוגבלה גם למלחמה בין מדינות הגובלות זו בזו, למרות שיש אזכורים מועטים יחסית לחיל משלוח.

השפעת ההשכלה

הוא גורס גם שקלאוזביץ נחשף למשנתו של הפילוסוף עמנואל קאנט, ובהסתמכו עליה טען כי קיימת צורת אב-טיפוס של מלחמה, שלקראתה יש לכוון את כל המבצעים הצבאיים. על דרך חשיבה זו ראה קלאוזביץ את המלחמה כאידיאל שלפיו יש למדוד כל פעילות צבאית.³³ קלאוזביץ חיפש, ולדעתו איתר, את התוצר המזוקק של המלחמה בדמותה של הלחימה, ואת כל מה שהפריע לתוצר מזוקק זה הניח בצד.

התייחסויות של קלאוזביץ' לבניין הכוח

למרות כל המוסבר לעיל, התייחס קלאוזביץ בכתביו, באופן חלקי, לרכיבים השונים של בניין הכוח. הסקירה הבאה תמצה התייחסויות אלה בחתך רכיבי בניין הכוח.

תורת הלחימה

קלאוזביץ ייחס חשיבות רבה לתיאוריה הצבאית, מתוך הבנה שהיא הבסיס לתורת הלחימה, ובתנאי שתהיה זאת תיאוריה ראויה ואיכותית והיישום שלה יהיה מושכל.

היציבות של התיאוריה מול האירועים החולפים הם אלה המעניקים לה את כוחה וסמכותה:

[...] בכל מקרה של ספק, היצמד לתכנית המקורית ואל תיטוש אותה בטרם הגעת למסקנה ברורה שיש צורך בכך. עלינו להאמין באמונה שלמה, שעקרונות בדוקים היטב, סמכותם היא הרבה ביותר, גם כאשר אנו מצויים תחת השפעתם המסחררת של אירועים חולפים [...].³⁴

זאת, בתנאי שתיאוריה זו מוצתה כהלכה "...המחקר הוא ניתוח מעמיק של הנושא, המניב ידע מדויק. ואם עורכים אותו ביחס לתוצאות הניסיון יביא להכרות מעמיקה עם הנושא."³⁵ השימוש בתיאוריה צריך שיהיה מושכל ובתנאי שימשמש למה שהתיאוריה כיוונה אליו:

[...] כל החפץ ללמוד דבר מה מן התיאוריה יוכל לראותה כאמת המידה הטבעית לכל תקוותיו וחששותיו כדי שיתקרב אליה היכן שיוכל או היכן שיצטרך [...].³⁶

התיאוריה יכולה להיות לרועץ אם לא מיישמים אותה כהלכה. היא עלולה לגרום לשיתוק במקום, לפעולה ההפוכה שצריכה לקרות:

[...] ניסתה הטקטיקה להעניק למנגנונים של חלקיה השונים אופי של סדר כללי [...] הוליד אופי זה צבאות אל שדה הקרב, אך תחת שיוביל הדבר לפעולה חופשית של השכל, הביא ליצירת צבא הדומה לאוטומט [...] ככל שהוסיפו וירבו להגות בנושא המלחמה כן ניכר הצורך הדחוף בתמיכתם של עקרונות וכללים קבועים [...].

קלאוזביץ מנמק את הצורך בתיאוריה ומגדיר את הקריטריונים לאיכותה כאשר תכליתה, היא שמושיות לצורך עריכת מלחמה. הקריטריונים הם: חקירת הנושאים המרכיבים את המלחמה; הבחנה ברורה בין הרכיבים שנראים בראייה ראשונית שלובים זה בזה; הסברה של תכונות האמצעים; והצבעה על ההשפעות המסתברות שלהם. קלאוזביץ מציין גם, מה התיאוריה לא אמורה לעשות:

[...] הפתח השני הנפתח באפשרות של יצירת תיאוריה, מקורו בתפיסה

הגורסת שאין התיאוריה חייבת להיות דווקא הוראת פעולה.³⁷

היקף הכוח הצבאי

קלאוזביץ חווה את המעבר מצבאות שכירים, מקצועיים וקטנים יחסית, לצבאות המוניים, עממיים וגדולים במידה ניכרת. בהמשך לגישתו הפילוסופית הוא נמנע, ובצדק, מלנקוב בסדר הגודל הרצוי להיקפו הכמותי של הצבא, כמו שעשו קודמיו,

אותם הוא ביקר על כך. קלאוזביץ קבע שלוש קביעות משמעותיות בהקשר לגודל הצבא: העובדה שהמדינה על-פי יכולתה ומאוייה היא שקובעת את גודל הצבא; 'שפעת הכוחות', היא הגורם המשמעותי ביותר להכרעה; וחלקו של המצביא וחשיבותו לאור הקביעות הללו.

הממד המדיני, הוא אחד החידושים החשובים והמשמעותיים בספרו **על המלחמה**: "התכלית המדינית, בהיותה המניע המקורי למלחמה, תהייה קנה המידה הן לקביעת מטרותם של הכוחות הצבאיים והן בכמות המאמץ שיש לעשותו."³⁸ על מנת להסיר ספק מגדיר קלאוזביץ באופן מפורש ושולל מהצבא את העיסוק בתחום ששייך למדינה: "[...] הקווים המנחים של המלחמה יותוו תמיד בידי הממשלה כלומר בידי גוף מדיני, ולא בידי גוף צבאי."³⁹ המדינה הקובעת את היעד והתכלית של המלחמה היא גם המספקת את המקורות לעוצמתו של הכוח הצבאי, וכזאת היא עצמה מהווה חלק ממקורות העוצמה שלה:

[...] למעשה הארץ, על שטחה ואוכלוסייתה, אינה רק המקור של כל כוח צבאי, היא עצמה מהווה חלק בל ייפרד מן הגורמים הפעילים במלחמה, בכך שהיא מספקת את זירת המלחמה ומשפיעה עליה השפעה ניכרת.⁴⁰

'שפעת הגייסות', היא הקביעה המשמעותית השנייה בהקשר זה. קלאוזביץ טוען כי זהו הגורם המשמעותי ביותר בהפעלת כוח צבאי לשם השגת הכרעה:

[...] העדיפות המספרית היא הגורם החשוב ביותר בקביעת תוצאות הקרב, אלא שעליה להיות גדולה דה הצורך להטות את הכף. הכלל הראשון הוא להיכנס לשדה הקרב עם צבא חזק ככל האפשר [...]. באמצעות עדיפות מספרית ניכרת ניתן להשיג כל דבר אפשרי [...].

אולם, אין די בהפעלת הכוח; בנייתו היא שקובעת את העוצמה המוחלטת של הכוח הצבאי:

[...] אמונה זו חייבת לתת אותותיה בהכנות למלחמה [...] מידתה של עוצמה מוחלטת זו תיקבע בידי הממשלה [...] חייב, ברוב המקרים, המצביא, העתיד לפקד על כוחות אלה, לראות את גודלם המוחלט כנתון [...].⁴¹

אולם, אין די בעוצמה מוחלטת. לעיתים לא ניתן להשיגה. למצער, טוען קלאוזביץ, יש לפחות לבטא עוצמה יחסית בנקודת ההכרעה:

[...] האסטרטגיה עוסקת אך ורק בקרבות. הגורמים היחידים שיש להם חשיבות אמיתית, הם **העדיפות המספרית וריכוז הכוח בנקודת**

ההכרעה.⁴²

את החוכמה כיצד למצות את העוצמה המוחלטת כך שהיא תתבטא בנקודת ההכרעה הוא משאיר לתפקידו של המצביא. המצביא, המקבל את העוצמה המוחלטת כנתון וכאילוץ, נדרש למיומנות גבוהה הרבה יותר בהפעלת הכוח:

ולמצביא לא נותר – אם לא ניתן להגיע לעדיפות מוחלטת – אלא להשיג עדיפות יחסית בנקודת ההכרעה, על-ידי הפעלת כוחות מיומנת.⁴³ [או בלשונו של קלאוזביץ עצמו:] תמצית היכולת האסטרטגית מתגלית בהקצאת האמצעים למאורע גדול זה, בכישרון המתגלה בקביעת המקום והזמן, בהכוונת הגייסות ובניצול ההצלחה.⁴⁴

מבנה הכוח

קלאוזביץ, כעד ליצירתם של הצבאות ההמוניים, נפעם מהתופעה והקדיש לה תשומת לב ניכרת בכתביו. הוא העדיף צבאות אלה, תמך בהם ושלל את צבאות שכירי החרב, השייכים, לטעמו, למשטר ישן העתיד להתמוטט. הוא ראה בשכירי החרב את הניוון של אמונת המלחמה. ההמונים סיפקו לתופעת המלחמה את הלהט העממי והלאומי שהיה חסר לצבאות המקצועיים. הלהט ליבה את האלימות הטמונה בלחימה והביא אותה לדרגת האלימות המתחייבת מטבעה.

קלאוזביץ הניח כי החייל הוא אדם לוחם. הנחה שנייה, היא שהאומה היא שפעה של בני אדם לוחמים בכוח. מכאן, שעוצמת לחימה מרבית מצריכה שכל בני האדם יוכשרו להיות לוחמים:

ככלל יש לראות את המלחמה העממית כפריצה של הגורם הצבאי מתוך תחומיו המיושנים – [...] שיטת גיוסי החירום, הגידול העצום בשפעת הצבאות [...] החלת שירות חובה כללי [...] וחימוש האומה כולה.⁴⁵[...]

קלאוזביץ היה מודע היטב לנקודות התורפה של הצבא העממי. לצבא זה הוא שייך 'תכונות טבעיות' בעוד שלצבא סדיר צריך שיהיו 'סגולות צבאיות':

[...] סגולות צבאיות הן תכונותיהם של צבאות סדירים בלבד [...] בהתקוממויות עממיות תופסות את מקומן התכונות הטבעיות.

הוא גם ידע להגדיר כשיריות נדרשות ומשימות רצויות מכל סוג שמרכיב את הצבא, ואף הציע מבנה מיטבי של צבא:

אסור להשתמש במגויסי חירום וביחידות של איכרים חמושים נגד

עיקר צבאו של האויב [...] יש לארגן את חימוש העם בגופים גדולים ובאורח שיטתי יותר, בסיועו של כוח קטן מן הצבא הסדיר. הדבר יעניק למגויסי החירום מראית עין של צבא סדיר ויאפשר להם לצאת למבצעים גדולים יותר [...] ⁴⁶

אמצעי לחימה

קלאוזוביץ הכיר בחשיבותם של אמצעי הלחימה להתפתחות הלחימה. אולם, הוא ידע לסייג זאת במשקל הנמוך שהוא ייחס לחשיבותם. הסיבה לכך נובעת מכך, שלדעתו מהות המלחמה וטבעה לא משתנים באופן משמעותי כתוצאה משינוי או התקדמות אמצעי הלחימה:

התפתחות הנשק חוללה שינויים גדולים בצורות הלחימה. אולם מושג

הלחימה, ויהא הרכבו אשר יהא, עומד בעינו. ⁴⁷

לא רק מהות המלחמה אינה משתנה, גם **מהות ההכרעה**, המושגת באמצעות השמדת היריב, לא משתנה כתוצאה מפיתוח אמצעי לחימה:

התקדמותם הרצופה של שיפורים בכלי הנשק היא עדות מספקת לכך,

שהנטייה להשמיד את היריב, המונחת ביסודו של מושג המלחמה,

אינה משתנת בשום אופן עם התקדמות התרבות. ⁴⁸

קלאוזוביץ הכיר את ההשפעה ההדדית שבין אמצעי הלחימה לצורת הלחימה, אך הוא קבע באופן מפורש את הדומיננטיות של הלחימה:

הלחימה היא הקובעת כל דבר הנוגע לנשק ולציוד, ואלו בתורם,

משפיעים על צורת הלחימה. לכן, ישנה פעילות גומלין בין השניים. ⁴⁹

הסיבה שקלאוזוביץ טוען כך, היא מהות עבודתו והשלטנות של המרכיב הנפשי על החומרי בתופעת המלחמה. כל רכיב חומרי במעשה המלחמה הוא בעל יכולת להשתוות לצד השני או ליריב, בעוד שהרכיב הנפשי הוא בלתי מתוכנן ובלתי נצפה:

[...] בימינו, כה רב השוויון בין הצבאות בכל הנוגע לנשק, לציוד

ולהכשרה, עד כי אין הבדל ניכר בין הטוב שבהם לבין הגרוע. ⁵⁰

כך, טוב יעשה בונה הצבא בהשגת עליונות חומרית או לפחות שוויון, אך מוטב שלא יתעלם מהרכיב הנפשי שבלחימה, זה שיקבע את תוצאת הקרב.

הכשרות ואימונים

קלאוזוביץ ציין והרחיב בסגולות ובתכונות הנדרשות מהמפקד ומהלוחם. תכונות נדרשות אלו נובעות בעיקר מטבעה ומהותה של הלחימה שבמלחמה. על המפקד

הלוחם להיות בעלי כוח נפשי, שכלי וגופני. עליו להפגין יציבות, איתנות ושליטה עצמית גבוהה, כל זאת עם התכונה הנדרשת של התמצאות בשטח.

הכושר השכלי, הנפשי והגופני, הם הדרושים למפקד הלוחם. הכושר השכלי מוסבר:

[...] מעשה המלחמה שתוצאותיו כה ברורות וכה פשוטות, לעולם לא

יוכל להצליח הצלחה ניכרת בידי אנשים שכוח תבונתם אינו יוצא דופן

[...] לקצין דרוש כושר ניפוי מסוים המושג רק באמצעות הכרת אנשים

ועניינים ויכולת שיפוט טובה [...] ⁵¹.

כוח זה לבדו לא יצליח ויש לצרף לו את הכושר הנפשי והגופני:

המלחמה היא נחלת המאמץ והסבל הגופני. על מנת שלא יכריעו את

האדם תחתם, יש צורך בכוח גופני ונפשי ידוע [...] ⁵² נפש חזקה היא

הנפש שאינה מאבדת את שיווי משקלה אפילו במצב של ריגוש עז

ביותר [...] ⁵³.

ולבסוף, הכוח השלישי הנדרש הוא הכוח הגופני:

צבא במלוא כוחותיו הגופניים, המורגל עקב אימוניו למחסור

ולעייפות [...].

רק צירוף ושילוב של שלושת הכוחות הללו יבטיחו את איכותו של המפקד

הלוחם.

התכונות הבאות, שאותן מציין קלאוזביץ, הן האיתנות והיציבות תוך הבחנה בין

השתיים:

איתנות מציינת את עמידותו של הרצון בפני כוחה של מהלומה אחת,

ויציבות – בפני שורה רצופה של מהלומות [...].

למפקד מסגל קלאוזביץ את תכונת ההתמצאות בשטח אותה הוא מגדיר:

סגולה שכלית, הקרויה התמצאות בשטח. זו היכולת ליצור במהירות

תמונה גיאומטרית מדויקת של כל שטח קרקע.

תכונה זאת צריכה להיות מפותחת ככל שמתקדם המפקד בסולם הדרגות:

אין זה אלא טבעי שהתחום ליישומו של כשרון זה חייב להתרחב עם

העלייה בדרגה. ⁵⁴

תכלית ההכשרה והאימונים, היא לצמצם עד כמה שניתן את 'תופעת החיכוך',

שהמושגה על-ידי קלאוזביץ. צמצום זה יכול לבוא רק בעקבותיו של ניסיון קרבי

ממשי:

האם אין בנמצא [...] שיש בכוחו להפחית את החיכוך הזה? יש רק אחד

[...] זהו הרגל הצבא להילחם. הרגל מעניק עוצמה לגוף בעת מאמץ רב,

לנפש – בעת סכנה רבה, ולשיקול הדעת – נוכח הרשמים הראשונים
 [...] ⁵⁵.

בהעדר יכולת להבטיח ניסיון קרבי, באים האימונים וההכשרות, שתכליתם לגשר
 עד כמה שניתן על פער זה:

בין אם הוא כוח טבעי ובין אם הוא נרכש – אשר ייצור אדישות
 כלפיהם [...] נהפך האדם מיד למכשיר מלחמה נאות. ⁵⁶
 כל זאת, עם האזהרה של קלאוזביץ כי האימונים אינם מהווים תחליף לניסיון
 הקרבי: "תמרונים בעת שלום אינם אלא תחליף קלוש לעומת הניסיון הממשי
 במלחמה."

קלאוזביץ מגדיר גם את שיטת האימון הנכונה, בעיקר למפקדים, השמה דגש על
 שלושה הכוחות הנדרשים מהמפקד – תבונתו, נפשו וכוחו הפיזי. אלה לדבריו:
 [...] יביאו לכלל פעולה את כוח השיפוט, את יישוב הדעת ואף את
 הדבקות במשימה של כל מפקד ומפקד [...] אפילו ראה אותם פעם
 אחת לפני כן, הוא מכיר אותם במקצת. הדברים אמורים אפילו
 בעייפות גופנית. נחוץ לתרגל אותם יותר למען ההרגל הנפשי מאשר
 למען ההרגל הגופני. ⁵⁷

סיבה טובה נוספת לאימונים ולהכשרות מביא קלאוזביץ כרכישת ביטחון עצמי
 ורכישת מיומנות שיצמצמו את האפקט שנוצר בעקבות תופעת החיכוך:
 [...] לרכוש ביטחון עצמי ומומחיות בו באמצעות אימונים. סגולתו
 הצבאית של הצבא יכולה לנבוע משורה של מלחמות ושל ניצחונות
 גדולים ואימון הצבא באורח נמרץ ככל האפשר [...] מידה מסוימת של
 שינון רציני יכולה לשמר את הסגולות הצבאיות לזמן ממושך אך אין
 ביכולתה ליצור אותן [...] ⁵⁸.

ההכשרה אינה באה במקום תכונות מולדות, אך ביכולתה לפתח אותן:
 [...] איש אינו יכול להיות מצביא מצטיין אם נולד בלי כוח נפשי של
 העזה [...] כמה ייותר מתכונה מלידה זו, שפותחה ומותנה בתהליך
 החינוך ובניסיונות החיים. ⁵⁹

גם המחשבה ניתנת לפיתוח ולשכלול באמצעות תרגול מתאים:
 [...] המפקד במלחמה נתון לחסדיו של מעשה שיפוט עדין אשר,
 בהתבססו על מהירות התפיסה ועל הכשרת המחשבה מגיע כמעט
 מאליו למסקנה הנכונה. ⁶⁰

סיכום – בניין הכוח על-פי קלאוזביץ'

קלאוזביץ התעלם בכוונת מכוון מבניין הכוח הצבאי כחלק מהחקר המעמיק שלו על תופעת המלחמה. טענתו היא כי בניין הכוח הצבאי אמנם קשור למלחמה, אולם רק בשלב ההכנות אליה, ולכן יש לראות בתחום זה גורם זר שיש להרחיקו מהדיון על המלחמה.

ההיגיון שהנחה את קלאוזביץ הוא מתודולוגי ומהותי. בהגדירו תיאוריה איכותית, הוא קבע שתכליתה היא לברר ולהפריד את הרכיבים השונים הסובבים את התופעה הנחקרת. לאחר ההפרדה ובירור של כל רכיב יש להשאיר רק את הרכיבים הנוגעים ישירות לעצם הנושא הנחקר.

בעיני קלאוזביץ, **פעולת הלחימה היא מהות המלחמה**. הלחימה מתאפיינת ומושפעת בעיקר מגורמים נפשיים, כמו אומץ לב, פחד, חרדה, העזה ועוד. השפעות אלה מביאות לכך שתוצאות הקרב הן בלתי נצפות מראש ותלויות בגורמים נפשיים, לא פחות מגורמים חומריים. בניין הכוח הצבאי לא מושפע מגורמים נפשיים אלה. טבעו שונה, מכאן שהוא זר לתופעת המלחמה ולכן אין לדון בו באותה מסה.

מעבר להסבר של קלאוזביץ עצמו, אפשר להוסיף הסברים נוספים שיסייעו בהארת סוגיה זו. קלאוזביץ רצה למקד את הדיון והמחקר בממד הנפשי של המלחמה. אם התופעה מורכבת מ'בניין כוח' ו'הפעלת כוח', אזי המגמה שלו הייתה להעלות על נס את החלק הנפשי בהפעלת הכוח בלבד, כמשקל נגד לעיסוק המיותר מבחינתו, בחלק החומרי של 'הפעלת הכוח'. מכאן, יקל עלינו להבין שהוא לא רצה לעסוק בחלק האחר של המלחמה 'בניין הכוח'.

נמען יצירתו של קלאוזביץ הוא המצביא. אותה דמות מופלאה שאליה הוא מכוון את חיבורו. קלאוזביץ רוצה להאיר את עיניו עד כמה שניתן. בעיני קלאוזביץ, כמדגיש הממד המדיני מעבר לממד הנפשי, 'בניין הכוח' נובע מהממד המדיני. הממד הזה מוגדר על ידו כאילוץ וקביעת מסגרת של המדינה מול המצביא. לפיכך, אל למצביא לעסוק בכך אלא לקבל את 'בניין הכוח' כנתון, כאילוץ, וכנקודת מוצא ל'הפעלת הכוח'.

רצונו של קלאוזביץ, כמו של הוגי דעות תיאורטיקנים צבאיים לפניו ואחריו, היה להגיע לגרעין המזוקק ביותר של מהות המלחמה. לפיכך, הוא הרחיק לכת בסילוק כל גורם שהפריע לו בבירור זה ושלא שייך לטבע הלחימה עצמה.

חיבורו המונומנטאלי של קלאוזביץ נמצא חסר אם הוא התיימר לחקור, לברר, לבאר ולפרש את תופעת המלחמה. תחומי העיסוק של קיום הכוח ובניינו הם חלק בלתי נפרד מהתופעה עצמה ואינם יכולים להיות מוגדרים כ'גורמים זרים'. אם רצה

לחקור רק את הקרב או לכל היותר סדרת קרבות, או אז חיבורו מספק. קלאוזביץ לא החסיר רק את בניין הכוח וקיומו אלא גם תחומים אחרים. מחקרו מתמקד בלוחמה היבשתית בלבד ובמלחמות בין מדינות שכנות.

עובדת התעלמותו מבניין הכוח הצבאי מתמיהה בעיקר על רקע הביוגרפיה שלו. קלאוזביץ חווה והשתתף באופן פעיל ואישי במעבר לצבאות ההמונים. מעבר זה, לא יכול היה שלא לספק כר פעולה נרחב לחשיבה תיאורטית מעמיקה, שתנסה לארגן ולפרש את התופעה המדהימה הזאת. קלאוזביץ לא יכול היה לטעון שאין יחסי סובב ומסובב בין צבאות ההמונים לבין תופעת המלחמה. ההפך הוא הנכון – הוא עצמו דן בשלושת הקטבים שביניהם מתחוללת תופעה זאת – העם, הצבא והמדינה. הצטרפות של העם והחידוש של המדינה, הם שני האלמנטים שהצטרפו לצבא שהיה קיים במתכונת אחרת. לפיכך, תמוהה התעלמותו מחקר התופעה השלמה של המלחמה.

הציפייה מחיבור מעמיק ורחב היריעה כמו **על המלחמה**, היא שיקיף את כלל התופעה. סבור אני כי גם קלאוזביץ חש אי נוחות מסוימת בעניין זה. באחת ההתבטאויות שלו הוא אומר:

אם נראה את המדינה ואת כוח הצבא שלה כיחידה אחת, יהיה זה אך טבעי אם נשער לעצמנו שגם המלחמה אינה אלא קרב אחד גדול.⁶¹

כלומר, עבור המדינה המלחמה מורכבת מ'הקרבות' ומ'הכוח הצבאי' שלה. ה'קרב' הוא עניינו הבלעדי של הצבא, המקבל את 'הכוח הצבאי' כתפוקה של יכולות ורצון המדינה. הצבא מהווה לגבי קלאוזביץ תשומה לקרבות; תוצאות הקרבות מהוות תשומה למעשה המדיני, המקיף את כלל תופעת המלחמה. אילו היה קלאוזביץ עקבי בהיגיון שהמלחמה אינה אלא קרב גדול של המדינה, אילו הנמנען של חיבורו היה זה שמפקד על כלל המלחמה ולא רק על הקרבות שבה, או אז היינו מקבלים התייחסות מלאה וכנראה גם מעמיקה בתחום בניין הכוח הצבאי וקיומו.

הערות:

¹ רוג'ר אשלי לאונרד, **על המלחמה: מדריך קצר לקלאוזביץ**, 'מערכות', משרד הביטחון-ההוצאה לאור, ת"א, 1977.

² Gen. Caryl von Clausewitz. "On War." Translated by Colonel J.J. Graham. Fourth Impression. London, New York. 1940.

³ לאונרד אשלי, **על המלחמה**, עמ' 93.

⁴ **שם**, עמוד 96.

⁵ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 169: "[...] מכאן גם קביעתו של קלאוזביץ כי כל הפעילויות המכניות

אינן שייכות לתיאוריה של המלחמה עצמה, דבר שהפתיע כמה פרשנים."

⁶ לאונרד אשלי, **על המלחמה**, עמ' 93.

⁷ **על המלחמה**, עמ' 97.

⁸ **שם**, עמ' 93.

⁹ **שם**, עמ' 93.

¹⁰ **שם**, עמ' 96.

¹¹ **שם**, עמ' 94.

¹² **שם**, עמ' 93.

¹³ **שם**, עמ' 30.

¹⁴ **שם**, עמ' 131.

¹⁵ **שם**, עמ' 72.

¹⁶ **שם**, **שם**.

¹⁷ **שם**, עמוד 72.

¹⁸ **שם**, עמוד 92.

¹⁹ **שם**, עמ' 96.

²⁰ **שם**, עמ' 92.

²¹ **שם**, עמ' 112.

²² **שם**, עמ' 93.

²³ **שם**, עמ' 131.

²⁴ **שם**, עמ' 52.

²⁵ **שם**, עמ' 57.

²⁶ **שם**, עמ' 115.

²⁷ **שם**, עמ' 114.

²⁸ **שם**, עמ' 32.

²⁹ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 50.

³⁰ **שם**, עמ' 51.

³¹ לאונרד אשלי, **על המלחמה**, עמ' 39.

³² **שם**, עמ' 28.

³³ **שם**, עמ' 16.

³⁴ **שם**, עמוד 83.

³⁵ **שם**, עמוד 102.

³⁶ **שם**, עמוד 193.

³⁷ **שם**, עמ' 102.

³⁸ **שם**, עמוד 57.

³⁹ **שם**, עמוד 206.

⁴⁰ **שם**, עמוד 56.

⁴¹ **שם**, עמוד 115.

- 42 עזר גת, מקורות המחשבה הצבאית המודרנית – ספר ראשון, עמ' 169.
- 43 יהודה ואלך, תורות צבאיות, עמ' 54.
- 44 לאונרד אשלי, על המלחמה, עמ' 31.
- 45 שם, עמוד 212.
- 46 שם, עמוד 214.
- 47 עזר גת, מקורות המחשבה הצבאית המודרנית – ספר ראשון, עמ' 165.
- 48 לאונרד אשלי, על המלחמה, עמוד 53.
- 49 שם, עמ' 92.
- 50 שם, עמ' 116.
- 51 שם, עמוד 87.
- 52 שם, עמ' 79.
- 53 שם, שם.
- 54 שם, עמ' 82.
- 55 שם, עמ' 91.
- 56 שם, עמוד 79.
- 57 שם, עמוד 91.
- 58 שם, עמ' 112.
- 59 שם, עמוד 112.
- 60 שם, עמוד 126.
- 61 שם, עמ' 131.

פרק ד'

בניין הכוח כאספקלריה של תפיסת הביטחון הלאומי

מדוע בניין הכוח הוא אספקלריה של תפיסת הביטחון הלאומי?

למדינה, בדרך כלל, יש תפיסת ביטחון המשקפת את הבנתה לגבי מימוש יעדיה הלאומיים בהקשר הביטחוני הרחב, לאו דווקא הצבאי. תפיסת ביטחון זו עשויה להיות פומבית או חסויה; אפשר שתתקיים ברמת ההצהרה; ואפשר שלא תנוסח אך תתקיים באופן מעשי.

בניין כוח, הוא תהליך פיזי, מוחשי וממשי, הדורש החלטות פוליטיביות, חותכות וברורות, ואין הוא יכול להסתפק רק בהצהרת כוונות או בהצהרה כללית. בניין כוח צבאי מגלם בתוכו את ריכוז המאמץ הלאומי מבחינת הקצאת משאבי כוח-אדם ותקציביים, שאותם נכונה המדינה להשקיע בביטחונה הלאומי. וזאת, באותו חלק המיועד למימוש באמצעות כוחה הצבאי. בהיותו עתיר משאבים מכל סוג, יכול תהליך בניין הכוח להתקיים באופן מעשי רק ברמת **המדינה**.

[...] לפי שהמלחמה היא אמנות שאין בני אדם יכולים להתפרנס ממנה

בכבוד במשך כל ימי חייהם, הרי רפובליקה או ממלכה בלבד מוכשרות

לעשותה בחזקת אמנות. זו כמו זו, אם הן ערוכות כראוי, לא תניח

לעולם לאזרחיה או לנתיניה, לתפוס אותה כאומנות [...]¹

בניין הכוח הצבאי מגלם בתוכו את הפוטנציאל הטמון בכוח עצמו. מכאן,

שבניין הכוח הצבאי של מדינה מבטא באופן מעשי את המענה הצבאי הפוטנציאלי בתפיסת הביטחון, כאחת האפשרויות העומדות לרשות המדינה למימוש מאווייה הלאומיים או כמענה לאיומים על מאוויים אלו.

באמצעות ניתוח תהליך בניין הכוח הצבאי ותהייה מדוקדקת על יכולות צבאיות אמיתיות, ניתן להעריך את כוונותיה הריאליות של המדינה. באותה מידה, בניין כוח צבאי יכול לשמש להטעה ולהונאה באשר לכוונות האמיתיות – הן על-ידי הסתרה מובנית והסוואת היכולות האמיתיות והן על-ידי העצמת יכולות נחותות.

מתפיסת הביטחון לבניין הכוח

תפיסת הביטחון מכתובה את מדיניות הביטחון הלאומי. מדיניות הביטחון הלאומי היא המדיניות שאותה הממשלה מתכננת ומפעילה, כחלק ממדיניותה הכוללת. זאת, כדי ליישם את תפיסת הביטחון הלאומי בנסיבות המסוימות. מדיניות זו קובעת את המטרות ואת היעדים השוטפים של מאמץ הביטחון הלאומי, את דרכי הפעולה ואת האמצעים להשגתם.²

תורת הביטחון, היא התורה הכוללת של הכנת מלחמה וניהולה. תורת הביטחון, בהיותה מושתתת על מדיניות הביטחון, נועדה להתוות את דרכי הארגון והניצול של כל האמצעים העומדים לרשות האומה למען ביטחונה של המדינה ברמות המלחמה השונות. תורת הביטחון היא מכלול שלם המורכב מתורת האסטרטגיה, מתורת המערכה ומתורת הטקטיקה, והיא כוללת גם את תורת בניין הכוח.³

בניין הכוח, הוא כינון כוחה הצבאי של המדינה לקראת הפעלתו בשדה הקרב העתידי. בניין הכוח הוא תהליך, ולו שלושה שלבים מרכזיים:

השלב הראשון – גיבוש תורת הביטחון והתפיסות המערכתיות להפעלת הכוח הצבאי, כדי להשיג את היעדים האסטרטגיים. הגדרת המשאבים הנחוצים והאילוץ השונים;

השלב השני – שלב תכנון בניית הכוח, לשם מימוש התפיסה שעוצבה, בלוח זמנים מחייב, ויישום עקרונות ארגון הכוח הצבאי בנסיבות נתונות. בשלב זה נקבעים היקף הכוח ומבנהו, מוכנותו המבצעית והלוגיסטית ותוכנית הכשרתו ואימונו.

השלב השלישי – יישום התכנון.⁴

את הקשר בין תפיסת הביטחון לבניין הכוח הצבאי אפשר לראות בדוגמאות שונות מן ההיסטוריה. יהושפט הרכבי מגדיר זאת כך: "מדיניות הביטחון צריכה לנסות לחזות מהו האתגר הצפוי ולהכין את המדינה ואת הכוחות לקראתו."⁵ הדוגמה שאותה מביא הרכבי היא של הצבא הצרפתי בין מלחמות העולם. לאחר מלחמת העולם הראשונה התבססה תפיסת הביטחון הצרפתית על מתן מענה לאיום גרמני אפשרי. תפיסת הביטחון התבססה על כריתת בריתות עם המדינות הגובלות בגרמניה ומחויבות צרפתית אליהן. בריתות אלה חייבו הקמת כוח התקפי נייד ואיכותי. אולם, התפיסה הצרפתית התבססה דווקא על הגנה. האידיאולוגיה הדמוקרטית הביאה לכך שלצרפת, באותה עת, היה צבא שהתבסס בעיקר על כוחות מילואים, עם גרעין קבע קטן. התפיסה ההגנתית תאמה את הכשירויות הבסיסיות הנדרשות מצבא זה. כאשר היטלר הפר את ההסכם ביחס לפירוז חבל הריין ב-1936, נדרשו ראש הממשלה ושר החוץ של צרפת לנקוט פעולה צבאית. שר הביטחון הצרפתי,

גנרל מורין, הסביר כי אין די בצבא הקיים, ויש לגייס כמיליון חיילי מילואים כדי לתת מענה לאיום הגרמני. הבחירות הקרובות בצרפת מנעו את הגיוס. צרפת לא הגיבה והיטלר זכה בניצחון.⁶

כלומר, תפיסת הביטחון הצרפתית לא תאמה את המציאות ואת האיום הגרמני האפשרי. היעדר כוח נייד והתקפי והתבססות על חיילי מילואים, שאינם זמינים לגיוס בכל עת, מנעו מצרפת לממש את יכולתה הצבאית הפוטנציאלית. המחשה חיובית יותר לקשר שבין תפיסת הביטחון הלאומי לבניין הכוח הצבאי מביא אדוארד לוטוואק בספרו, **האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית**. לוטוואק דן בשינויים שעברו, גם על הצבא ומבנהו בעקבות השינויים המשמעותיים שעברה האימפריה:

[...] במהלך התקופה המדוברת אפשר לזהות שלוש מערכות נבדלות של ארגון הביטחון באימפריה [...] כל אחת שילבה בקרבה דיפלומטיה, כוחות צבא, רשת דרכים וביצורים למען יעד יחיד. יתר על כן, תכנונו של כל מרכיב שיקף את ההיגיון של המערכת בכללותה [...] התפיסות המשתנות של האימפריה: התפשטות תוך השלטת הגמוניה במערכת הראשונה; ביטחון טריטוריאלי במערכת השנייה, ולבסוף [...] עצם שרידותה של העוצמה האימפריאלית עצמה.⁷

הרומאים השכילו לארגן באופן שונה את כוחם הצבאי ואת שיטות הפעלתו, כך שהוא תאם את האסטרטגיה רבתי שלהם שתורגמה לתפיסת ביטחון. סקירה קצרה של תפיסות הביטחון הלאומי של מדינות שונות, שתובא בהמשך, מצביעה על מגוון האפשרויות ביישום ועל הקשר בין המטרות הלאומיות, האיום והמענה הכולל את הרכיב הצבאי, ובו בניין הכוח הצבאי.

תפיסת הביטחון – ההתוויה הראשונית של בניין הכוח

תפיסת הביטחון היא 'ראשית הצירים' לתהליך המורכב של בניין הכוח. המאפיין של התהליך, הוא היותו מורכב ממשתנים רבים שלעיתים קרובות אף סותרים זה את זה, או לעיתים קיים מתח מובנה ביניהם. התהליך עצמו הוא ממושך, ותכליתו לתת מענה למצב עתידי מעורפל.

תמצית אמנות בניין הכוח, היא ההכוונה הממצה והמדויקת להפעלתו. מבחנו הוא רק לאחר מעשה, כאשר לא ניתן להשפיע על העבר. מציאת האיזון המתאים בין כלל הרכיבים, המשתנים וסד האילוצים היא עיקר האמנות בבניית כוח צבאי של מדינה.

תפיסת ביטחון המוגדרת כהלכה יכולה ואף צריכה לספק תשובות לשאלות הבאות:

- * מהו ייעודו של הכוח הצבאי שאותו אנו רוצים לבנות?
 - * מהי המהות העיקרית של אותו כוח צבאי? מהו אופיו? האם זה צבא המיועד למגננה ו/או למתקפה? האם הוא מיועד לתת מענה גם לאיומי פנים מעבר לאיומי חוץ?
 - * מהן הכשירויות והיכולות הבסיסיות הנדרשות מהצבא? האם עליו להיבנות כצבא טריטוריאלי או כצבא המסוגל לשגר כוח משלוח או כשילוב של השניים?
 - * בכמה זירות מלחמה אמור צבא זה להילחם? מהן אותן זירות? האם ניתן לדרג אותן?
 - * מהי רמת החרדה מפני האיומים השונים, שלהם נדרש מענה צבאי?
 - * מהם המשאבים שאותם מוכנה המדינה להשקיע על מנת לבנות את הצבא, בעיקר במונחי כוח אדם ותקציב?
 - * מהו החלק של המענה הצבאי בתפיסת הביטחון יחסית לכיווני המענה האחרים – הלא צבאיים?
 - * מהי ההשקעה הצפויה של החברה בהיבט של נכונות להילחם ולהקריב? האם המדינה משקיעה משאבים בחינוך ובהכוונה לאומית לפני הגיוס לצבא?
 - * מהו אופי השירות הצבאי שאותו מכתיבה המדינה? צבא חובה? צבא התנדבותי? צבא מילואים? צבא מיליציוני? שילוב אחר?
 - * מהו היקפו וגודלו של הצבא?
 - * מהו החלק היחסי של כל אחד מרכיביו?
 - * מהם האילוצים הנוספים שאותם מטילה המדינה על בונה הכוח – האם לצבא יש משימות נוספות שהן לא צבאיות במהותן ובטבען?
- הדוגמאות שויבאו בהמשך מלמדות כיצד כל מדינה מתמודדת עם הסוגיות שהועלו. אין מענה לכל השאלות בכל מדינה. אולם, אפשר למצוא התייחסות חלקית לפחות בתפיסות הביטחון הלאומי של המדינות השונות.

תפיסת הביטחון הלאומי ובניין הכוח במדינות שונות

ישנן מדינות הנוהגות לפרסם מסמך המגדיר את תפיסת הביטחון הלאומי שלהן. חלק מהמדינות אף מייחס חשיבות לפומביות המסמך. המסמכים עצמם הם תוצרים של חוקי הגנה או של משרדי ההגנה (בארצות-הברית מפרסם המסמך הוא הנשיא).

עם זאת, המערכות השונות המפרסמות את המסמך, מנסות להשיג גושפנקא רחבה לתפיסת הביטחון מראש המדינה, מהפרלמנט, ממשרדי ממשלה שונים, בעיקר חוץ ואוצר, מאישי ציבור, מהתקשורת ומהאקדמיה.⁸

מסמכי הביטחון הלאומי מורכבים, ככלל, משלושה חלקים: הראשון, מציג את המטרות הלאומיות; השני, את האיומים על אותה מדינה; השלישי, מגדיר את המענה לאיומים, באמצעים צבאיים ואחרים. **הגדרת המענה**, היא נקודת המוצא העיקרית לבניין כוחה הצבאי של אותה מדינה.

הדוגמאות שויבאו בהמשך מציגות את תפיסת הביטחון הלאומי המוצהרת של מדינות שונות בעולם ואת ההכוונה הראשונית והבסיסית שתפיסה זו נותנת לבונה הכוח הצבאי. ההכוונה מוגדרת **כמענה לאיומים**, שאותם המדינה הגדירה לעצמה, באופן המתייחס למטרה או למטרות הביטחון הלאומי. מובן מאליו, שהמענה אינו כולל רק את בניין הכוח הצבאי. המענה כולל גם רכיבים אחרים כגון: מענה באמצעים דיפלומטיים; מענה על-ידי יצירת תודעה אחרת (למשל, הסברה); הפעלת כוח מרומת או ממשית; ועוד. לענייננו התמקדתי בעיקר בבניין הכוח הצבאי.

ראוי לציין כי הדוגמאות מציגות את תפיסות הביטחון השונות, כפי שגובשו במועד המצוין בכל מסמך שויבא להלן. אין הכרח שזוהי אכן תפיסת הביטחון הנוכחית של המדינות השונות. הדבר אינו רלוונטי לנושא הנידון מפני שכאן מבורר הקשר התיאורטי האפשרי שבין תפיסת הביטחון הלאומי לבניין הכוח הצבאי של המדינה, והדוגמאות משמשות להמחשת הסוגיה.

תפיסת הביטחון ובניין הכוח בארצות-הברית

מטרתה הראשית של ארצות-הברית בתפיסת הביטחון שלה, היא שימור השלמות הטריטוריאלית שלה ושל בעלות בריתה. האיום העיקרי, הוא התערערות היציבות האזורית והגלובלית.⁹ **הרכיב העיקרי** במענה לאיום זה, בהקשר של המטרות הלאומיות, הוא קיום כוח צבאי הולם ללחימה, הן להגנה טריטוריאלית והן ללחימה מעבר לים. **רכיב שני** בבניין הכוח, מתמקד בצמצום כוחות ובקידום הסכמים לבקרת נשק. **הרכיב השלישי**, עוסק בפיתוח יכולות מודיעיניות לכלל האיומים האפשריים. המטרה השנייה של ארצות-הברית, היא צמצום תפוצת נשק להשמדה המונית. החשש הוא שנשק מסוג זה ייפול בידי מדינות או גורמים שונים פורעי חוק. רכיבי המענה מול איום זה הם: הגבלת נשק; פיקוח; ויכולת פעולת תגמול שתגבה מחיר יקר מהמבקשים להשתמש בנשק זה.

מטרה נוספת של ארצות-הברית, היא מניעת סכסוכים אתניים ואזוריים. האיום

הנשקף הוא ערעור יציבות אזורית ולעיתים גם עולמית. המענה במקרה זה הוא לא רק צבאי. הוא כולל, ראש לכול, קידום ועידוד משטרים דמוקרטיים. זאת מתוך הנחה שמשטר דמוקרטי, הוא תוקפן פחות מסוגי משטר אחרים. אשר לבניין הכוח, עובדה זו מחייבת לבנות כוחות שישתתפו גם באכיפת שלום – נושא בעל מאפיינים ייחודיים בבניין הכוח, שהם לא דווקא תואמים פעילות לחימה.

ארצות-הברית, כמעצמה, בונה אם כן את כוחה לא על-פי איום מוגדר אלא על-פי קשת אפשרית של איומים. בניין הכוח שלה מכוון יכולות יותר מאשר מכוון איום. 'פיצוי' חלקי על בניית כוח מסיבית שאינה יכולה לתת מענה לכלל האיומים, הוא פיתוח יכולות המודיעין והסכמים שיגבילו את תפוצת הנשק. רכיב מרכזי נוסף בבניין כוחה של ארצות-הברית, הוא יכולת ההרתעה והנחישות שהיא מפגינה בנכונותה להפעיל כוח.

תפיסת הביטחון ובניין הכוח בפינלנד

המאפיין את פינלנד בהיבט של תפיסת הביטחון הלאומי, הוא היותה מדינת סטטוס-קוו¹⁰ שבה רמת חרדה נמוכה. המטרה העיקרית שלה, היא שמירה על המשך היכולת לבחירה עצמאית. חששה העיקרי הוא שרוסיה תנסה 'לכופף' אותה בהתאם לרצונה. חשש נוסף הוא מהשתלטות מחודשת של רוסיה על המדינות הבלטיות ופגיעה בניטרליות של שוודיה, שכנתה.¹¹

המענה הפיני, מתבסס על שימור יכולת צבאית הגנתית אמינה, על עידוד ארצות-הברית למחויבות למדינות אירופה, ועל עידוד בקרת נשק ושיתוף פעולה צבאי בינלאומי לניהול משברים. צעדים פנימיים שהפינים נוקטים בבניין כוחם הצבאי, כמענה לאיום המוגדר על ידם, הם: המשך גיוס החובה ופיתוח יכולת ההגנה הטריטוריאלית; התמקדות בשיפור היכולות הצבאיות של כוחות הקרקע; קיצור משך שירות החובה, וכהשלמה לפער זה – הגדלת מספר ימי האימון לכוחות המילואים שלהם.

תפיסת הביטחון ובניין הכוח בדרום קוריאה

דרום קוריאה חותרת לאיחוד חצי האי. היא מגדירה את הביטחון הלאומי שלה בהגדרה מסורתית מדינית-צבאית. האיום המרכזי עליה הוא מצד צפון קוריאה. מטרות הביטחון הלאומי, כפי שנקבעו על-ידי דרום קוריאה הן: הבטחת הקיום הלאומי והרווחה הכלכלית; קידום בדרכי שלום של איחוד חצי האי הקוריאני; הגדלת אחריותה של דרום קוריאה להגנתה; המשך קיומו של המשטר הדמוקרטי

ושמירה על זכויות האזרח; וכן, יציבות מעמדה וחיזוק הלגיטימציה הבינלאומית של המדינה.¹²

האיום על דרום קוריאה מוגדר כפלישה אפשרית מצפון קוריאה ו/או שימוש בנשק לא קונבנציונאלי מצידה. באופן מרומז, היא רואה גם ברוסיה וסין איום על מטרותיה. דרום קוריאה חוששת ומגדירה כאיום את החלשת סידורי הביטחון שהתבססו על המלחמה הקרה ואת האצת מרוצי החימוש וסכנת המלחמה האזורית.¹³

רכיבי המענה של דרום קוריאה בבניין כוחה הם: חיזוק הכוח הצבאי למטרת הרתעה והגנה; חתירה ליציבות אזורית תוך מאמץ להביא להימנעות מחימוש גרעיני של חצי האי; שיפור הרמה הטכנולוגית של הצבא בהתבסס על ייצור עצמי; וניהול דיאלוג צבאי זהיר לבקרת כוחות ונשק מהצפון. כמו כן, דוגלת דרום קוריאה בשיתוף פעולה צבאי עם מדינות כמו יפן, רוסיה וסין ואולי גם עם מדינות נוספות מדרום מזרח אסיה. להשגת הלגיטימציה הבינלאומית ולחיזוקה רוצה דרום קוריאה לשפר את תדמיתה באמצעות השתתפות בכוחות משלוח המיועדים לשמירת שלום במסגרת האומות המאוחדות.¹⁴

תפיסת הביטחון ובניין הכוח בבריטניה

בריטניה מגדירה את מטרות הביטחון הלאומי שלה כך שתמשיך להיות מדינה מובילה מהליגה הראשונה מבחינה כלכלית, מדינית וצבאית. היא רואה כמטרה את יציבות אירופה תוך חברות באיחוד האירופי. כמו כן, כזכר לעידן האימפריאליסטי, היא רואה עצמה מחויבת להגן על הקהילות הבריטיות ברחבי העולם, בעיקר באזורים שבהם קיימת אי-יציבות.

איומים נוספים, המוגדרים על-ידי בריטניה בהקשר של הביטחון הלאומי, הם: עליית הקיצוניות הלאומית והסכסוכים המקומיים; תפוצת הנשק להשמדה המונית; איום הטרור; סחר בסמים; אסונות אקולוגיים ומגפות.¹⁵ בריטניה גם הציבה לעצמה יעד – להשיג הסדר בצפון אירלנד.

כיווני המענה הבריטי מול האיומים שפורטו, בהתייחס למטרות הביטחון הלאומי, הם: שימור כוחו של הצבא הבריטי; שימוש בכוחות צבא למשימות שמירת שלום בינלאומיות; וניהול מדיניות חוץ פעילה ועצמאית במסגרת האיחוד האירופי. על המענה הצבאי לתת תשובה גם למשא-ומתן באירלנד, ולהגנת קהילות בריטיות מעבר לים.¹⁶

תפיסת הביטחון ובניין הכוח באוסטרליה

אוסטרליה רואה עצמה כמדינת סטטוס-קוו מובהקת. מטרותיה הלאומיות העיקריות הן: שימור שלמותה הטריטוריאלית; יציבות באסיה; וצמצום תפוצת הנשק להשמדה המונית.¹⁷

האיום אותו אוסטרליה רואה לנגד עיניה, הוא שימוש בכוח צבאי נגדה. זאת, בעיקר לנוכח הגידול במספר המדינות באסיה שיש להן היכולות הכלכליות והטכנולוגיות לבנות כוח צבאי היכול לאיים עליה, בהיעדר סדר עולמי יציב. המענה לאיומים אלה, בהקשר של המטרות הלאומיות, הוא קודם כל המשך קיומו של צבא אוסטרלי מיומן להרתעה ולהבסה של כל פולש זר. כן, מקדמת אוסטרליה שיתוף פעולה אזורי, בריתות והסדרי ביטחון אזוריים. אוסטרליה רואה עצמה כשותפה בסיוע בינלאומי להשכנת שלום ולהתגברות על משברים הומניטאריים.¹⁸

תפיסת הביטחון ובניין הכוח בטייוואן

טייוואן מגדירה את תפיסת הביטחון הלאומי שלה כבעלת עניין בתהליכים בינלאומיים 'דרך המשקפיים' של צורכי קיומה. המטרה העיקרית שלה, היא המשך קיום הרפובליקה של סין בטייוואן, ובעתיד אולי איחוד סין כולה בהגמוניה טייוואנית.¹⁹ האיום העיקרי על טייוואן, על-פי הערכתה, הוא פלישה סינית וכיבוש האי. הסכנה לפלישה עלולה להתעצם במקרים הבאים: אם האי יכריז על עצמאותו; אם טייוואן תתנגד לשיחות על איחוד אפשרי; ואם טייוואן תפתח נשק גרעיני. העמימות, בשל אי-הוודאות אם ארצות-הברית תיחלץ לעזרתה במקרה של מהלך סיני, מוגדרת כאיום. כמו כן, טייוואן רואה כאיום מצב של אי-יציבות חברתית. כיווני המענה של טייוואן כוללים: בניית צבא לאומי חזק עם יכולות באוויר, בים וביבשה; פיתוח טכנולוגיה הגנתית; חידוש מערכות הנשק; פיתוח יחידות עילית; ופיתוח מערכות גיוס מילואים. כיוון נוסף, הוא השקעת מאמץ כדי לוודא שארצות-הברית תפעל צבאית למניעת פלישה סינית. מאמץ זה יבוא לידי ביטוי בעיקר בתמרון דיפלומטי של בעלות בריתה של ארצות-הברית כדי שיראו את האיום הסיני כפי שטייוואן רואה אותו.

טייוואן רואה את צבאה כמכשיר, כאמצעי וכחלק מהמענה לאי-יציבות חברתית. על הצבא לפעול להידוק הלכידות הלאומית באמצעות יצירת אינטראקציה והבנה הדדית בין הצבא לחברה. ניתנת אף הכוונה ממשית יותר למעורבות הצבא בפעילות אזרחית, במתן שירותים חברתיים, בפעולות בנייה ובחגיגות לאומיות, ובסיוע במקרה של אסון.²⁰

תפיסת הביטחון ובניין הכוח בצרפת

צרפת גיבשה את תפיסת הביטחון הלאומי שלה לאחר עידן המלחמה הקרה, בפרסום שיצא לאור ב-1992. על-פי פרסום זה ניתן להגדיר את המדיניות הצרפתית כמדיניות של סטטוס-קוו, הממוקדת באירופה, אך בעלת ראייה גלובאלית.²¹ המטרה הלאומית הצרפתית, היא חתירה ליציבות בינלאומית ואירופית ומניעת היווצרות איום. האיום, על-פי ההגדרה הצרפתית, מורכב משישה תרחישים אפשריים: משבר אזורי; משבר אזורי המאיים על אינטרס צרפתי חיוני; תוקפנות נגד טריטוריה צרפתית מעבר לים; יישום הסכם הגנה בילטרלי; שמירת שלום וחוק בינלאומיים; ואיום מרכזי על מערב אירופה.

כיווני המענה של צרפת הם: חזרה למסגרת של נאט"ו ותמיכה בבניית זהות ביטחונית אירופית; במקביל, שמירה על כוח ההרתעה הגרעיני העצמאי שלה; ביצוע רפורמה מקיפה של מבנה הצבא, צמצומו והערכה מחדש של המבנה הפנימי שלו. מרכיב המניעה במענה יושג על-ידי גוף מודיעין חזק וע"י נוכחות כוחות צבאיים. המודיעין יחזק בנקודות התורפה שלו ויושם דגש על-פיתוח יכולות לוויין. אלמנט הנוכחות יכלול הצבת כוחות באזורים המועדים לפורענות, בעיקר באותם מקומות שבהם יש לצרפת הסכמי הגנה; ובנוסף, בטריטוריות הצרפתיות מחוץ לאירופה. כיוון נוסף, הוא בניית יכולת לשגר כוח צבאי משמעותי במהירות לטווחים רחוקים. זאת, תוך גישור על פער מובנה באמצעי תובלה אוויריים והתבססות על יכולת אירופית בעיקר של רוסיה ואוקראינה.

הדרג המדיני, תפיסת הביטחון ובניין הכוח הצבאי

תפיסת הביטחון הלאומי מפורסמת על-ידי הדרג המדיני, ברוב המקרים על-ידי משרד ההגנה. פרסום המסמך על-ידי דרג מדיני יוצרת, נוסף על ההכוונה המתבקשת, גם מחויבות של המדינה, ובאמצעותה – מחויבות של כלל המאמץ הלאומי המשולב, למתן מענה לאיומים על המטרות הלאומיות. המענה כולל כמובן גם את בניין הכוח הצבאי.

תפיסת הביטחון הלאומי הפומבית, היא הצהרת כוונות, כפי שהמדינה הייתה רוצה להצטייר הן לצורכי פנים והן לצורכי חוץ. אין היא בהכרח כל תפיסת הביטחון שלה. לצורכי חוץ, תפיסת ביטחון פומבית יכולה לשמש להרתעה. דוקטרינת 'התגמול המסיבי', לדוגמה, בתקופת אייזנהאואר קבעה כי על התגרות סובייטית גרעינית תשיב ארצות-הברית במלוא עוצמתה. מגבשי התפיסה הניחו שכך הם יוכלו להשיג הרתעה תקיפה.²²

תפיסת הביטחון מגדירה את כלל המאמצים שישרתו את היעדים הלאומיים ובכללם המאמץ הצבאי. המאמץ הצבאי יכלול את בניין הכוח הצבאי והפעלתו. מכאן, תפיסת הביטחון היא ההכוונה הראשונית והבסיסית לבניין הכוח הצבאי, כחלק מהמענה. עצם העובדה שההכוונה הראשונית לבניין הכוח נעשית על-ידי דרג מדיני ואזרחי, יוצרת את המחויבות ומשקפת את כלל המשאבים הלאומיים המוקצים לעניין זה.

חשיבות נוספת לעובדה זאת, היא ההבנה שבניין כוח צבאי הוא עניינה של המדינה ולא של הצבא. ההסבר לכך טמון בתפיסה שהצבא משרת את המטרות הלאומיות בהכוונת הדרג המדיני ובפיקוח של הרשות המחוקקת במדינה דמוקרטית. כן, ניתן להבין כי רק ברמה הלאומית אפשר לבנות את הכוח הצבאי. מכאן, שהעיסוק בבניין הכוח הוא ברמה המדינית-אסטרטגית והאסטרטגית הצבאית בלבד. הרמות האחרות – המערכתית והטקטית – אינן עוסקות בתכנון בניין הכוח אלא ביישום ובהטמעה של מה שהוכתב להן על-ידי הדרג שמעליהם.

ברוב מדינות העולם הדמוקרטיות, בונה הכוח הצבאי הוא דרג אזרחי ולא דרג של אנשי צבא. כך, מושג האיזון המתבקש בין צרכים לאומיים כוללים לצרכים המוגדרים על-ידי הדרג המקצועי הצבאי.

רכיבי המענה בתפיסת הביטחון

המענה הצבאי הכולל של הפעלת הכוח ובניינו אינו המענה היחיד והבלעדי, אלא הוא חלק ממכלול שלם המשקף את כלל תפיסת הביטחון הלאומי.

האלמנטים הנוספים העיקריים למענה הם: דיפלומטיים, כלכליים ותודעתיים. סוג אחר של אסטרטגיית המענה, הוא **מניעה**. אסטרטגיה זו, תשלב בדרך כלל את האלמנטים שצוינו קודם לכן. היא תשלב בתוכה גם את האלמנט הצבאי, בעיקר בתפקידו המרתיע. לעיתים, יהיו מוקדים של אי-יציבות לאו דווקא על רקע ביטחוני. מוקדים כאלה יכולים להיות: התפרצות של מגפות; יסודות כלכליים רעועים; הון שחור; איכות הסביבה; בערות; ועוד. תפיסת ביטחון כוללת תתחשב גם בנושאים אלה, מפני שהם עלולים להוות מצע גידול לבעיה ביטחונית עתידית.

תפיסת הביטחון הלאומי מסדירה את קשרי הגומלין ואת היחסיות שבין האלמנטים השונים המרכיבים אותה. כמו כן, היא תגדיר את סדרי העדיפויות והקדימויות בין המאמצים השונים ותקבע במה היא מתמקדת.

המענה הצבאי – מדינות שונות מתבססות על כוחן הצבאי כמענה העיקרי לאיומים על המטרות הלאומיות שלהן. מדינות אלה מאופיינות באיום מידי ומוחשי

עליהן. דוגמה לכך, היא טייוואן המאוימת על-ידי פלישה סינית. טייוואן בחרה להתמקד בעיקר בפיתוח יכולות צבאיות שימנעו זאת. ביודעה שאין די בכך, היא מפעילה מאמצים דיפלומטיים ומתמרנת את יחסיה הבינלאומיים כך שתיווצר מחויבות אמריקנית פעילה וברורה לקיומה.

המענה הדיפלומטי – מענה זה יכול: הסכמי בקרת נשק; הגבלות על מכירת נשק; חוזי הגנה; כריתת בריתות; חיזוק משטרים ידידותיים; יצירת מחויבות בינלאומית; עידוד למחויבות; חברות באיחודים; השתתפות במאמצים בינלאומיים; שיתוף פעולה; הידוק יחסים; ותמרון יחסים בינלאומיים למצב של מחויבות פעילה. מדינות המאופיינות בהיעדר סכנה מוחשית ומידית יבססו את עיקר המענה שלהן על המאמץ הדיפלומטי. דוגמה לכך, היא אוסטרליה, הבונה את צבאה בעיקר להרתעה. היא מקדמת שיתוף פעולה אזורי, מסייעת ליצירת משטרים יציבים באזורה ומוודאת שגשוג כלכלי למטרות שלום באסיה, בעיקר באותן מדינות שעלולות לאיים על יציבותה. בריטניה טורחת להמשיך ולהדק את היחסים בין אירופה לארצות-הברית ולקרב את רוסיה לביטחון אירופה. צרפת תומכת בחזרה למסגרת נאט"ו ובבניית זהות ביטחונית אירופית.

המענה הכלכלי – יכול: צמצום גירעון תקציבי; קידום היצוא; פתיחת שווקים; הבנות והסכמים מסחריים; פיתוח תעשייתי ופיתוח טכנולוגיה עצמאית. כך למשל, אוסטרליה, הרואה בפיתוח התעשייה המקומית חלק מובהק מהמענה לתפיסת הביטחון שלה. ארצות-הברית, למשל, רואה את צמצום הגירעון התקציבי, את קידום היצוא ואת ההבנה המסחרית עם יפן כחלק מהמענה בתפיסת הביטחון שלה. דרום קוריאה רואה בשיפור מאוזן ברמת החיים מענה להמשך שימור המשטר הדמוקרטי וזכויות האזרח.

המענה התודעתי – יכול להתבצע מפני תוקפנות מכל סוג שהוא, שיפור בתדמית הבינלאומית, ופיתוח ערכים לאומיים, כגון: מסירות, נחישות, עמידות, אומץ, דבקות במסורת, לכידות לאומית, נכונות האוכלוסייה להקריב ולהילחם ויצירת תחושה של הזדהות.

כך אנו רואים בתפיסת הביטחון הלאומי של טייוואן, המגדירה באופן מפורש את הצורך ביצירת מודעות של האוכלוסייה למוכנות למלחמה נגד סין. דרום קוריאה נכונה להשתתף בכוחות שמירת שלום של האו"ם, כדי לשפר את תדמיתה הבינלאומית. בריטניה מקדמת את השלום, את היציבות, את ערכי הדמוקרטיה, את הקפיטליזם הליברלי ואת שלטון החוק בעולם.

המענה המשולב – ברוב המדינות נוצר איזון מסוים בין האלמנטים השונים.

דוגמה לכך, היא דרום קוריאה, המפצלת את מאמציה השונים בין חיזוק כוח צבאי, לחתירה ליציבות אזורית, שיפור הרמה הטכנולוגית, שיתוף פעולה צבאי ושיפור ברמת החיים של תושביה.

איומי פנים וחוץ

תפיסת הביטחון הלאומי אמורה להסדיר את היחסים הארגוניים לגבי האחריות למענה לאיומי פנים ולאיומי חוץ על המדינה. ברוב המדינות הדמוקרטיות, האחריות לביטחון פנים לא תוטל על הצבא, אלא על המשרדים העוסקים בביטחון פנים. הצבא, ככלל, יעסוק במענה לאיומים החיצוניים על המדינה. במדינות העולם השלישי בולטת התופעה שיעודו של הצבא, הוא בראש וראשונה פנימי להבטחת שלום המשטר.²³ ייתכנו מצבי ביניים, בעיקר בעת חירום, שבהם כוחות 'פנים' יוכפפו לכוח צבאי.

בתורכיה, למשל, משמר החופים וכוחות ז'נדרמריה כפופים לשר הפנים בעיתות רגיעה, ולמפקד חיל הים וצבא היבשה בחירום.²⁴

ארצות-הברית החליטה, לאחר ה-11 בספטמבר, על הקמת המשרד לביטחון פנים - US Homeland Department, המאגד במסגרתו למעלה מ-70 סוכנויות ביטחון וארגונים שונים. ביניהם: משמר החופים, השירות החשאי, המכס ועוד.²⁵ החלטה זו, יוצרת אחריות ארגונית דיכוטומית, המתייחסת לסוגי האיום השונים. כך, מתאפשר לצבא לעסוק ולמצות את 'טבעו' המוכוון יותר לאיומי חוץ על המדינה. משמר החופים, למשל, מאורגן כך שבשעת חירום הוא יכול להיות מוכפף לחיל הים האמריקני, תחת המסגרת של הכוחות הימיים המבצעיים.²⁶ כך הוא מכוון את אפיקי החשיבה של בוני הכוח לאיום חיצוני בלבד.

יומרות המדינה

תפיסת הביטחון תכתיב לבוני הכוח הצבאי גם את ההגדרה הבסיסית של מאוויי המדינה ויומרותיה. ראוי לציין כי למדינות שונות דרגות יומרה שונות. האפשרויות הן: מדינת סטטוס-קוו – מדינה שאין לה שאיפות טריטוריאליות ושאיפות אחרות מחוץ לגבולותיה; מדינה השואפת לסטטוס-קוו אזורי או עולמי – מדינה מסוג זה תתערב או תיאלץ להתערב בסכסוכים מזוינים או בסכסוכים אחרים מחוץ לגבולותיה; האפשרות השלישית, היא מדינה המעורבת באופן פעיל לקידום האינטרסים שלה, או של בעלות בריתה, או של גורמים שהיא נותנת להם חסות מחוץ לגבולות המדינה. לדרגת היומרה של המדינה יש השלכות על אופי כוחה הצבאי. מדינה ללא יומרות

מיוחדות, למעט הבטחת קיומה הפיזי ושמירה על אינטרסים מקומיים, תאופיין בכוח צבאי שבמהותו הוא הגנתי ובעל מאפיינים טריטוריאליים. הדבר יבוא לידי ביטוי גם בכשירויות הנדרשות מכוח כזה מבחינת מיומנותו וזמינותו. צבא כזה יהיה בעל יכולות לוגיסטיות מוגבלות בתחום ניווד כוחות משמעותי, אלא אם כן מדובר במדינה רחבת ידיים.

מדינה בעלת יומרות אזוריות מחויבת בצבא בעל יכולות התקפיות. מדינה כזאת יכולה לבנות את כוחה הצבאי בהתאם למערכת איומים ברורה, יחסית ומוגדרת. יכולות הניוד ייגזרו ממצבה הגיאוגרפי-אסטרטגי האזורי. גודל הצבא יהיה כנראה במתאם ישיר ליומרות, וזאת בגבולות היכולת.

מדינה שיש לה מחויבות מעבר לגבולותיה, בין אם מכוח הסכמים או מכוח שמירה על נכסים, תחויב בבניין כוח צבאי מתאים לכך. המענה האפשרי במצב זה, הוא לבנות כוח המתאים לכך או לחילופין להפעיל כוח קיים. הפעלת כוח במקרה כזה, יכולה להיות באמצעות שיגור כוח משלוח בעת משבר או באמצעות הצבת כוחות מראש באותו מקום. אם מדינה מעדיפה להציב כוח מתאים במקום, ויש ביכולתה לבצע זאת, היא מצמצמת בכך את הצורך בבניין כוח המתועל לניוד כוחות גדולים במהירות.

מדינה בעלת יומרות גלובליות תידרש לבניית כוח בעל יכולות מגוונות – החל בהגנה טריטוריאלית וכלה ביכולות של שיגור כוחות משלוח לרחבי העולם. מדינה כזאת, תבנה את כוחה שלא על-פי איום מוגדר, אלא על-פי מגוון יכולות אפשריות, העשויות לתת מענה לאותו איום שיצוץ על פני הגלובוס.

רמת החרדה

גורם נוסף, העולה מבירור תפיסת הביטחון הלאומי בהקשר של בניין הכוח הצבאי, הוא הגדרת רמת החרדה. למדינות שונות רמת חרדה שונה. לפינלנד, למשל, רמת חרדה נמוכה מהאיום הרוסי המוגדר על ידה. לארצות-הברית אין איום קיומי פיזי מובהק ומידי לגבי שלמותה הטריטוריאלית. לטיוואן ולסינגפור רמת חרדה גבוהה מפלישה סינית, הנובעת מתודעת איום גבוהה ומפחתת. ציון והגדרה של רמת החרדה מפני האיום בהקשר של המטרות הלאומיות ישפיע על בוני הכוח הצבאי, בעיקר בהיבטים של מוכנות, כוננות וזמינות של סדר הכוחות הנדרש לתת מענה בקבועי זמן מסוימים. בהקשר זה, יש להדגיש את תפיסת האיום הסובייקטיבית של המדינה יותר מאשר האיום בפועל עליה. רמת חרדה הנובעת מתפיסת איום היא שתכתוב, למשל, את סדר הכוחות הזמין ואת רמת כוננותו – זה יכול להשפיע על סוג

השירות. במדינות מערב אירופה נשמר גיוס החובה כל עוד ריחף איום מעליהן. עם סיום המלחמה הקרה הוא בוטל.

אילוצים

תפיסת הביטחון הלאומי תציין ותגדיר את האילוצים השונים שאותם היא מטילה על בונה הכוח הצבאי. אילוצים אלה עשויים לבוא לביטוי בהגדרת מטלות ומשימות שאינן אופייניות לכוח צבאי. למשל: מחויבות הצבא לפעילות התורמת להידוק הלכידות הלאומית, פעולות בנייה וחגיגות לאומיות בטייוואן, או פעילויות צבאיות לאכיפת שלום או סיוע הומניטארי. אלה פעילויות שאינן מעצם טבעו של צבא, והן מחייבות את בונה הכוח להתייחסות נפרדת ומיוחדת לכך.

מבנה הצבא

תפיסת הביטחון הלאומי היא שתגדיר לבונה הכוח הצבאי את מבנה הצבא, ולמעשה את הקצאת כוח האדם הפוטנציאלי העומד לרשותו. קיים מגוון רחב של אפשרויות: גיוס חובה של כלל התושבים; צבא קבע התנדבותי; כוחות מילואים במגבלות שונות; או צבא מיליציה.

כך אנו רואים באופן מפורש בתפיסת הביטחון הלאומי הפיני המחייבת את בונה הכוח לקצר את משך שירות החובה, ובהכרח את סדר הכוחות הסדירים, ולעומת זאת להגדיל את מספר הימים המוקדשים לאימוני כוחות המילואים, ובכך להגביר את כשירותם ואת זמינותם.

הגנה טריטוריאלית מול כוח משלוח

תפיסת הביטחון הלאומי תגדיר ותסווג לבונה הכוח הצבאי את הייעוד העיקרי ואת מהותו של הצבא שאותו עליו לבנות. קשת האפשרויות רחבה: החל בצבא טריטוריאלי וכלה בצבא בעל יכולת לשגר כוח משלוח מעבר לגבולות המדינה, וביניהם – שילוב של שני הסוגים האפשריים.

צבא הנועד להגנה ולשמירה על שלמות טריטוריאלית וריבונות של המדינה, הוא הצבא המאפיין את רוב מדינות העולם. הקביעה מהו סוג הצבא, נובעת ישירות מתפיסת הביטחון של המדינה בהתאם למטרות הלאומיות שהוגדרו. כמעט בכל דרך מדינה מחויבת להקים כוח צבאי על מנת לשמור על שלמותה וקיומה.

מדינות בעלות יומרות אזוריות או גלובליות יכוונו את בניין כוחן הצבאי ליכולת שיגור של כוח משלוח מעבר לים. שיגור כוח משלוח עשוי להתבצע כתוצאה מהסכמי

הגנה, כתוצאה מהגנה על טריטוריות של המדינה שלא בגבולותיה הרגילים, כמו בצרפת, או כתוצאה מימורות של שמירה על סדר עולמי, כמו בארצות-הברית. ההכוונה הבסיסית הזו, היא נקודת מוצא עיקרית לבונה הכוח. הסיבה לכך נובעת מן המשמעויות הכבדות הנלוות להחלטה או לצורך מעין זה. שיגור כוח משלוח דורש יכולות לוגיסטיות נרחבות שרוב מדינות העולם אינן יכולות לעמוד בהן. אתגר נוסף יש למדינות אלה כאשר הן מגדירות את הצורך להתערב במחוזות רחוקים, גם באלמנט המהירות. אלמנט זה, המבוסס על כוח תובלה אווירי, מצמצם עוד יותר את היכולות של המדינות השונות. מענה חלקי לכך הוא בהצבת כוחות מראש באזורים מועדים לפרוענות, על-פי המטרות הלאומיות של אותה מדינה. גם לנוכחות כוח, מחוץ לגבולות המדינה, יש משמעויות כבדות בעיקר ביחס לקיומו ולאחזקתו של הכוח.

זירות מלחמה²⁷

תפיסת הביטחון מגדירה למעשה את זירות המלחמה הפוטנציאליות שיש למדינה. לחלק ניכר ממדינות העולם, זירת מלחמה אחת. למעצמות – יותר מאחת. המאפיין העיקרי של זירת מלחמה אחת, הוא בעיקר, לחימה מתוך שטחי המולדת עצמה מול איומים, שבדרך כלל מגיעים מאויב בעל גבול משותף. כאשר יש יותר מזירת מלחמה אחת נובע הדבר משתי סיבות עיקריות: האחת, המצב הגיאוגרפי של המדינה המאלץ אותה להילחם ביותר מזירה אחת; הסיבה השנייה, היא היומרה של המדינה, שבדרך כלל נוטה לכיוון גלובלי ולמדיניות חוץ ביטחונית פעילה ומתערבת. סיבה נוספת, היא קיום אינטרסים לאומיים או טריטוריאליים מחוץ לגבולות המדינה, כמו: בעלות ברית; נכסים מעבר לים; או כל מחויבות אחרת להפעלת כוח.

בארצות-הברית, למשל, נקבע העיקרון שעליה להיות מוכנה להילחם בשתיים וחצי מלחמות. דהיינו, בניין כוחה הצבאי כוון ליכולת של לחימה בשתי חזיתות עיקריות במלחמה קונבנציונאלית ובעוד חזית משנית. הנשיא ניקסון צמצם את המספר ל"מלחמה וחצי".²⁸

להגדרה כמותית כזו יש שובל שלם של משמעויות המתייחסות לכל רכיבי בניין הכוח הצבאי של המדינה: לסדר הכוחות שלה; ליכולות הניוד והשינוע; לרמות המלאי שלה; לאמצעי הלחימה הנדרשים; לכשירות ולכוחות.

אסטרטגיה של מניעה שלא על רקע ביטחוני-צבאי מיד

אלמנט נוסף העולה מבירור תפיסת הביטחון הלאומי של המדינות השונות, הוא אסטרטגיה של מניעה שלא על רקע ביטחוני-צבאי מיד.

אסטרטגיה זו נועדה לתת מענה למוקדים שונים של אי-יציבות, שעלולים לאיים על ביטחונה של המדינה. מוקדי אי-היציבות יכולים להיות פנימיים או חיצוניים. עיקרה של אסטרטגיה זו, הוא **מניעה**, והמאפיין העיקרי שלה: שהיא אינה נשענת על המענה הצבאי, לפחות לא בשלב הראשון שלה.

המענה לאי-היציבות יכול מאבק במחלות ובפגיעה באיכות הסביבה; צמצום הצמיחה הדמוגרפית; קידום מעמד הנשים; קידום דמוקרטיה; מאבק בפשע, בסחר בסמים; שיפור ברמת החיים; עידוד רפורמות שיתרמו ליציבות; עידוד שלטון החוק; וסיוע כלכלי למדינות שיש להן פוטנציאל לאי-יציבות, העלולות לאיים על המדינה. ארצות-הברית נאבקה במחלות ובפגיעה באיכות הסביבה. היא מעודדת את הגבלת הילודה באמצעות קידום מעמד האישה. פינלנד ובריטניה תומכות בהמשך הרפורמות ברוסיה ומעודדות אותן. דרום קוריאה מערבת את הצבא בפרויקטים לאומיים, ואוסטרליה מתאמצת לוודא המשך שגשוג כלכלי למטרות שלום באסיה. אסטרטגיית המניעה שלא על רקע ביטחוני מחדדת את האבחנה כי ביטחון לאומי איננו רק עניין צבאי אלא יש לו פרשנות רחבה הרבה יותר – כמעט בכל תחומי החיים. לא בכדי, טרחו המדינות השונות להכליל אסטרטגיה זאת בתפיסת הביטחון שלהן.

סיכום: חלקה של תפיסת הביטחון כ'ראשית הצירים' בבניין הכוח

בניין הכוח הצבאי הוא האספקלריה המוחשית של תפיסת הביטחון הלאומי. תפיסת הביטחון מספקת לבניין הכוח את ההיגיון שלו, שכן אין לו היגיון משלו, והוא מוכוון ומותנה בתפיסת הביטחון הלאומי היוצאת מתוך המטרות והיעדים הלאומיים בהקשר הביטחוני. לבניין הכוח, כמו למלחמה (במובנה המצומצם של הפעלת הכוח), הדקדוק הפנימי שלו.

תפיסת ביטחון לאומי, נוסף על היותה ההיגיון שמנחה את בניין הכוח הצבאי, היא גם המסגרת שבתוכה מתנהל עולם התוכן של בונה הכוח הצבאי. כמסגרת מחייבת והיררכית, בסופו של דבר, עליה להגדיר רק את המגבלות ואת האילוצים ההכרחיים לבונה הכוח. זאת, על מנת לאפשר לגורמי הביצוע את מרב מרחב הגמישות שהם זקוקים לו.

תפיסת הביטחון הלאומי מתייחסת באופן היררכי לבניין הכוח. אולם, התהליך

עצמו הוא דינאמי וראוי שייערך בדו-שיח מתמשך וקבוע בין מכתבי המדיניות לבין מבצעה. מורכבות התהליך, משתניו המרובים, התמשכותו, משקלו הסגולי ומשקלו המוחלט במעשיה ובגורלה של המדינה אינם מאפשרים שיטה אחרת. בסופו של דבר, לאחר שהוגדרה תפיסת ביטחון היא נמצאת במדרג ברור מעל בניין הכוח ומהווה את הבסיס העיקרי לעשייתו.

חלוקת תפקידים ברורה בין מכתבי המדיניות למבצע, הנעשית באופן הראוי תביא לאיזון המתאים בין הכוחות הרבים המופעלים כאן. בהיעדר הכוונה ברורה ייכנסו וקטורים שונים לואקום זה, שהרציונל המוביל אותם אינו בהכרח רלוונטי לביטחון הלאומי. בהיעדר הגדרה ברורה נקבל הטיה, שהמאפיין שלה הוא ארגוני, סקטוריאלי, שאינו תורם באופן ענייני למציאת נקודת האיזון המתאימה. עד כה הוצגו ונותחו תפיסות הביטחון הלאומי במדינות שונות. מטרת הברור, הייתה בחינת ההשלכות של תפיסת הביטחון הלאומי על בניין הכוח הצבאי והגדרת חלקו במענה.

להלן אסכם את אותם הרכיבים המתחייבים מתפיסת הביטחון ואשר מהווים את נקודת המוצא לבניין הכוח:

- * דרגת היומרה הלאומית;
- * רמת החרדה;
- * היקף ויחסיות ההשקעה ברכיבי המענה;
- * הנכונות הלאומית להקרבה;
- * משימות ותפקידים שאינם מטבעו של צבא.

דרגת היומרה הלאומית

מדינה קובעת את המטרות הלאומיות שלה באופן יחסי לדרגת היומרה שלה. לענייננו אין זה משנה אם לעתים המקור לקביעת היומרה אינו ניתן להשגה ולמימוש מכל סיבה שהיא. הסיבות הן שונות ומגוונות – החל במאויים לאומיים רומנטיים וכלה באי-הכרה במציאות סביבתית.

דרגת היומרה הלאומית הבסיסית ביותר, היא שמירה על השלמות הריבונית והטריטוריאלית של המדינה. מצב זה מאפיין כל מדינה באשר היא, וכל דרגות היומרה האחרות הן למעשה תוספת למסד בסיסי זה.

מדינה המסתפקת ביומרה הבסיסית תבנה את צבאה בהתאם כצבא טריטוריאלי בעל אופי הגנתי בעיקרו. סדר הגודל שלו ואופיו ינבעו מהשיקולים הנוספים שיפורטו. זמינותו ורמת הכוננות הנדרשת יהיו תוצר לוואי של האיום בהתחשב ברמת החרדה

של המדינה.

הדרגה הבאה, היא שמירה על שלמות הריבונות של טריטוריות מעבר לים, או של טריטוריות שאין להן רצף יבשתי עם מדינת האם (אלסקה והוואי, למשל, בהתייחסות לארצות-הברית). מדינה כזאת תידרש לתת לכך מענה בבניין כוחה הצבאי. מן הסתם, מענה זה יכלול הפעלת כוח ויחייב הצבת כוחות מראש בטריטוריות אלה ותגבורם בעת הצורך ועל-פי העניין. מידת הדחיפות תיגזר גם כאן מהאיום ומרמת החרדה של המדינה בהקשר של טריטוריות אלו.

דרגת היומרה הבאה, היא מתן מענה בכוח צבאי לבעלות ברית. המקור לכך עשוי להיות הסכם הגנה ואף מחויבות והבנה שאינם מעוגנים בכתובים. המדינה, במקרה כזה, תיאלץ להתאים את בניין כוחה הצבאי לרמת המחויבות שלה, כפי שהיא מבינה אותה. הזמינות והכוננות של הכוח ייגזרו אף הם מהבנה זאת.

דרגת היומרה הבאה, היא היומרה האזורית. בהקשר של בניין הכוח הצבאי הרי שכאן נדרשות יכולות שבודך כלל יהיו פחותות יותר מהיכולות הנדרשות מדרגת היומרה הבאה שהיא גלובלית. הסיבה עשויה להיות קרבה פיזית, לעתים גם רצף יבשתי למדינת האם. מאידך, מוחשיות האיום במקרה כזה תגבר ותשפיע על זמינות הכוחות וכוננותם.

דרגת היומרה הגבוהה ביותר, היא היומרה הגלובלית. דרגה זאת דורשת מבונה הכוח הצבאי לכונן כוח שיודע גם להגן על הטריטוריה וגם לפעול באמצעות כוחות משלוח ברחבי העולם. דרגה זאת אפשרית רק במעצמות ספורות בעולם, היכולות לעמוד בדרישות אלה. כוח צבאי של מדינה בעלת יומרה גלובלית ייבנה ככלל על-פי יכולות ולא על-פי איומים מוגדרים וברורים – כפי שהדבר מתבצע בדרגה הבסיסית של היומרה המדינית.

על בונה הכוח למקם את עצמו ואת מדינתו באחת מחמש דרגות היומרה הלאומית: דרגה בסיסית; הגנה על טריטוריות מעבר לים; מחויבות על-פי הסכמים; יומרה אזורית; ויומרה גלובלית. דרגת היומרה הלאומית היא שתקבע למעשה את אופיו של הצבא – החל בצבא טריטוריאלי הגנתי לדרגה הבסיסית וכלה בצבא התקפי למדינות בעלות יומרה גלובלית.

התוצר המובהק ביותר לבונה הכוח הצבאי שאותו עליו לקבל או להסיק בעצמו מדרגת היומרה הלאומית, הוא בכמה זירות מלחמה עליו להיות מוכן להילחם. אם ניתן להגדיר, תקל מלאכתו של בונה הכוח.

למדינה בעלת יומרה מהדרגה הבסיסית אופי הגנתי מובהק. על מדינה זו לבנות צבא בעל תשתית צבאית אסטרטגית אחת. המאפיין מדינה כזאת, הוא שעליה

להילחם אך ורק מתוך השטח שלה כלפי איום חיצוני.

מדינה שלה דרגת היומרה הגבוהה – הגלובלית, לא תסתפק בתשתית אסטרטגית אחת. דרגת היומרה קובעת את מידת המעורבות והמידיות המתבקשת על-ידי מתווה המדיניות והיא משפיעה על רמת הכוננות והזמינות של הכוח הלוחם. בהמשך, ישפיע הדבר גם על יכולות ניווד ושינוע של כוח צבאי משמעותי לאותם מקומות ברחבי הגלובוס שלמדינה יש יומרות לגביהם.

רמת החרדה

רמת החרדה של מדינה היא פונקציה של מוחשיות האיום ושל 'פסיכולוגיה' לאומית. מוחשיות האיום נגזרת מהמצב הגיאוגרפי-אסטרטגי של המדינה. ה'פסיכולוגיה' הלאומית נגזרת מ'אופי' המדינה והתייחסותה לאירועים, בעיקר יחסית לטראומות העבר. אפשר להעלות את רמת החרדה באמצעות לוחמה פסיכולוגית, למשל, ואפשר להוריד את הרמה הזאת, למשל באמצעות מנהיגות מתאימה למצב.

רמת החרדה של מדינה יכולה להיות ממצב לחימה ועד למצב שבו מדינה אינה חשה באיום קיומי כלשהו. בדרגות הביניים, אפשר למצוא מדינות שחרדות לאינטרסים שונים שלהן אבל לא לקיומן. אינטרסים אלה עשויים להיות של המדינה עצמה, או שקיימת דאגה לשלום בעלות בריתה או לשלום מדינות שהיא מחויבת להן. ברור, שבמקרה זה רמת החרדה של המדינה תהיה נמוכה יותר.

הגדרת רמת החרדה לבונה הכוח הצבאי תשפיע עליו בכל צעד ושעל. הדבר ישפיע על סדר גודל הכוחות, על זמינותם ועל רמת הכוננות והמוכנות שלהם. בהמשך ישפיע הדבר גם על אופי הצבא, האם יהיה התקפי או הגנתי? האם יהיה אקטיבי ויוזם או רק יגיב?

היקף ויחסיות ההשקעה ברכיבי המענה

למתווה מדיניות תפיסת הביטחון הלאומי יותר מדרך אחת למתן מענה למטרות שהוא הציב. כאמור, המענה הצבאי הוא רק אחד מרכיבי המענה – קיימים גם רכיבים דיפלומטיים, כלכליים ותודעתיים. השאלה הנשאלת במקרה הזה, היא מהו ההיקף והיחסיות בהשקעה ברכיבי המענה השונים.

ההשקעה של המדינה בכיווני המענה השונים נמדדת במשאבים כספיים, בהקצאת כוח-האדם הנדרש לאותו מענה הן בכמות והן באיכות, ובתשומת הלב שמעניקים מקבלי ההחלטות לסוג המענה ולמעמדו בציבור. הצהרה ברורה של המדינה לגבי היקף השקעתה יכולה לבוא לידי ביטוי בהקצאת כוח האדם. מדינה יכולה להעמיד

את כל החברה הכשירה לשירות צבאי לרשות בונה הכוח בדרך של גיוס חובה. גם משאב זה יכול לבוא לידי ביטוי בדרגות שונות של משך שירות. המדינה יכולה להעמיד את כלל האוכלוסייה לרשות הצבא כצבא מילואים או כצבא מיליציה. גם כאן, גילאי השירות שייקבעו על-ידי המדינה יכתיבו למעשה את היקף הכוח. המשותף לכל סוגי המענה, פרט למענה הצבאי, בחלקו, הוא מניעה. כלומר, כולם אמורים למנוע מצב של פגיעה מסוימת באינטרס הלאומי. המענה הצבאי אמור לממש את ייעודו באמצעות הפעלת כוח מתערבת. במקרה אחד, גם כוח צבאי אמור למנוע, כאשר הוא מתפקד ככוח מרתיע. אולם, מיד אחרי שמציניים את ההרתעה הטמונה בכוח הצבאי, יש לומר כיצד בונים ומכינים אותו למקרה שההרתעה תקרוס. סדר השימוש בכיווני המענה הוא ברור. ההעדפה הבסיסית של מדינות מודרניות ודמוקרטיות, היא לשמר את האופציה של הפעלת כוח ככיוון מענה אחרון. בדרך כלל, כוח צבאי יופעל רק לאחר שמוצו כל האפשרויות האחרות. ייחודיותו של המענה הצבאי, יחסית לרכיבי המענה האחרים, היא היותו מוחשי ומעשי. המענה הצבאי אינו יכול 'להסתתר' מאחורי כוונות או הצהרות בלבד, הוא חייב לממש את עצמו על מנת שיהיה גורם בעל משקל בביטחון הלאומי של אותה מדינה.

ברוב המדינות, לא ניתן לקיים את הביטחון הלאומי ללא כוח צבאי כזה או אחר. כל עוד העולם יורכב ממדינות שאינן סרות למרות מרכזית, יהיה צורך בכוח צבאי. ההשקעה בכוח הצבאי משקפת את יחסה הריאלי והמעשי של המדינה לאפשרות המענה לאיומים על ביטחונה הלאומי באמצעות כוח צבאי.

הנכונות הלאומית להקרבה

תוצר נוסף הנגזר מתוך תפיסת הביטחון הלאומי, הוא הנכונות המוצהרת של המדינה להקרבה. הקרבה ברמת מדינה עשויה לבוא לידי ביטוי בהיקף השקעתה ואף בנכונותה להילחם ולשלם בהתאם את המחיר בחיי אדם. ההשקעה הנובעת מהנכונות להקרבה נידונה כבר בסעיף הקודם. מדינה יכולה להחליט, לדוגמה, לפגוע בכלכלה או בחינוך לטובת השקעה בביטחון פיזי באמצעות צבא. עצם ההחלטה על גיוס חובה, למשל, מוציאה ממעגל העבודה כוח-אדם ניכר ובעל פוטנציאל ממשי לחיזוק הכלכלי של המדינה. כוח-אדם זה לא רק שאינו תורם למדינה, אלא הוא מהווה הוצאה נוספת בתקציבה.

משימות ותפקידים שאינם מטבעו של צבא

לכוח צבאי יש "טבע" משלו. בכל מקום שבו נדרש כוח צבאי לתפקידים ולמשימות שהם בניגוד לטבעו, על המדינה לציין זאת במפורש. אי-ציון הכוונה כזאת תגרור בעקבותיה בניין כוח לא מתאים לאותם תפקידים שהמדינה התכוונה אליהם. ההחלטה ונקיטת העמדה של המדינה לגבי ביטחון פנים וחוף הן מהותיות לבניית הכוח. יש מדינות המפקידות גם את ביטחון הפנימי בידי הצבא. המאפיין מדינות אלה, הוא בעיקר השמירה על קיום המשטר ויציבותו. משימה צבאית לא טבעית, היא לדוגמה, משימה של שמירת שלום. מתכנן בניית הכוח הצבאי יתחשב בכך בבואו לממש זאת. הדבר יכול לבוא לידי ביטוי בהכשרת הכוחות, במבנה הארגוני שלהם ובאמצעי הלחימה.

סוג נוסף ונפוץ למשימות 'לא טבעיות', אבל מובנות, שמוטלות על הצבא, הוא סיוע במקרה של אסון. אם הסיוע הנדרש תואם את מבנה הכוח הצבאי ואת ארגונו אזי לא מתעוררת כאן בעיה. אולם, אם נדרשת הכשרה מיוחדת או אמצעים מוגדרים, יש לציין זאת מראש על מנת שבונה הכוח הצבאי יתחשב בכך.

סעיף חשוב בקטגוריה זו, הוא האחריות המתבקשת מכוח צבאי לגבי ביטחון פנים. המצב שבו צבא אחראי באופן קבוע לביטחון פנים של מדינה דמוקרטית הוא נדיר. על תפיסת הביטחון להגדיר את המצב שבו קיים צורך ועניין לעשות זאת.

הערות:

¹ ניקולו מקיאווולי, **על אמנות המלחמה**, 'מערכות', ת"א, 1964, עמ' 19.

² מטכ"ל, אג"ם/תוה"ד, **המילון למונחי צה"ל**, 1998, עמ' 290.

³ **שם**, עמ' 637.

⁴ **שם**, עמ' 74.

⁵ יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, 'מערכות', 1994, עמ' 553.

⁶ **שם**, עמ' 553.

⁷ אדוארד לוטוואק, **האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית**, עמ' 19.

⁸ נמרוד ברקן, "הצגת תפיסת ביטחון לאומי במדינות שונות: סקירה השוואתית", מסמך פנימי של צה"ל.

⁹ מתוך: נמרוד ברקן, **שם**.

¹⁰ מדינת סטטוס-קוו תוגדר כמדינה שהיומרה הלאומית שלה היא בסיסית. מטרתה היא שימור הקיום הלאומי שלה, בגבולות טריטוריאליים ברורים. אין למדינה כזאת שאיפות מעבר לכך.

¹¹ מתוך: נמרוד ברקן, **שם**.

¹² **שם**.

¹³ **שם**.

14 שם.

15 שם.

16 שם.

17 שם.

18 שם.

19 שם.

20 שם.

21 שם.

22 יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, עמ' 533.

23 יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, עמ' 132.

24 מסמך פנימי של צה"ל.

25 DEFENSE NEWS. "THE MAKING OF THE US HOMELAND DEPARTEMENT." DEC. 1. 2003.

P. 1.

26 מתוך אתר האינטרנט של חיל הים האמריקני מיום 23 במרס 2003. **Navy Organization. An**

Overview. <http://www.chinfo.navy.mil/navpalib/organization>

27 על-פי בני עמידור, זירת מלחמה או עימות היא: "אותו חלק או נתח מוגדר מפני כדור הארץ, בו וכלפיו כל מדינה/ישות מדינית מסוימת יכולה לפעול, ובאותה שעה גם שואפת או רואה עצמה מחויבת או נאלצת לפעול, באמצעות כוח מזוין שלה, לבדו או בשילוב כזה או אחר עם מאמצים פוליטיים, אידאולוגיים, כלכליים, תרבותיים ובתחום המידע." הגדרה זו עדיין לא זכתה לגושפנקא רשמית. אולם, לענייננו הגדרה זו משרתת היטב את הכוונה בסעיף זה העוסק בזירת מלחמה.

28 יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, עמ' 533.

פרק ה'

מהי עוצמת הכוח המספקת?

שאלת היסוד בבניין הכוח

"מהי עוצמת הכוח המספקת?" היא שאלת יסוד בתכנון בניין הכוח הצבאי.¹ הביטוי הרווח, המשקף כביכול, את התשובה לשאלה זאת, הוא 'נקודת העבודה'. ביטוי זה אמור להגדיר את האיזון המתאים, הנכון והרלוונטי בין רכיבי ההשקעה השונים בבניין הכוח הצבאי.

השאלה עצמה מציבה שאלות משנה מהותיות, הדורשות ברור מעמיק, כדי שנוכל לנסות לתת תשובה. מהי עוצמה? כיצד מגדירים אותה? כיצד מודדים אותה? מהו כוח? האם יש עוצמה של כוח? למה עוצמה זאת צריכה להספיק? כיצד נדע זאת? וכד'.

מהי עוצמה צבאית?

ההגדרה הבסיסית לעוצמה צבאית היא:

יכולתן של מדינות להשפיע על רצונן והתנהגותן של מדינות אחרות על-ידי אילוף בכוח הנשק, או על-ידי איום באילוף בכוח הנשק.. 'עוצמה' שווה בערכה ל'כוח' בהגדרתו הרחבה.²

הגדרה זו לעוצמה צבאית מוסיפה ממד בעייתי, בכך שהיא רואה את העוצמה ואת הכוח, במובנו הרחב, כשווים וחופפים זה לזה. תהליך הבירור שיובא להלן יפריד בין עוצמה ביטחונית-לאומית לעוצמה צבאית ולכוח צבאי. הגדרת קשרי הגומלין והיחסים המתקיימים בין שלושת המושגים יבהירו טוב יותר את המושג 'עוצמה'. עוצמה צבאית היא נגזרת ורכיב של העוצמה הביטחונית הלאומית.

מהי עוצמה ביטחונית לאומית?

עוצמה ביטחונית לאומית עונה להגדרת העוצמה הצבאית שהובאה לעיל למעט העובדה שהיא מתכללת את כלל המשאבים הלאומיים, ולא דווקא את הצבאיים,

כדי ליצור את היכולת להשפיע על רצון והתנהגותן של מדינות אחרות. בין יתר המשאבים הלאומיים אפשר למנות את היכולת המדינית, ההנהגה, החברתית, התרבותית, הכלכלית והכוח הצבאי של המדינה:

היכולת המדינית – תתבטא בעיקר בכריתת בריתות וחוזי הגנה;

יכולת ההנהגה – תתבטא באיכות ההובלה הלאומית דרך משברים;

היכולת החברתית – תתבטא בעמידות החברה, ביכולת הספיגה ובמוראל שלה בעת מצוקה;

היכולת התרבותית – תתבטא בעיקר בוודאות בעליונות מוסרית בעת מאבק;

היכולת הכלכלית – תתבטא בחוסנו של המשק, באורך הנשימה שלו ובייצור התעשייתי המלחמתי והאחר;

היכולת הצבאית – תתבטא בעוצמה הצבאית המופגנת של המדינה.

מכאן, עוצמה ביטחונית-לאומית היא תופעה רחבה יותר מהעוצמה הצבאית ומכילה אותה בתוכה. באותה מידה שהעוצמה הצבאית היא רכיב בעוצמה הביטחונית-הלאומית כך היא מהווה את אחת התפוקות שלה. העוצמה הצבאית היא תנאי הכרחי, ברוב המקרים, לעוצמה הביטחונית, אך אין די בה. עוצמת הביטחון הלאומי, היא סך-כול הפעולות שהמדינה מבצעת בהקשר לביטחונה. העוצמה הצבאית היא התפוקה של עוצמת הביטחון. הכוח הצבאי הוא תשומה לעוצמה. היחסים המתקיימים בין העוצמה הביטחונית לצבאית דומים לאלה המתקיימים בין עוצמה צבאית לכוח צבאי.

האם עוצמה צבאית שווה לכוח?

השאלה הבסיסית הנשאלת, היא האם עוצמה צבאית היא אכן שוות ערך לכוח גם 'בהגדרתו הרחבה'? הטענה היא כי עוצמה צבאית היא תופעה רחבה הרבה יותר מכוח. למעשה הכוח הוא רכיב בעוצמה צבאית. אין משקלו כשל האחרים, בשל היותו היסוד המרכזי של העוצמה הצבאית, בלעדיו היא לא מתקיימת. אפשר לומר על הכוח הצבאי שהוא תנאי הכרחי לעוצמה הצבאית, אך איננו תנאי מספק המסביר את התופעה בכללותה.

תכלית העוצמה הצבאית, בהתאם להגדרה הראשונית, היא לגרום לצד האחר לציית לרצונותיו או לכל הפחות למנוע ממנו לכפות את רצונו עליו.

תכלית העוצמה הצבאית – ציות כפוי

בהגדרת העוצמה הצבאית ראינו כי תפוקתה של העוצמה היא הציות של האחר. ציות

יכול להיות מרצון או מכפייה. כאשר הציות הוא מרצון נוכל לומר שהוא בא מתוך סמכות והכרה בעוצמה. כאשר הציות בא מכפייה הוא יכול לבוא מכפייה סמויה או איום בכפייה או על-ידי כפייה ישירה. בכל דרך, ציות הנובע מהכרת עוצמתו הצבאית של האחר הוא ציות בכפייה. "הצייתנות או היעדרה, משקפת את העלות והתועלת של הציות לעומת אלה של הסירוב."³ כלומר, המדינה שכלפיה מופעלת העוצמה הצבאית תשקול את הנזק שייגרם לה אם לא תציית, מול מחירו של הציות.

יעילות עוצמת הביטחון הלאומי

הגדרת היעילות של עוצמת הביטחון הלאומי היא: "היחסים בין העוצמה המופקת לבין מחירה לחברה בהפעלתה."⁴ על-פי חוק היעילות, ככל שהתשומה תהיה קטנה יותר והתפוקה גבוהה יותר כך היעילות גדולה יותר. ההנחה היא שכל מדינה מעוניינת לפעול ביעילות מרבית. ההוצאות לחברה בהפעלת כוח יכולות להיות ישירות ועקיפות. הוצאות ישירות יתבטאו בהקצאת כוח-אדם לצבא, לכללתו וציודו. הוצאות עקיפות יכולות להתבטא בנזקים שנגרמים למדינה כתוצאה משימוש בכוח, כמו אובדן שטחים ונכסים. מכאן, שיעילות שיטת הביטחון עומדת ביחס הפוך לשימוש בכוח, מפני ששימוש בכוח צורך משאבים אנושיים וחומריים. לכן, ככל שנמעיט להשתמש בו ובמידה שהתפוקה נשארת על כנה – דהיינו, העוצמה הצבאית – כך תהיה העוצמה הביטחונית יעילה יותר.

תכונות הכוח הצבאי

לכוח צבאי יש תכונות הדומות לכוח פיסיקאלי. הכוח הצבאי מתכלה תוך כדי יישומו באמצעות שחיקתו, הנובעת מחיכוך עצמי ובעיקר מול אויב. הכוח הצבאי הולך ופוחת ככל שגדל המרחק שבו הוא פועל. מידת ההפחתה היא פונקציה של המרחק, אמצעי השינוע ומידת ההתנגדות או החיכוך לאורך המרחק שעליו לעבור. כאשר מפצלים כוח צבאי הוא נחלש בהתאם ובאופן יחסי לכמות חלקיו.

תכונות העוצמה הצבאית בהשוואה לכוח צבאי

העוצמה, בניגוד לכוח, אינה פועלת על-ידי גרימת תוצאה ישירה אלא באמצעות תגובה. העוצמה מפעילה את אלה שסרים למרותה ומצייתים לה והם שמבצעים את הפעולה הישירה.

העוצמה יכולה לממש את עצמה רק באמצעות תפיסתם של אחרים אותה. מכאן, שעוצמה היא תופעה סובייקטיבית. העובדה שתופעת העוצמה היא תפיסתית ולא

גשמית גורמת לכך שהחוקים הפיסקאליים הפועלים על הכוח הפיזי, לא יפעלו בהכרח עליה.

מכאן, שלא כמו כוח, העוצמה אינה מתכלה בהכרח עם השימוש בה. אפשר להקרין את אותה עוצמה צבאית ולקבל את אותה צייתנות מגורם אחד או מעשרה גורמים במקביל, מבלי להידרש לתשומות נוספות.

העוצמה הצבאית, שלא כמו הכוח הפיזי, אינה פוחתת עם המרחק. יכולים להיווצר מצבים שהמרחק דווקא מעצים אותה. לעיתים היעדר מידע יכול להאדיר עוצמה. באותה מידה היא מושפעת מאמצעי העברת מידע מהירים ורבים.

העוצמה הצבאית, שלא כמו הכוח הצבאי, אינה פוחתת בהכרח עם פיצולה. אם כוח צבאי מופעל בגזרה מסוימת הוא אינו יכול להשפיע באותו זמן בגזרה אחרת. העוצמה לעומתו יכולה דווקא להעצים עצמה במקרה כזה – מותנה כמובן בתוצאות הרצויות של הפעלת הכוח. העוצמה יכולה להשפיע במקביל בכמה גזרות בו-זמנית.

הגדרת העוצמה הצבאית כתפיסה סובייקטיבית

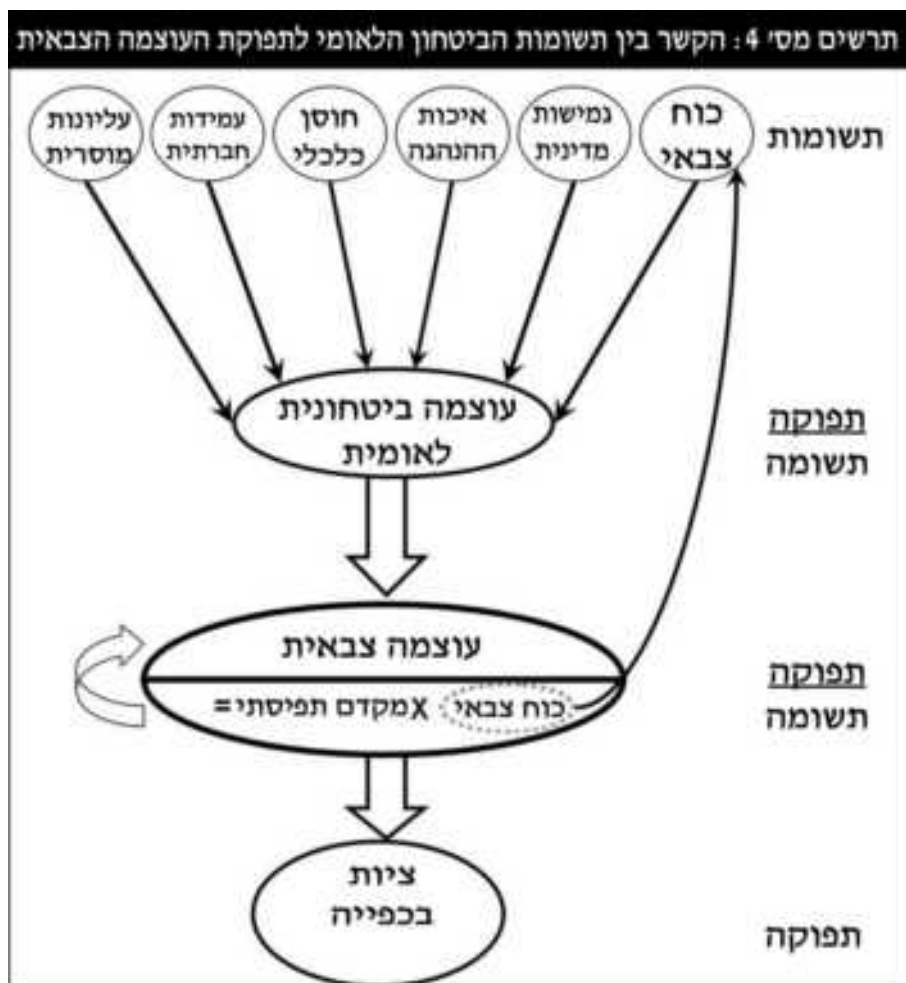
מכאן, שהעוצמה הצבאית הינה תופעה סובייקטיבית, המותנית בתפיסתו של האחר אותה. השימוש בה, הפיצול והמרחק אינם משפיעים עליה באותו אופן ברור וישיר כמו שהכוח מושפע. הכוח הוא אחת התשומות לתפוקת העוצמה. אם הכוח יהיה שווה לעוצמה נוכל לומר שהשיטה התפעולית שנקטה אינה יעילה ותוקפה הוא לטווח קצר.

העוצמה הצבאית היא מכפלת הכוח הצבאי במקדם משתנה של תפיסתו ונכונות הפעלתו בעיני יריבים שונים ובהקשר קונקרטי ויחסי.

משמעות הגדרת העוצמה הצבאית כתופעה תפיסתית סובייקטיבית של האחר אותה, היא שאת אותו כוח צבאי יכול כל גורם מעורב לתפוס באופן אחר ושווה. אותו כוח צבאי יכול להיות משמעותי לגבי הצד האחר בהקשר ובמצב מסוים, ולא רלוונטי במצב אחר. העוצמה הצבאית הישראלית, למשל, נתפסת אחרת בעיני הסורים ובעיני הפלסטינאים, למרות שמדובר באותו כוח צבאי.

משמעות נוספת הנובעת מבירור זה, היא שעוצמה צבאית תפיסתית, הנחשפת באמצעות הפעלת כוחה הצבאי, יכולה להעצים או להפחית את עצמה בהתאם לתוצאות המושגות.

כוח גרעיני, למשל, אינו מבטא בהכרח עוצמה צבאית בגלל סף הפעלתו. קיום של כוח גרעיני בידי מדינה, שהוא כוח אולטימטיבי לכל הדעות, לא בהכרח יביא לעוצמה צבאית. הסיבה לכך, היא חוסר היכולת להשתמש בו בעימותים שלא מצדיקים את הפעלתו.

למה העוצמה הצבאית צריכה להיות מספקת?

מתוך הבנה והנחה שעוצמה צבאית היא קריטית לביטחונה של המדינה מחד גיסא, והיקף ההשקעה של המדינה הוא עצום מאידך גיסא, אזי התשובה לשאלה היא מחויבת המציאות. ככל שהתשובה תהיה מדויקת יותר כך ייטב. לקלאוזביץ הייתה תשובה ברורה לשאלה למה העוצמה הצבאית צריכה להספיק:

מידת הכפייה שעלינו להשתמש בה נגד אויבינו תהיה תלויה בממדי תביעותינו המדיניות וממדי תביעותינו. אם אלה ידועות לשני הצדדים,

יעניקו אמת מידה לעוצמת המאמץ ההדדי [...] במלחמה יש להשתמש באותה עוצמה, ולחתור אל אותה מטרה, שדי בהם להשגת התכלית המדינית.⁵

קלאוזביץ, שראה את המלחמה כמעשה מדיני, קבע למעשה כי עוצמת הכוח היא פונקציה של היכולת להשיג באמצעותה את התכלית המדינית – לא פחות ולא יותר.⁶

הנרי קיסינג'ר ניסח זאת במובאה שהובאה קודם לכן:

בעבר התמצתה בעייתו העיקרית של האסטרטג ביצירת כוח עדיף. אך בזמננו אנו, הבעיה בדרך כלל הינה כיצד לעצב את הכוח הקיים כך שהוא יהיה תואם פחות או יותר ליעד שעלול להוות סלע מחלוקת בעתיד.⁷

כלומר, קיסינג'ר רואה את עיצוב הכוח או בניינו כבעייתו העיקרית של האסטרטג ולא רק הוצאה לפועל של אותו כוח. את עוצמת הכוח יש לכוון לכך שיהיה מסוגל לפתור בדרך האלימות הצבאית, או באיום בשימוש בה, סלעי מחלוקת שלא נפתרו בדרך אחרת. הבעיה העיקרית, אותה רואה קיסינג'ר, היא שסלע המחלוקת שאליו צריך לכוון את העוצמה הצבאית ובעקבותיה את ההשקעה הכרוכה בכך, עדיין איננו קיים.

בניין הכוח הצבאי ובעקבותיו העוצמה הצבאית צריכים לכוון ליומרתה של המדינה. יומרה בסיסית של כל מדינה היא הצורך להבטיח את שלמותה כמדינה ריבונית והיכולת למנוע מאחר לשלול זאת ממנה. דרגות נוספות של יומרה יכולות להיות: הגנה על ריבונות שלא ברצף טריטוריאלי למדינת האם; מחויבות לבעלות ברית או להסכמים שונים; יומרה אזורית; ויומרה גלובאלית. כל זאת, תוך שקלול ומינון מתאים של רמת החרדה הנתפסת. (פירוט מלא ראה בפרק **בניין הכוח כאספקלריה לתפיסת הביטחון הלאומי**.)

חשיבות קביעת יעד מספק לבניין הכוח מוצאת את ביטויה גם בצבירת עוצמה עודפת. צבא חזק יכול להוות פיתוי למדיניות תוקפנית לפני שמוצו האמצעים האחרים. דוגמה בולטת לכך, היא גרמניה שכבשה את צ'כוסלובקיה ב-1938 ללא קרב וללא מעורבות המעצמות. אחת הסיבות לכך, הייתה העליונות האווירית של גרמניה על פני בריטניה וצרפת, שחששו מהיכולת הגרמנית להפציץ את עריהן, ולפיכך נמנעו מלהתערב. אין ספק, שעליונות זו העמידה את היטלר בפני הפיתוי של שימוש במדיניות תוקפנית של איום בשימוש באותו כוח עדיף.

בירור היעד אליו צריך לכוון את העוצמה הצבאית ובתוכה את הכוח הצבאי

מעוררת מיד את התהייה כיצד עושים זאת? כיצד והאם אפשר בכלל למדוד את עוצמת הכוח הצבאי?

כיצד מודדים עוצמה צבאית?

הקושי במדידת העוצמה

הדיון בנושא הקושי במדידת העוצמה הצבאית הוא רחב ומקיף. כך, למשל, מתבטא קלאוזביץ בנושא זה:

[...] אם רוצים אנו להביס את האויב, חייבים מאמצינו לעמוד ביחס ישר בכוח ההתנגדות שלו. הדבר מתבטא בשילובם של שני גורמים שאין להפריד ביניהם, והם: סכום האמצעים שבעין ועוצמת הרצון. את סכום האמצעים שבעין אפשר לחשב, הואיל והוא תלוי, אם כי לא במלואו, במספרים. אך קשה יותר להעריך את עוצמת הרצון, ואפשר רק לאמוד אותה, על-פי עוצמת המניעים.⁸

כלומר, קלאוזביץ מבחין ומפריד בין עוצמה פיזית-חומרית, שאותה כיניתי בדיון זה 'כוח צבאי', שאולי ניתן לחשבה במספרים, לבין הרכיב השני היוצר את העוצמה שבעיקרו הוא איכותי, וברוב המקרים בלתי ניתן למדידה. לידל הארט, בתקופה מאוחרת יותר, מאשש את קביעתו של קלאוזביץ, ונימוקיו הבוטים עימו:

[...] מפני טבע המלחמה ואי הוודאות שבה, אי וודאות המוגברת מחמת חוסר מחקר מדעי, הרי אף היכולת הצבאית הכבירה ביותר לא תוכל להשיג התאמת אמת [...] דבר זה מסבך את החישוב, כי איש לא יוכל לחשב בדיוק את מידת הגאוניות והסכלות האנושית, וכן את מידת התמדתו של כוח הרצון.⁹

דוגמה מוחשית לסוגיה זאת אפשר למצוא בהתבטאות של אלברט שפר, שר החימוש בממשלתו של היטלר, שכתב מזכר להיטלר בינואר 1945:

בכל מה שנוגע לתעשייה הכבדה ולחימוש, המלחמה נגמרה [...] מכאן ואילך אי אפשר עוד לקזז את העליונות החומרית של האויב באמצעות אומץ לב של חיילנו.¹⁰

התבטאות נוספת כהמחשה לרעיון זה היא של גיאפ,¹¹ המאפיין את לחימת הגרילה:

[...] אם חזק האויב נמנעים לוחמי הגרילה מהיתקל בו, ואם חלש הוא – תוקפים הם אותו. כנגד חימושו המודרני מציגים לוחמי

הגרילה גבורה חסרת גבולות [...]¹²

שני סולמות שונים למדידה שאין קשר ביניהם, פרט לתוצאה אפשרית. האחד מדבר על עניין פיזי-כמותי והאחר על רוח, שלא רק שאינה ניתנת למדידה, אלא אי אפשר להשוותה לעניין חומרי כזה או אחר.

שמואל גורדון מסכם את הצורך שבמידת העוצמה:

השאיפה **לכמת את האיכות** אינה באה כדי לשרת סקרנות אינטלקטואלית אלא כמכשיר למדידת עוצמה, לקביעת מדיניות מחקר ופיתוח מערכות נשק, לבחינת חלופות בבניין הכוחות, בהצטיידות, באימונים, בתורות לחימה, ובעיות יסוד באסטרטגיה.¹³

מעבר לקושי במדידה של רכיבים לא חומריים ישנם גורמים נוספים המקשים על מדידת העוצמה. הקושי הראשון נובע מעצם העובדה שמדידת מיומנות של פרט היא דבר לא מדויק בעליל, קל וחומר של מסגרת לוחמת. אם נתקשה למדוד תפוקה ומיומנות של מסגרת לוחמת, הרי קושי זה ילך ויתעצם לשני כיוונים: האחד, ככל שרמת המסגרת תעלה כך יגבר הקושי. אם, נניח, נוכל למדוד תפוקה מבצעית של מחלקה הומוגנית, הרי יקשה עלינו מאוד למדוד תפוקה של מסגרת לחימה אוגדתית, למשל; הכיוון השני, הוא לכיוון יחידות התומכות ומסייעות ללחימה. גם אם נוכל למדוד את תפוקתן הישירה, בגלל אופיין הטכני, הרי נתקשה לכמת את ערכן ותועלתן לקרב עצמו. לדוגמה, נוכל לחשב בקלות יחסית את התפוקה הטכנית של יחידת אחזקה. אולם, תועלתה וזמינותה בתנאי קרב, היא חידה בת משתנים אחרים ובלתי תלויים ביחידה עצמה.

קושי נוסף במדידת העוצמה הוא הקושי באיסוף נתונים וריבוי המדדים בהתאם לריבוי המשתנים המרכיבים אותם – ובעיקר, קביעת המינון היחסי ביניהם. דוגמה לכך תפורט בהמשך עם ניסיונו של דפואי להגדיר 73 משתנים שונים לבחינת כושר קרבי של יחידה.

קושי נוסף, כפי שמנסח זאת משה שרביט, הוא: "חוסר ליניאריות של התפוקה, כפונקציה של התשומות. תופעה זאת מחריפה ככל שעולים בסולם ההיררכי."¹⁴ דוגמה לכך אפשר להביא מעולם האימונים. אי אפשר לומר שיחידה שהתאמנה פי שניים בזמן מיחידה אחרת, טובה ממנה באותו יחס. הקושי מתעצם ככל שעולים בגודל היחידה.

קושי אפשרי נוסף, הוא העדר כלים לביצוע התמרות בין הרכיבים השונים האפשריים לעוצמה צבאית. כך למשל, קשה להעריך ולכמת קיצוץ ברמות מלאי מול ימי אימונים נוספים. או אפילו, בין שימוש בכלי רכב או רכב קרבי משוריין לבין ירי

בתחמושת חיה.

ישנה גם סכנה בהשוואת העוצמה בין שתי מדינות. יש להיזהר כאשר משווים עוצמות בין מדינות א-סימטריות. השוואת העוצמה היא נוחה, למשל, כאשר משווים בין שתי מדינות מודרניות ומתועשות. כאשר, משווים בין מדינה מתועשת אל מול מדינה נחשלת או ארגון לא מדינתי – השימוש בפרמטרים להשוואה יכול להיות לרועץ.

קשיים וסכנות אלה לא היו זרים לחוקרים שונים שניסו, למרות זאת, למדוד את העוצמה הצבאית. שני מודלים כאלו יתוארו להלן.

המודל של לנצ'סטר

מודל לנצ'סטר עוסק בלוחמה סטטית. לפיו, בהתנגשות בין כוחות יריבים, פער כמותי מביא להגדלת פער העוצמה בחזקה שנייה, ואילו פער איכותי משפר עוצמה רק בחזקה ראשונה.¹⁵ מודל לנצ'סטר הוא מודל מתמטי מעניין למדידת עוצמה.

ההנחות בבסיס המודל הן פשטניות. ההנחה הראשונה אומרת שהלחימה היא בין כוחות הומוגניים, כאשר יחידה אחת מוצבת מול רעותה. ההנחה השנייה היא שהלחימה מתבצעת במהלכים, ובכל צעד זמן כל יחידה מפעילה את נשקה נגד הצד השני. ההנחה השלישית אומרת כי גודלו של כוח בצעד הבא הוא פחות השחיקה שנגרמה לו בצעד הקודם.

מקרה א' – כמות ואיכות זהים

במקרה זה שני הצדדים שווים בכמותם, כאשר סיכויי הפגיעה של כל אחד הם זהים ומסתכמים ב-10%.

28	31	35	39	43	48	53	59	66	73	81	90	100	צד א'
28	31	35	39	43	48	53	59	66	73	81	90	100	צד ב'

במקרה זה, כל צד ישחק את יריבו באופן סימטרי כך שלאחר 10 צעדים, לדוגמה, יישאר כל צד עם 39 כלים.

מקרה ב' – כמות מוכפלת

במקרה זה הכפיל צד א' את הכמות שלו ל-200 כלים, כאשר סיכויי הפגיעה נותרו זהים בשני הצדדים – 10%.

169	169	172	176	182	190	200	צד א'
0	8	25	43	61	80	100	צד ב'

במקרה כזה, עם עדיפות כמותית כפולה לצד א', יישחק הכוח שמולו לאחר 7 צעדים.

מקרה ג' – איכות מוכפלת

במקרה זה נשארת כמות הכלים זהה בשני הצדדים. אולם, צד א' מכפיל את איכותו פי שניים. דהיינו, סיכויי הפגיעה שלו עולים ל-20%.

67	67	68	71	76	82	90	100	צד א'
0	3	16	30	46	62	80	100	צד ב'

במקרה בו הוכפלה האיכות, יחסית לצד השני והכמות נשארה שווה, אזי, ייקח לצד א' האיכותי יותר 8 סבבי לחימה על מנת לשחוק את צד ב' לגמרי.

מקרה ד' – צד ב' מאזן את האיכות המוכפלת בכמות כפולה

במקרה זה צד א' נשאר עם אותם הנתונים כמו במקרה ג'. צד ב' לעומתו, אינו יכול לשפר את איכותו לכן הוא משקיע בכמות, אותה הוא מכפיל.

0	3	16	30	46	62	80	100	צד א'
122	123	136	142	152	164	180	200	צד ב'

במקרה זה ייקח לצד ב', שהכפיל את כמותו מבלי לשפר את האיכות, 8 סבבי לחימה, על מנת לשחוק לחלוטין את הצד השני שהסתפק רק בשיפור איכותי.

מקרה ה' – צד א' מרבע את האיכות מול כמות כפולה של צד ב' ומאזן

במקרה זה, צד א', מחליט שהוא מרבע את האיכות שלו יחסית לצד ב'. צד ב' נשאר, כמו במקרה הקודם עם כמות כפולה של כלים מבלי לשפר את איכותם.

4	17	21	26	33	41	51	64	80	100	צד א'
9	34	42	52	66	82	102	128	160	200	צד ב'

במקרה כזה, הצדדים יתאזנו, ולאחר 15 סבבי ירי, ישחקו אחד את השני, כמעט לחלוטין.

ממודל לנציסטר, למרות הפשטנות שבהנחות העבודה שלו, אנו יכולים להסיק את המסקנות הכלליות הבאות:

- * נדרשת השקעה איכותית משמעותית על מנת לפצות על כמות.
- * גם לאיכות נדרשת מסה קריטית מסוימת, על מנת להיות אפקטיבית.

המודל של דפואי

דפואי, חוקר אמריקני, פיתח מודל לקביעת מדד כושר מבצעי שלטענתו הוא בעל כושר חיזוי להצלחה בקרב.¹⁶ דפואי פיתח את המודל במהלך השנים. כאשר המודל פורסם לראשונה ב-1974, הוא קבע כי אפשר להעריך את אירועי העבר על סמך המודל. מאוחר יותר, ב-1978, הוא קבע שהוא מאפשר גם תחזית לעתיד.

המתודולוגיה המחקרית של דפואי כללה ניתוח של 200 קרבות ב-200 השנים האחרונות שתוצאותיהם ומהלכיהם ידועים. דפואי ניתח את הקרבות לכלים ולסביבה שהשפיעה על הקרב. לכלים שהשתתפו בקרב הוא נתן 'ציוני כושר', ולגורמי הסביבה הוא נתן 'מדד כושר תיאורטי'. שילוב של השניים, תוך שקלול כזה או אחר, הביא לימדד הכושר המבצעי.

דפואי ניתח לצורך כך את 73 המשתתפים הבאים:

תרשים מס' 5 : משתני הלחימה במודל דפואי			
1	משתתף	32	אסקט ירדן
2	פרידריך צ'י	33	אסקט הנמל
3	מסרדט סטנבליט (לוקס)	34	מוריס מוריס
4	אסקט הנמל (מסרדט)	35	אסקט ירדן
5	הול (אסקט) (אנ מוריס)	36	אסקט ירדן
6	דוק	37	מסרדט
7	ג'ורג' מוריס (אסקט)	38	אסקט ירדן
8	ג'ורג' מוריס (אסקט)	39	אסקט ירדן
9	ג'ורג' מוריס (אסקט)	40	אסקט ירדן
10-13	ג'ורג' מוריס (אסקט)	41	מסרדט
14	מסרדט	42	אסקט ירדן
15-21	ג'ורג' מוריס (אסקט)	43	אסקט ירדן
22	ג'ורג' מוריס (אסקט)	44	אסקט ירדן
23	אסקט ירדן	45	אסקט ירדן
24	אסקט ירדן	46	אסקט ירדן
25	אסקט ירדן	47	אסקט ירדן
26	אסקט ירדן	48	אסקט ירדן
27	אסקט ירדן	49	אסקט ירדן
28	אסקט ירדן	50	אסקט ירדן
29	אסקט ירדן		
30	אסקט ירדן		
31	אסקט ירדן		

הביקורת על מודל זה טמונה כבר בהסברים של דפואי עצמו. גם הוא מודה שישנם משתנים שיעילות החישוב שלהם מוטלת בספק ובדגש על הגורמים הבלתי מוחשיים. טענה נוספת כנגד המודל היא העדר תיאוריה מתאימה שתסביר את התופעה השלמה, תנמק שאכן אלו הם המשתנים הרלוונטיים והחשוב מכל שהמיון היחסי ביניהם הוא אכן הקובע.

חשיבותו של מודל דפואי, הוא דווקא במה שאין בו. מאחר שמודל כל כך מפורט, מורכב ורב משתנים המבוסס על 200 מקרי בוחן אינו מצליח לעמוד בציפיות שהוצבו לו על-ידי מפתחו, מצביע הדבר על הקושי הרב במדידת עוצמתו של הכוח הצבאי, ומחדד אותו.

חישוב העוצמה הצבאית

העוצמה הצבאית היא מכפלת הכוח הצבאי במקדם משתנה של תפיסתו ונכונות הפעלתו בעיני יריבים שונים ובהקשר קונקרטי ויחסי. הגדרה זו של עוצמה צבאית, כפי שהובאה קודם לכן מבטאת את המורכבות של המושג, ומכאן את הקושי במדידתו, למרות החשיבות הקריטית של הצורך.

העוצמה הצבאית מורכבת מכוח צבאי ומתפיסתו. הכוח הצבאי מורכב ברובו הכמותי ממשתנים חומריים שהם ברי מדידה וממשתנים איכותיים שגם הם ברי מדידה. אפשר להשוות כמות של טנקים, תותחים, נושאי גייסות, מטוסים וכד'. אלה הם מרכיבים כמותיים, הניתנים למדידה והשוואה. אפשר למדוד גם מרכיבים איכותיים כמו: טווח ירי, כושר חדירה של חימוש, יכולת מיגון, כושר הרג וכד'. אולם, יש משתנים איכותיים ברכיב של הכוח הצבאי שאותם קשה עד בלתי אפשרי למדוד או לחזות. משתנים אלה יכולים להיות: איכות המנהיגות, מוראל, רוח הלחימה, חוכמה, איכות ההכשרה, מיומנות וכד'.

מכאן, אפשר לומר כי עוצמת כוח צבאי מורכבת ממכפלה של רכיב כמותי ברכיב איכותי הניתן למדידה, וברכיב איכותי שאינו ניתן למדידה. מכאן, כבר בשלב זה המשוואה הופכת להיות 'רכה'.

אם נוסיף על מסקנה זו את המשך ההגדרה של עוצמה צבאית – דהיינו, תפיסתה הסובייקטיבית בעיני האחר, נקבל משוואה שהיא עוד יותר 'רכה' מקודמתה.

על מנת שנושא מדידת העוצמה ימוצה יש לציין כי גם אם היינו מצליחים בכל השלבים עד כה, הרי כל תוצאה של משוואה צריכה להיות יחסית לגורם עימו רוצים להתמודד, בהקשר קונקרטי ובמשתנים רלוונטיים בלבד.

נניח למשל, שלצד א' ולצד ב' עשרה טנקים לכל אחד. עובדה זו מביאה לקביעה שעומדים מולנו כוחות שווים מהבחינה הכמותית. נוסיף על כך שטנקי צד א' מסוגלים לירות לטווח 4000 מ' וטנקי צד ב' רק ל-3000 מ'. מההיבט האיכותי נאמר שצד א' גובר על צד ב'. עד כאן רכיב כמותי ואיכותי הניתנים למדידה. אולם, אם נוסיף ונאמר שצד ב' הצליח לתמרן כך שהוא הגיע למגע עם צד ב' בטווח 2000 מ'. אזי, נוכל לומר שבהקשר הקונקרטי והיחסי הוא ביטל את היתרון האיכותי המדיד

של הצד השני, כנראה בזכות יתרון איכותי, שהוא פחות מדיד, של יכולת חשיבתית של מפקדיו.

רכיב נוסף הנובע מההגדרה, הוא הנכונות להפעיל את הכוח באופן מעשי וכפי שגם היא נתפסת בעיני האחר. נכונות הפעלת הכוח נובעת בעיקרה מהסובלנות למחיר שכל צד מוכן לשלם. הסובלנות למחיר יכולה גם היא להתחלק, במינון כזה או אחר, בין הכוח הצבאי לחברה האזרחית. מכאן, שמעבר לכל הנאמר קודם לכן, אפשר להוסיף מדד נוסף לעוצמה המלחמתית של המדינה והוא: יחס העוצמה המלחמתית בין מדינות הוא פונקציה של היחס בין עוצמתן הצבאית המוכפלת בסובלנות למחיר.

מכאן, שאם רוצים אנו למדוד את העוצמה הצבאית של מדינה, נוכל, לכל היותר, להעריך את הפוטנציאל הטמון בכוח הצבאי שלה. חישוב העוצמה הצבאית, בעיקר בשל הסובייקטיביות שלו, נידון מראש לכישלון.

הערות:

¹ דיון קצר בנושא זה ראה: במבוא לצבי עופר ואבי קובר (עורכים), **איכות וכמות – דילמות בבניין הכוח הצבאי**, הוצאת 'מערכות', אוג' 1992. עמ' 7-10.

² הגדרה זו לקוחה מאדוארד לוטוואק, **האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית**, 'מערכות', 1976, עמ' 233. בנספח לספר, מברר לוטוואק את ההגדרות והמשמעויות שבין עוצמה לכוח. בירור זה מהווה את אמת המידה העיקרית לבחינה והשוואת שלוש שיטות הביטחון שנקטו הרומים במאות שנות האימפריה. בדיון התיאורטי שנענתי והסתייעתי בנספח זה. ההגדרה המובאת לעיל היא של רוברט אי. אוסגוד בספרו המשותף עם רוברט ו. טקר, **כוח, סדר וצדק**.

³ אדוארד לוטוואק, **האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית**, עמ' 236.

⁴ **שם**, עמ' 234.

⁵ לאונרד אשלי, **על המלחמה**, עמ' 195.

⁶ דיון מקיף יותר בנושא ראה: אבי קובר, **הכרעה**, 'מערכות', 1996. עמ' 82-85. קובר מנתח סוגיה זאת כיחס שבין האמצעים החזיתיים והעורפיים.

⁷ ראה, שמעון נווה, **אמנות המערכה – התהוותה של מצוינות צבאית**, 'מערכות', ת"א, 2001, עמ' 22.

⁸ לאונרד אשלי, **על המלחמה**, עמ' 54.

⁹ יהודה וואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 223.

¹⁰ אוברי ריצרד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 139.

¹¹ גנרל וו נגוויאן גיאפ נולד ב-1912 בוייטנאם. ב-1946 נעשה שר הגנה ומפקד עליון של הכוחות המזוינים. ב-1956 נבחר לתפקיד מזכיר הוועד המרכזי של 'מפלגת העמלים בוייטנאם', שמו נקשר בעיקר בניצחון של וייטנאם בדיאן-ביאן-פו בשנת 1954 על הצרפתים.

¹² יהודה וואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 287.

¹³ שמואל גורדון, **קשתו של פאריס**, ספריית פועלים, 1997, עמ' 34.

¹⁴ משה שרביט, "מוכנות הצבא – ניתוח מושגי" **מערכות** 370. אפריל 2000.

¹⁵ תיאור מודל לנציסטר מתבסס על אדיר פרידור, "היכולת למדוד עוצמה צבאית", בתוך: צבי עופר,

אבי קובר (עורכים), **איכות וכמות**, 'מערכות' 1992, עמ' 58-61.

¹⁶ תיאור מודל דפואי מתבסס על אדיר פרידור, "היכולת למדוד עוצמה צבאית", בתוך: צבי עופר, אבי

קובר (עורכים), **איכות וכמות**, 'מערכות' 1992, עמ' 65-67.

פרק ו'

מקורות העוצמה הצבאית

מבוא

בפרק הקודם הגענו להגדרת העוצמה הצבאית כמכפלת הכוח הצבאי במקדם משתנה של תפיסתו ומידת הנכונות להפעלתו בעיני יריבים שונים ובהקשר קונקרטי ויחסי. בהמשך ישיר להגדרה זאת, אברר ואגדיר בפרק זה את מקורותיה של העוצמה הצבאית.

העוצמה הצבאית, כאמור, היא אחת התפוקות של העוצמה הביטחונית הלאומית, ככזאת היא מעוצבת משפע המקורות המהווים תשומות לאותה עוצמה (ראה תרשים מס' 4). שיש מקורות שונים וכלליים מהווים את עוצמת הביטחון הלאומי: הכוח הצבאי; הגמישות המדינית; איכות ההנהגה; החוסן הכלכלי; העמידות החברתית והעליונות המוסרית. למעט הכוח הצבאי, המקורות לעוצמה הביטחונית-לאומית יצוינו רק בהקשרם הצבאי. כלל המקורות המספקים את תשומתם לביטחון הלאומי מהווים מסגרת מעצבת ותוחמת לעוצמה ולכוח הצבאי.

לכוח הצבאי מעמד מיוחד בהקשר לעוצמת הביטחון הלאומי: מצד אחד הוא מהווה לו תשומה היוצרת, עם שאר הרכיבים, את העוצמה הצבאית; מצד שני, הכוח הצבאי הוא הרכיב המרכזי בעוצמה הצבאית. על חשיבותו ומעמדו הייחודי של הכוח הצבאי בעוצמה הביטחונית-הלאומית עמד כבר מקיאווולי שראה בו את היסוד והגרעין לעוצמה של המדינה:

[...] מן ההכרח הוא לנסיד להניח יסודות איתנים לשלטון, ואם לאו – גזירה עליו שנפול ייפול. היסודות הראשיים לכל המדינות... הם חוקים טובים וגייסות טובים. כיוון שאי אפשר שיהיו חוקים טובים במדינה שאין בה גייסות טובים, ומדינה, שיש בה גייסות טובים, לה גם חוקים טובים [...] ¹ בני אדם כפרטים – הבטחותיהם מתקיימות בשל החוקים, החוזים והאמנות, ואילו הבטחות השליטים אינן מתקיימות אלא בתוקף של כלי זין. ²

רכיבי עוצמת הכוח הצבאי

עוצמתו של הכוח הצבאי מורכבת מכוח הלחימה, כושר העמידה ורוח הלחימה. כוח הלחימה מורכב מרמת האימונים, מהארגון של הצבא ומיכולתו לשמר תנופה צבאית. כל זאת, מתוך הנחה שהכוח כבר בנוי. כושר העמידה של הצבא מורכב מהיכולת לספוג מהלומות. רוח הלחימה, יסודה בנפש האדם על בסיס התפתחות תרבותית. היכולות הנדרשות או המתקיימות בצבא, אפשר שיעידו על עוצמת הכוח הצבאי. היכולות האפשריות הן: יכולת התאוששות צבאית; היכולת למצות יתרון יחסי; היכולת לשלול מהאויב רכיב משמעותי במבנה כוחו; היכולת הצבאית למנוע מהיריב מקורות עוצמה; היכולת לתקוף בעורף ואת העורף (יכולת אסטרטגית); היכולת לשלוט על נתיבי תחבורה ואספקה; היכולת להסתגל למצבים משתנים, כולל מודרניזציה; היכולת לאזן בין מרכיבי הכוח; יכולת הכרעה מהירה; היכולת לשמר יתרון יחסי; והיכולת להתרחב ולהתפשט בהתאם לנחיצות הצבאית. אין הכרח שכל היכולות יתקיימו בשלמותן בצבא אחד. אולם, האיזון, המינון, ההשלמה וההדדיות ביניהן יכולים להצביע על כיווני העוצמה הצבאית של אותה מדינה.

כוח הלחימה – אימונים, ארגון, תנופה צבאית

הרכיבים העיקריים המשלימים את כוח הלחימה, הם אפקטיביות האימונים, יעילות הארגון והיכולת של הכוח לשמר תנופה צבאית. רכיבים אלה נבחרו מתוך הנחה שהכוח כבר בנוי. תרומתו היחסית של כל רכיב לשלמותו של כוח הלחימה יכולה להשתנות בהתאם לנסיבות.

אפקטיביות האימונים – מבטאת את רלוונטיות התפיסה המבצעית. היא באה לביטוי בתורות לחימה תואמות וברמת המיומנות של המסגרות הצבאיות השונות בהקשר למשימתן המבצעית המתוכננת. דוגמה בולטת לאפקטיביות האימונים והשפעתם הישירה על כוח הלחימה, היא בפעולתם של צבאות בעלות הברית מול צבא גרמניה במלחמת העולם השנייה. לאחר ההלם הראשון של התבוסה ערכו בעלות הברית בחינה יסודית של מערכת האימונים וניהול הצבאות. עקב הכישלונות הפיקו בעלות הברית לקחים. בסוף המלחמה ביצועי בעלות הברית, כתוצאה מאותה הערכה מחדש, היו יעילים פי כמה מאשר בתחילתה.³

היעילות הארגונית – מבטאת את יכולתו של ארגון מובנה וקיים להסתגל למצבים ולסביבה משתנים. יעילות ארגונית תמצה טוב יותר את המשאבים, תמצה יתרונות יחסיים ותפצה על חסרונות. היעילות הארגונית תתבטא ביעילות הלחימה תוך שינוי מהיר (כשצריך), של תבניות ארגוניות, מודרניזציה והענקת יחס מאוזן ומשלים

בין הפעילות הקרבית לזאת התומכת בה. ריצ'רד אוברי מסביר את תבוסת צרפת במלחמת העולם השנייה למרות כוחה הכמותי:

הצבא הצרפתי היה המרכז הגדול האחד והיחיד של כוח צבאי ביבשת אירופה מחוץ לגרמניה. תבוסתו בתוך שישה שבועות – לא בגלל נחיתות מספרית אלא בגלל ארגון לקוי וכישורי לחימה דלים [...]”⁴

דוגמה חיובית לעילות ארגוניות, שהשפיעה באופן ישיר על כושר הלחימה, מביא אדוארד לוטוואק בנמקו את העליונות הצבאית של האימפריה הרומית: היכולת לכנס מספרים גדולים של חיילים במקום הקרב, להקים את התשתיות הדרושות, להבטיח אספקה סדירה של מזון וציוד באזורים נידחים, ולעיתים שוממים – כל אלה שיקפו את אמות המידה הגבוהות של הארגון הצבאי הרומי.⁵

יכולת שימור התנופה הצבאית, היא הרכיב השלישי בכושר הלחימה של הכוח הצבאי. שימור התנופה יכול להיות תלוי בתפיסת לחימה מתאימה, ביכולת טכנית, בעתודות של כוח-אדם, ובמלאי ציוד וחלקי חילוף.

תפיסת הלחימה, המבטאת את חיוניות שימור התנופה וההתחדשות המתמדת, יכולה להיות ברמה האסטרטגית וברמה הטקטית. ברמה האסטרטגית, הדוגמה המובהקת לכך, היא ה'בליצקריג' הגרמני. הרעיון הבסיסי של 'הבליצקריג' היה המהירות ואי מתן אפשרות לצד השני להתאושש. עריכת קרבות רגילים, גם אם הם מביאים לניצחון, תגרום מצד אחד לשחיקה גבוהה, ומצד שני תמריץ את יכולתו של הצד השני להתאושש ולהגיב. ואכן, בשנת 1940, לפחות במערב, הצליחה אסטרטגיית הבליצקריג, מפני שבעלות הברית איבדו את שיווי משקלן, ולפיכך גילו מידה מועטה להפליא של התנגדות למהלכים הגרמניים.⁶

ברמה הטקטית, אפשר לציין שלוש דוגמאות להתחדשות שהביאה לשימור תנופת הלחימה. בדוגמאות אלה רכיב ההתחדשות מהווה את הבסיס לתפיסת ההפעלה והמבנה הארגוני של הכוח הלוחם. הדוגמאות, הן שיטות הלחימה של היוונים, הרומאים והשווייצרים.

השיטה היוונית – הפלנגה היוונית הייתה בנויה שורות-שורות. רק שש השורות הראשונות יכלו לבוא במגע עם האויב, בגלל אורך החניתות. כאשר נפל מישוה בשעת קרב מהשורה הראשונה, מיד מילא את מקומו חייל מהשורה השנייה, שגם את מקומו השלימו, עד לשורה השישית. כך השורות הראשונות היו תמיד מלאות, ואילו האחרונה, נעלמה בהדרגה [...]” בשל המבנה שלהן, היה קל יותר לכלות את הפלנגות מלשבור אותן [...]”⁷

השיטה הרומאית – הרומאים חילקו כל לגיון שלהם לשלושה חלקים. בחזית הראשונה הציבו מערך צפוף ומגובש, מאחוריהם מערך דליל יותר ובעורף מערך מרווח שהיה מסוגל לקלוט, בשעת הצורך, את השניים הראשונים. אם האויב היה גובר על המערך הראשון, הם היו נסוגים לאיטם למערך השני ומחדשים את הקרב יחד עימו. אם גם המערך השני היה נהדף, היו כולם נסוגים למערך השלישי המרווח יותר. שיטה זו, על-פי מקיאולולי, יצרה את חוסנו של הצבא הרומאי:

[...] כמעט מן הנמנע לגבור על צבא, המסוגל להתחדש שלוש פעמים, כי

הרי לשם כך צריך שהמזל יבגוד בו שלוש פעמים וכי האויב יהיה אמיץ

עד כדי כך, שינצח שלוש פעמים.⁸

השיטה השווייצרית – המערך הקרבי של החיל השווייצרי היה מורכב משלושה גושים: חלוץ, מרכז ומאסף. תפיסת הלחימה הטקטית הייתה התקפית במהותה. השווייצרים לא הניחו ליריב לתקוף ותמיד נקטו יוזמה. תפקיד גוש החלוץ, היה לנוע במהירות, בהחלטיות ובנחישות לעבר נקודה מזוהה אצל היריב. ההסתערות המהירה לא נתנה שהות לאויב להתאושש ולהגיב. בעקבות גוש החלוץ בא גוש המרכז, שחידש את תנופת ההתקפה וההסתערות. המאסף המתין להתפתחות הקרב, כדי למלא את תפקידו כעתודה לשעת דחק או לניצול הצלחה. שלושת הגושים גילמו את רעיון ההתחדשות הטקטית, המשמרת את התנופה עד להכרעה. שיטת לחימה זו הביאה לשווייצרים ניצחונות משמעותיים, כנגד פרשים, וביחסי כוחות לרעתם עם מיעוט יחסי של נפגעים. השווייצרים גילו למעשה וחדשו את המבנה הארגוני של הפלגה המקדונית עם החימוש המתאים – החנית. רק בזיקה ההדדית הזאת עם נחישות ומשמעת לחימה הם מיצו את יכולתם, אל מול נקודת התורפה של היריב – הסוס ורכבו – שעד אז היוו את היתרון שלו. החדשנות הועילה לשווייצרים, כל עוד נשארו תנאי הקרב ללא שינוי. חולשתם החלה לבצבץ כאשר נדרשו להילחם כרגלים מול רגלים. השימוש היעיל שעשו בחנית כנגד פרשים, כבר לא היה רלוונטי.

היכולת הטכנית של הכוח הצבאי אמורה אף היא לסייע לשמירת התנופה הצבאית. על היכולת הטכנית לקיים קצב תיקונים שעולה על קצב התקלות הנגרמות עקב הפעילות המבצעית, ובכך להקהות את עוקצה. לפני הפלישה לאירופה הפציצו בעלות הברית את מערכת הרכבות הצרפתית, על מנת לשבש את היכולת הצבאית של הגרמנים. התוצאות היו מעורבות – תנועת הרכבות האזרחית התמעטה, אבל צוותי השיפוץ הניידים של הגרמנים הצליחו לקיים את התעבורה הצבאית.⁹ דוגמה נוספת ליכולת התחדשות טכנית, היא בקרבות רמת הגולן במלחמת יום הכיפורים בהם איבדו הסורים 1,300 טנקים. כל הטנקים הישראליים נפגעו לפחות פעם אחת,

אך רבים מהם תוקנו כמעט מיידית, ונשלחו חזרה לשדה המערכה. רק 100 הושמדו ללא תקנה.¹⁰

רמות המלאי, כרכיב התומך ביכולת לשמר את התנופה הצבאית, הפכו להיות בעייתיות יותר עם המודרניזציה של שדה הקרב. הדילמה בקביעת רמות המלאי נחלקת: לכמות האבסולוטית של חלקי החילוף הדרושים כדי לקיים ימי לחימה רציפים; לסוגים השונים הנדרשים; וליכולת לשנע אותם למקומות בהם הם נחוצים.

את הלקח הזה למד הצבא הגרמני במלחמת העולם השנייה:

בנובמבר 1941 דיווחה הדיביזיה המשורינית [...] שרק 12 אחוז מצי הרכב שלה כשיר לתנועה בדרכים. נקל להבין שחלפי רכב לא זכו לעדיפות עליונה במערכת האספקה המאומצת. אף לא ניתנה להם עדיפות במערכת הייצור. ברייך, הדגש הושם בעיקר בהפקת המוצר השלם, לאו דווקא בהבטחת יחס נאות של חלפים ורכיבים, במיוחד מנועים. במרוצת 1942 ו-1943 הושקעו מאמצים רבים בהרחבת הייצור של חלפים, אבל היעדר הסטנדרטיזציה ומצבם העלוב של נתיבי האספקה הארוכים לרוסיה הותירו הרבה מאוד כלי רכב משותקים לשבועות ולחודשים.¹¹

כושר העמידה הצבאי

הכמות והמרחב

כושר העמידה של הצבא מותנה בעיקר בכמות הפיזית של האמצעים העומדים לרשותו ובמרחב הפעולה. דוגמה טובה למיצוי שני הממדים, הוא צבא ברית-המועצות במלחמת העולם השנייה, בה אבדו לכוחות הסובייטיים שני מיליון חיילים וחמשת אלפים מטוסים בתוך כמה שבועות.¹² למרות אבדות אלה ובזכות מרחביה העצומים של ברית-המועצות, שאפשרו את ספיגת המהלומות של הכוחות הממוכנים הגרמניים, נוצרו האפשרויות והתנאים למתקפות נגד. התקפות אלה הן שסייעו לסובייטיים לשרוד בהצלחה יחסית את 'המלחמה הגדולה'.

בסיס תיאורטי לגישה זאת ניתן לקבל גם ממשנתו של קלאוזביץ:

מהי מדינת האויב, מנקודת ראותה של המלחמה? מעל הכול, כוחה הצבאי הוא החשוב, ואח"כ שטחה [...] הכוח הצבאי נועד להגן על שטח המדינה, ולכבוש את זה של האויב. שטח, לעומת זאת, מזין ומרענן את הצבא ומתגבר אותו ללא הרף. השניים תלויים אפוא זה בזה, תומכים

זה בזה, וזהים בחשיבותם זה לזה.¹³

עם התפתחות טכנולוגיות לירי מדויק ולטווח ארוך ותפיסת הלחימה המתאימה, הועם זוהרה של הנוסחה הקלאזיבציונית של כמות פיזית ביחס למרחב. אולם, העקרונות נשארו תקפים בהשלכות ויישומים שונים. במקום לדון בכמות של פלטפורמות המשגרות חימוש, עלינו לדון בכמות החימוש, שהיא הבעיה הקריטית במלחמת אש. בגלל עלותו הגבוהה של החימוש המדויק, הוא מיוצר ונרכש בכמויות מדודות. עקב מורכבות הייצור שלו, יכולת חידוש המלאי בזמן רלוונטי, גם היא מוגבלת. המרחב הנדרש בעידן לוחמת האש הפסיק להיות רק המרחב הגיאוגרפי הפיזי. המרחבים החדשים שנפתחו בעידן של טכנולוגיה מתקדמת, הם מרחבי תודעה שמתפקידם להעצים את האפקט המושג באמצעות הפגיעה הצבאית. מרחב נוסף שנפתח, הוא מרחב החלל, המספק יתרונות משמעותיים בתחום המודיעין, התקשורת, השליטה, שקיפות שדה הקרב, יכולת חיזוי של מזג אוויר, הכוונה, ציון, התמצאות וניווט טובים לאין ערוך. כל אלה מספקים משמעות שונה לגמישות המרחבית הנדרשת על-פי הגישה המסורתית.

כמות חומרית

הגודל הפיזי של הצבא, כרכיב יחיד, אינו מהווה עוד ערובה להצלחה. במלחמת העולם הראשונה, לדוגמה, גייסו בריטניה צרפת ורוסיה, באמצע 1917, 520 דיביזיות, אך לא הצליחו לגבור על 230 הדיביזיות הגרמניות ו-80 הדיביזיות האוסטריות. אבל במרס 1918, לאחר שרוסיה יצאה ממעגל המלחמה, נבצר מ-365 דיביזיות גרמניות ואוסטריות להביס את 281 הדיביזיות של בעלות הברית. כעבור שישה חודשים, כאשר המאזן עמד על 325 דיביזיות מכל צד, הודה הצבא הגרמני בתבוסתו.¹⁴

עדיפות כמותית מוחלטת וברורה כן יכולה לקבוע את התוצאות. בפלישה לאירופה הגנו 300 מטוסים גרמניים כנגד 12,000 מטוסים של בעלות הברית. בחזית המזרחית פעלו 500 מטוסי קרב גרמניים כנגד 13,000 מטוסים סובייטיים. ביחסי כוחות כאלה, ומתוך הנחה שלצד הגובר כמותית יש גם את יכולת ספיגת האבדות, התוצאה נקבעה לפני שהמטוסים המריאו מבסיסם.

העדיפות החומרית, כמשתנה עיקרי בכושר העמידה הצבאי במלחמה, הייתה ברורה כבר ליפנים טרם תקיפתם את פרל הארבור. על כך התבטא אדמירל ימאמוטו, האסטרטג הימי הראשי של יפן, שהכיר היטב את היכולת האמריקנית:

נוכל להשתולל שישה חודשים עד שנה, אבל אחר כך בארות הנפט של טקסס ובתי החרושת של דטריוט יספקו את האמצעים להנחתת

מתקפת נגד בלתי נמנעת ומכרעת.¹⁵

אוברי ריצ'רד מביא את העדיפות החומרית, שגרמה לכך שבעלות הברית היו מסוגלות לנהל מלחמה ממושכת יותר, כגורם היותר משמעותי בהכרעה במלחמת העולם השנייה:

ניצחון בעלות הברית במלחמת העולם השנייה היה יקר, מקיף ומעל לכול הצריך זמן רב. המלחמה הציגה תביעות מופלגות בפני המדינות הלוחמות משני הצדדים. כל אחת מהו הטילה לתוך המלחמה שליש מכוח-האדם שלה, והסבה עד שני שלישים מכלכלתה לסיפוק הצרכים של קו החזית שלא ידעו שובעה.¹⁶

הגרמנים, לפני מלחמת העולם השנייה, הבינו היטב את גורם העדיפות החומרית המכרעת. הם שקדו על תפיסת לחימה שתמנע מהם את הצורך והאילוץ להיקלע למלחמת התשה. זאת, מתוך הידיעה שמשאבי גרמניה לא יעמדו בזה. לפיכך, הם פיתחו את התפיסה של מהלומות מהירות, קצרות ובלתי קונוונציונאליות. המדידה הכמותית לבחינת והשוואת עוצמה צבאית של מדינה ממשיכה להיות כלי שימושי בעידן הנוכחי כפי שהיה בעבר. בן-גוריון במאמרו המפורסם "צבא ומדינה" משנת 1953, ניתח את יחסי הכוחות בין מדינת ישראל למדינות הסובבות אותה במדדים כמותיים, כאשר בסיס ההשוואה הוא יחסית לכמות של 100 אמצעי לחימה שברשות צה"ל, כפי שניתן לראות בתרשים הבא:

תרשים מס' 6 : יחסי הכוחות ישראל - ערב עפ"י בן גוריון 1953			
יחסי הכוחות בין ישראל לערב (אם ניקח את ישראל כמאה) :			
ישראל - טנקים	100	ארצות ערב	230
ישראל - משוריינים	100	ארצות ערב	400
ישראל - תותחי שדה	100	ארצות ערב	290

דברים דומים, אנו יכולים למצוא בשנת 2002 בפרסום השנתי והרוטיני של המכון הבינלאומי ללימודים אסטרטגיים בלונדון:

תרשים מס' 7: מאזן העוצמה 2002 ישראל מול ארצות ערב		
מצרים + סוריה	ישראל	
8,360	3,930	טנקים
9,100	5,500	נגמ"שים
3,750	1,375	קני חת"ם

גישה הפוכה לגישה הכמותית מציג הוגה הדעות הצבאי מאהאן: ההיסטוריה נקבעת פחות על-ידי תחבולות וחזון מרחיק לכת של ממשלות, מאשר על-ידי נתונים, כגון מקום הארץ, ממדיה וצורתה, גודל אוכלוסייתה ואופייה, בקיצור – על-ידי מה שקרוי תנאים טבעיים.¹⁷

רוח הלחימה

על רוח הלחימה והמרכיב הנפשי בלחימה נכתב ונאמר רבות. לענייננו, מדובר כאן ברוח הלחימה הכוללת של הארגון. רוח הלחימה הארגונית תתבטא בעיקר בגובה המחיר אותו יהיה מסוגל הארגון לשאת על מנת לזכות בהישג כזה או אחר.

מקיאווולי הבהיר נקודה זאת בחיבורו **על אמנות המלחמה**:

לעולם אל תוליך את חייליך לקרב בלי לחזק תחילה את רוחם ובלי שמצאת אותם בלא מורא וערוכים כראוי, ולעולם אל תעמיד אותם במבחן בלי שנוכחת לדעת, כי מקננת בליבם תקוות ניצחון.¹⁸

דוגמה אחת מני רבות לכך, באה לביטוי ברוחם של החיילים היפנים במלחמת העולם השנייה:

התרבות הצבאית ביפן דרשה מהחיילים את הקורבנות הכבדים ביותר, אפילו נכונות להתאבדות, להטיס מטוסים עמוסים בחומר נפץ אל אוניות האויב, או לערוך התקפות חסרות כל סיכוי על טנקים ועל מוצבי אויב.¹⁹

דוגמאות נוספות לעליונות רוח הלחימה על החומר אפשר להביא ממלחמתה של אלגיריה לעצמאות כנגד הצרפתים; מלחימתה של וייטנאם מול ארצות-הברית; ומניסיונם המר של הסובייטים באפגניסטן. בשלושת המקרים מאזן העוצמה הצבאית נטה בצורה מכרעת לצד המעצמות, אבל רצון של אלה לנצח הלך ונשחק לאיטו. החיילים נתפסו לדמורליזציה, שבעקבותיה הגיעה הברוטאליות, שתרמה בתורה לתבוסת הצבאות.

יכולת הכוח הצבאי

יכולת התאוששות מהירה

יכולת ההתאוששות המהירה של צבא לאחר או תוך כדי אירוע מלחמתי, מהווה אבן בוחן משמעותית לעוצמתו של הצבא. מקורות ההתאוששות יכולים להיות שונים: **בכוח-אדם**, כתוצאה ממאגרים בלתי נדלים, המלווים ברוח פטריוטית מתאימה, כמו שחזינו בצבא האדום במלחמת העולם השנייה. עד דצמבר 1941 איבד צבא זה ארבעה מיליון חיילים, עובדה זאת לא הפריעה לו לגבור על הגרמנים, בסופו של דבר, ואפילו לא להפסיק זמנית את הלחימה;

התגברות על אובדן באמצעות ייצור תעשייתי מתאים, היא אפשרות נוספת להתאוששות של צבא. היפנים, לדוגמה, במלחמת העולם השנייה לא נערכו לכך:

המפקדים היפנים לא התכוונו לאפשרות שנושאות המטוסים והטייסים יאבדו. ב-1942 היו האבדות של נושאות המטוסים היפניות גדולות כפליים מהאוניות, המטוסים והטייסים שיכלו לבוא במקומן. ב-1943 סיפקו המספנות היפניות רק שלוש נושאות מטוסים נוספות. ב-1944 נוספו עוד ארבע. צי ארצות-הברית הצטייד בשנתיים האלה ב-90 נושאות מטוסים נוספות.²⁰

יכולת המיצוי של יתרון יחסי ושימורו

היכולת למצות יתרון יחסי ולשמרו, היא מרכיב נוסף ביכולות המסוגלות להעצים

את כושרו של צבא. שימור יתרון יחסי יכול להתבטא ביתרון טכנולוגי או בתפיסת לחימה ייחודית.

דוגמה למיצוי יתרון יחסי בתפיסת הלחימה ברמה הטקטית, אפשר להביא מהשוויצרים. בעצם תנועתו המהירה, הצבא השוויצרי מיצה היטב את היתרון הטקטי שהיה לו. התנועה הרגלית המהירה נבעה מהעובדה שהחייל השוויצרי לא היה מוגן ומשוריין, כך שקלות משקלו אפשרה לו את הניידות המהירה. את המהירות הוא מיצה בכך שתמיד הוא השאיר לעצמו את יוזמת ההתקפה והתנפל על יריבו בטרם הספיק הלה להתאושש.

דוגמה למיצוי יתרון יחסי ברמה האסטרטגית-צבאית אפשר להביא מהאימפריה הרומית, כפי שמסביר זאת אדוארד לוטוואק:

אף-על-פי שכישוריהם של חילות העזר השלימו את אלה של הלגיונות, באופן שכוחות משימה מעורבים של לגיון/חילות עזר היו למעשה חילות שדה רב-משימתיים 'מאוזנים', הרי היתרון היחסי הכללי של הצבא הרומי היה עדיין בתחום הלוחמה בעוצמה גבוהה: החזירה האסטרטגית האיטית, אך ללא רתיעה, לעומק שטח האויב, המאובטחת ע"י סלילת דרכים וביצורים לאורך הצירים; קרבות בהיקף מלא כנגד ריכוזי כוחות צפופים; ומעל לכול – לוחמת מצור התקפית והגנתית. ככל שעלו ריכוזי הכוחות ועוצמת הלחימה כך עלתה העדיפות הטקטית של הרומאים.²¹

דוגמה נוספת למיצוי היתרון היחסי, הפעם בתחום אמצעי הלחימה, אפשר להביא משיטת הלחימה של הויקינגים. בלוחמה הימית, ספינות המשוטים היא שהציבה את התנאים עד להופעת התותח. נבצר ממנה לפעול במזג אוויר קשה, היא לא יכלה להינתק מבסיס היציאה לזמן ממושך, כך שמיצויה היה בעיקר בימות פנים-יבשתיות. הויקינגים "שלטו בטכנולוגיית הבנייה של ספינות עמוקות ובטכניקת הניווט על-פי כוכבים – ככלי הובלה לפשיטות במימי האוקיינוסים, שם זרעו אימה, הרס ומוות בחופים ועל גדות הנהרות, במרחק מאות מילין ממל היציאה."²² היכולת של הויקינגים לפרוץ את מעטפת הביצועים המוכרת עד אז באמצעות פיתוחים מתאימים, אפשרה להם לייצר יתרון יחסי, שהביא להם את העליונות הימית המוחלטת, ולשמור עליו.

הסתגלות והתאמה לסביבה משתנה

היכולת להסתגל לסביבה משתנה ולהתאים את יכולות הצבא אליה היא אחת

הסגולות שההיסטוריה הצבאית רצופה בעדויות על אי מימושה.

כך למשל, סיפורו של שבט הזולו באפריקה. בתחילת המאה ה-19 הצליח שאקא, הציף של שבט קטן, להפוך למעצמה בדרום אפריקה. עליית הזולו מיוחסת לטקטיקת לחימה, שכללה קרב מגע בנשק מחודד ותבנית סגורה. שאקא ערך את הרגימנטים שלו בשתי זרועות, עם מרכז חזק ועתודה. "כשהגיע רגע ההתנגשות, הסתער המרכז בשורות צפופות וריתק את האויב, בעוד שכל אחת משתי הזרועות פורצת קדימה ומכתרת אותו מהאגפים."²³ שאקא נפל בקרב ב-1828 ויורשיו שימרו את התבנית הצבאית הבלעדית, שהייתה מקור ההצלחה והעלייה של השבט. בסופו של דבר הם רכשו נשק חם, אך לא השכילו לשנות את טקטיקת הלחימה והמשיכו לדבוק בהתקפה המונית בחניתות דיקור. חוסר היכולת להסתגל ולהתאים את עצמם לסביבה שהשתנתה הביאה את הקץ על עליונות השבט.

סיפורם של הממלוכים, בתקופה מוקדמת יותר, הוא סיפור עם לקח דומה. הממלוכים, שבמקורם הם טורקים קיפאצ'קים, נמכרו כעבדים בילדותם. הם הובאו לקהיר במטרה לאמנם כשהם מנותקים מהעולם. כשצעירי הממלוכים הגיעו לבגרות הם החלו באימוני 'פורוסיה' שהיא שיטת הרכיבה המשלבת שליטה מלאה בסוס ותפעול הנשק מהאוכף. עם מהפכת אבק השריפה בתחילת המאה ה-16 לא השכילו הממלוכים להתאים את עצמם לסביבה המשתנה. הם נאחזו באדיקות בשיטות הלחימה המסורתיות, שהיו מקור גאווה ועוצמתם. תוצאות המפגש בין הקבוצה המסתגרת לעולם המתפתח, כפי שבא לביטוי בתורכים עות'מאנים המצוידים ברובי מוסקאט, הייתה הרת אסון לממלוכים. הם ניגפו בפני הצלפים המאומנים. התשתית התפיסית, שעליה נשען הצבא הממלוכי, קרסה ומצרים הפכה להיות מחוז באימפריה העות'מאנית.

היפנים, במלחמת העולם השנייה, לא הצליחו אף הם להסתגל לסביבה מתפתחת ומשתנה. טייסי הקמיקזה התנפלו על נושאות המטוסים האמריקניות המודרניות כשהם חגורים בחרבות סמוראים. הכלכלה הנחשלת של היפנים היא שעשתה את המודרניזאציה של הצבא כמעט בלתי אפשרית. חישוב שנעשה הראה כי מאחורי כל חייל אמריקני ניצבו ארבעה טונות אספקה מול ק"ג אחד של אספקה שעמד מאחורי חייל יפני. חוסר היכולת להדביק את קצב המודרניזאציה באופן מוחלט, יחסית לאמריקנים השפיע ישירות על שדה הקרב. הכוחות היפניים נותרו בלי חיפוי אווירי, בלי ציוד מתאים, ללא דלק ותחמושת. עובדה זאת דחפה את היפנים למוצא היחיד שעמד בפניהם: "ירמות יוצאות מגדר הרגיל של סיבולת ושל מחויבות מוראלית."²⁴ הגרמנים, במקרה דומה, כדוגמה הפוכה ליפנים, השכילו בשנתיים הראשונות

של מלחמת העולם השנייה למצות את חידושי הטכנולוגיה עד תום. זה היה המפתח להצלחתם הצבאית המזהירה. השימוש שהם עשו בשנים 1940-1941 בעוצמה האווירית ובניידות הקרקעית, הציבה את הצבא הגרמני במדרגה אחת מעל כל מה שהיה מוכר עד אז. בעלות הברית, שלמדו את הלקח הגרמני, יישמו אותו במהירות ראויה לציון. בסוף מלחמת העולם השנייה היו לארצות-הברית, לבריטניה ולברית-המועצות כוחות ממוכנים גדולים מאוד. הם פיתחו טכניקות שידעו לשלב בין העוצמה היבשתית לאווירית. סטאלין, ב-6 בנובמבר 1941, הצביע על החולשה של הצבא האדום בטנקים ובמטוסים כהבדל המכריע העיקרי בינו לבין הגרמנים: "בלוחמה מודרנית קשה מאוד לחיל הרגלים ללחום בלי טנקים ובלי הגנה נאותה מהאוויר."²⁵

היכולת לשלול מהאויב רכיב משמעותי במבנה כוח

היכולת לשלול רכיב משמעותי ממבנה הכוח של היריב, היא ממאוי הנפש של האסטרטג הצבאי. להוצאה מכלל פעולה של רכיב כזה יש השפעה מעבר לפגיעה ברכיב עצמו. דוגמה מובהקת לכך, הוא מבצע 'מוקד' של חיל-האוויר הישראלי בפתיחת מלחמת ששת-הימים. מבצע זה חיקה למעשה את הגרמנים שהשמידו את חיל-האוויר הפולני כבר בפתיחת מלחמת העולם השנייה.

דוגמה עתיקה יותר משתיים אלה, היא קרב סאלמיס שנערך ב-480 לפנה"ס. ארבע שנים קודם לכן החל קסרקסס להכין צבא גדול למלחמה נגד יוון. הכוח הפרסי חצה את מצר ההלספונטוס (הדרדנלים) על גבי שני גשרים שהורכבו מ-674 ספינות שחוברו זו לזו, ופלש ליוון. צבא קסרקסס היה כוח מאוזן, שהתבסס על צי ימי וכוח יבשתי שסייעו הדדית זה לזה. בתחבולות ובעורמה הצליחו היוונים לתמרן את הצי הפרסי למצר סלאמיס. המצר הימי לא אפשר לפרסים לממש את העוצמה הימית שלהם, ובכך ניתן יתרון דווקא לצי היווני הקטן. הצי הפרסי הובס מבחינה טקטית. מההיבט האסטרטגי היה זה הקרב המכריע של המלחמה בכך שהוא שלל מקסרקסס את השליטה בים, ולפיכך לא יכול היה להחזיק במאחז היבשתי. שלילת רכיב משמעותי מהכוח המאוזן הפרסי נטרלה למעשה את כלל הכוח הצבאי.

היכולת הצבאית למנוע מהיריב מקורות עוצמה

מקיאווולי ניסח באופן בהיר את הנדרש מהיכולת למנוע מהיריב גישה למקורות העוצמה שלו:

[...] בדרך כלל עליך לטרוח על שני דברים: לצייד את עצמך ולמנוע את

אויבך מלהפיק תועלת ממה שמצוי בארצך [...] או: [...] מה שמועיל לאויב, מזיק לך, ומה שמועיל לך, מזיק לאויב [...] מוטב להכניע את האויב על-ידי הרעב מלהכניעו על-ידי החרב, שניצחונה לעיתים קרובות יותר משהוא תלוי באומץ הלב הוא תלוי במזל.²⁷

הרוסים בנסיגתם מפני הגרמנים, למשל, מיצו יכולת זאת עד תום. הם השאירו לגרמנים 'אדמה חרוכה' ובכך לא יכלו הגרמנים להשתמש בנכסי הרוסים. לא הייתה זאת הפעם הראשונה שהרוסים נקטו באמצעי זה, דבר דומה הם עשו לנפוליאון כ-130 שנה קודם לכן.

מקורות העוצמה של מדינה יכולים להיות רבים ומגוונים והם תלויי הקשר באשר למידת נחיצותם והעדיפות לפגיעה בהם. סוג המקורות יכול להיות: מפעלי תעשייה שיש לה קשר ישיר לעוצמה הצבאית; אמצעי שינוע, הובלה ואספקה; צירי האספקה עצמם; אמצעי ייצור לאנרגיה לסוגיה; מוסדות שלטון; פגיעה בנגישות לחומרי גלם חיוניים; ועוד.

מלחמת העולם השנייה משופעת בדוגמאות ליכולת מסוג זה. לדוגמה, במתקפת המפציצים האנגלו-אמריקניים על התעשייה הגרמנית במלחמת העולם השנייה, ב-1944, הקטינו ההפצצות את קצב ייצור המטוסים בגרמניה ב-31 אחוזים ואת תפוקת ייצור הטנקים ב-35 אחוזים.²⁸ מנגד, הגרמנים פעלו נמרצות באמצעות מתקפת צוללות נגד צי הסוחר הבריטי. יפן, אף היא טרחה בעניין, ובשלב הראשון של המלחמה, לפחות, היא הצליחה למנוע אספקה חיונית של בדיל, גומי, נפט ובוקסיט מבעלות הברית.²⁹ האמריקנים השיבו ליפנים באותה מטבע ומנעו מהם להפיק נפט מאיי הדרום העתירים בו. מניעת הגישה למקור העוצמה בוצע באמצעות הצוללות האמריקניות שהתפרסו על קווי האספקה וגבו מחיר הרסני מהצי היפני, שלא היה מוגן כהלכה.

היכולת לשלוט על נתיבי תחבורה ואספקה

היכולת לשלוט על נתיבי תחבורה ואספקה שלך ומנגד לשלול זאת מיריבך, באה בהמשך ליכולת שלילת הגישה למקורות העוצמה. הוגה הדעות הצבאי-ימי מהאן ניסח זאת כך:

[...] עוצמתה של אומה נקבעת על-ידי הכוח, שבו היא מסוגלת לקיים

את תחבורתה היא ולנתק את זו של אויביה.³⁰

מקיאווולי, ניסח זאת בלשונו החדה:

[...] הרי לא די בכך שאתה מבטיח, כוח האויב לא יצליח לנתק אותך

מצינורות האספקה, עליך גם לדעת מניין תימצא לך [...] לפיכך אתה חייב להוליך איתך תמיד מזונות כדי כלכלת הצבא במשך חודש ימים [...] דין להכין מלאי של אספקה במקומות מבוצרים [...] במלחמה ניתן להתגבר על הכול במרוצת הזמן, ורק בעניין זה סוף הזמן להתגבר עליך. אויב, המוכשר לנצח אותך על-ידי רעב, לעולם לא ישתדל להכריע אותך בחרב [...] ³¹

מימוש יכולת זאת היוותה כר נרחב לפעולה בתולדות המלחמות. עליונות הצפון על הדרום במלחמת האזרחים האמריקנית, היא דוגמה מוחשית לכך. כוחות האיחוד הצפוניים ששלטו על המיסיוסיפי מנעו מחיילי הדרום את האספקה מעדרי הבקר של טקסס. בנוסף לכך, הצליח הצפון לבתר את דרכי האספקה של הדרום כך נוצרו מרחבים משוללי יכולת קיום עצמאית. ההערכה היא, כי למרות שחיילי הדרום יכלו לעמוד בפני יריביהם בשדה הקרב, הרי מניעת האספקה היא שהכריעה את הכף. המאבק על נתיבי התחבורה הימיים במלחמת העולם השנייה הייתה אחת מאבני היסוד להכרעה במלחמה. האסטרטגיה של הלחימה הימית הגרמנית הייתה פשוטה יחסית – להטביע כמה שיותר אוניות סוחר של בעלות הברית ואת אוניות המלחמה המתלוות אליהן, אם הן יפריעו לצוללות הגרמניות לבצע את משימתן. היעד שהוגדר, היה הטבעה של 400 עד 500 אלף טון לחודש בתעבורה הימית האנגלו-אמריקנית.³² עד 1941 הטביעו כלי שיט גרמניים שונים למעלה מ-2,000 אוניות בריטיות – כמעט 8 מיליון טונות. האוקיינוס האטלנטי היווה את עורק החיים לבריטניה. דרכו הגיע מאמריקה זרם חיוני של מזון, מכונות וחומרי גלם. "צירציל הסביר לרוזוולט בדצמבר 1940, כי השיט הוא האמצעי שיבטיח את הניצחון במלחמה כולה. במאי 1941 אמר רוזוולט לצירציל כי "המלחמה תוכרע באוקיינוס האטלנטי ואם היטלר לא ינצח שם הוא לא ינצח בסופו של דבר בשום מקום בעולם."³³

היכולת לתקוף בעורף ואת העורף ('יכולת אסטרטגית')

היכולת לתקוף את העורף מהאוויר כונתה 'הפצצה אסטרטגית'. ההפצצה האסטרטגית החלה להשתרש עוד בימי מלחמת העולם הראשונה והגיעה למיצויה בשנייה. מי שהוביל אותה, היו מפקדי חילות-האוויר של ארצות-הברית ובריטניה. מפקדים אלה חיפשו אסטרטגיה שתמצה את היכולת של אמצעי הלחימה החדש שהועמד לרשותם – המטוס. הם פיתחו את ההפצצה האסטרטגית בשונה מהפצצה טקטית, שנועדה לסייע לצבא היבשה ולחיל הים. המטרה של ההפצצה האסטרטגית, הייתה ליבה של המדינה – האוכלוסייה האזרחית וכלכלתה. ההפצצות, לטענתם, לא נועדו רק נגד

הכוח הצבאי, הן נועדו להקטין את עצם יכולתה של האומה להילחם. הרציונאל של ההפצצה האסטרטגית כוון כנגד רצונה של האוכלוסייה האזרחית להמשיך ולתמוך בלחימה עצמה.

אי מימוש היכולת הזאת באוקטובר 1942, הייתה גם בסיס לטענות של הסובייטים כנגד הבריטים כאשר הם נלחמו בצבא הגרמני בערבות הדון מול סטלינגרד. הם התרעמו על שלא מסייעים לכוחות הסובייטיים הנלחמים נואשות, באמצעות תקיפת העורף הגרמני.

היכולת לאזן בין מרכיבי הכוח

הדוגמאות ההיסטוריות מוכיחות כי מי שלא ידע לאזן בין מרכיבי הכוח השונים, סופו ידוע מראש במצב לחימה אינטנסיבי.

את כישלונות השריון הבריטי במערכות הראשונות נגד רומל בצפון אפריקה, ייחסו הבריטים בראש וראשונה לתפיסת ה'טנקים בלבד', בניגוד לשילוב הבין-חילי באוגדות הפנצר הגרמניות.³⁴ תופעה דומה נצפתה גם בכישלונות הטנקים הישראליים אל מול איום הסאגרים במלחמת יום הכיפורים. טילי הסאגר לא היו חדשים בזירה, והמענה שניתן להם היה בתפיסת ההפעלה של טנקים בחיפוי של אש ארטילרית. בהיעדר כיסוי האש, כתוצאה מאי הגעת סוללות הארטילריה לסיני, נותרו הטנקים חשופים לירי הסאגרים.

הוגה הדעות הצבאי הבריטי לידל הארט התייחס אף הוא למבנה של כוח לא מאוזן. הוא כינה את אוגדות הפנצר הגרמניות 'צבים הפוכים' – שבהם ראש חץ משוריין קטן גורר אחריו גוף לא משוריין גדול, מסורבל ופגיע. למשנתו, היה צורך לצמצם את גודלן של אוגדות הטנקים, להעצים את כמות הטנקים שבהן, לצמצם את החי"ר, ולתת לכל גורמי הסיוע ניידות והגנה משורינת בהתאם, כדי ליצור את האיזון וההשלמה ההדדיים בין רכיבי הכוח השונים.³⁵

ביפן ובגרמניה כמעט לא הושם דגש בתחומים הלא קרביים של המלחמה: הרכשה; לוגיסטיקה; שירותים צבאיים. עובדה שהייתה לרועץ למדינות הציר והיוותה את אחד ההסברים המשמעותיים לכישלון במלחמה.

יכולת הכרעה מהירה

יכולת הכרעה מהירה מהווה אתגר למתכנן האסטרטגי הצבאי. התמשכות המלחמה, אינה משתלמת כמעט בכל דרך. זאת, מתוך הנחה שתכליתה לשרת עניין אחר ואין המלחמה מתרחשת בשל עצמה. יכולת הכרעה מהירה, היא המענה הטוב ביותר לאי

יכולת של עמידה ממושכת. יכולת זו נמצאת בבסיס תפיסת הביטחון של ישראל ואף הוגדרה כערך בפני עצמו. הצורך בהכרעה מהירה, במקרה זה, נובע מהא-סימטריה המובהקת במשאבים חומריים בין ישראל לשכנותיה.

רעיון ההכרעה המהירה עמד בבסיס התפיסה המדינית של היטלר והשימוש שהוא מצא לנכון לעשות עם הכוח הצבאי. ב-28 בפברואר 1934 נאם היטלר לפני מנהיגי הצבא והתנבא כי על מנת לרכוש לעם הגרמני מרחבי מחיה במזרח, "יהיה צורך במהלומות קצרות ומכריעות במערב ואחר כך במזרח". המהירות נבעה מההתנגדות הצפויה למהלכים כאלה, והרצון לקבוע עובדה בטרם יתעשתו בעלי ברית פוטנציאליים לכלל פעולה משותפת. היטלר והפיקוד העליון קידמו את חיל-האוויר ואת הכוחות הממוכנים למימוש חזון זה. הגרמנים הצליחו מעל המשוער, במימוש תפיסה זאת, לפחות בשלב הראשון של המלחמה.

היכולת להתרחב ולהתפשט בהתאם לנחיצות הצבאית

מטבע הדברים, החזקת צבא היא עניין יקר למדינה, כמעט בכל תחום. לפיכך, פיתוח יכולת של צמצום הצבא והרחבתו על-פי צורך ואיום מתפתח, היא יכולת מתבקשת, המצביעה על עוצמתו של הכוח הצבאי.

ההתרחבות של הצבא יכולה להתבטא בכוח-האדם העומד לרשותו, על ציודו ואמצעי הלחימה שלו. הרחבה והתאמה של התעשייה המשרתת את הצבא, יכולה להיות אפשרות נוספת ליכולת כזאת. שני נושאים אלו יפורטו בהמשך.

גמישות מדינית

הגמישות המדינית עליה אנו דנים כאן, היא רק בהקשר לבחינת העוצמה הצבאית ויכולת הפעלתה ולא בהקשרה הכולל והרחב יותר. מידת הגמישות המדינית תימדד ביחס לשני קריטריונים עיקריים: האחד, מהי רמת הגמישות ודרגת החופש שיש למדינאי בשימוש והפעלת כוח צבאי ביחס לשליטה שלו על הצבא – לגיטימיות פנימית ולגיטימיות בינלאומית; האחר, מהן האלטרנטיבות העומדות לרשות המדינאי פרט לשימוש בכוח הצבאי, כמו חוזים, הסכמים או בעלי ברית.

הבעייתיות הנובעת מבעלי ברית, בהקשר של הפעלת העוצמה הצבאית, בוטאה כבר על-ידי נפוליאון שאמר: "תנו לי בעלי ברית להילחם בהם." דהיינו, נפוליאון העדיף, בראייה צבאית, את חוסר השלמות והאפשרות לנצל את הקשר הרופף בין בעלי ברית, מאשר לעמוד מול גוף צבאי אחיד. מקיאוויל לפניו, התייחס אף הוא לסוגיה זאת: "דין לבדוק עד כמה אתה רשאי להישען על חיילי בעלי הברית."³⁶

מבחינה אסטרטגית, בעלי ברית מקנים יתרון משמעותי, בעוד הפעלתם הטקטית יוצרת בעיות תיאום ושליטה משמעותיות. ביטוי ליתרון האסטרטגי נתן גנרל ג'ורג' מרשל בשנת 1945 בהתייחסו למלחמת העולם השנייה:

ניצחוננו הגדול היה נעוץ בעובדה שהשגנו את הבלתי אפשרי, אחדות צבאית של פעילות בעלות הברית.³⁷

הבעייתיות ברמה הטקטית בוטאה באותו הקשר בשלהי 1943, כפי שתיאר אותה סטיבן אמברוז:

אחת הבעיות שניצבו בפני בעלות הברית בשלהי 1943 הייתה בעצם היותן בעלות ברית. הינקי עלה על עצבי הבריטים והליימי [כינוי לחייל בריטי] עלה על עצבי האמריקנים. הקרבה רק החריפה את הבעיה.³⁸ גנרל ז'וקוב, יישם את אמירת נפוליאון לגבי חולשת בעלות ברית. כאשר העריך את מצב הגרמנים בהתקפה על סטלינגרד במלחמת העולם השנייה, הוא הביא בחשבון את חולשת בעלות הברית של הגרמנים, כחלק ממרכיבי העוצמה שעמדה מולו:

[...] באגפים הארוכים שהגנו על החוד של ההתקפה הגרמנית לא ניצבו גרמנים אלא איטלקים, רומנים והונגרים, שחימושם היה פחות טוב ומסירותם למאבק לחיים ולמוות שניהל היטלר נגד המרקסיזם לא הייתה רבה.³⁹

בהתאם לכך, הוא כיוון את תכנית ההתקפה שלו לדיביזיות הרומניות החלשות יותר.

משתנה אפשרי נוסף בגמישות המדינית, הוא היכולת של המדינה לשלוט, לבקר ולפקח על כוחה הצבאי. היחסים המורכבים בין הדרג המדיני והדרג הצבאי ילובנו בפירוט בפרק שידון בעקרונות הארגון.⁴⁰

איכות ההנהגה

איכות ההנהגה על הצבא, הינה מרכיב משמעותי במיצוי העוצמה הצבאית. ההנהגה על הצבא, היא הנהגה אזורית ועליה אדון כאן. על חובות ההנהגה האזורית בהקשר למיומנות שליטתה על הצבא, התייחס מקיאוולי:

[...] אי אפשר שנסיך, שאינו יודע את עסקי המלחמה כדבעי, יהא מכובד על חייליו ויוכל לבטוח בהם [...] לעולם לא יסלק את דעתו מאימוני המלחמה, וחייב הוא להתאמן בה בימי שלום יותר מאשר

בימי המלחמה עצמה [...] לשם אימונים ותרגילים של הרוח, חייב הנסיך לקרוא את ספרי דברי הימים וללמוד מהם על מעשיהם של האישים המצוינים במעלות, לראות כיצד נהגו הללו במלחמה, לחקור ולדרוש את הסיבות לניצחונותיהם ולמפלותיהם, כדי לחקות את אלה ולהימנע מאלה.⁴¹

אלוט כהן מעיד על צ'רצ'יל כי יישם למעשה את ציווי מקיאוולי באופן מוצלח ובאדיקות:

[...] התחלתי לחשוב עליו כעל מעין תיאורטיקן של תורת ניהול המלחמה [...] צ'רצ'יל הבין את הלוחמה המודרנית טוב יותר מהגנרלים שלו [...] ⁴²

מנהיגי מלחמת העולם השנייה המחישו היטב את האכזות האסטרטגית בניהול המלחמה. מנהיגותם תרמה או גרעה, ביחס ישיר, למימוש ומיצוי העוצמה הצבאית. צ'רצ'יל, רוזוולט וסטאלין התגלו כמנהיגים בעלי איכות משובחת. הם ידעו להקשיב לעצות והניחו את הניהול היומיומי לאחרים שהיו מוכשרים יותר לזאת. לעומתם, היטלר, שבעקבות הניצחונות הקלים בראשית המלחמה, השתכנע שהוא אסטרטג ומפקד צבאי בחסד עליון, ריכז את ניהול המלחמה וכמעט לא נועץ באחרים. המלחמה הגרמנית, ברמתה המדינית, התבססה על אינטואיציה ולא על הערכה רציונאלית.

חוסן כלכלי בהקשר הצבאי

חוסן כלכלי של מדינה בהקשר ישיר של העוצמה הצבאית יבוא לידי ביטוי ביכולת התעשייתית לצורכי הצבא וכושר הייצור שלה, בזמינות חומרי-גלם רלוונטיים וביעילות ארגונית, שמתפקידה למצות את הפוטנציאל הטמון במערכת. הקשרים רחבים יותר של החוסן הכלכלי ועמידות המשק במצבי חירום לא יידונו כאן.

יכולת תעשייתית מלחמתית

שיאה של היכולת התעשייתית המלחמתית היה במלחמת העולם השנייה. היו אלה הגרמנים שהבינו ויישמו, ראשונים, את הקשר ההדוק שבין עוצמה תעשייתית ליכולת צבאית. בשנות ה-30 של המאה ה-20 הניחה גרמניה את התשתית התעשייתית לתפוקה הצבאית, בשלב מאוחר יותר. ברחבי גרמניה צצה תעשיית אלומיניום, תשלובות ברזל ופלדה, תעשייה כימית לייצור סינטטי של נפט וגומי. פוטנציאל הייצור שלה היה עצום והוא רק הלך וגדל כשגרמניה קלטה את המשאבים רבי הערך

של אירופה המרכזית – עפרות ברזל ובניית מכונות מאוסטריה; פחם חום לייצור נפט, ותעשיית נשק מצי'קוסלובקיה; פחם, ברזל ופלדה מפולין.⁴³

ארצות-הברית הייתה בעמדת נחיתות יחסית בתחילתה של המלחמה ב-1939. הספק הייצור היה מוגבל והאבטלה עמדה על כ-20 אחוזים. ההתאוששות של המשק האמריקני הייתה מהתופעות המדהימות של מלחמת העולם. אם בכל שנת 1939 ייצרה ארצות-הברית 800 מטוסים צבאיים, הרי ב-1942 היא ייצרה 4,000 מטוסים בחודש, ובסוף 1943 הגיעה לייצור של 8,000 מטוסים בחודש.⁴⁴ היקף ייצור הנשק והתחמושת היה אדיר, בכל אמת מידה. ארצות-הברית ייצרה בתקופת מלחמת העולם השנייה שישה מיליון רובים ומכונות ירייה, למעלה מ-300,000 מטוסים, 100,000 טנקים וכלי-רכב משוריינים, 71,000 כלי שיט ו-41 מיליארד קליעי תחמושת.⁴⁵

היכולת של מדינות להסב את הייצור שלהן לצורכי המלחמה היווה את המפתח להצלחה. תושבי סטלינגרד, לדוגמה, עברו מייצור כמות גדולה של טרקטורים, בתקופה שבין מלחמות העולם, לייצור טנקים, במהלך מלחמת העולם השנייה.

כלכלת הצריכה האמריקנית גויסה אף היא לצורכי המלחמה. ב-1943 כבר ניתן היה להעביר משאבים ניכרים מהייצור האמריקני לצריכה פרטית למאמץ הסיוע לבעלות הברית. את ההמחשה לכך יכולה לספק תעשיית המכוניות האמריקנית. בשנת 1941 ייצרה התעשייה יותר משלושה מיליון מכוניות נוסעים. במרוצת המלחמה ירד המספר ל-139 מכוניות בלבד. ירידה זו אפשרה להפנות את המאמץ לצורכי המלחמה.

ב-1945 סיפקה תעשיית הרכב חמישית מכל ציודה הצבאי של ארצות-הברית – כולל כלי רכב, טנקים, מקלעים וציוד אווירי.⁴⁶ יכולת זו הביאה לעובדה שכבר בשנת 1944 היו הכוחות האמריקניים והבריטיים ממונעים לחלוטין, בעוד הצבא הגרמני עדיין השתמש במיליון ורבע סוסים. כוח הפלישה הגרמני, במבצע 'ברברוסה' כלל 3,350 טנקים ו-650,000 סוסים.⁴⁷

גיון קיגן אף הגדיל עשות, וסיכם כי זהו הגורם המכריע במלחמה קונבנציונאלית בין מדינות:

הנה כי כן הנחילו האספקה והלוגיסטיקה את הניצחון במלחמה הגדולה והנוראה ביותר שהתנהלה מעולם. הן קבעו, שבכל סכסוך שיתנהל בעתיד בין כוחות קונוונציונליים על הישרדות לאומית, הכושר התעשייתי, יותר מכל גורם אחר, הוא שיכריע.⁴⁸

עזר גת ראה בבסיס התעשייתי תנאי לצבאות ממוכנים: הפעלה של צבאות ממוכנים בקנה מידה גדול בין מעצמות גדולות הייתה תלויה בקיומו של בסיס תעשייתי כבד משקל.⁴⁹

סטיבן אמברוז, אף מצא בכך צידוק לתבוסה הגרמנית:

הגרמנים, במלחמת העולם השנייה, לא הצליחו בשלב המגננה להחזיק מעמד מול צבאות אנגליה וארצות-הברית. התירוץ היה שהם נהדפו תחת עוצמת אש מכרעת, שבעלות הברית גברו מפני שעלו על הגרמנים בייצור, לא בלחימה. יש אמת בזה.⁵⁰

כושר הייצור התעשייתי המלחמתי אפשר את הניהול האיטי והמתמשך של מלחמת העולם השנייה. היו בו צדדים חיוביים בכך שהוא ספג, לפחות בארצות-הברית, את מעגל המובטלים, ובכך הגיעה לקיצה האבטלה ששררה. האוניברסיטאות המשיכו לפעול ולבצע תוכניות מחקר צבאיות וכן תוכניות אימונים והדרכה.⁵¹ כושר הייצור לצורכי מלחמה קיבל תפנית משמעותית במחצית השנייה של המאה ה-19, כאשר מפתחי ויצרני הנשק אימצו את העיקרון של 'חלקים בני חילוף'. "מכונות כרסום אוטומטיות, חתכו רכיבים לצורה נתונה במהירות גבוהה ובדיוק רב ובכך אפשרו לוותר כליל על העבודה הידנית של התאמת חלקים."⁵² גם הצרפתים מיצו היטב עובדה זאת, כאשר עוד לפני מלחמת העולם הראשונה הם תכננו את כושר הייצור של פגזי 75 מ"מ ל-10,000 ליום. ב-1915 הם העלו אותו ל-200,000 ליום, ובשנים 1917-1918 הם סיפקו לחיל המשלוח האמריקני 10 מיליון פגזים. הגרמנים הגדילו את ייצור חומרי הנפץ מ-1,000 טונות לחודש ב-1914, ל-6,000 ב-1915. הרוסים הגדילו את תפוקת הייצור הצבאי פי עשרה: מ-450,000 פגזים לחודש ב-1915 ל-4.5 מיליון ב-1916.⁵³ כושר הייצור ההמוני לצורכי מלחמה הגיע לשיאים חדשים.

חומרי-גלם

תלות בחומרי-גלם היא פונקציה של תיעוש. התלות הזו מהווה מצד אחד סיבה למלחמה ומצד שני מהווה מקור לעוצמה. המעצמות המתקדמות של "הגל השני" יצאו למלחמות כיבוש קולוניאליות מהסיבה הזאת.⁵⁴ קדם להם היטלר, שביסס את רעיון הקמת הרייך על כיבוש מרחב המחיה של אירו-אסיה – הערבות העשירות של אוקראינה, הנפט של הקווקז, ואגן הברזל והפלדה של רוסיה הדרומית. הכיבוש הצפוי היה אמור להחליף את התלות בהספקת המזון, הנפט וחומרי-הגלם שסיפקה ברית-המועצות לגרמניה בתחילת מלחמת העולם השנייה. אי יכולתה של גרמניה לספק לעצמה חומרי-גלם חיוניים, כמו נפט ומתכות לתעשיית המטוסים, חשפה אותה לפגיעותו של הסגר הימי עליה, במידה הגבוהה שבעתיים מכפי שהייתה במלחמת העולם הראשונה.⁵⁵

החתימה לקראת שליטה על חומרי-גלם ובעיקר נפט, הניעה את מדינות הציר במלחמת העולם השנייה. הסיבה לכך, הייתה כי יותר מ-90% של תפוקת הנפט הטבעי בעולם היו בשליטתן של בעלות הברית. ההחלטה היפנית לתקוף את ארצות-הברית נבעה מאמברגו הנפט, שניתק את יפן מרוב הספקת הנפט שלה. היעד הראשון לתקיפה היפנית, היו שדות הנפט של בורניאו, יאווה, סומטרה ובורמה, שתפוקתם עלתה על כל הצורך היפני בנפט.

המתקפה של היטלר לכיוון ברית-המועצות קבעה את המשקל העיקרי של ההתקפה בדרום 'כדי להבטיח את שדות הנפט הקווקזיים'. במקביל, חתרו כוחות גרמניים ואיטלקים בצפון אפריקה לעבר תעלת סואץ, להשגת השליטה על משאבי הנפט של המזרח התיכון.⁵⁶

נחיצות הנפט כחומר-גלם יסודי ובסיסי למימוש העוצמה הצבאית הדיר שינה מעיני הגרמנים עוד זמן רב לפני מלחמת העולם השנייה. הם ניסו למצוא תחליף לנפט הטבעי, ופותח תהליך שהפך פחם לנפט סינטטי. הייצור המסחרי של ההמצאה מצא כי נפט זה יקר מנפט רגיל. היטלר, לפני עלותו לשלטון, הבטיח לחברה המפתחת לעשות הכול לקידום הפיתוח על מנת להעניק לגרמניה חסינות מפני כל אמברגו נפט אפשרי.

יעילות ארגונית שתמצה את הפוטנציאל

הפער שבין פוטנציאל התפוקה התעשייתית לצורכי מלחמה לבין התפוקה עצמה, מותנה ביעילות הארגונית. שלוש הגישות השונות של ברית-המועצות, גרמניה וארצות-הברית במלחמת העולם השנייה יכולות להוות המחשה טובה לפרמטר זה. ברית-המועצות הנהיגה משטר של תכנון וניהול ריכוזי. משטר זה הוא שאפשר את ההתאוששות המדהימה של התעשייה לצורכי המלחמה, למרות כל המכות שניחתו עליה. שיטה זו אפשרה את גיוסה המסיבי של כלל החברה לתמיכה בצורכי המלחמה.

[...] אלמלא ההעתקה המופלאה של המכשור ושל כוח העבודה מאזורי

המלחמה במערב ברית-המועצות אל המישורים הקפואים של סיביר

[...] בניגוד לכל הציפיות, החברה הסובייטית עבדה בלהט כדי לייצר

את הטנקים והמטוסים שנדרשו לחייליה. לגרמניה הייתה פלדה בכמות

גדולה פי ארבעה, ואף על-פי כן הצליחה התעשייה הסובייטית לייצר

במשך כל המלחמה יותר תותחים, טנקים ומטוסים מכפי שייצרה

מקבילתה הגרמנית.⁵⁷

בגרמניה, חרף המוניטין שלה כמדינה מאורגנת היטב, סבל הייצור מתחלואי פוליטיקה ותכנון רבים. עם מינויו של אלברט שפר לשר החימוש בממשלתו של היטלר הוחל בצעדי התייעלות משמעותיים בתחום הייצור הצבאי. שפר החל בתכנון מרכזי של המשאבים התעשייתיים הגרמנים. הוא צמצם את מספר סוגי הנשק; מ-42 דגמי מטוסים נותרו חמישה; 251 סוגי משאיות הומרו ל-23 בלבד; תריסר סוגי כלי-נשק נ"ט הוא החליף לאחד. ההסטה לייצור המוני חוללה גידול משמעותי ביעילות. תפוקת כלי-הנשק שולשה בשלוש שנים. בתי חרושת גדולים הורחבו וקטנים נסגרו. קצב הייצור של מטוס המסרשמידט, שעמד על 180 יחידות בשבעה מפעלים, הומר לקצב של 1,000 מטוסים בחודש בשלושה מפעלים גדולים.⁵⁸ אולם, השיטה הגרמנית נפלה בין הכיסאות. לא הייתה זאת כלכלת פקודות סובייטית ולא כלכלה קפיטליסטית, הנשענת על יוזמה פרטית כמו האמריקנית. רק במועד מאוחר יותר נעשה ניסיון לכפייה נוקשה יותר של הייצור, לצד האצלת אחריות רבה יותר לתעשייה.

השיטה האמריקנית – ב-5 בינואר 1942 זומן בארצות-הברית כינוס של תעשיינים. בכינוס זה הוקראה להם רשימת מוצרים צבאיים, וביקשו מתנדבים לייצורם. הייתה זו גישה מחושבת שלקחה בחשבון את האופי האמריקני עם דחיפות המוצרים המבוקשים. הדחיפות לא השאירה לממשלה ברירה אלא להסתמך על היוזמה, הכישרון הטכני, המסורת התעשייתית, הניסיון בייצור המוני והיכולת הטכנית והארגונית האדירה של העולם העסקי והתעשייתי בארצות-הברית. הממשלה התערבה רק היכן שהייתה חייבת, באמצעות מועצת ייצור מלחמתית, תוכנית החומרים שבפיקוח והוועדה לכוח-אדם. תכלית מוסדות אלה, הייתה לטפל רק בבעיות שנבצר מהשוק לכונן כהלכה בזמן מלחמה.⁵⁹

יכולת הזרמה והתחדשות תעשייתיים לצורכי מלחמה

יכולת ההזרמה וההתחדשות של התעשייה צריכה להיות גבוהה יותר מקצב השמדת אותם האמצעים או הוצאתם מכשירות.

אחד משני הגורמים שהיטו את מאזן המשאבים לטובת בעלות הברית היה המהירות והיקף ההתחדשות האמריקנית, שגימדו כל דבר שנראה ליפנים ולגרמנים בגדר האפשר. זוהי דעתו של ריצ'רד אוברי מחבר הספר **למה ניצחו בעלות הברית?** זאת, בדומה לתחייתה המהירה של הכלכלה סובייטית לאחר המהלומה המשתקת שספגה ב-1941. באותה שנה הטביעו המטוסים הגרמניים כלי שיט בריטיים בנפח שמעל מיליון טונות. המספנות הבריטיות לא הספיקו להשלים את החסר.⁶⁰

הכוחות הגרמניים פתחו את המלחמה בחזית הרוסית עם 3,600 טנקים. בקיץ '43 עמדו לרשותם רק שני שלישים מהכמות. הלופטוואפה הפעיל 2,500 מטוסים, ובקיץ '44 עמדו לרשותו רק 1,700 מטוסים בחזית המזרחית. דיביזיות הפנצר החלו את המלחמה במצבה של 328 טנקים לדיביזיה. בסוף המלחמה עמד מספר זה על 54 טנקים בלבד.⁶¹

היפנים, במלחמת העולם השנייה, איבדו חלק ניכר מאנשיהם כבר בשלבים הראשונים של העימות, ללא יכולת התחדשות משמעותית. היפנים החלו את המלחמה עם 232 כלי שיט וסיימו אותה עם 95. שיעור האבדות של מטוסי הצי היפני עמד על 96.6%.⁶²

יכולת התחדשות אסטרטגית יכולה להתבצע גם באמצעות בעלות ברית. ב-1918 צבא אמריקני רענן החל להגיע לאירופה בכוח מספיק להפיח רוח חדשה בצרפתים המדוכדכים ובבריטים החבולים קשה. באופן דומה ריפה בואם את ידי הגרמנים. תהליך דומה עבר על העולם עם הצטרפותה של ארצות-הברית למלחמה לאחר תקיפת פרל הארבור.

עמידות חברתית

העמידות והחוסן של החברה האזרחית, שהיא נשוא תכלית העוצמה הצבאית, מהווה כמעט את הצד השני של המשוואה. לנין ייחס לעובדה זאת את היכולת לנהל מלחמה: "כדי לנהל מלחמה כראוי, יש צורך בעורף יציב ומאורגן."⁶³

החברה האזרחית נדרשת לשאת בקורבן המלחמה בהיבטים שונים. ההיבט הראשון, הוא ההיבט הפיזי של קורבנות אדם ממש. לדוגמה: בין 1945 ל-1990 התרחשו בעולם בין 150 ל-160 מלחמות ומלחמות אזרחים. היקף הקורבנות במלחמות הללו היו 7.2 מיליון חיילים הרוגים. במלחמת העולם הראשונה נהרגו 8.4 מיליון חיילים.

עמידות חברתית איננה נמדדת רק בקורבנות אדם. לכל חברה, בהתאם למטענים המרכיבים אותה, יש סף רגישות שונה. חברה אחת יכולה לקבוע את הסף שלה כפגיעה ברמת חיים כמו שהאחרת יכולה לקבוע את הפגיעה באורח החיים כבלתי נסבל. גם במדד ההרוגים הסף יהיה שונה מחברה לחברה.

אדוארד לוטוואק מזהה את התקופה הבתר-הירואית כשאחד ממאפייניה הוא "הסירוב, להסתכן באבדות מלחמה".⁶⁴ מאפיין זה, להערכתו, הוא הגורם המדרבן ללחימה מרחוק, מבלי לקחת סיכון לא הכרחי. בניגוד לדעה הרווחת שאי נטילת הסיכון תואמת משטרים דמוקרטיים, מציין לוטוואק כי הסיבה לכך היא עמוקה

יותר וחוצה את אופי המשטר. ההסבר לתופעה טמון בכך שבתקופות קודמות "המוות עצמו היה חלק הרבה יותר מוכר של החוויה האנושית", בעוד שהחברה היום מתייחסת לסיכון אנשים "כאל שערורייה בלתי נסבלת". התייחסות זאת נובעת, לדעתו מדמוגרפיה משפחתית חדשה, שבמהותה שיעור הילודה הנמוך. הסבר זה מוליך אותו למסקנה ש"אף אחת מן המדינות, בעלות שיעור ילודה נמוך, אינה מסוגלת כיום למלא את התפקיד הקלאסי של מעצמה גדולה [...]"⁶⁵

נחישות ועליונות מוסרית

הנחישות והעליונות המוסרית מספקים את החיוניות לעוצמה הצבאית. הם משפיעים הן על הכוח הלוחם עצמו והן על החברה האזרחית. בה במידה הם משליכים באופן ישיר על התמשכות הלחימה, על עוצמתה ובהתאמה לכך, גם על מחירה. על-פי חוקת המיליציה הפלורנטינית שהתקבלה ב-1528, האנשים נדרשו אחת לשנה להקשיב לנאום הדן בשבחה של המיליציה. להלן קטע מהנאום הדן בצידוק הלחימה:

[...] אין דבר קדוש ומכובד יותר מאשר להגן עם הנשק ביד על הדת, על

המולדת, על החירות, על הכבוד, על ההורים והבנים ועל עצמו גופו.⁶⁶

המחשה טובה להשלכות הנחישות והעליונות המוסרית אפשר להביא ממלחמת העולם הראשונה. ב-1912, בטרם מלחמה, טענו רבים כי לא תיתכן מלחמה משום שהיא נוראה מדי. התפתחות המלחמה, הלכה למעשה, עלתה על כל התחזיות. אנשים בילו ימים ושבועות בקור ובבוץ, אך המוראל שלהם לא נשבר מיד. האבדות מהתקפות אוויר ומהתקפות ביבשה היו מחרידות. אך שני הצדדים המשיכו להילחם. רוב הלוחמים האמינו כי הם נוטלים חלק במלחמה צודקת, וכי האלוהים לצידם. יתרה מזו, הפיקוד העליון היה חדור ברעיון – שנבע בחלקו מכורח צבאי ובחלקו מדארוויניזם חברתי – כי חיילי האויב נחותים באיכותם ועל כן יישברו ראשונים. רעיון זה הוביל לקרבות השחיקה הגדולים.⁶⁷

מלחמת העולם השנייה, אף היא מייצגת את החיוניות העצומה הטמונה בתחושת העליונות המוסרית. המלחמה הגיעה לממדים הטוטאליים שלה מתוך אותה התחושה שסיפקה גם את הדלק לממושכות שלה ובהתאם לגישה שהתירה כל רסן, בשלביה המאוחרים. בעלות הברית היו נחושות בדעתן שמלחמתן היא צודקת ולמען מטרה נעלה של לחימה בתוקפנות לשמה. ההתלהבות של המדינות, הלוחמים והעם שתמך בהם, הייתה כנה ונבעה מתוך תחושת צדק עליונה ושאיין ברירה אחרת. ריצ'רד אוברי מייחס משתנה זה לאחת הסיבות העיקריות המסבירות את ניצחון בעלות הברית

באותה מלחמה:

מי שרוצה להבין למה ניצחו בעלות הברית חייב להכיר בכך שההסברים החומריים אינם מספיקים כשלעצמם. ללוחמה יש ממד מוסרי שהוא חלק בלתי נפרד מכל הבנה של התוצאה. האוכלוסיות של בעלות הברית שאבו עידוד מן המוסריות הפשוטה של עצם ההתגוננות מפני התקפה ללא פרובוקציה.⁶⁸

הערות:

¹ ניקולו מקיאוולי, **הנסיך**, תרגום: אפרים שמואלי, הוצאת 'שוקן', 1985, עמ' 209.

² מנחם דורמן, **צבא אזרחים**, 'מערכות', 1965, עמ' 67.

³ אוברי ריצ'רד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 20.

⁴ **שם**, עמ' 26.

⁵ אדוארד לוטוואק, **האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית**, עמ' 142.

⁶ עוז גת, **מקורות המחשבה הצבאית המודרנית**, עמ' 295.

⁷ מקיאוולי, **על אמנות המלחמה**, עמ' 91-92.

⁸ **שם**, עמ' 91.

⁹ ריצ'רד אוברי, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 164.

¹⁰ אלווין והייד טופלר, **מלחמה ואנטי מלחמה**, ספריית 'מעריב', 1994. עמ' 64.

¹¹ ריצ'רד אוברי, **שם**, עמ' 232.

¹² **שם**, עמ' 33.

¹³ לאונרד אשלי, **על המלחמה**, עמ' 171.

¹⁴ ריצ'רד אוברי, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 18.

¹⁵ ג'ון קיגן, **תולדות הלחימה**, הוצאת 'דביר', 1996. עמ' 336.

¹⁶ ריצ'רד אוברי, **שם**, עמ' 30.

¹⁷ יהודה וואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 303.

¹⁸ מקיאוולי, **על אמנות המלחמה**, עמ' 204.

¹⁹ אוברי ריצ'רד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 238.

²⁰ **שם**, עמ' 58.

²¹ לוטוואק, **האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית**, עמ' 64.

²² ג'ון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 72.

²³ **שם**, עמ' 42.

²⁴ אוברי ריצ'רד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 237.

²⁵ **שם**, עמ' 225.

²⁶ מקיאוולי, **על אמנות המלחמה**, עמ' 194-195.

²⁷ **שם**, עמ' 204-205.

- 28 אוברי ריצ'רד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 19.
- 29 **שם**, עמ' 18.
- 30 יהודה וואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 306.
- 31 מקיאווולי, **על אמנות המלחמה**, עמ' 174-175.
- 32 אוברי ריצ'רד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 60.
- 33 **שם**, עמ' 41.
- 34 עזר גת, **התפתחות המחשבה הצבאית במאה העשרים**, עמ' 258.
- 35 **שם**, עמ' 264.
- 36 מקיאווולי, **על אמנות המלחמה**, עמ' 130.
- 37 אוברי ריצ'רד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 261.
- 38 אמברוז סטיבן, **יום הפלישה**, ת"א, 2002, עמ' 45.
- 39 אוברי ריצ'רד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 87.
- 40 דיון שלם על בקרת הדרג המדיני בהקשר של המקרה הישראלי, ראה: אבי קובר, **הכרעה**, 'מערכות'. 1996. דיון תיאורטי עמ' 100-102; מלחמת העצמאות, עמ' 212-214; מלחמת סיני, עמ' 255-256; מלחמת ששת-הימים, עמ' 297-299; מלחמת יום הכיפורים, עמ' 381-383; מלחמת שלום הגליל, עמ' 420-422; סיכום, עמ' 457-459.
- 41 מקיאווולי, **הנסיך**, עמ' 219.
- 42 כוהן א' אליוט, **הפיקוד העליון**, מאנגלית: ברוך קורות, 'מערכות', 2003, עמ' 2.
- 43 אוברי ריצ'רד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 213-214.
- 44 סטיבן אמברוז, **יום הפלישה**, תרגום: מרדכי ברקאי, ת"א, 2002, עמ' 50.
- 45 אלווין והידי טופלר, **מלחמה ואנטי מלחמה**, ספריית 'מעריב', 1994. עמ' 55.
- 46 אוברי ריצ'רד, **שם**, עמ' 209.
- 47 **שם**, עמ' 19.
- 48 גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 285.
- 49 עזר גת, **מקורות המחשבה הצבאית המודרנית**, עמ' 104.
- 50 סטיבן אמברוז, **יום הפלישה**, עמ' 46.
- 51 זוק דיוויד, היאם רובין, **קיצור תולדות המלחמות**, 'מערכות', 1981. עמ' 309-311.
- 52 גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 282.
- 53 **שם**, עמ' 280.
- 54 אלווין והידי טופלר, **מלחמה ואנטי מלחמה**, עמ' 34.
- 55 עזר גת, **מקורות המחשבה הצבאית המודרנית**, עמ' 158.
- 56 אוברי ריצ'רד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 243. עמ' 246.
- 57 **שם**, עמ' 18.
- 58 **שם**, עמ' 218.
- 59 **שם**, עמ' 207.
- 60 **שם**, עמ' 44.

⁶¹ אוברי ריצ'רד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 230.

⁶² **שם**, עמ' 238.

⁶³ יהודה וואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 269.

⁶⁴ לוטוואק, **אסטרטגיה של מלחמה ושלום**, 'מערכות', ת"א. 2002. עמ' 97-110.

⁶⁵ **שם**, עמ' 103.

⁶⁶ מנחם דורמן, **צבא אזרחים**, 'מערכות', 1965. עמ' 188.

⁶⁷ זוק דיוויד, היאם רובין, **קיצור תולדות המלחמות**, 'מערכות', 1981. עמ' 227.

⁶⁸ אוברי ריצ'רד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 37.

פרק ז' הכנת הכוח – הגשר המחבר בין בניין הכוח להפעלתו*

הקדמה

בספטמבר 1939 הסתערו פרשנים פולנים אל מול טנקים גרמניים. תוצאות הקרב היו ידועות מראש. במאמרו "מוכנות הצבא – ניתוח מושגי" מצביע אל"ם משה שרביט על "אי המוכנות המבנית" כסיבת הכישלון הפולני ("מערכות" 370, אפריל 2000). לדברי שרביט, "צבא פולין היה אולי מוכן מבצעית למלחמה, אך לא מבנית". כלומר, הצבא הפולני היה ערוך ומוכן למלחמה, אך לא למלחמה מתאימה.

הקרב המוזכר לעיל מבטא היטב את המתח המובנה בארגון ובתהליכים בין בניין הכוח להפעלתו ואת "הדילמה הבסיסית של המוכנות". אין ספק כי הכוונה קיצונית לכל אחד מהקטבים תגרום למוכנות מבנית על חשבון מוכנות מבצעית ולהפך.

המפגש בין בניין הכוח להפעלתו נמצא בנקודת זמן שאינה ניתנה להגדרה מראש. בתווך שביניהם שוכנת "הכנת הכוח למשימותיו", המאפשרת ליצור בכל עת איזון בין ההכוונה לבניין הכוח לבין המוכנות להפעלתו.

בראייה מערכתית, "הכנת הכוח" מהווה מרכיב איכות, המעניק יתרון יחסי מול אויב, בהשפעתו על יכולת ההרתעה ועל כושר ההכרעה. ברמת הכוח הבודד – להכנתו של הכוח לבצע את המשימה שנקבעה לו יש חשיבות רבה לגבי יכולתו לבצעה. הכנה זו היא תהליך מורכב, הכולל מגוון פעילויות ותחומי עיסוק, שבהם משתתפים בו-זמנית גורמים שונים ורבים.

עם זאת, יש חוסר בהירות לגבי המשמעות והפירוש הניתנים למושג **הכנת הכוח**, וכן לגבי התכנים הנכללים בו – בדגש על גבולות הגזרה התפקודיים בינו לבין **בניין הכוח** – ולגבי תחומי האחריות והסמכות של העוסקים בו.

אנו סבורים כי בירור סוגיות אלה יש בו כדי לתרום לשיפור היעילות והתכליתיות

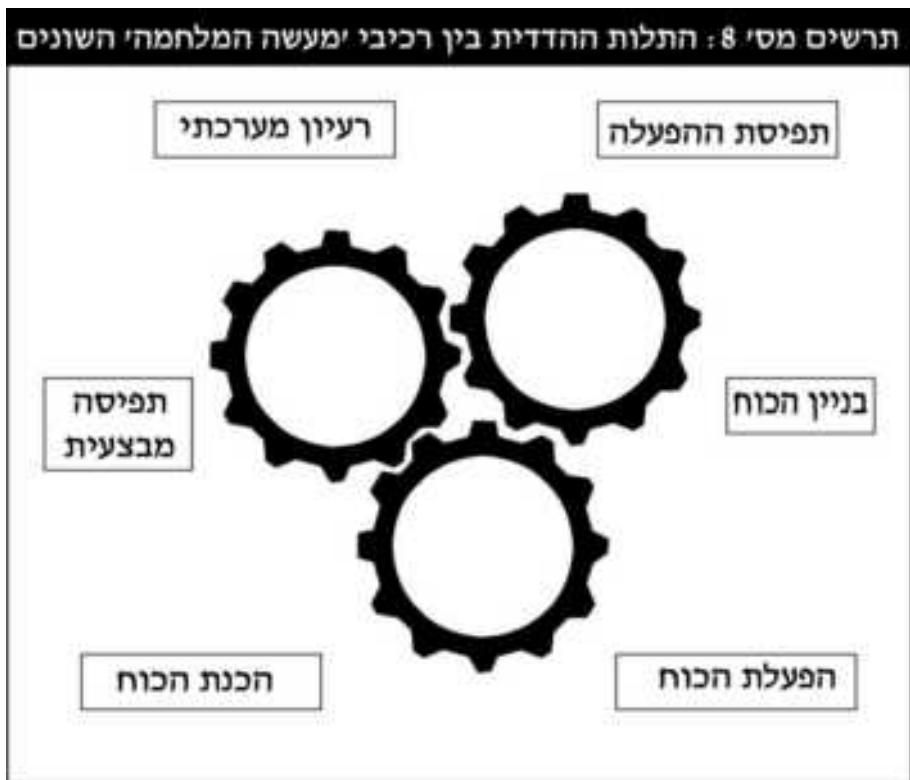
של הכנת הכוח.

* מאמר זה נכתב במשותף עם אל"ם ד"ר נסים אוחנה והתפרסם בגיליון 'מערכות' 372 מאוגוסט 2000. המאמר פורסם כתגובה למאמרו של אל"ם משה שרביט "מוכנות הצבא – ניתוח מושגי", שפורסם בגיליון 'מערכות' 370 מאפריל 2000. מאמר זה מובא כאן עם תיקונים ושינויים קלים מהמקור.

הגדרת המושג "הכנת הכוח"

המושג "הכנת הכוח" מבטא תהליך מתמשך ורב תחומי, העוסק בשימור, בפיתוח, בשכלול ובהתמקצעות היכולת של יחידה צבאית להפעיל כוח לאור תפיסה מבצעית ובהקשר למשימות מוגדרות. זאת, על מנת לשפר את יכולת היחידה לבצע את משימותיה ביעילות ובתכליתיות.

מיקום הכנת הכוח במעגל העשייה הצבאי מופיע בשרטוט הבא:

ההישגים הנדרשים מהכנת הכוח באים לביטוי בתחומים הבאים:

- * הכוח מאומן ומתורגל בהקשר למשימותיו;
- * בידי הכוח תוכניות אופרטיביות מתאימות, הוא בקיא בהן;
- * שיבוץ מאוזן של משאבי אנוש, פיתוח וטיפוחיהם;
- * קיום אמצעי לחימה ואמצעי סיוע ללחימה התואמים את הכוח מבחינת סוגם, כמותם ותקינותם;

* קיום תשתיות המשרתות את התפיסה המבצעית.

הכנת הכוח כוללת שלושה רכיבים: עמידה במדדי כשירות מוגדרים; מוכנות לביצוע משימה במונחי תפוקה/הישגים נדרשים; וקיום כוונות להתחיל בפעולה מבצעית במונחים של משך ההיערכות ושלב ההתארגנות.

רכיבי הכנת הכוח

כשירות

כשירותו של הכוח מבטאת את גבולותיה של מעטפת היכולות הבסיסיות של הכוח (מבצעית ולוגיסטית) בהקשר של מתאר הפעלה כללי, כפי שהוגדרו על-ידי גורמי בניין הכוח. מאחר שקיים קושי טבעי בהערכת כשירותו של הכוח במונחי תפוקה, משתמשים לרוב במדדי תשומה (דוגמת מחזוריות אימונים) כדי לקבוע מידת כשירותו של הכוח.

בעיקרה, הכשירות הבסיסית מבטאת את הפוטנציאל הטמון בכוח ולא בהכרח את היכולת לממשו.

מרכיביה העיקריים של הכשירות הבסיסית הם: המשאב האנושי (היקף ומידת ההתאמה, ההכשרה והמיומנות); והאמצעים לסוגיהם (סוג וכמות, כשירות טכנית ותחזוקתית).

ראוי להעדיף שימוש במונח "כשירות" על פני המונח "מוכנות מבנית" (כפי שהופיע במאמר הנזכר לעיל) – אף ששניהם מבטאים רעיון זהה – כדי להיצמד להגדרות בהקשר זה המופיעות ב"מילון מונחי צה"ל" וכדי לשמור על שפה אחידה.

מוכנות

המוכנות המבצעית תלויה בתרחיש ובתפיסה המבצעית, שהם ייחודיים למצב, לגזרה, לזמן נתון וליחידה. היא מבטאת את מידת יכולתה של היחידה לבצע משימה מוגדרת. מכאן שהיא שונה בין כוח לכוח ואף משתנה מעת לעת על-פי הצורך. המוכנות המבצעית "תפורה לפי מידה" והיא מתקיימת בעולם התוכן של מפעיל הכוח. המוכנות מתחילה במקום שבו מסתיימת הכשירות מתוך הנחה שהכשירות מתקיימת ומתוך הנחה שניתן כבר ביטוי לתפיסתו המבצעית של מפעיל הכוח בתהליכי בניין הכוח. מרכיביה העיקריים של המוכנות כוללים קיום תוכניות פעולה מתאימות ובקיאות הכוח בהן, מיומנות הכוח בהפעלת התוכניות וקיום כלים למימושן.

כוננות

ניתן לראות בכוננות חלק ממוכנות הכוח, אולם נוכח מרכיביה (זמן ושלבי התארגנות), החוצים את התחומים האחרים, ראוי לכלול אותה כרכיב נפרד. הכוננות שוכנת אף היא בעולם העשייה של מפעיל הכוח.

הקשר בין בניין הכוח להכנתו

מדובר בשני תהליכים מתמשכים (ללא נקודת קצה מוגדרת במונחי זמן או במונחי תהליך), ורב-תחומיים, השזורים זה בזה, תומכים זה בזה ומחייבים עיסוק קבוע ונשנה במרכיבים השונים.

בניין הכוח הוא תהליך תלוי תרחיש-אב ותפיסת הפעלה, אשר במהלכו נוצרות יכולת להפעיל כוח ולבצע משימות צבאיות בהקשר כללי. התהליך מאופיין בגמישות מעטה בהיותו ניתן לשינויים בקבועי זמן ארוכים יחסית.

הכנת הכוח, לעומתו, הוא תהליך תלוי תפיסה מבצעית ומוכוון משימה, המתבצע במקביל, והוא משלים את בניין הכוח בכל אחד מרכיביו, ליצירת היכולת להפעיל כוח בהקשר מוגדר.

הדגש בהכנת הכוח הוא בכיוונו של התהליך הן ליחידה והן למשימה מוגדרת. לכן, מעבר למרכיבים הכלליים, על הכנת הכוח להתאפיין ב"תפירה על-פי מידה" עבור כל יחידה. יתר על כן, מאחר שקיימת דינאמיות הן בכשירויות הנדרשות לביצוע משימה והן במשימה עצמה, יש צורך בהתאמה מתמדת של הכנת הכוח לדרישות המשתנות. התהליך הוא, אם כן, גמיש ודינאמי, ושינויים יכולים לחול בו בקבועי זמן קצרים יחסית. לפיכך, הכנת הכוח מגשרת בין צרכיו של מפעיל הכוח לבין היכולות הבסיסיות המוקנות על-ידי בונה הכוח.

חלק ניכר מחייהם הצבאיים של הפרט ושל היחידה עוסק בהכנתם למשימות מוגדרות.

סמכות ואחריות על הכנת הכוח

עקב מבנה ארגוני, המפריד בין בונה הכוח למפעיל הכוח, נתפסת הכנת הכוח בחלק מהצבאות בעולם כחלק בלתי נפרד מתהליך בניין הכוח.

לעומת זאת, המבנה הארגוני הקיים בצה"ל מאפשר להגביר את היעילות ואת התכליתיות של הכנת הכוח, באמצעות ראייה שונה של גבולות הגזרה התפקודיים. המבנה הארגוני הקיים נקבע על-פי תפיסה, אילוצי משאבים ואופטימיזציה של מוטת שליטה. הוא כולל, מחד גיסא, הטלת אחריות משימתית, הכוללת את בניין הכוח ביבשה, על מפקדה ייעודית, ומאידך גיסא, הכפפה של יחידות הדרג הנפרס בימי שגרה למפעיל הכוח.

כפיפות זאת יוצרת אחריות מתוקף המדרג הפיקודי, אולם בה בעת מאפשרת למפעיל הכוח גם יתרון יחסי בהכנת הכוח, הנובע מהיכרותו את נקודות החוזק והחולשה של יחידותיו. נוסף על כך, כנגזרת ממהותו כדרג מערכתי, המגבש ומממש תפיסה מבצעית, מתקיימת יעילות ארגונית בעיסוקו של מפעיל הכוח בהכנת היחידות המופעלות במרחבו – בדגש על המאפיינים הייחודיים בזירה שעליה הוא מופקד.

קיימת, אם כן, חשיבות לכך שהכנת הכוח תהפוך לאחד מעיסוקי הליבה של מפעיל הכוח. עם זאת, יש להכיר בקיום מתח מובנה בין מוכוונות בונה הכוח למרכיבים כלליים של כשירות ("קונפקציה") לבין מוכוונות מפעיל הכוח למרכיבים ייחודיים של מוכנות ("תפירה על-פי מידה"). מתח נוסף מתקיים בין מימוש תחום האחריות לבין מיצוי היתרון היחסי.

לכן, על הכנת הכוח – כתהליך מורכב וחוצה מדרגים במערכת סבוכה – להיות מאופיינת בגבולות תפקודיים משוננים ולעיתים חופפים. מצב זה מצריך שיתוף פעולה מצד גורמים רבים תוך גילוי בגרות ארגונית וראיית האינטרס המרכזי המשותף.

בתחום הכשירות, המדדים ייקבעו על-ידי בונה הכוח, וקיום הכשירות יהיה באחריותו של מפעיל הכוח, תוך שימוש במרחב מרבי ומוגדר של גמישות תפעולית ותוך מימוש מיטבי של המשאבים המוקצים לו. יתרונו של מפעיל הכוח נעוץ ביכולתו להשפיע ברמת היחידות.

בתחום המוכנות, הדרישות ייקבעו על-ידי מפעיל הכוח, אשר יגדיר את ההישגים הנדרשים מכל יחידה בהינתן משימותיה, ועל בסיס התפיסה המבצעית המתעדכנת, ויפעל לעמידה בהם. תחום הכוננות גם הוא שוכן בעולם העשייה של מפעיל הכוח, אשר יגדיר את צורכי הכוננות לגבי היחידות המופעלות במרחבו על-פי הרעיון המבצעי שגיבש בזירה שעליה הוא מופקד.

סיכום

לראייה של בניין הכוח ושל הכנת הכוח כתחומים נפרדים ומוגדרים, הדרים בכפיפה אחת ומשלימים זה את זה, אך אינם עשויים מקשה אחת, יש חשיבות רבה, בעיקר, בהקשר של המבנה הארגוני הקיים בצה"ל. ראייה זו – יש בה כדי לתרום להגברת היעילות והתכליתיות של הכנת הכוח.

שילוב, השלמה והכרה של שלושת הרכיבים – **כשירות בסיסית, מוכנות מבצעית וכווננות** – ימצו היטב את הכנת הכוח. אופן חלוקת המשאבים (זמן, קשב ומשאבים חומריים) בין הרכיבים השונים ישפיע בצורה מכרעת על תוצאות המפגש בין בניין הכוח להפעלתו. מחד גיסא, השקעה מוטה לכיוון הכשירות הבסיסית עלולה לגרום לפיזור מיותר של המשאבים, לקביעת מכנה משותף רחב ונמוך ולסיכון להילחם את מלחמת העבר; מאידך גיסא, השקעה מוטה לכיוון המוכנות המבצעית תגרום לפגיעה ביכולת למתן מענה למגוון רחב של מצבים.

את היחס שבין הכשירות והמוכנות ניתן לדמות לסלע ולקרקע שמעליו. הסלע מהווה את הכשירות הבסיסית, והוא מקנה לקרקע שמעליו יציבות ונקודת משען איתנה. הקרקע מהווה את המוכנות המבצעית. היא נשענת על יציבות הסלע שמתחתיה, והיא תורמת לו פוריות המאפשרת מעגל התחדשות, חיים ויצירה. הפרשים הפולנים הוכנו היטב לעמידה בכשירות בסיסית של קרבות סוסים, אך המוכנות המבצעית הקונקרטית למצב לחימה מול טנקים לא נלקחה בחשבון.

פרק ח' המקורות לשיטות השירות הצבאי

שיטת השירות הצבאי, היא אחד הרכיבים העיקריים בתחום כוח-האדם בתוך המכלול השלם של בניין כוח צבאי. רכיב זה ימשיך להיות משמעותי כל עוד המלחמה תתבסס על לחימה וזו תתבסס על בני אדם. שיטת השירות הנבחרת תקבע: את מסגרת האילוצים על הכוח הצבאי מבחינת גודלו והיקפו; את ההרכב האנושי; ומכאן גם את ההתפלגות האיכותית של כוח-האדם העומד לרשות הצבא; ואת היכולת להתמקצע – כפועל יוצא של משך הזמן שכוח-האדם מופקע או נשכר לצורכי הצבא.

שיטת השירות הצבאי תשפיע ובמקרים מסוימים אף תקבע את אסטרטגיית ההפעלה של הכוח הצבאי. העמדת 1,169,000 חיילים חמושים לרשות הרפובליקה הצרפתית בספטמבר 1974¹, כתוצאה מהחלת גיוס חובה כללי, אפשרה לנפוליאון, מאוחר יותר, לנהל את מלחמות ההמונים בניסיונו לכבוש את אירופה.

בתורה, תשפיע שיטת השירות על מטרת הצבא וייעודו, לפחות באותה מידה שהיא מושפעת מהם. המיליציה השוויצרית, לדוגמה, נוסדה על חובת שירות כללית, שנבעה במאה ה-14 מרוח לחימה אנטי פיאודלית, כאשר תושבי 13 הקנטונים שאפו להשתחרר מעולם של נסיכים גרמנים ששלטו בהם. המרחק בין ימי שלום למלחמה חייבו התארגנות קצרה ללחימה ולהגנה. המיליציה השוויצרית התנהגה בהתאם לדפוסי מיליציה קלאסית עד להקמת שוויצריה כמדינה עצמאית בשנת 1474. לחימתה הייתה הגנתית, עם טקטיקה התקפית, על בסיס מרחבי ולוקאלי. שיטת השירות המיליציונית אפשרה זאת, כל עוד מטרת הכוח הצבאי וייעודו נשארו הגנה על טריטוריה מקומית.²

שיטת השירות הצבאי מורכבת משלושה רכיבים: **המטרה הצבאית של הכוח; משך הזמן המוקדש לשירות פעיל; ושיטת הגיוס.**³ מטרת הכוח הצבאי יכולה לנוע בין מגננה אסטרטגית מקומית לבין יכולות צבאיות המאפשרות מתקפה. משך הזמן המוקדש לשירות פעיל, יכול לנוע בין מספר ימים עד שבועות בשנה, כמו בשיטת

השירות של צבא מילואים, ועד לשירות ממושך של שנים, כמו בשיטת שירות של צבא קבע.

שיטות **הגיוס** האפשריות הן: שיטת גיוס החובה; גיוס התנדבותי; תמהיל או הכלאה של השניים; או תתי סוגים הנובעים מחלוקה עקרונית זו. שיטת הגיוס היא המרכיב העיקרי והדומיננטי שיקבע את שיטת השירות.

שיטות **השירות** הצבאי האפשריות הן: שיטת שירות המתבססת על גיוס חובה; שיטת שירות המתבססת על שירות התנדבותי; ותמהיל של השניים. השיטה המתבססת על גיוס חובה יכולה להיות כללית, בררנית, מיליציה, מילואים,⁴ ועבודות צבאית לסוגיה.⁵ השיטה המתבססת על גיוס התנדבותי, יכולה להיות: צבא קבע לשירות ארוך או קצר; מיליציה; מילואים; ושכירי חרב.

במציאות נמצא צבאות המורכבים מתמהיל של שיטות השירות השונות. כאשר בכל מדינה תמהיל זה מבטא את המתח הנוצר בין שלושה קטבים: החברתי-תרבותי; המשטרי-מדיני; וקוטב המגבלות והאילוצים על המדינה. תוצר המתח הזה הוא בעיקר שיטת הגיוס וההחלטה המקדמית שבין גיוס כפוי לבין גיוס התנדבותי לשירות צבאי.

בפרק זה אבחן את כל אחד משלושת הקטבים המשפיעים וקובעים את שיטת השירות, את יחסי הגומלין ביניהם, ואת הזיקות והמתח המובנה בתוכם. כל זאת, כדי לתת מענה לשאלה מהם הגורמים שיקבעו את שיטת השירות הצבאי במדינה

מסוימת? או לחלופין, כיצד אנו יכולים להסביר שבמדינה אחת נהוגה שיטת שירות אחת ובאחרת שיטת שירות שנייה, ומדוע מדינה מעדיפה שיטת שירות אחת על רעותה? ההשערה העיקרית, היא כי תמהיל שיטות השירות הוא פועל יוצא של המתח הנוצר בין הקוטב החברתי-תרבותי למשטרי-מדיני במסגרת המגבלות והאילוצים על המדינה.

התיאוריה הקיימת בנושא שיטות השירות הצבאי

חוקרים שונים הציגו סיווג משלהם לשיטות שירות צבאי. כל אחד מנקודת מבטו המחקרי. אנדרסקי סטאנסילב, סוציולוג אנגלי ממוצא פולני, מנתח ומסווג את צורת הארגון הצבאית מנקודת ייחוס חברתית. לשיטתו, הארגון הצבאי מבטא את הסדר החברתי ממנו הוא צמח. ג'ון קיגן, שחיבורו **תולדות הלחימה** נובע מנקודת מוצא תרבותית טוען כי: "...במלחמה יש הרבה יותר מפוליטיקה. היא ביטוי של תרבות. תכופות היא קובעת דפוסים תרבותיים, ויש חברות שבהן היא התרבות עצמה."⁶ ג'ון קיגן, כמו סטאנסילב, הגדיר שש צורות עיקריות של שירות צבאי. אליוט כהן מונה שמונה סוגים שונים של שירות צבאי, המקיפים, כנראה את כל שיטות השירות האפשריות בעבר ובהווה. סטיוארט כהן מסתפק בשלושה סוגים עיקריים לצרכים מעשיים ועכשוויים, שנועדו לשמש בסיס למסגרת מתודולוגית לבחינת שיטת השירות הרצויה במדינת ישראל.

אנדרסקי סטאנסילב – ארגון צבאי כביטוי לסדר חברתי

אנדרסקי, מייצג את הגישה הסוציולוגית הגורסת כי כל שיטה של ארגון צבאי מבטאת את הסדר החברתי שממנו צמחה.⁷ ניתוחו יספק את עיקר התשתית התיאורטית לשיטות השירות השונות הנובעות מהקוטב החברתי.

אנדרסקי סיווג שישה טיפוסים של שיטות אידיאליות, היכולים לשמש נקודות מוצא, שביחס אליהן ניתן להגדיר צורה מעשית של ארגון צבאי. טיפוס אידיאלי הוא סוג קוטבי שלעולם לא יתקיים במציאות ללא מזיגה של תכונות נוספות המשתייכות לסוג אחר של ארגון. אנדרסקי קבע שלושה תבחינים, שלטענתו נבחרו אך ורק בגלל משמעותם הסוציולוגית, המהווה את הבסיס לניתוח שלו. באותה מידה, ניתן היה לקבוע סיווגים אחרים, על-פי אמות מידה אחרות, כמו על בסיס טקטי או על בסיס של אמצעי לחימה. שלושת התבחינים הם: יחס ההשתתפות הצבאי – M.P.R. (Military Participation Ratio), מידת הכפיפות (Degree of Subordination) ומידת הלכידות (Degree of Cohesion).⁸

אנדרסקי טבע את המונח **M.P.R.** והגדירו כלהלן: "שיעור האוכלוסייה בה עושה הצבא שימוש."⁹ לטענתו, מיליטנטיות לעיתים מגבירה או מפחיתה את פירמידת הריבוד החברתי. השאלה הנשאלת כאן, היא האם שיתופם הפעיל של המוני העם הכרחי להצלחה במלחמה?

המונח השני, הוא **הכפיפות**, המאופיין כ"כוחות מזוינים העשויים להיות כפופים לחלוטין למפקדם [...] או להיות מורכבים מערב רב של לוחמים עצמאיים."¹⁰ הקריטריון השלישי, **לכידות**, מאופיין בכך שגוף צבאי יכול להיות מאורגן ומלוכד בקפידה ואז יפעל באופן היעיל ביותר, או שהוא עשוי להיות מורכב מאוסף של לוחמים שאינם תלויים זה בזה.

טיפוס הארגון הצבאי הוא תוצר של שילוב, הדדיות ויחסי גומלין המתקיימים בין שלושת הקטבים הללו. שילוב של שלושת הקריטריונים זה בזה יוצר שמונה סוגים שונים, שמהם שניים לא יכולים להתקיים, כפי שיפורט להלן:

* ארגון המתאפיין ביחס נמוך של שיתוף צבאי, בכפיפות נמוכה ובלכידות נמוכה כונה על ידו ארגון **ברוני**. דוגמה לכך הם ה'ברונים השודדים' – אנשי זרוע חמושים שפשטו על יישובים ודרכים ושדדו אזרחים בחלקים גדולים של גרמניה בימי הביניים.

* ארגון המאופיין ביחס גבוה של שיתוף צבאי, עם כפיפות נמוכה ולכידות גבוהה כונה **מסאי**. הדוגמה הקרובה לדגם זה הם יישובי הקוזאקים בתקופת עצמאותם.

* ארגון המאופיין ביחס גבוה של שיתוף צבאי עם כפיפות גבוהה ולכידות נמוכה, נמצא כי לא מתקבל על הדעת שיייוצר לעולם. מאחר שכפיפות גבוהה בהכרח מביאה ללכידות.

* הדגם האפשרי השלישי, מאופיין ביחס של שיתוף צבאי גבוה עם כפיפות ולכידות נמוכים, כונה על-ידי אנדרסקי **טאלניים**. דוגמה לכך אפשר למצוא בחלוצי הספר הצפון-אמריקניים.

* לדגם המאופיין ביחס של שיתוף צבאי גבוה עם לכידות וכפיפות גבוהים, קרא אנדרסקי **נפרי**. דגם זה, אפיין, למשל את הצבאות האירופיים במלחמות העולם.

* הדגם המאופיין ביחס של שיתוף צבאי נמוך עם כפיפות נמוכה ולכידות גבוהה, זכה לכינוי **הומואי**. ספרטה היא הדוגמה הבולטת לסוג זה.

* הדגם המאופיין ביחס של שיתוף צבאי נמוך עם כפיפות גבוהה ולכידות גבוהה, כונה בשם **מורטאזי**. דגם זה מאפיין בדרך כלל מונרכיה אבסולוטית.

* הדגם האחרון, יחס של שיתוף נמוך עם כפיפות גבוהה ולכידות נמוכה, לא יכול להתקיים במציאות, מפני שכפיפות גבוהה מביאה בהכרח ללכידות. כלומר, אנדרסקי סיווג בעצם שישה סוגים אפשריים של ארגון צבאי. כל דגם שפורט לעיל, הוא תוצר של מינון שלושת התבחינים – מידת הימיליטנטיות של המדינה, היכולת שלה לשלוט על הצבא והיכולת של הצבא לפעול ביעילות כגוף מאורגן. במציאות יתקיימו תערובות של הסוגים שתוארו כאן, כתוצאה משילוב תכונות נוספות שישפיעו על הארגון הצבאי.

חשיבותו של אנדרסקי לעניין סוגי השירות, היא בבירור של הביטוי החברתי שעשוי להשפיע על שיטת השירות: המיליטנטיות של החברה שתדחוף לכיוון שירות חובה המוני; בעצם העובדה של התמסרות הרצון העממי בפני דרישות המדינה; ומתוך השאיפה להשתייך ולפעול בדרכים צבאיות. יכולת המדינה לשלוט בצבאה ומנגד, רצון הכוחות הצבאיים להיות נשלטים על-ידי גורם מרכזי המייצג את המדינה, תביא ותשפיע על שיטת שירות המבוססת על חובה או התנדבות. מדינה המסוגלת לכפות שירות חובה, מן הסתם יכולה גם לשלוט בכוחה הצבאי. בהמשך לרמת כפיפות גבוהה אפשר למצוא גם לכידות גבוהה, כביטוי לנורמה חברתית ולמחויבות הדדית.

ג'ון קיגן – הלחימה כביטוי תרבותי

במחקרו **תולדות הלחימה**¹¹ הגדיר קיגן שש צורות עיקריות של ארגונים צבאיים, הנובעים בעיקרם משיטת השירות: לוחמים; שכירים; עבדים; משרתי קבע; מגויסי חובה; ומיליציות.

קטגוריית **הלוחמים**, על פי קיגן – היא מובנת מאליה. גופים המשתייכים לקטגוריה זאת הם למשל, הסמוראים ביפן, האבירים באירופה, הסיקים והמוסלמים המקוריים, ומשטרי לוחמים, כמו הזולו באפריקה. משטר לוחמים מאופיין בכך שהוא מכלכל את עצמו באמצעות עושי החברה בה הוא חי או של זרים מחוץ למדינה.

קטגוריית **השכירים** – מאופיינת כמי שמוכר שירות צבאי ומקבל על כך תמורה כלשהי. תמורה זאת יכולה להתבטא כשכר, מענקי קרקע, אזרחות, יחס מועדף או שילוב של פרמטרים אלה או חלקם. שכירים מסוג זה אפשר למצוא בעיקר במדינות עשירות מעוטות אוכלוסין, המנסות לעקוף את הנטל הכבד של אחזקת צבא קבע, באמצעות קניית שירותים צבאיים על-פי הצורך והעניין.

משרתי הקבע, על-פי קיגן – הם "שכירי חרב שנהנים מאזרחות או משווה הערך שלה אבל בחרו בשירות צבאי כאמצעי קיום. במדינות של שפע עשוי שירות הקבע

הצבאי להצטיין במאפיינים של מקצוע.¹²

את **שירות החובה** רואה קיגן – סוג מסוים של מס המוצג כ'חובה אזרחית', הוא מקיף את כל מי שמסוגל להילחם. שיטה זו מתאימה בעיקר למדינות עשירות המעניקות זכויות לכולם. שיטה זו שראשיתה בצרפת, שסחפה עימה מדינות נוספות, התעלמה משתי המגרעות החמורות שלה: המיליטריזציה של החברה; והעלויות הכבדות הכרוכות בהחזקת צבא מסוג זה.

העבדות הצבאית, על גווניה השונים, הייתה מצב שכיח בשירות הצבאי. על-פי קיגן, העבדות הצבאית נולדה כתוצאה מהאיסור הדתי המוטל על בני אותה אמונה להילחם זה בזה.¹³ בהבנת העבדות הצבאית מסתתר הפרדוקס בין חירות הפרט לאחזקת נשק. עבדות בעולם המודרני משמעה שלילה מוחלטת של חירות הפרט. אחזקת נשק ותפעולו הם האמצעים לשחרור הפרט. שני אלמנטים אלה התגשמו אצל העבד הצבאי. בעולם האסלאם, למשל, שם רווח הנוהג של חיילים עבדים, הם הפכו לאלוהי צבאית.

בבסיסה של שיטת **המיליציה** טמון הרעיון שזוהי שיטת שירות חלופית לחיילים שכירים. מקורה של המיליציה הוא בערי-מדינה קדומות שבהן כתנאי לקבלת אזרחות חויבו כל הגברים החופשיים בעלי הנכסים לרכוש נשק ולהתאמן לקראת מצבי חירום עתידיים. עיקרון זה יושם במהלך ההיסטוריה במגוון יישומים שונים והוא קיים עד היום. הדוגמה הבולטת לכך, היא הצבא השוויצרי.

מיליציה מוגדרת, כהטלת חובת השירות הצבאי על כלל האזרחים הגברים הכשירים לכך. אי עמידה בחובה זו עלול להוביל לשלילת האזרחות. על-פי שיטה זו חויבו הגברים החופשיים לרכוש נשק, להתאמן ולהתייצב בשעת חירום.

גיון קיגן, תורם לדיון שלנו אודות השיטות האפשריות של השירות הצבאי את נקודת המבט התרבותית המובהקת. כאמור, זוהי גם נקודת המוצא והייחוס שלו לכלל תופעת המלחמה, כפי שהוא עצמו מעיד על כך במחקרו ובהמלצתו:

שומרי השלום ומשכני השלום בעתיד צריכים ללמוד הרבה מתרבויות צבאיות חלופיות [...] חוכמה גלומה בעקרונות האיפוק הרוחני [...] חוכמה רבה מזאת גלומה בדחיית ההנחה, שמדיניות ומלחמה מצויות על אותו רצף [...]¹⁴

אליוט א' כהן – שמונת טיפוסים השירות הצבאי

אליוט כהן בחיבורו "CITIZENS AND SOLDIERS"¹⁵ סיווג את השירות הצבאי לשמונה טיפוסים עיקריים: שירות צבאי הניתן להרחבה; שירות לצורכי אימון צבאי

כללי; מיליציה; שיטת הסגל/גיוס-חובה; התנדבותי טהור; גיוס חובה במשטרים ישנים; שירות מקצועי; שירות בררני.

שירות צבאי הניתן להרחבה (EXPANSIBLE) – מוגדר כסגל של חיילים מקצועיים שמתפקידו בימי שלום להכין שנתוני גיוס חובה או מתנדבים בכמויות ניכרות לקראת אפשרות של מלחמה. הדוגמה הבולטת לכך, היא הצבא הגרמני שלאחר מלחמת העולם הראשונה וחווה ורסאיי, בין השנים 1920 ל-1933. בחוזה ורסאיי הוגבל גודלו של הצבא הגרמני (הרייכסוואר) ל-100,000 חיילים בלבד. אלה שימשו בסיס להגדלתו האפשרית של הצבא, באמצעות שדרת מפקדים וסגלי הכשרה. דוגמה שנייה: צבא ארצות-הברית מנה 170,000 איש בשנת 1940. מרשל הסב את הצבא לכוח בן 7.2 מיליון חיילים, בכללם 2.3 מיליון בזרוע האווירית של צבא היבשה.¹⁶

אימון צבאי כללי (UNIVERSAL MILITARY TRAINING) – מוגדר כמתכונת שירות שבה כל הצעירים הכשירים לגיוס מקבלים אימון צבאי קצר בזמן לימודיהם בבית-הספר התיכון או מיד לאחר מכן.

מיליציה – מוגדרת כשיטה שבה המגויסים מתאמנים מפעם לפעם במהלך השנה וממשיכים בעיסוקים האזרחיים שלהם. אנשי המיליציה יגויסו לשירות פעיל רק בעת מלחמה או פלישה למולדתם. הדוגמאות לכך, הם המשמר הלאומי האמריקני והצבא הטריטוריאלי הבריטי.

סגל/גיוס-חובה (CADRE – CONSCRIP) – מוגדר כמודל שירות שבו סגל מקצועי מאמן ומכשיר מגויסים חדשים ומפקד עליהם, ובכך הם הופכים לחלק מהצבא הסדיר. דוגמה לכך, היא צבא ארצות-הברית משנת 1948 ועד שנת 1973.

התנדבותי מלא (ALL VOLUNTEER FORCE) – מוגדר כמו בשיטה הקודמת של סגל וגיוס חובה, אולם במקרה זה הצבא בנוי על מתנדבים, שרובם משרתים רק תקופת שירות אחת ולאחר מכן משתחררים. דוגמה לכך, היא צבא ארצות-הברית משנת 1973.

גיוס חובה במשטרים ישנים – מוגדר כחובת שירות צבאי לתקופות ארוכות לבני מעמדות מסוימים, כמו עובדי כפיים ואצילים. הפטור משירות צבאי מותנה במעמד.

שירות מקצועי – מוגדר בכך שהקצינים והמש"קים משרתים שירות ארוך, אבל בניגוד לשיטות האחרות, גם החיילים מתייחסים לשירות הצבאי כאל קריירה. דוגמה לכך, היא הצבא הבריטי, למעט תקופות קצרות במלחמות העולם, שאז הונהג גיוס חובה.

שירות בררני (SELECTIVE SERVICE) – הוא צעד שננקט בעיקר במלחמה. אנשים

נבחרים לשירות צבאי על בסיס תועלתם הכללית למאמץ המלחמתי הכולל. כלומר, השיקול של התועלת הצבאית והכלכלית הוא המכריע על פני קריטריונים אחרים, כמו מזל, עושר, מעמד או מוצא. דוגמה לכך, היא ארצות-הברית בין השנים 1914-1918 ובין השנים 1940-1946.

מחקרו של אליזת כהן הוא הרחב, המקיף והעדכני בתחום של בירור המקורות לשיטות השירות השונות. עם זאת, הוא ממוקד בעיקר במקרה האמריקני ושיטות השירות המובאות כאן מהוות את הבסיס התיאורטי להבנת שיטת השירות בצבא זה.

סטיוארט כהן – הצמצום לסוגי השירות העיקריים

פרופ' סטיוארט כהן מסווג לשלוש את שיטות השירות הצבאי האפשריות והעיקריות כיום: דגם של מיליציה; כוח שכולו התנדבותי; וגיוס סלקטיבי לשירות חובה.¹⁷

שיטת הגיוס של **המיליציה**, על-פי כהן, מאופיינת בגרעין מקצועי התנדבותי, כאשר, רוב הכוח מבוסס על חובת הגיוס הכללי ושירות מילואים. מבחינת משך השירות, מאופיין דגם זה בשירות ממושך לגרעין המקצועי ושירות חובה קצר לשאר הכוח, שבהמשכו שירות מילואים תקופתי. התמריץ העיקרי המניע את האנשים בדגם זה, הוא תחושת השליחות הלאומית ומסורת של שירות המושרשת בתרבות החברתית. הגמישות המבנית בדגם זה היא מצומצמת, כתוצאה מהעובדה שחובת הגיוס מקטינה את האפשרות לצמצם את גודל הצבא, כשיש צורך בכך.

הדגם השני, מבוסס על כוח שכולו **התנדבותי**. מדובר בכוח המבוסס על ההתנדבות של האנשים המשרתים בצבא לזמן ממושך, והמניע העיקרי שלהם הוא שיקולי קריירה ומסורת כמו גם אתגר משני. דגם שירות זה מוגבל בגמישות המבנית שלו כתוצאה מהיכולת המוגבלת להרחיב את הצבא בעת מלחמה.

הדגם השלישי מאופיין ב**שיטת גיוס בררנית**. כאשר, לכוח זה גרעין מקצועי התנדבותי ומרב הכוח מגויס מתוקף חובתו אך באופן סלקטיבי ולא של כלל פוטנציאל המתגייסים. משך השירות במבנה כזה דומה לדגם המיליציה. התמריץ לשירות עבור גרעין הקבע, הוא משיקולי קריירה ומסורת, ולמגויסי החובה – תחושת מחויבות עם השינוי המתאים מהדגם הראשון, אתגר ותגמול כספי מתאים. מידת הגמישות של מבנה כזה היא גבוהה, בכך שניתן להגדיל ולצמצם את ממדי הצבא על-פי הצורך והיכולת.

הגורמים הקובעים את שיטות השירות

כל מדינה, המתמודדת עם סוגיית קיומה או לכל הפחות שמירת ריבונותה ואורחות

חייה, דנה בשאלה כיצד לקיים צבא יעיל, חסכוני ומהימן. שיטת השירות הנבחרת על-ידי אותה מדינה מבטאת, באופן מעשי, את התשובה לשאלה זאת.

שיטת השירות, היא תוצר של המתח הנוצר בין שלושת הקטבים שצוינו בפתיחת הפרק: הקוטב התרבותי-חברתי; הקוטב המשטרי-מדיני; וקוטב היכולות, האילוצים והמגבלות של אותה מדינה בהקשר של כוחה הצבאי.

מדינות שונות מוצאות פתרונות שונים, המבטאים את המתח והניגודים בין שלושת הקטבים. פתרונות אלה, אף משתנים במרוצת השנים בתוקף נסיבות מתחלפות. כך למשל, נוכל לצפות שהרפובליקה העממית של סין, בתוקף תרבות השוויון הקומוניסטית תנהיג שירות חובה ושווה לכול. קוטב האילוצים והמגבלות מחייב את הסינים לנקוט פתרון אחר. משמעות גיוס החובה בסין היא צבא בסדרי גודל שהמדינה לא הייתה יכולה לכלכל אותו. הצבא הסיני מונה כ-2.5 מיליון חיילים. במדינה המאכלסת 1.2 מיליארד בני אדם. זהו אחוז נמוך ביותר שאיננו מבטא את שירות החובה הכללי הצפוי. הפתרון שנמצא הוא שאכן על הפרט חלה חובת גיוס, אולם על המדינה לא חלה החובה לגייס אותו, והיא מגייסת רק את מי שנחוץ לה על מנת לקיים צבא יעיל וחסכוני בהתאם לתפיסתה את צרכיה.

את הגורמים הקובעים והמשפיעים על שיטת השירות אפשר לחלק גם לגורמים 'קשים' וגורמים 'רכים', או גורמים רציונאליים ובלתי רציונאליים. בקוטב התרבותי-חברתי נמצא בעיקר את הגורמים ה'רכים', בעוד שבקוטב האילוצים יימצאו בעיקר הגורמים ה'קשים'. בקוטב המשטרי-מדיני נמצא, לרוב, עירוב בין הגורמים השונים.

הקוטב החברתי-תרבותי

בקוטב זה נמצא את המטען המשותף החברתי הגדול של אמונות, ערכים, אסוציאציות, מיתוסים, טאבו, מנהגים, מסורות, הרגלים, דרכי חשיבה, דיבור והבעה אמנותית, המייצבים כל חברה.

המסורת, למשל, מהווה גורם מרכזי בקוטב התרבותי. המסורת מקיימת מערכת יחסים הדוקה בין צורה מסוימת של ארגון צבאי לבין המשטר החברתי והפוליטי שאליו משתייך הצבא. הסמוראים והממלוכים, לדוגמה, התעלמו משינויי סביבה ודבקו במסורת של אורחות לחימה ובכך הביאו את הקץ על עצמם ומעמדם. הסמוראים עיכבו ב-250 שנה את הכנסת הנשק החם, על מנת לשמור על ייחודם. הממלוכים, שגם הם התעלמו ממהפכת אבק השריפה, על מנת לשמר את אורח הלחימה המסורתי שלהם, שבו היה להם יתרון מוחלט אולם כבר לא רלוונטי כנגד רובאי המוסקאט העות'מאניים, החישו את הכליה לא רק של

מעמדם אלא של מצרים כולה.

הריבוד החברתי, מהווה אף הוא גורם משמעותי בקוטב התרבותי-חברתי. סוציולוגים כמו סטניסלאב אנדרסקי, שמשנתו פורטה קודם לכן, הציג השערה לפיה כל שיטה של ארגון צבאי מבטאת את הסדר החברתי ממנו היא צמחה. כך למשל, הצבאות הפיאודליים ששללו את הרכב הצבא המאוזן בין פרשים לחיילים רגלים, כתוצאה מריבוד חברתי. האציל הרכוב הועדף על פני החייל הרגלי מפשרטי העם, גם כשמבנה כזה של צבא היה כבר לא מתאים.

הקוד החברתי המזין את הקוטב התרבותי מקיים שני קודים החבויים בו והסותרים אחד את השני. האחד, הוא הזכות לחיים, לחירות ולחתירה לאושר, אל מול הקרבה עצמית מוחלטת כשצורך אסטרטגי תובע זאת. שירות חובה מבטא את סמכותה המוסרית של המדינה לתבוע זאת מאזרחיה. קוד חברתי-תרבותי זה עומד כגורם עיקרי בסוגיית גיוס או אי גיוס החובה בצבא הבריטי, למשל. הבריטים גורסים כי אין להחיל שירות חובה על אזרחי הממלכה מאחר שטובת הפרט עולה על צורכי המדינה. מנגד, כשמתעורר צורך אסטרטגי לגיוס, ההנחה היא שהפרט יתנדב לשרת את הממלכה, כפי שאכן קרה במלחמת העולם הראשונה. לידל הארט ביטא היטב את הגישה הבריטית בסוגיה זו:

מבחינת השירות האישי, החירות פירושה זכותו של אדם להיות נאמן להשקפותיו, לבחור את דרכו, ולהחליט אם המטרה ראויה לשירות ולהקרבה. זה ההבדל בין אדם בין חורין ובין עבד של המדינה. אם אין הרוב המכריע של האזרחים מוכנים לשרת את ארצם מרצונם, הרי שיש משהו פגום מיסודו במדינה עצמה.¹⁸

המיליטריזם מבטא למעשה את הסינתזה שבין תרבות לחברה. את המיליטריזם והמגמות שלו, המבטאים גורמים 'רכים' אפשר למדוד ולכמת בערכים 'קשים' יותר. ג'ון קיגן מגדיר את התופעה:

נטייה חברתית שהופכת את עצם היכולת לעשות מלחמה, על נקלה ובאופן רווחי, לסיבה בפני עצמה לעשותה ממש [...] המיליטריזם מניח קיומו של צבא כמוסד חברתי, השולט על מוסדות חברתיים אחרים, אבל נבדל מהם.¹⁹

הביטויים המוחשיים והמדידים של חברה מילטריסטית יכולים להיות: הוצאות יתר על התחמשות; שיעבוד ערכים אזרחיים לצבאיים; השתלטות של אליטות צבאיות שנבחרו מטעם עצמן.

הקוטב המשטרי-מדיני

קוטב זה יתבטא בעיקר בתפיסת הביטחון הלאומי של המדינה. אמנם, תפיסת הביטחון מכילה בתוכה את ההשפעות התרבותיות והחברתיות ואת המגבלות, האילוצים והיכולות של המדינה, אולם ההשפעה המדינית היא העיקרית שבה, ולו רק בתוקף העניין שהמדינה היא המוציאה ומגבשת את תפיסת הביטחון שלה.

הקשר בין תפיסת הביטחון הלאומי ובניין הכוח נותח בהרחבה בפרק הרביעי "בניין הכוח כאספקלריה של תפיסת הביטחון הלאומי". התובנה העיקרית, היא כי תפיסת הביטחון מהווה את 'ראשית הצירים' לבניין הכוח הצבאי. ככזו היא קובעת לבונה הכוח את דרגות היומרה הלאומיות; את רמת החרדה הנתפסת והנסבלת על-ידי המדינה; מהו היקף ההשקעה במענה הצבאי, יחסית לאפשרויות מענה אחרות לקיום הביטחון הלאומי; מהי הנכונות הלאומית המוגדרת להקרבה במונחי משאבים ואנשים; ומהן המשימות הלא צבאיות מטבען המוטלות על הכוח הצבאי.

כל אחת מחמשת השאלות, כולן ביחד ותמהיל של חלקן, קובע באופן משמעותי את שיטת השירות הצבאי המתבקשת לאותה מדינה. מדינה שיש לה מאוויים נרחבים ויומרה גלובאלית תשאף לבנות צבא גדול וחזק. כך תעשה מדינה שתתפוס את עצמה כמאוימת באופן מוחשי ומידי, למרות שאין לה יומרות נוספות פרט לקיומה. מימוש הצורך בצבא גדול, יקבע את שיטת השירות, למשל. אם התנאים האחרים יאפשרו למדינה לגייס את אזרחיה, בשיטה הזולה יחסית – בכפייה – היא תעשה זאת. מדינה, שאינה מרגישה מאוימת אך בכל זאת רוצה צבא משמעותי בתוקף היומרה המדינית שלה, תנקוט שיטת שירות התנדבותית ויקרה.

קוטב היכולות והאילוצים

בקוטב זה אפשר למצוא חסמים מגוונים, המאלצים ומגבילים את בניין הכוח הצבאי בכלל ואת שיטת השירות בפרט. חסמים והזדמנויות מדיניות, נתונים גאו-אסטרטגיים, יכולות דמוגרפיות, כלכליות וטכנולוגיות, הם הפרמטרים העיקריים בקוטב היכולות והאילוצים המשפיעים על שיטת השירות. חסמים אלה מבטאים בעיקר את יכולות היסוד של המדינה ואת נתוני הבסיס שלה. החסמים היו קיימים מאז ומעולם, במשך הזמן השינוי היה ברכיבים שלהם ובהשלכות שנבעו מרכיבים אלה. האבן, הארד והסוס היו, לדוגמה, משאבים מוגבלים שהכתיבו את גודל הצבא, הרכבו ואופיו עד סוף האלף הראשון לפני הספירה. שלושת היסודות הללו הכתיבו את עשיית המלחמה. אם יסודות אלה היו נשארים ולא נפרצים – אזי אופי הצבאות ובעקבות כך אופי המלחמות היה נשאר דומה.

לנתוני היסוד הגאו-אסטרטגיים השפעה ניכרת על מבנה הצבא ועל שיטת השירות הצבאי. ההיסטוריה הצבאית עשירה בדוגמאות הממחישות את הקשר הזה. בידודה הגיאוגרפי של מצרים העתיקה הוא שערכ את חשיפתה לטכנולוגיות חדשות ובעקבותיה את המעבר מאבן למתכת. בידוד זה הוא שאפשר למצרים שלא להחזיק צבא קבע יקר עד לתקופה מאוחרת יחסית. את מסעות ההתפשטות של הויקינגים אפשר לייחס לרעב הנוצר מחופי ים צרים. נופי הערבה הם שפיתחו מאוד את מיומנות הפרשים של המונגולים.

הניצחונות של הצבאות הערביים מיוחסת גם לפריצתו של חסם גאו-אסטרטגי וניצולו של מכשול גיאוגרפי ליתרון הפתעה:

אסטרטגית אפשר הגמל לצבאות ערב לחצות שטחים שצבאות מתורבתים סברו שהם בלתי עבירים, ולהופיע בשדה הקרב באופן בלתי צפוי.²⁰

מבנה הצבא הבריטי בתקופת האימפריה היה פועל יוצא של המצב הגאו-אסטרטגי של אנגליה. כיוון שהיא אי – פותח הצי מצד אחד, ובהעדר איום ממשי כתוצאה מנתון גיאוגרפי זה התנוון צבא היבשה שלה. הניתוק מהיבשת אפשר לה להימנע ממעורבות צבאית משמעותית, ובשעה שאויביה היו עסוקים בלחימה היא התמקדה במושבות שמעבר לים, בזכות עוצמתה הימית העדיפה. בכך, היא העשירה את עצמה והתעצמה.²¹ הופעת המטוס, בשלב מאוחר יותר, צמצמה את היתרון שהושג בזכות הנתונים הגיאוגרפיים, וחייבה את בריטניה להשקיע יותר בהגנת האיים. הולנד, כדוגמה משלימה והפוכה לאנגליה, נזקקה להחזקת צבא מפני איומים מהיבשת, בשל נתונה הגיאוגרפיים הנחותים בהקשר זה. צורך זה כרסם בעוצמתה הכלכלית ובהמשך גם הצבאית.

הנתונים הגאו-אסטרטגיים של מדינת ישראל הם אחד המשתנים המכריעים בעיצוב פני הצבא ושיטת השירות המתבקשת כתוצאה מכך. אחד הפתרונות שהוצעו על מנת לפרוץ את החסם הזה, הוא שימוש אחר בתווך הימי:

האגן המזרחי של הים התיכון מהווה עומק אסטרטגי של מדינת ישראל. זוהי מציאות גאו-אסטרטגית – בין אם נרצה בכך ובין אם לאו. לחופי הים התיכון, במעגל הקרוב ובמעגל הרחוק, שוכנות מדינות אויב או מדינות אויב בפוטנציה, המסוגלות להוות איום אסטרטגי מצד הים על מרכזי העוצמה של מדינת ישראל ועל כלכלתה, לפחות באותה מידה שישאל תהיה מסוגלת לקיים איום אסטרטגי [...] ²² המסקנה מכל זה שאם ישראל חפצה להמשיך להיות מסוגלת להגן

על עצמה בתנאים הבעייתיים האלה גם בעתיד – היא חייבת ליצור לעצמה קונספט חדשני של חיל הים. על-פי קונספט זה ייצור חיל הים למדינת ישראל מידה מסוימת של עומק אסטרטגי ויעניק לה גיבוי אסטרטגי קונוונציונאלי, גם כאשר ייווצר שיבוש זמני במרחב הקרקעי הבלתי אפשרי – אשר הולך ומצטמצם של המדינה.²³

היכולות הדמוגרפיות של המדינה מהוות משתנה משמעותי בשיטת השירות. ההנחה היא שלכל מדינה יש כמות נתונה של משאבי כוח-אדם. אולם, השיטות המגוונות שננקטו כדי לפרוץ חסם זה ודרכו להשפיע על שיטת השירות הן מגוונות. הפתרון הזמין ביותר הוא פתיחת מעגלי הגיוס והרחבתם לעבר הנשים. אפשרות נוספת, היא הרחבת גילאי הגיוס הן לצעירים יותר והן למבוגרים יותר. הסרת מגבלות שונות, כמו מגבלות השכלתיות ורפואיות הן אפשרות נוספת. התמחות ממוקדת, שתקצר את משכי ההכשרה ובכך תגדיל את מאגר כוח-האדם הכשיר לפעולה, היא עוד אפשרות; והגדלת הצבא על-ידי ייבוא חיצוני, גם היא דרך שננקטה כבר.

הרחבת מעגל הגיוס לעבר הנשים עשירה בדוגמאות. ב-1941 כשהצבא האמריקני התכוון למלחמה, חזתה חברת קונגרס בשם אדית נורס רוג'רס את המצוקה העתידית בכוח-אדם ללחימה. חברת הקונגרס הציעה להקים חיל עזר לנשים שיעסוק בתפקידים אדמינסטריביים, ובכך ישחרר את הגברים למקצועות לחימה מובהקים יותר. בעקבות ההצעה הוקם חיל העזר שמנה 25,000 נשים. מאוחר יותר, עם הצטרפות ארצות-הברית למלחמה, הורחב חיל זה ל-150,000 נשים.²⁴ בגרמניה הנאצית שירות נשים בתפקידי לחימה היה דבר נדיר מטעמי אידיאולוגיה, כעיסוק שלא ראוי לנשים.

המשטר הנאצי, שבעבר לא רצה שהנשים יתלכלכנה במלחמה, או בכוח מה שמפריע לגידול ילדים, טען עכשיו בייאוש כי נשים צעירות לוחמות שכם אחת עם הגברים. באחת מתחנות הרדיו המעטות שעדיין שידרו הושמעה פנייה נרגשת אל נשים ונערות: 'קחו את נשקם של חיילים פצועים וחללים והשתתפו בלחימה. הגנו על חירותכן, על כבודכן ועל חייכן!'²⁵

בצוק העיתים, במצור על ברלין נסוגו הנאצים מאידיאולוגיה זו ונעזרו גם הם בנשים:

באותה עת ארגנה ההנהגה הנאצית גם 'ורמאכטהלפריננקורפס', חיל עזר של נשים. נשים צעירות נדרשו להישבע שבועת אמונים הפותחת במילים: 'אני נשבעת להיות נאמנה ולציית לאדולף היטלר, הפיהרר

והמפקד העליון של הוורמאכט.²⁶

הרמטכ"ל המצרי, סעד אלדין אלשאולי, שבנה והכין את צבאו לקראת מלחמת יום הכיפורים, הגיע לפתרון דומה כאשר נאלץ להגדיל את סדר הכוחות שלו. בבואו לפרוץ את החסם הדמוגרפי שהכתיב את היקף הכוחות הוא הגיע לפתרון של מיצוי המשאב הנשי:

[...] השני היה פתיחת תפקידי בסיס ויחידות עורפיות מסוימים בפני נשים: מזכירות, מרכזניות, טבחיות וכן הלאה. הגשמת הצעד השני לא עברה ללא פולמוס. כאשר העליתי לדיון את בעיות כוח האדם שלנו באחד המפגשים החודשיים, הביעו רוב הנוכחים התנגדות לרעיון של צירוף נשים לכוחות המזוינים, אפילו כמתנדבות. לאחר ויכוח לוהט היה ברור שעלי להסתפק בשיבוץ נשים בתפקידים משרדיים.²⁷

בעת מצוקה פנו הצבאות גם לפתרון של הגדלת כוח-האדם המופנה לחימה באמצעות גיוס מבוגרים מגיל הגיוס או צעירים מגיל הגיוס. גרמניה הנאצית 'הצטיינה' במיצוי משאב זה. בדצמבר 1943 מנה צבא גרמניה 4.27 מיליון חיילים כאשר גילם של 1.5 מיליון מתוכם עלה על 34. הגיל הממוצע של הוורמאכט היה 31.5 מול צבא ארצות-הברית, שם הגיל הממוצע היה 25.5.²⁸ ניצול הגילאים הצעירים היה אף ציני יותר:

נערים בני 15 או 16, שכמה מהם עדיין לבשו מכנסיים קצרים. למען החיילים הנערים הללו ייצרו קסדות פלדה קטנות יותר, אבל לא היה די בהן לכולם. פניהם המתוחות, החיוורות, כמעט לא נראו מתחת לקסדות החיילים הבגירים, שכיסו אותם עד מתחת לאוזניהם.²⁹ או: [...] שבוי מלחמה צרפתי אחד ראה באחת השוחות נער כבן 13 או 14 מן הנוער ההיטלראי, בעל פני ילד חרף הקסדה שלראשו, לופת ללא מיומנות את הפאנצרפאוסט שלו.³⁰

השקעה בחינוך טרום צבאי להכשרה מקצועית, היא שיטה נוספת, שבאופן מעשי מורידה את גיל הגיוס ובכך מרחיבה את פוטנציאל כוח-האדם הזמין. בעת מצוקה פונים הצבאות גם להסרת מגבלות רפואיות והשכלתיות, כפי שעשה זאת הרמטכ"ל המצרי אלשאולי, שניתח את החסם הדמוגרפי המגביל אותו בהיקף הצבא אותו הוא יכול להעמיד למלחמה הצפויה מול מדינת ישראל:

[...] השלמת תקני החיילים הייתה כרוכה בבעיות אחרות. הכוחות המזוינים היו זקוקים לכ-160,000 מגויסים בשנה. דמוגרפית, אוכלוסיית מצרים שמנתה 35 מיליון נפש, העמידה 350,000 צעירים

בגיל גיוס מדי שנה. במציאות של תחילת שנות ה-70 ענו בקושי 120,000 מהם על דרישות המינימום ההשכלתיות והבריאותיות. סבלנו

אפוא ממחסור קבוע של 40,000 מגויסים לשנה.³¹

הוורמאכט הגרמני הנמיך במידה ניכרת את רף הכושר הגופני, כדי להציב יותר גרמנים אמיתיים בקו. אנשים שסבלו ממחלות קיבה וריאה נשלחו לחזית. בגזרת נורמנדי הייתה דיביזיה גרמנית שלמה שהורכבה מחיילים שסבלו מבעיות עיכול.

יחידות אחרות נבנו מחיילים שלקו במחלת ריאות ובמחלות אוזניים.³²

כיוון פתרון נוסף אפשר ללמוד מהצבא המצרי, שסבל מפערים משמעותיים בהיקף ובכמות הקצינים שעמדו לרשותו לקראת מלחמת יום הכיפורים. הפתרון המקורי, היה בהכשרת קצונה לתפקיד ייחודי וספציפי. בכך קוצרה ההכשרה באופן משמעותי ומאגר הקצונה גדל בהתאם. הרמטכ"ל המצרי, אלשאולי מעיד על כך:

[...] החלטתי על פתרון קיצוני: הנהגת דרגה חדשה בשם קצין עתודה.

הכשרתם של אלה הייתה אמורה להתמקד בתחום התמחות יחיד,

ובשאר התחומים הצבאיים תוקנה להם התמצאות שטחית בלבד.

פתרון חירום זה יאפשר לקצר את משך האימון לארבעה או חמישה

חודשים. בתום פרק זמן זה יהיה קצין העתודה מסוגל לפקד על

מחלקה מקצועית כלשהי [...] ³³

חיפוש מקורות כוח-אדם מחוץ ליכולת הטבעית של המדינה גם הוא מהווה חלופה אפשרית. בשעות הקשות של מלחמת יום הכיפורים הורה שר הביטחון משה דיין:

[...] לבדוק אפשרות לגייס משוחררים משירות ובני גילאים צעירים

יותר, להכשירם בקורסים מהירים, ואולי אף לגייס בעלי מקצועות

צבאיים – בתחום השריון והאוויר – מקרב יהדות העולם.³⁴

המגבלות הכלכליות מהוות חסם משמעותי לבניית כוח צבאי, ובתורן הן משפיעות ומשליכות על שיטת השירות. השאלה הבסיסית היא האם **ההוצאה** על הצבא היא שתקבע את גודלו, היקפו ואופיו? או שמא, **הצורך הצבאי** הוא שיקבע את היקף ההוצאה?

לאימפריה הרומית הייתה תשובה ברורה לשאלה זאת, כפי שמעיד על כך אדוארד לוטוואק:

סך כל ההוצאות על הצבא הרומי בחישוב שנתי לא הגיע ליותר

ממחצית הכנסות האימפריה ממסים. [...] אין כל סיבה להניח שארגונו

של הצבא הוכתב על-ידי אילוצים כספיים [...] סביר יותר שמספר הלגיונות נקבע ל-28 על בסיס תכנון פריסה הגיוני. על-פי תכנון זה קבע היקף הכוחות את ההוצאות ולא להיפך.³⁵

ההסבר לכך טמון בטיעונו של מקיאווולי, המסביר את שיטת השירות שבו: בהקשר של אחזקת הצבא ובעקבות כך את שיטת השירות שבו: [...] שהמלחמות בימינו מדלדלות את המנצחים ואת המנוצחים כאחד. זה מפסיד את מדינתו, וזה – את כספו ואת נכסיו. לא כך היו הדברים לפני, שהמנצח במלחמה היה מתעשר ממנה [...] השלל, מפקירים אותו כל כולו בידי החיילים. הרומאים מצאו תרופה כשפסקו כי כל השלל הוא קניינו של האוצר והאוצר מחלק אותו כטוב בעיניו [...] הקונסולים היו משתמשים באוצר הזה, כדי לשלם להם לחיילים את משכורתם הרגילה וכדי למלא צרכי צבא אחרים.³⁶

דהיינו, המלחמה עצמה מספקת את מקורות הקיום להחזקת צבא קבע גדול. בלעדי מקור זה ספק אם האימפריה הרומית הייתה מסוגלת להחזיק צבא בסדר גודל כזה.

תופעה זו לא נעלמה מעיניהם של בוני הצבאות בעידן המודרני. האסטרטגיה הגרמנית לקראת מלחמת העולם השנייה מיצתה תופעה זאת עד תום. גרמניה חרגה מגבולות יכולתה בכל הקשור לחומרי גלם, למאזן תשלומים ולכוח עבודה. היא ניהלה מדיניות של התפשטות טריטוריאלית ובכך הרחיבה את בסיסה הכלכלי. כל זאת, על מנת להחזיק את הצבא שיאפשר את ההתפשטות שלה, כפי שמנסח זאת ריצ'רד אוברי, כשהוא מסביר את הפלישה הגרמנית לברית-המועצות:

כיבושה של ברית-המועצות נעשה בהשראה אידיאולוגית, אבל המניע היה תאוות בצע חומרית. היטלר רצה את התעשיות, את הנפט ואת הגרעינים [חיטה] של רוסיה הדרומית. כאן היה ה'לבנסראוס', מרחב המחיה האמיתי. הוא טען כי אם גרמניה תכבוש מהאויב את המשאבים האלה, יהיה בכך כדי לשתק את המאמץ המלחמתי הסובייטי ולעשות

את הרייך השלישי בלתי מנוצח.³⁷

בריטניה, מנגד, הגיעה לפשיטת רגל בתחילת 1941 כתוצאה מהמלחמה המתמשכת, ולא הייתה יכולה להמשיך להחזיק בצבאה ולהמשיך להילחם ללא הסיוע המסיבי שקיבלה מארצות-הברית. בעקבות פנייה של צ'רצ'יל נעתר נשיא ארצות-הברית, רוזוולט לבקשה לסיוע אמיתי, והציע הספקה של סחורות ונשק אמריקני. השיטה נקראה 'החכר והשאל', כדי לשמר מראית עין שהסיוע אינו אלא הלוואה מורחבת,

ובבוא העת הבריטים יחזירו אותה.

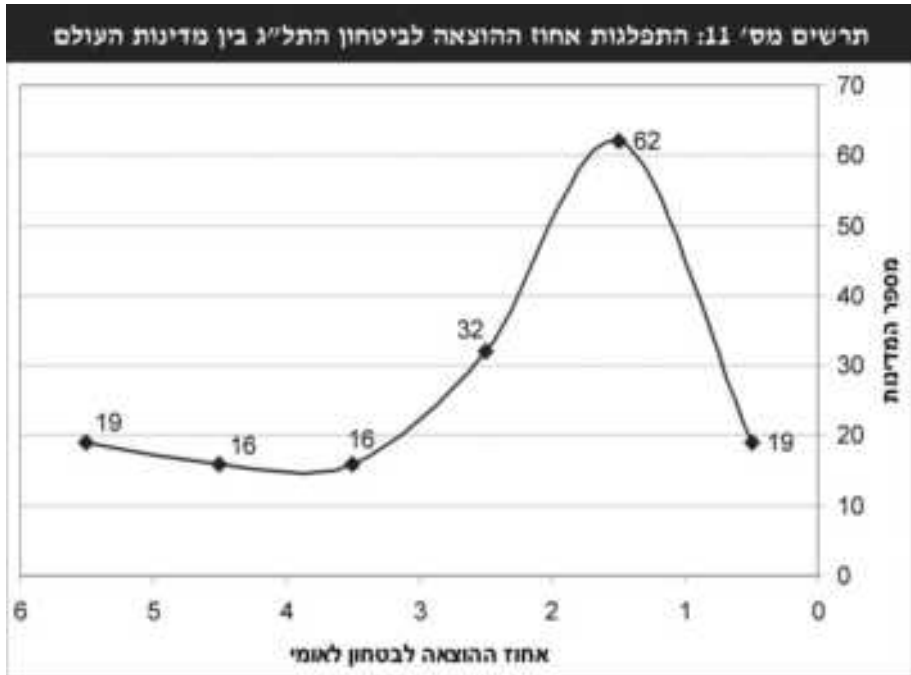
[...] 'הצעד הזה שקול להכרזת מלחמה מצד ארצות-הברית' הצהיר צירצ'יל באוזני מזכירו הפרטי. הוא ראה את הברית הכלכלית כ'דבר החשוב ביותר', לבד מהניצחון במלחמה.³⁸ הסיוע הכלכלי האמריקני הוא ההסבר להמשך התנופה הצבאית וקיומה, כפי שרואה זאת עזר גת:

הבעיה הייתה תעשייתית כשם שהייתה פיסקאלית. תעשיית הנשק הבריטית חסרה את הציוד ואת כוח-האדם המיומן הדרושים להתרחבות מהירה, ולא הייתה מסוגלת להיענות לדרישותיה של התחמשות מחודשת בהיקף ובמהירות הנחוצים.³⁹ הקשר בין הנטל הכלכלי לבין שיטת השירות (מטרת הצבא, משך החזקתו ושיטת גיוסו) מסביר את תופעת עיתוי הפסקת הלחימה, כפי שמסביר זאת ג'ון קיגן לגבי מלחמות העבר:

מיצוי יתרות הכסף וכוח-האדם הוא ששם קץ למלחמות המאה ה-18 ולא ההכרעה בכוח הנשק.⁴⁰

ועוד, עזר גת טוען כי גם במלחמות קרובות יותר לזמננו: מרוץ חימוש ממושך ובזבזני יכול להתגלות כנטל כבד מנשוא כמו שקרה לברית-המועצות והיה אחד הגורמים להתמוטטותה.⁴¹ נתונים מעודכנים יותר מצביעים על כך שהקשר ההדוק בין שני המשתנים ימשיך להתקיים גם הלאה. בבחינה של ה-CIA של 164 מדינות נמצא כי ההוצאה הממוצעת לביטחון מהתל"ג היא 3.04%.⁴² כאשר את התפלגות גובה ההוצאה בין המדינות אפשר לראות בתרשים שבעמוד הבא. היכולות הטכנולוגיות של מדינה הן יתרון מצד אחד ואילוץ ומגבלה מצד שני. הבשלת יכולות לא מביאה עימן באופן אוטומטי את המיצוי שלהן, כפי שמסביר זאת שמואל גורדון:

המגבלה הברורה והניתנת למדידה מדויקת הנה מגבלת היקף כוח האדם שניתן לגייס ולהחזיק בצבא; אולם מגבלה נוספת לא פחות חיונית היא מגבלת כוח האדם האיכותי. ככל שאמצעי הלחימה נעשים מתוחכמים יותר, ושדה הקרב מורכב יותר – כן נדרשים בני אדם מקצוענים ומוכשרים יותר כדי להתמודד עם האתגר.⁴³

הערות:

¹ ג'ון קיגן, תולדות הלחימה, עמ' 215.

² מכאן ואילך, בעקבות התדמית האיכותית שנוצרה לצבא זה עם חיפוש אחר מקורות פרנסה חלופיים הפכה המיליציה לצבא של חיילים שכירים, לכל המרבה במחיר. במחצית המאה ה-16 ייצאה הקונפדרציה השוויצרית חילות רגלים לזירות הקרב באיטליה. בהמשך הפך הכוח הצבאי השוויצרי לשם נרדף לשכירי חרב איכותיים. כאמור, אין עובדה זו נובעת משיטת השירות אלא מחיפוש עיקש אחר מקורות פרנסה.

³ אימצתי כאן את שלושת התבחינים של אליוט כהן ממחקרו Citizens & Soldiers. פירוט יתר של תיאוריה זאת יובא בהמשך הפרק.

⁴ נהוג לערבב את המושגים "מיליציה" ו"מילואים". אכן, אלה הן שיטות שירות דומות אך עם הבדל מהותי ניכר ביניהם. צבא המילואים מורכב מחיילים לשעבר, ואילו המיליציה מורכבת מאזרחים שעברו הכשרה כזו או אחרת. הבדל מהותי זה קובע ומשפיע על היכולות, הכשירות והיעוד של כוח מסוג זה.

⁵ עבדות צבאית אינה שיטת שירות הקיימת כיום. אולם, לא ניתן להתעלם מקיומה ההיסטורי כשיטת שירות שרווחה בעבר. פירוט על כך יובא בהמשך הפרק. קיים סוג שיטת שירות נוסף בהקשר זה, והוא גיוס חובה במשטרים ישנים. גיוס זה התבסס על חובת שירות צבאי למעמדות מסוימים.

⁶ הסקירה על התיאוריה של ג'ון קיגן מתבססת בעיקרה על ספרו תולדות הלחימה, מאנגלית: מרדכי ברקאי, הוצאת 'דביר', תל אביב 1996. עמ' 26.

- ⁷ שם, עמ' 206.
- ⁸ Andreski Stanislaw, "Military Organization", Routledge & Keagn Paul LTD, London, 1968. pp. 119-123 (להלן: Andarski).
- ⁹ Andarski, p. 33.
- ¹⁰ Andarski. P. 120.
- ¹¹ גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, הסקירה מתבססת על הפרק: 'צבאות' עמ' 205-216.
- ¹² שם, עמ' 211.
- ¹³ שם, עמ' 36.
- ¹⁴ גיון קיגן, שם, עמ' 350.
- ¹⁵ Cohen A. Eliot. **Citizens and Soldiers. The Dilemmas of Military Service** Cornell University Press. London. 1985.
- ¹⁶ סטיבן אמברוז, **יום הפלישה**, עמ' 36.
- ¹⁷ סטיוארט כהן, 'צה"ל – חלופות לבניין הכוח' בתוך: חגי גולן (עורך), **מרקם הביטחון**, 'מערכות', 2001. החלוקה והסיווג של סטיוארט כהן לשלושה דגמים עיקריים בלבד, נובעת מהעובדה שסיווג זה נועד לשרת את נושא המאמר שלו – צה"ל. לכן, הוא הסתפק בציון הדגמים העיקריים שיכולים להיות רלוונטיים למקרה הפרטי של צה"ל ומדינת ישראל.
- ¹⁸ ב.ה. לידל הארט, **מדוע איננו לומדים מן ההיסטוריה?**, תרגום: יורם שדה, 'מערכות', 1992. עמ' 58-55.
- ¹⁹ גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 180.
- ²⁰ שם, עמ' 185.
- ²¹ עזר גת, **התפתחות המחשבה הצבאית**, עמ' 146.
- ²² אלוף (מילי) שלמה אראל, מפקד חיל הים בשנים 1966-1968, "הים כעומק אסטרטגי", 'מערכות' 388. אפריל 2003. עמ' 47-48.
- ²³ ח"כ ד"ר יובל שטייניץ, "הים כעומק אסטרטגי של ישראל", 'מערכות' 383. מאי 2002. עמ' 8.
- ²⁴ מתוך: ספר מנהיגות של זרוע היבשה של ארצות-הברית, גרסה מתורגמת בהפצה פנימית בצה"ל.
- ²⁵ אנטוני ביוור, **נפילת ברלין**, 'יבנה', 2003. עמ' 304.
- ²⁶ שם, עמ' 190.
- ²⁷ אלשאזלי, **חציית התעלה**, עמ' 36.
- ²⁸ סטיבן אמברוז, **יום הפלישה**, עמ' 31.
- ²⁹ אנטוני ביוור, **נפילת ברלין**, עמ' 237.
- ³⁰ שם, עמ' 270.
- ³¹ אלשאזלי, **חציית התעלה**, עמ' 35-36.
- ³² ריצ'רד אוברי, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 168.
- ³³ אלשאזלי. **חציית התעלה**, עמ' 35.
- ³⁴ גיא כרמית. **בר-לב – ביוגרפיה**, עם עובד, ספריית הפועלים, ת"א, 1998, עמ' 250.
- ³⁵ לוטוואק, **האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית**, שם, עמ' 31.

³⁶ מקיאווולי, **על אמנות המלחמה**, עמ' 148-149.

³⁷ ריצ'רד אוברי, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 81.

³⁸ **שם**, עמ' 264-265.

³⁹ עזר גת, **התפתחות המחשבה הצבאית במאה העשרים**, עמ' 169.

⁴⁰ גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 311.

⁴¹ עזר גת, **שם**, עמ' 235.

⁴² המקור לנתונים הכלכליים המוצגים כאן הוא אתר האינטרנט של ה-CIA. המדינות שלהן אחוז

ההוצאה הגבוה ביותר הן: צפון קוריאה: 31.3; אנגולה: 22; אריתריאה: 19.8; ערב הסעודית: 13;

אתיופיה: 12.6; עומאן: 12.2; קטאר: 10; ישראל: 8.75; מולדביה: 8.6; ירדן: 8.6; בחריין: 6.7; ארמניה:

6.5; מקדוניה: 6; סוריה: 5.9; כווית: 5.5.

⁴³ שמואל גורדון, **קשתו של פאריס**, 'ספריית פועלים', עמ' 26.

פרק ט' התנדבות או חובה? שאלת היסוד בשיטת הגיוס

הדילמה – גיוס חובה או התנדבות

שיטת הגיוס, היא אחד משלושת הרכיבים המשלימים את שיטת השירות. השניים האחרים הם: מטרת הצבא וייעודו; ומשך השירות הפעיל. לפני שמגדירים את תנאי הסוגים של שיטת הגיוס, ניתן לחלקה לשתי קטגוריות ראשיות: גיוס, הנעשה מתוך כפייה מכל סוג שהוא על הפרט; וגיוס, הנעשה מתוך ההתנדבות והרצון האישי של הפרט.

שיטת הגיוס – כזו הנעה בין גיוס חובה לגיוס התנדבותי, וכביטוי רעיוני, חברתי, לאומי וצורת המשטר – היא הגורם הראשוני הקובע את 'אופי' הצבא, את מבנה הארגון ואת משימותיו. כל זאת כביטוי ליומרה הלאומית.

הדיון בין שתי שיטות הגיוס הוא ראש לכל רעיוני, לפני שהוא הופך לדיון פרקטי לגבי נחיצותו והיכולת של המדינה לממשו. בדילמה הזו חבויים שני קודים חברתיים הסותרים זה את זה:

[...] זה של 'הזכויות שאין להעבירן', בכללן הזכות לחיים, לחירות

ולחתיירה לאושר, וזה של הקרבה עצמית מוחלטת כשצורך אסטרטגי

תובע זאת.¹

התפיסה הבריטית המתנגדת בנחרצות לגיוס החובה, ממחישה היטב את המתח

בין שני הקודים הללו.

לידל הארט ניסח זאת היטב:

[...] גיוס החובה כרוך בדיכוי שיפוטו העצמאי של הפרט. הוא מפר את

עיקרון היסוד של הקהילה החופשית, האומר שאין להגביל את חירותו

של הפרט אלא במקרים שהדבר מנוצל לפגיעה בחירותו של הזולת.

מבחינת השירות האישי, החירות פירושה זכותו של אדם להיות נאמן

להשקפותיו, לבחור את דרכו, ולהחליט אם המטרה ראויה לשירות

ולהקרבה. זה ההבדל בין אדם בן-חורין ובין עבד של המדינה. אם אין הרוב המכריע של האזרחים מוכנים לשרת את ארצם מרצונם, הרי שיש משהו פגום מיסודו במדינה עצמה.²

שיטת הגיוס – חובה או התנדבות – הפכה שם נרדף לדיונים בנושאים כמו: 'האומה החמושה'; 'צבא העם'; איכות מול כמות; הצורך והנחיצות של צבא המונים מול צבא עילית; צבא עממי או צבא מקצועי; צבא אזרחים מול צבא שכירים; ועוד. מבקרי גיוס החובה מנמקים זאת בחשש ממיליטריזם של החברה, הקורבנות העצומים בנפש שהביאה שיטת גיוס זאת, העלויות הכבדות הכרוכות בהחזקת צבא חובה, והנימוק האידיאולוגי שהובא לעיל. מצדדי השיטה תמכו את טיעוניהם: במעורבות עממית-ממשית בניהול וביצוע המלחמה; בשוויון חברתי; בצורך בקיום מסה צבאית בעיקר אל מול פני איום; ובעלות הפחותה ביותר.

טראומת הקורבנות

שירות החובה הכללי נקשר במרוצת הזמן עם סבל ומוות. הדוגמאות לכך בהיסטוריה של העמים והמלחמות הן למכביר. הממדים של הפגיעה בנפש הפכו להיות אימתניים בכל קנה מידה – במספרים מוחלטים ובאחוזים יחסיים. תופעה זאת, היא אחת הסיבות העיקריות להירתעות מפני מלחמה על שפעת אנשיה וקורבנותיה.

מלחמות נפוליאון, כמלחמות הראשונות שחוו את מיצוי גיוס החובה, העלו את אחוז הנפגעים באופן משמעותי. אם עד אז לא חרגו מעשרה אחוזים מקרב המשתתפים בקרב, הרי ב-1812, בבורודינו ליד מוסקבה, אבדו לו 28,000 חיילים מתוך 120,000; בוטרלו – 27,000 מתוך 72,000.

מלחמת האזרחים האמריקנית, בה נהרגו 200,000 גברים צעירים מתוך אוכלוסייה של 32 מיליון נפש במשך ארבע שנים, הותירה "פצע רגשי שהוציא בארצות-הברית שם רע למלחמה לאורך ימים."³

במלחמת העולם הראשונה נספו כ-20 מיליון בני אדם. עד ספטמבר 1915 ספג הצבא הצרפתי מיליון אבדות, שליש מהם הרוגים. בקרב ורדן ב-1916, אבדו לצבא הצרפתי 500,000 חיילים (הרוגים ופצועים), ולגרמנים למעלה מ-400,000. ביום הראשון של הקרב על נהר הסום, ב-1 ביולי 1916, נהרגו לבריטים 20,000 חיילים. ב-1917 הגיע מספר האבדות בצבא הצרפתי למיליון הרוגים. גיוס החובה שאפשר את שפעת האנשים, שהיוו את הפוטנציאל לקורבנות, הוא שגרם גם לתופעות של סירוב להמשיך להילחם. בחודש אפריל 1917 סירבו מחצית מאוגדותיו הלוחמות של הצבא הצרפתי לציית לפקודת התקפה. הצבא האיטלקי הלך בעקבותיו לאחר שספג למעלה

ממיליון אבדות עד סוף 1917.

במלחמת העולם השנייה נהרגו כ-50 מיליון בני אדם. בריטניה וארצות-הברית ביטלו כליל את שירות החובה אחרי 1945, על רקע טראומת הקורבנות ואי נחיצות. גיוס החובה חודש בארצות-הברית בשנות ה-60, כדי להילחם בווייטנאם. סירוב המגויסים ובני משפחותיהם להשלים עם המחיר הגבוה גרם לנטישת מלחמה זאת.

החשש ממיליטריזם

צבא ההמונים, הוא תוצר של מלחמה עממית ולאומית. על מנת להזין צבא זה יש לטפח פטריוטיזם לאומי שיביא ללכידות ומסירות הנדרשים מצבא כזה. הפרדוקס האירופאי והאמריקני, הוא כי רעיונות אנטי מיליטריסטיים, דווקא הם שהביאו לצבאות ההמונים.

רעיונות היסוד של המהפכה הצרפתית היו תבוניים ומשפטיים. כדי להגן עליהם נהר העם אל הדגל. על הצרפתים, היה ליצור צבא שיגן על מוסדות המהפכה מפני שרידי הצבא המלוכני. הצבא המלוכני היה חשוד פוליטי וחסר קצינים שנטשו אותו בעקבות המהפכה. אזרחים נלהבים התנדבו לשורות המשמר הלאומי. לפניהם, היו אלה המתיישבים האמריקנים שהתאימו את המיליציות – שנועדו להילחם באינדיאנים ובצרפתים – לצבא המונים, הנתמך ומשולהב בהתלהבות של המהפכה ומלחמת העצמאות.

את הצלחות הצבא הגרמני במלחמת העולם השנייה מייחס אליוט כהן לאידיאולוגיה הנאצית שפשטה בחברה וסיפקה את הלהט ללחימה:

[...] בירורים ממושכים וקפדניים יותר חשפו כי התפשטותה של האידיאולוגיה הנאצית, שחלחלה לכל פינה בצבא הגרמני, הפכה את הצבא לכוח לוחם טוב יותר. לא זו בלבד שאידיאולוגיה זו נטעה באנשים רבים נחישות החלטה קנאית להילחם, אלא היא תרמה בעקיפין, להיווצרותה של תכליתיות טקטית.⁴

צבא המונים מול צבא עילית

תלמידי האוניברסיטאות של בוואריה התנדבו כמעט כאיש אחד, והיוו את הקורפוסים ה-12 וה-13 של הצבא הגרמני במלחמת העולם הראשונה. לאחר חודשיים של אימונים הם נשלחו למערכה כנגד חיילי הקבע של הצבא הבריטי בקרבת איפר בבלגיה. התוצאה הייתה 'טבח התמימים'. 36,000 צעירים נהרגו במהלך שלושה שבועות. תוצאות אלה ממחישות יותר מכל את הדיון בצבא ההמונים החובבני אל

מול צבא העילית המקצועי. הגורם הצבאי יעדיף, מן הסתם, את הצבא ההתנדבותי והמקצועי על פני ההמוני. אלא אם כן, שאלת המסה היא הקריטית. לא ניתן להתעלם מהתאימות בין הגדלת הצבא לבין צבא המונים ולקשר לירידה באיכות. נושא זה הדאיג את מי שעסק בתחום זה הן בצד המעשי שלו והן בצד התיאורטי. הדיון על כך בקרב הוגי הדעות הצבאיים הוא רחב. מולטקה 'הקשישי' התייחס לסוגיה זאת:

[...] התקוממות משופעת באמצעים בלתי מוגבלים וברוח פטריוטית, כזאת של הצרפתים, לא החזיקה מעמד מול יחידה צבאית אמיצה ומאומנת, ולו גם הקטנה ביותר [...] מן הראוי שתשכנע את אלה המטיפים לחימוש העם, שהרי שפעת אדם מזוינת אינה עדיין צבא, וברבריות היא להובילה למערכה.⁵

קביעות ברורות אלה לא סייעו לאותם סטודנטים שנטבחו 50 שנה מאוחר יותר. מצדדי צבא העילית – מעבר לשאלת הקורבנות התמימים – מייחסים אותו בעיקר לכישורים הנדרשים ככל שהטכנולוגיה מתפתחת. מחברה מתפתחת במדע, בטכנולוגיה ובתעשייה, נדרשות יכולות תיאום ותכנון מורכבות יותר, שהן נחלתם של מקצוענים בלבד. צבא זה גם חייב להיות מאומן ומיומן, על מנת להפעיל את האמצעים שהועמדו לרשותו.

פולר שילב נימוק זה וכרך אותו בעלויות הכבדות של צבא מודרני: לא רק שהטכניקה תספק לנו אמצעי לחימה מעולים, היא גם תתבע במפגיע את צמצום המספרי של הצבאות. ההוצאות העצומות של צבא ממונע וממוכן שמות לאל כל אפשרות להקים צבאות המונים משוריינים.⁶

נימוקים מעניינים נוספים הביא די פיק, שדגל בצבא מקצועי ואיכותי שניתן לסמוך עליו. הרציונאל שהוביל אותו, הוא כי המרכיב החשוב בקרב הוא החוסן הנפשי של החייל. חוסן זה יושג רק באמצעות משמעת, אימון ואחוות לוחמים. אלמנטים אלה זקוקים לזמן ולניסיון המצטבר, על מנת שיהפכו את הלוחם והיחידה הצבאית שלו לכוח יעיל ואפקטיבי. "ארגונו ייתן לנו, כמתוכנן 400,000 חיילים טובים. אולם העתודות שלנו יחסרו גיבוש, כאשר נטיל אותן אל מערך זה או אחר בערב המערכה."⁷ גישתו של די פיק ייצגה את הסלידה של החייל המקצועי מהתפיסה של 'עם נושא נשק'. גישתו קנתה לעצמה שביתה בצבא הצרפתי ערב מלחמת העולם הראשונה. לעומתם, הגרמנים, על-פי תוכנית שליפן, ארגנו את מערך המילואים שלהם ויכלו לצאת למלחמה עם סדר כוחות כפול. נימוק נוסף של די פיק נגד צבאות

ההמונים, היה כי המוני החיילים שיביאו לאבדות מחרידות יגרמו להתרופפות השליטה ולאנדרלמוסיה.

ה"ג ולס (1866-1946) – שעסק בעתידנות חברתית – בויכוח הציבורי שהתנהל בבריטניה לפני מלחמת העולם הראשונה, פסל את המחשבה על צבא מגויסי חובה ודגל בכוח עילית. הוא גם ניבא את הלוחמה היבשתית הממוכנת, עם ספינות יבשה מופעלות בידי חיילים-מהנדסים.⁸ היום אנו קוראים לתופעה זאת בשם 'לוחם טכנולוגי'.

לידל הארט דגל בצבא עילית מקצועי. עיקרי משנתו הם: האומה האוחזת בנשק תוחלף בצבא קטן של מקצוענים; התנגשות הכוחות המכרעת בקרב הגדול תוחלף באמצעים עקיפים שיכללו גם את התקדמות הטכנולוגיה; פיתוח הכוח האווירי; היכולת לצלוח מכשולים ביבשה עם מיגון גבוה; והגדלת יכולת ההשמדה. לכן, אין צורך וטעם להחזיק בצבא המונים. לידל הארט בהתייחסו לגודל הצבא הצרפתי הראוי בעיניו: "משוכנע אני כי צבא מקצועי קטן, שחייליו משתכרים היטב והזוכה לאימון מעולה ולמיכון משוכלל – צבא זה יעניק לצרפת ביטחון רב יותר מאשר צבאה הנוכחי בכמותו."⁹ את טיעונו המצדדים בצבא עילית על פני צבא המוני הוא תלה גם בשיקולים ערכיים:

[...] עיקרון הכפייה הוא בלתי יעיל מיסודו ושיטת חובת שירות מיושנת.

שיטה זו צמודה לנורמות כמותיות – וזאת בעידן, שהתפתחותו דוחפת

יותר ויותר לעבר הכיוון האיכותי [...]

המהפך המעניין בהקשר של צבא מקצועי מול צבא עממי עבר על לנין, שדגל בצבא מיליציוני, אולם שינה את דעתו. כאשר ניתח את תוצאות מלחמת העולם הראשונה הוא הגיע למסקנה, כי "ידו של המצטיין בטכניקה, ארגון, משמעת ומיכון טובים ביותר – היא על העליונה." הוא הוסיף עוד, בדברו על הצורך בהקמת צבא סדיר ומקצועי ועל ייסוד הצבא האדום ב-1919:

[...] הצבא האדום אשר צמח מתוך ארגוני הפרטיזנים, זיכרונם לקללה

[...] הרוח הפרטיזנית, עקבותיה, שאריותיה ושרידיה גרמו לצבא

האדום סבל ללא שיעור, כישלונות, תבוסות, שואה ואבדות בחומרים

ובאנשים.¹⁰

אידיאולוגיה וערכים – שוויון אזרחי ומעורבות עממית

גיוס החובה נתפס כגורם מאיץ לשוויון חברתי ואזרחי מלא. ניתן לראות בשירות החובה צורה של מס. ככל מס, הוא אמור להביא רווח למי שמשלם אותו. בצרפת,

מייסדת צבא החובה ההמוני, הרווח היה מתן אזרחות לכל מי ששירתו. סוגיה זאת התעוררה במלוא משמעותה בעקבות המהפכה הצרפתית והמהפכה האמריקנית. הגיוס העממי הכללי הדגיש את חשיבות מעורבות העם, כערך בפני עצמו. ההשפעה האדירה של העם, בעיקר, היא הרוח המפעמת בו. אם המדינה סיפקה את ההיגיון של המלחמה אזי העם סיפק את הרוח החדשה. רוח העם הדגישה וחיידה את היצר, את השנאה, והביאה למגמת המלחמה הטוטאלית.

התפישה האמריקנית של "הזכות לשאת נשק" על-פי החוקה, נתקבלה על דעת חוגים רחבים גם בצרפת. החזקת כלי ירייה נחשבה ערובה לחירות אזרחית. בתחילת 1793 נקבע בצרפת הצורך ב-300,000 אנשים נוספים, שייקראו בגיוס חובה אם לא יתנדבו; וב-23 באוגוסט הופץ צו ה-LEVEE EN MASSE, שחייב את כל הגברים הכשירים לשירות הרפובליקה. נימוקי האסיפה הלאומית הצרפתית, בשנת 1905, בקריאה להגדלת מצבת כוח-האדם בצבא מראה כי לא אבד כלח על ההיבט הערכי בגיוס החובה:

הרעיונות הצבאיים של דמוקרטיה רפובליקנית גדולה [...] צריכים להישאב מהרעיונות הנשגבים של המהפכה הצרפתית; וכאשר, אחרי למעלה ממאה שנים, יכול המחוקק לבקש מכל האזרחים – ללא הבדל רכוש, הכשרה והשכלה – להסכים לתת חלק שווה מזמנם לארצם, ללא חריגים וזכויות יתר מכל סוג שהוא [...] ¹¹

השוויון האזרחי התבטא גם בשוויון הזדמנויות בצבא עצמו – מוסד הקצונה השתנה ללא היכר בעקבות הקמת צבא החובה. אופי סגל הקצינים השתנה אף הוא. אם ב-1789, 90 אחוזים מן הקצינים היו אצילים, הרי עד 1794 נותרו מהם שלושה אחוזים בלבד. תפקיד הקצונה הפסיק בהדרגה להיות תוצר של מעמד חברתי אלא של כישורים אישיים.

מלחמת העולם הראשונה מימשה את השינוי שהחל במהפכה הצרפתית, והמחיש היטב את העניין הערכי בעליונות המדינה על הפרט בביטוייה הצבאי: "ב-1914 שלט בחברה האירופאית הלך רוח חסר תקדים לחלוטין, שקיבל כי זכות המדינה לתבוע שירות צבאי – וכי חובתו של כל פרט גברי לתת אותו. השירות הצבאי נתפס כחינוך נחוץ למידות אזרחיות ונדחתה ההבחנה עתיקת הימים בין הלוחם – כאדם נבדל בגלל דרגתו או גם אם אינו בעל דרגה – לבין כל היתר [...] ¹²

נקודת המבט השוויונית חודדה היטב במשנה הקומוניסטית על-ידי אנגלס, שצייד באופן טבעי ומתבקש במיליציה ובצבאות עממיים נוסח המהפכה הצרפתית: [...] לאחר שחרור הפרולטריון יתאפשר גיוס של מחצית מאוכלוסיית

הגברים, ואילו תחת שלטון הבורגנות והאיכרות הזעירה החופשית לא ניתן לגייס במלחמת עם כלשהי יותר משבעה אחוזים של האוכלוסייה.¹³

בשנת 1845 גרס אנגלס, כי בעתיד לא יהיה צורך עוד בצבא קבע. לטעמו, במשטר הפרולטארי העתידי אין לחשוש ממהומות פנימיות ומלחמות חיצוניות, מאחר שאף אחד לא יסתכן בשל כמה מחוזות סרבניים. למלחמת מגן יספיקו מיליציה וחימוש העם. "[...] מה שמרשים בשיטת המיליציה הוא ההמון הרב של החיילים המתגייסים בבת אחת והקלות היחסית שבאימונם, בפרט נוכח אויב[...]"
לנין, במשנתו, המשיך את דרכו של אנגלס בהקשר זה:

עברו ללא שוב הזמנים, שבהם ניהלו את המלחמה שכירים או בני כת מנוכרת למחצה לעם, עתה מנהלים העמים את המלחמות [...] כאשר כל אזרח המדינה יהיה חמוש, אין לרוסיה לפחד עוד מאויב כלשהו [...] חומת המגן של חירותה של רוסיה מהווה העם החמוש [...] המדע הצבאי הוכיח את האפשרות המוחלטת של הגשמת רעיון המיליציה העממית, אשר מסוגלת למלא את המשימות הצבאיות גם במלחמת מגן וגם במלחמה התקפית.¹⁴

לאחר מלחמת העולם הראשונה שינה לנין את דעתו, כפי שצוין קודם לכן. לידל הארט הוא הבוטה ביותר כנגד גיוס חובה מטעמים ערכיים ואידיאולוגיים ההפוכים לקודמיו:

חוקתנו מעוגנת זה מאות בשנים ברעיון ההולך וצומח בדבר חירות הפרט [...] במשך זמן מה, במאה שעברה, הייתה למופת שהצבנו השפעה הולכת ומתרחבת [...] ¹⁵

לידל הארט טען כי זכויות הפרט עדיפות על זכויות המדינה והמטרה לעולם אינה מצדיקה את האמצעים. בריטניה חייבת להגן על החירות ולטפחה שכן לדעתו היא הגדולה בהישגי האנושות. היו לו גם נימוקים ערכיים נוספים כנגד גיוס החובה:

גיוס החובה אינו הולם את תנאי הלוחמה המודרנית – הציוד הטכני המגוון, המבצעים הדורשים ניידות גבוהה, ומצבי הקרב המשתנים במהירות. ההצלחה הצבאית תלויה במידה גוברת ביוזמה האישית, הנובעת מצידה מתחושה של אחריות אישית – ומניעים אלו נמוגים בגלל כפייה חיצונית. יתר על כן, כל אדם הנכפה לפעול הוא נושא חיידק, ומפיץ השפעה שלילית במידה שאינה עומדת בשום יחס לערך השירות שהוא נאלץ לתרום [...] גיוס החובה תורם לזרז את בואן של

מלחמות, אך אינו מאיץ את מהלכן – פרט למובן השלילי של האצת צמיחתה של עייפות הקרב וגורמי תבוסה אחרים.

הצורך במסה – הדיון על גודל הצבא

אחד הנימוקים הטובים ביותר לגיוס חובה, הוא הצורך במסה של כוחות. כמובן, עדיפה שיטה המאפשרת את התרחבות סדר הכוחות רק בעת צורך, ושבאותה עת הכוח יהיה מאומן ומיומן לבצע את משימותיו. מעבר לכך, צבא החובה מאפשר להעמיד לרשות האומה יותר אנשים מאומנים, בכך שהוא נתפס גם כבית-ספר להכשרת אנשי מילואים. ייעוד נוסף, הוא זמינותו המידית והיותו כוח מקצועי של חיילים מנוסים. צבא החובה יכול להוות שלד למסגרת יחידות המילואים בעיקר באחזקה, הכשרה וגיוס. ייעוד נוסף, הוא להוות את המצע שממנו יצמחו המש"קים לשירות הקבע או הקצינים בחלק מהצבאות.

גודל הצבא היה נושא לדיון תיאורטי ומעשי במהלך ההיסטוריה הצבאית. לפני קלאוזביץ נעשו ניסיונות תיאורטיים לקבוע תקרה לגודלו של צבא, כאשר ההשקפה הרווחת הייתה כי יש גודל אופטימלי שכל המוסיף עליו גורע. נקודת המפנה הייתה במלחמות נפוליאון והמעבר לצבאות ההמונים. מקיאוולי טען ל-50,000 חיילים. דה סאקס ל-45,000 חיילים. קלאוזביץ, שבתבונתו לא נגע במספרים אלא בכמויות, טען כי עוצמת הכוח היא פונקציה של היכולת להשיג באמצעותה את התכלית המדינית – לא פחות ואף לא יותר.

[...] האסטרטגיה עוסקת אך ורק בקרבות. הגורמים היחידים שיש

להם חשיבות אמיתית הם: **העדיפות המספרית; וריכוז הכוח בנקודת**

ההכרעה.¹⁶ [...] ישנו גודל מסוים – שהוא הטוב ביותר – של צבא,

גודל סטנדרטי, שמעבר לו כל עודף מוריד ואינו מעלה.¹⁷

די פיק¹⁸ גרס כי אין ערך לצבא גדול ועדיף צבא שאפשר לסמוך על העמידות והנחישות של חייליו:

מה ערכו של צבא בן 20,000, אם רק מחציתם נלחמים, ואילו הנותרים

מוצאים מאה דרכים להעלים את עצמם? מוטב שיהיו מלכתחילה

10,000 איש שאפשר לסמוך עליהם.¹⁹

לדברי שליפן, האמינו בשלהי המאה ה-18 שגודלו של הכוח הצבאי לא צריך לעלות על 40,000 חייל. אולם נפוליאון סתר השקפה זו, כשאירופה קופאת נכחו בבהלה:

ביסמרק טוען עתה כי 200 עד 300 אלף חיילים הם השיא. הצבא

הגרמני בשנת 1870 מנה יותר מכפליים, וביסמרק לא התלון על מספרנו 'המופרז' כשצרנו על פאריז.²⁰

גודל הצבא והעלויות הכבדות הכרוכות בהחזקתו הביאו אותו למסקנה לגבי תפיסת הלחימה המתבקשת:

אין לנקוט אסטרטגיה של התשה, כאשר החזקת מיליונים, של חיילים דורשת הוצאת מיליארדים (של מארקים).²¹

לודנדרוף האמין בסיסמה: 'אלוהים צועד עם הגדודים החזקים'. המצביא במלחמה הכוללת יעדיף לסיימה במהירות, מפני שהיא חותרת תחת לכידות האומה ומקשה עליה כלכלית. לכן, הוא ישאף לקבל את כל העתודות של האומה מאומנות וחמושות היטב כבר בראשית המערכה: "לעיתים קרובות מדי מהווה המספר גורם מכריע במלחמה. את משמעותו של המספר יש להבין בבהירות ובהחלטיות."²²

גם בן גוריון, מטעמים מובנים, צידד בצבא גדול המתרחב לעת הצורך:

עלינו לחנך עם לוחם, ולהכשיר כל איש ואישה, נער וזקן להתגונן בשעת הצורך, מבלי לעקור אותם מחייהם המשקיים.²³

כוח צבאי גדול עלול להעמיד את המדינה בפני פיתוי להשתמש בו שלא לצורך לפני שנוצר ההכרח לכך. לכן, יש לראות את גודל הצבא ועוצמתו כדבר העלול לאיים על המדינה.

ישנם פרמטרים שונים היכולים להשפיע ולעצב את גודל הצבא: התפיסה החברתית בהקשר של גיוס חובה או התנדבותי; הצורך הנובע מתפיסת האיום ומימורות המדינה; היכולת הבסיסית של המדינה – בעיקר הדמוגרפית והכלכלית. העידן הטכנולוגי אינו חוסך בהכרח במספר הכולל של האנשים הנחוצים לצבא, בכל דרך הוא גורם לשינוי מבני ושינויים ביחס שבין לוחמים ונותני שירותים וביחס שבין איכויות לחימה מגוונות יותר שנדרשות. שיטות ארגוניות מתוחכמות יכולות להשפיע על גודל הצבא בהיבט של שימוש יעיל יותר בכוחות קיימים.

גודל הצבא בהקשרו הדמוגרפי מותנה בשלושה פרמטרים: היצע כוח-האדם; איכותו; ומחירו היחסי.²⁴ היצע כוח-האדם יספק תשובה לשאלה האם נכון לקבוע את גודלו של הצבא לפי ההיצע הדמוגרפי, או להתאים את מדיניות הגיוס לממדי הרצויים של הצבא. איכויות כוח-האדם יותנו בהתפתחויות שחלו בטכנולוגיה הצבאית. המחיר של כוח-האדם יימדד באופן יחסי לחלופות אפשריות אחרות.

קיימות טכניקות שונות להשפיע על גודל הצבא בהקשר של שיטות שירות. הטכניקות הן: סוגי שירות; משך השירות בכל סוג; צמצום או הרחבת שנתונים. משך שירות החובה או היקף השנתונים, הוא הגורם העיקרי לקביעת גודלו של צבא

החובה. כך, למשל, כאשר נוכחו הצרפתים לפני מלחמת העולם הראשונה שהיחס בין גודל צבאם לזה הגרמני נוטה לרעתם הם האריכו את שירות החובה משנתיים לשלוש.

הולדתו של גיוס החובה

ראשיתו של גיוס החובה הוא בעיר-המדינה היוונית (הפוליס), מתוך תפיסה ששירות צבאי שווה לזכות וחובה אזרחית. חוקות עיר-המדינה העניקו זכויות פוליטיות לנושאי נשק ומנעו אותן מהשאר. זה קרה בסביבות 850 לפנה"ס. הפוליס הבחינה בין אדון לצמית ומימשה את זכויות היתר של האזרחים בקהילה. היא טיפחה את הכלכלה החקלאית באמצעות הצמיטים, ובכך אפשרה לאזרחים את הפנאי לעסוק באמנות הלחימה. לחייל האזרח היווני הייתה בדרך כלל חלקת אדמה של 60 דונם שאפשרה לו את מחייתו עם עודף המתאים לרכישת חנית ושריון. אלה בתורם אפשרו לו לתפוס את מקומו כאזרח.

השלב הבא בגיוס החובה הכללי, שהוא תוצר מתבקש של גיוס עם שלם, בא בעקבות המהפכה הצרפתית. היה זה מנגנון שאיזן בין הצורך במסות לבין המשך קיומה של המדינה שלא יכלה להיות מגויסת לאורך זמן. כמובן שפה נכנס גם האלמנט של צדק, שוויון וחלוקת נטל לאומי.

שום חברה לפני 1789 לא ראתה בחיי הצבא ייעוד, אלא למעטים. המלחמה נחשבה כמתאימה רק למי שחונך לכך בגין מעמדו החברתי או למי שהונועו להתגייס בגלל היעדר מעמד חברתי כלשהו. שכירי חרב וחיללי קבע כאחד – אביונים, מחוסרי עיסוק, ולא אחת יסודות פליליים – נחשבו מתאימים למלחמה.²⁵

הצבאות בכל המדינות המאורגנות היוו חלק קטן מכלל האוכלוסייה. בצרפת, לדוגמה, עד 1789 – 156,000 מתוך 29.1 מיליון. ב-1793 העלה גיוס החובה את גודל הצבא ל-983,000. המנשר הצרפתי המפורסם מיום 23 באוגוסט 1793, הקורא לעם להתגייס, הוא ממסמכי היסוד ונקודת התפנית לשיטת גיוס החובה ולצבאות ההמונים:

מעתי ועד למועד, שבו יגורשו אויבינו מאדמת הרפובליקה, ישרת כל צרפתי בקביעות בצבא. הצעירים יילחמו; בעלי המשפחה ייצרו נשק; ויובילו תחמושת; הנשים יתפרו אוהלים ומדים וישרתו בבתי חולים; ילדים יכינו חומרי חבישה מאריגי פשתן; והקשישים יתאספו בכיכרות הציבוריים, יפיחו אומץ בלבות החיילים ויטיפו לאחדות הרפובליקה

ולשנאת המלוכה.²⁶

בפרוסיה, חיבורו של קלאוזביץ 'נקודות חיוניות בעיצוב כוח מגן' מינואר 1813, שימש בסיס להקמת הלאנדוויר – כוח לאומי של משרתי חובה.

הדיאלקטיקה בין גיוס החובה הצרפתי לפרוסי היא מעניינת כשלעצמה. השיטה נולדה בצרפת – היא הייתה תוצר מוזר של המהפכה. היא הועברה ונשתלה בקרקע מתאימה יותר – בפרוסיה. ב-1870, בעקבות ניצחונותיה הצבאיים של פרוסיה על צרפת, קמה לתחייה שיטת גיוס החובה.

בארצות-הברית הוטלה חובת גיוס לראשונה רק ב-1862, במהלך מלחמת האזרחים. ביפן הוטלה חובת גיוס לראשונה ב-1868, כאשר מהפכת המייג'י העלתה את המדינה על נתיב התיעוש. שם הוחלף הלוחם הסמוראי הפיאודלי בחייל מגויס. המתאם בין קץ העידן האגררי לעידן התעשייתי, הוגדר על-ידי הטופלרים כימלחמת הגל השני:

[...] המקביל הצבאי לייצור ההמוני היה גיוס חובה של צבאות המונים, שאינו ממומן על-ידי בעל הקרקעות המקומי... אלא על-ידי המדינה הלאומית המודרנית.²⁷ היכולת התעשייתית אפשרה להפנות את המוני האנשים לעיסוק במלחמה במקום להוציא את לחמם מן האדמה, כמו שהיא אפשרה את ההצטיידות של ההמונים.

הערות:

¹ גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 59.

² ב"ה לידל הארט, **מדוע איננו לומדים מן ההיסטוריה?**, עמ' 55-58.

³ גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 323.

⁴ אליוט אי כהן, **הפיקוד העליון**, עמ' 218.

⁵ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 80.

⁶ **שם**, עמ' 193.

⁷ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 131-140.

⁸ עזר גת, **התפתחות המחשבה**, עמ' 18.

⁹ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 231.

¹⁰ **שם**, עמ' 268.

¹¹ גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 327.

¹² **שם**, עמ' 319.

¹³ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 241.

¹⁴ **שם**, עמ' 267.

¹⁵ עזר גת, **התפתחות המחשבה**, עמ' 185.

- ¹⁶ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 169.
- ¹⁷ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 54.
- ¹⁸ שארל ז'אן ז'אק ז'וזף ארדאן די פיק, נולד ב-1821, קצין צרפתי בוגר סן-סיר. נלחם בסוריה ובאלג'יריה, היה מפקד חטיבת חי"ר. נהרג כמח"ט במלחמת צרפת-פרוסיה ב-1870.
- ¹⁹ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 234.
- ²⁰ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 112.
- ²¹ **שם**, עמ' 114.
- ²² **שם**, עמ' 179.
- ²³ דוד בן גוריון, **צבא וביטחון**, הוצאת 'מערכות', 1955, עמ' 138-139.
- ²⁴ דיון מקיף בנושא זה ראה: יעקב ליפשיץ, "ניהולן משאבי הביטחון בשנות האלפיים", בתוך: חגי גולן (עורך), **מרקם הביטחון**, 'מערכות', ת"א, 2001. עמ' 42-70.
- ²⁵ ג'ון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 327.
- ²⁶ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 13.
- ²⁷ אלווין והידי טופלר, **מלחמה ואנטי מלחמה**, ספריית מעריב, 1994. עמ' 52.

פרק י'

מבנה צבא על-פי שיטות השירות

שיטות השירות מובחנות זו מזו בשלושת הקריטריונים שהוגדרו בפרקים הקודמים: ייעוד הצבא; משך השירות הפעיל; ושיטת הגיוס. הפרק האחרון דן בהרחבה בשיטת הגיוס ובהבחנה העיקרית שבין שיטת גיוס חובה ושיטת גיוס התנדבותית. פרק זה יסקור את מבני הצבאות השונים האפשריים על-פי שיטות השירות הנהוגות בהם.

צבא הקבע

זכות הראשונים לשיטת צבא הקבע בעת העתיקה נזקפת לאשור. בצבאה היו כל הרכיבים המאפיינים צבא קבע עד היום: **הרכיב הראשון** – תשלום שכר לכל מי ששירת במשרה מלאה וקבועה; **הרכיב השני** – הקמת בסיסי לוגיסטיקה מרכזיים שהכילו את מחסני הנשק ומאגרי האספקה; **הרכיב השלישי** – בניית מחנות קבע ייעודיים עבור הצבא; **והרביעי** – ייצור ריכוזי של ציוד ואמצעי לחימה עבור אותו כוח.

בעת החדשה, היה זה צבאו של שארל ה-7, מלך צרפת, שלו נזקפה זכות הראשונים בהקמת צבא קבע מודרני. בנובמבר 1439 התפרסמה פקודה בשם Ordonnance sur la Gendarmerie שייפתה את כוחו של שארל ה-7 מלך צרפת לגבות מסים לשם הקמת צבא קבע מלכותי. בהתאם לפקודה רק המלך זכאי למנות מפקדים ולשכור חיילים למלחמה, למעט חילות מצב קטנים במבצרי הפיאודלים לשימושם. שלושה גורמים אפשרו את הקמת צבא הקבע: ההתעוררות הלאומית בצרפת עם הופעתה של ז'אן דארק; כישרונו הפיננסי של הסוחר ז'אק קאר, שהבריא את האוצר המלכותי; וכישרון ההמצאה של האחים בירו, שהקימו והפעילו חיל תותחנים משובח. מהלך זה עורר את התנגדותם של קבוצת ואסלים, שחששו למעמדם הבלעדי כנושאי נטל הביטחון. במאי 1445 ניתנה פקודה בדבר הקמת 'גודי צבא המלך' Compagnies de l'ordonnance du Roi שהיו בהם 20 קומפאניות ממיטב הפרשים.

[...] הקמתו של צבא קבע מקצועי. ז'אן דארק, דמות מעוררת השראה,

חידשה את רצון הלחימה של האומה הצרפתית. ב 1445 ארגנה צרפת צבא קבע בן 6,000 איש שרכבו לשדה הקרב, אולם נלחמו רגלית. התפתחות רוחנית וארגונית זו אפשרה למלך צרפת להביס את אויביו הזרים. עם ריבוי וגידול האמצעים שעמדו לרשותו, הביס גם את יריביו מבית והניח את היסוד לביסוסה של צרפת כמלוכה מודרנית. תמורת הגנה שהעניק הכתר למסחר, סייע מעמד הסוחרים למלוכה בכסף נגד המעמד הפיאודלי.¹

צבאו של שארל דמה במהותו לצבא הקבע הראשון של אשור. קודם כל, לא היה זה עוד צבא שייעודו שמירה אישית על המלך ושלטונו, אלא הגנה על הממלכה כולה. מכאן, נבעה גם פריסתו – עמדות מפתח ברחבי הממלכה כולה, להגנה מפני אויבים מבחוץ. שיטת תשלום השכר אף היא הפכה מרכזית וריכוזית – לא עוד תשלום באמצעות מתווכי ביניים אלא ישירות מהמלך ומקופת הממלכה. תשלום השכר החודשי הקבוע נקבע על-פי המעמד. גדודים שלא הוצבו במבצרי המלך אוכסנו אצל התושבים שחויבו לספק להם מיטה ושולחן.

במקרה הצרפתי, האוצר ניזון מהסוחרים שדאגו לאינטרסים שלהם וכך לא אפשרו שימוש פרטי בצבא אותו הם מימנו.

[...] המלך לבדו הוא שמינה את כל הקצינים, שילם לכל חייל את משכורתו במישרין, פיטר פרשים וגייס אחרים במקומם, כטוב בעיניו [...] תכליתו של ארגון זה היה לקיים שלום וסדר במדינה [...] בחר המלך בגרעין של מפקדים, רובם אצילים צרפתים ומקצתם חיילים שכירים לפי משלח ידם ממוצא מקומי או זר.²

צבא הקבע החדש היה אמנם צבא של שכירים, אבל נותן השכר היה המלך לבדו. מרבית ההוצאות, להקמת הצבא ואחזקתו, הגיעו מכלל האומה בצורת מיסי מדינה. לא הייתה חציצה בין הצבא למדינה והיא התגלמה בדמותו של המלך שהיה היחיד שנתן נשק בידי החיילים ושילם להם את שכרם באופן ישיר. הארטילריה הייתה שלו באופן בלעדי. הוא מינה את הפקידים והמפקדים. הכול שירתו אותו. הוא היה מקור הסמכות. הכול נשבעו לו אמונים, סרו למשמעתו, עשו את רצונו ושימשו כלי למדיניותו.

את החידוש של שארל ה-7 בהקמת צבא הקבע ניתן להמחיש בהבדל בינו לבין הצבא הגרמני של אותה עת:

מלך צרפת עומדים לו באורח קבוע ה'אורדינאציה', המורכבת ממיטב פרחי האצולה, וחיל תותחים גדול, שייצורו מומן על-ידי מיסי המדינה,

ואילו הקיסר הגרמני, כל אימת שיש בדעתו לערוך מלחמה, זקוק לכסף יותר מכל נסיך אחר [...] הם משרתים אותו על-פי הוראת הערים [...] כך שאם תוך שלושים יום לא ניתן להם הכסף, הם מסתלקים מיד [...] ³

שיטת השירות של צבא הקבע אינה נעדרת מהמורות. את הסכנה האפשרית בצבא קבע ניסח מקיאוולי בנימוקים שנדמה שלא נס ליחס עד ימינו: [...] מחמת סלידה זו מן השלום מערימים המפקדים על פטרוניהם, שלא תיפסק המלחמה [...] מלך זה אנוס יהיה, או לעשות מלחמה שאין לה סוף, או לשלם את שכרם בהתמדה, ואם לאו – יהיה צפוי לסכנה, כי הללו יוציאו את השלטון מידיו [...] ⁴

הגישה הבסיסית של הסוציאליסטים בצרפת במחצית המאה ה-19, כמה מאות שנים לאחר אזהרותיו של מקיאוולי, הייתה שלילה מוחלטת של מוסד צבא הקבע ושל המלחמה התוקפנית גם יחד. בעיניהם, מיליציות אזרחים נוסח שוויצריה שמטרתה היחידה היא הגנה על האומה, היא הדגם הנכון, הלגיטימי והבלעדי של הממסד הצבאי. ⁵

שכירי חרב

שיטת השירות של שכירי חרב, הייתה נפוצה בעבר, והיום כמעט פסה מן העולם. צבא הבנוי על שיטת שירות זאת מאפיין מדינות עשירות ומעוטות אוכלוסין, הרוצות לעקוף את הנטל של אחזקת צבא קבע באמצעות קניית שירותים צבאיים על-פי הצרכים שלהן. זהו הבסיס העיקרי לשיטת השירות של שכירי חרב.

תופעת שכירי החרב מוכרת מההיסטוריה הצבאית מקדמת דנא. כך למשל, ביוון העתיקה, במאה הרביעית לפני הספירה, ניתן היה לשכור חיילים בשוק מסודר, בכף טנרון שבפלופונסוס. בשוק זה הוצעו חיילים חסרי נחלה שנפלטו ממשורותיהם. ב-329 לפנה"ס העסיק אלכסנדר מוקדון כ-50,000 שכירי חרב יוונים שגויסו בשיטה הזאת. ⁶

בימי הביניים התפתחה תופעת האבירות שבאחת הצורות שלה, לא הייתה אלא חרב להשכיר. כבר בראשית תקופת מלחמת 100 השנים (1338-1453), נתפשט הנוהג להמיר את השירות הוואסלי בשירות תמורת כסף:

[...] לעומת זאת רבו באיטליה 'קומפאניות' של אבירים נודדים, שהתפנו משדות הקטל אחרים, מהן קטנות ומהן גדולות יותר ואף מאורגנות להפליא כמדינות זוטא לעצמן, הסרות למשמעתם של

מצביאים מנוסים, רובם הרפתקנים נוכרים [...] אדוני המלחמה, שהיו אז אבירים אלו, על בני לווייתם, משוטטים בארץ, חומסים אותה, אינם זזים ממקום אחד, אלא אם שקלו לידיהם את מחיר הסתלקותם, על מנת לפלוש למקום אחר ולפתוח כאן במעשי שוד.⁷

שיאה השלילי של תופעת שכירי החרב בא לביטוי בכישלון ההתקפה של צבא שכירי חרב בחסות צרפת בכיבוש העיר פיזה, אויבתה של פירנצה, שהזמינה את הכוח הצרפתי:

[...] הגאסקונים, הטוענים, בין השאר, כי שכרם מקופח לעומת שכר השוויצארים, קמים על דעת עצמם ושבים למחוז לומבארדיה. השוויצארים מתמרדים, לפי שהם טוענים כי לא שולם להם כל שמגיע מתחילת המסע.⁸

תבוסה זו הביאה את מקיאווולי להכרה שיש לשלול את התופעה שהביאה אף לשקיעת האימפריות היוונית והרומית. הוא ראה בהם חבורה של חמדנים, בוגדנים, פוחזים ופחדנים.⁹ הוא ראה את חולשתם בטקטיקה הזהירה שלהם, שנבעה מעלותם היקרה והרצון שלא לאבד אותם:

כל המייסד את שלטונו על גייסות שכירים לעולם לא תהא עמידתו איתנה ובטוחה, כי הללו אין שלום ביניהם, הם רודפי כבוד ובצע, ללא משמעת ובלא נאמנות, אמיצי לב ביחס לאוהביהם ומוגי לב ביחס לאויביהם, בלא יראת שמים ובלא נאמנות לאדם [...] אין טעם ליציאתם לשדה הקרב זולתי השכר המועט, ואין שיעורו של זה מספיק כדי לעורר אותם למסור את נפשם עליך [...] רוצים הם להיות חיילך כל זמן שאינך עושה מלחמה, אבל כשבאה שעתה של המלחמה, הם עוזבים אותך לנפשך או בורחים מפני האויב.¹⁰

כרוניקן פירנצה ובן דורו של מקיאווולי, ג'וואני וילאני, יצא אף הוא כנגד תופעת שכירי החרב:

[...] מבחינה צבאית הוא דוחה שיטה זו כמנוגדת בתכלית להוראתם של קיקרו וסנט אוגוסטינוס, שאין לערוך מלחמה אלא למען שלום צודק, והוא שואל אפוא, הכיצד יושג שלום כזה באמצעות אנשים, שכל קיומם תלוי במלחמה בלתי פוסקת?¹¹

שלל וכופר נפש נקבעו מראש כחלק משכרם של שכירי החרב שכל מעייניהם היו נתונים לכך, גם במהלך הקרב עצמו.

הצבא השוויצרי התחיל לייצא את המוניטין הצבאי שרכש כצבא מיליציוני,

באמצעות השכרתו למרבה במחיר ברחבי אירופה, לאחר הקמתה של שוויצריה כמדינה עצמאית בשנת 1474. הצבא המיליציוני, שזכה בהישגים מרשימים במלחמתו על עצמאות המדינה, קנה את עולמו ושמו יצא לפניו. במחצית הראשונה של המאה ה-16 ייצאה הקונפדרציה השוויצרית חילות רגלים לזירת הקרב באיטליה.¹² בני שוויץ נודעו כעשויים ללא חת והודות לכך השיגו במאה ה-15 מידה ניכרת של אי תלות באדוני העל לבית האבסבורג, ורכשו מוניטין של עזי נפש. מוניטין אלה הקנו להם מקור מחייה במשך 300 שנה כטובי הלוחמים השכירים באירופה [...] הם נקטו טקטיקה דמוית פלנקס ורשמו שורה של ניצחונות [...] ¹³

קלאוזביץ חזה את התמוטטות הצבאות המקצועיים של המשטר הישן, וראה בהם את הניוון של אמנות המלחמה. קלאוזביץ קידש את הנפש והרוח באמנות זו. לחיילים המקצוענים המתנדבים, כך הוא טען, אין בהכרח קשר רעיוני למניעי המלחמה. המלחמה היוותה אמנם מקור מחיה, אך אין זה ההסבר היחיד המספק. המלחמה היוותה עבור שכירי החרב יסוד חיים – הקסם שבסיכוי להגשים חוויה גברית מסוכנת. לשכיר החרב אין שום יחס אישי למערבולת הרגשות המלווה את הלחימה.

בימינו, תופעת שכירי החרב, במובנה הקלאסי, כמעט חלפה מן העולם. שתי דוגמאות עדיין שרירות וקיימות. אלה הן, לגיון הזרים הצרפתי, והתופעה המעניינת לא פחות הגורקה מנפאל. הגורקה הם איכרים בני שבט בשם זה, הממוקם צפונית-מערבית לקטמנדו, בירת נפאל. הבריטים נתקלו בהם בתחילת המאה ה-19 במסגרת ההשתלטות הבריטית על הודו, עת התגוננו לוחמי הגורקה במבצר קלוגה בצפונה של הודו בשנת 1814. בקרב זה גילו הבריטים את הלוחם הנפאלי בן שבט הגורקה. בין שני הצדדים התפתחה הערכה הדדית, שהביאה בסופו של דבר להצטרפות הגורקה למאמץ הצבאי המלחמתי הבריטי. לזכר אותו הקרב במבצר קלוגה הוקמו שני אובליסקים, המציינים את גבורתם של הלוחמים הבריטים ולוחמי הגורקה. במסגרת הסכם השלום בין הצדדים הוגדר סעיף המתיר לגייס את לוחמי הגורקה לצבא הבריטי. מה ששבה את הבריטים היה אורח הלחימה הגינטלמני, הימנעות מאכזריות מיותרת, כושר גופני גבוה, סיבולת, נאמנות לכתר הבריטי שעמדה במבחן פעמים לא מעטות, רוח מרוממת ומוראל גבוה גם במצבים קשים. הנפאלים השתתפו בכיבושים הקולוניאליים של הבריטים ובשתי מלחמות העולם. הם היוו כוח חי"ר מעולה בעל כוח סבל, כושר גופני גבוה, קשוחים, אמיצים, ממושמצים, חסונים נפשית ופיזית. עקב מוצאם מחברה היררכית הם הסתגלו במהירות למסגרת צבאית היררכית עם נאמנות מלאה.

במלחמת העולם הראשונה הם השתתפו עם כוח שמנה 200,000 חיילים, ולחמו במלחמת החפירות באירופה ובקרבות גבורה בגליפולי. במלחמת העולם השנייה הם השתתפו עם 40 גדודים ולחמו במדבר המערבי, בדרום-מזרח אסיה, בסינגפור, בבורמה ועוד. הכושר הגופני הייחודי שלהם נובע מאורח חייהם הכפרי-איכרי במורדות הרי ההימאליה. אמצעי הלחימה הייחודי להם הוא הקוקרי – סכין מעוקלת הנישאת תמיד בחגורו של לוחם הגורקה, מעבר לאמצעי הלחימה הרגילים. הגורקה הם בני הדת ההינדית. הם נמוכי קומה – מטר וחצי בממוצע, כאשר לוחם המגיע ל-1.6 מ' נחשב כבר לגבוה.

עבודת צבאית

תופעת העבודות הצבאיות איננה תופעה נפוצה. המקרה הבולט והמשמעותי ביותר שלה היו הממלוכים. החילוף אל מועתצם (833-842) נחשב למייסד שיטת העבודות הצבאיות. צבא שמנה 70,000 עבדים צבאיים טורקים סר למרותו.

מקור התופעה, הוא באיסור דתי. האסלאם אוסר על מוסלמי להילחם במוסלמי. העבאסים שהתייחסו בכובד ראש לאיסור על מלחמה נגד אחים לדת, נאלצו לחפש תחליף. לפיכך, באמצע המאה התשיעית ייסדו שליטי האסלאם את המדיניות המיוחדת במינה של שיטת גיוס לצבא. הם רכשו נערים לא מוסלמים כעבדים, על מנת לגדלם על ברכי דת האסלאם כלוחמים. הם ניצלו את הכנסות המדינה לקניית חיילים לצבא. חיילים-עבדים אלה יכלו להתקדם במעמדם ואף היוו את האליטה הצבאית במדינה.

העבדים הממלוכים היו במקורם טורקים קיפצי'אקים, מחופו הצפוני של הים השחור שנמכרו לעבודות בילדותם. הם הובאו לקהיר, שם הם הוכשרו כשהם מנותקים משאר העולם. תהליך ההכשרה כלל לימוד קוראן, חוקי אסלאם וכתב ערבי. כשהגיעו לבגרות החלו אימוניהם בשיטת רכיבה שהקנתה להם מיומנות מופלאה באחדות הסוס ורוכבו תוך כדי תפעול אמצעי לחימה.

האסלאם ראה הכרח ליצור מעמד חברתי של עבדים, כדי ליישב את דרישות השלטון עם דרישות הדת. היה זה למעשה פתרון 'יצירתי' ופועל יוצא של המתח בין הקוטב המדיני-משטרי-שלטוני לבין הקוטב התרבותי-חברתי-מסורתי.

מיליציה

ההגדרה של המיליציה כשיטת שירות, היא:

כוחות צבא שחייליהם הוכשרו לשרת בצבא בכל הדרגים והתפקידים,

מבלי ששירתו בצבא סדיר. לבד מגיוסם לשירות פעיל במצבי חירום ומלחמה, שירותם והכשרתם לתפקיד נעשים בדרך של קריאה לתקופת שירות קצרה בשנה.¹⁴

ההבחנה העיקרית בין שיטת שירות מיליציונית לבין שיטת שירות 'מילואים', היא העדרו של השירות בצבא סדיר. עובדה זו משפיעה על אופיו ועל רמת המקצועיות של הצבא. מטבע ברייתה, המיליציה אינה בעלת כשירות ללחימה התקפית כלפי חוץ או למסעות כיבושים כחיל-משלוח. מהותה של המיליציה היא הגנתית על בסיס טריטוריאלי מקומי. הבסיס למיליציה, הוא רצונה של המדינה לא להישען על שכירי חרב. לכן, המיליציה מבוססת על נקיטת שיטה חלופית להגנה, שעיקרון הגיוס אליה מחייב את כלל הגברים בעלי הנכסים, וזאת כתנאי לקבלת אזרחות, לרכוש נשק, להתאמן לקרב ולהילחם בעת הצורך.

מקורו של רעיון המיליציה הוא ביוון. המגבלה בשיטת המיליציה, היא שהחובה הוטלה על בעלי רכוש בלבד. בכך, לא מוצה כל הפוטנציאל הגברי הלוחם במדינה. היוונים השלימו עם מגבלה זו בכך שהם לא נדרשו לשלם על מנת להחזיק את הצבא, וכן בכך שהשיגו את נאמנות הצבא על רקע שמירת הרכוש שאיחדה אותם.

בשנת 580 לפנה"ס לערך, אורגנה רומא בחמישה מעמדות צבאיים, שגיוסו מקרב בעלי הרכוש, ונוסדה מיליציה שהתאמנה בטקטיקות לחימה של היוונים. במאה התשיעית, הוחלפה שיטת המיליציה בשיטת צו הקריאה לוואסלים בעלי סוסים. במקומות בהם הייתה האצולה חלשה המשיכה שיטה זו להתקיים, כמו למשל בשווייץ, שם מתקיימת השיטה עד היום.

באירופה בתקופת הרנסאנס, שגילתה מחדש את הלימודים הקלאסיים, נתפס רעיון המיליציה כטוב לא פחות משלטון החוק או מגאווה אזרחית. מקיאולי פיתח את השיטה בפירנצה ואף ניסח את חוק המיליציה והקים אותה שם. מקיאולי ראה את צבא האזרחים הלאומי המוזעק ללחימה למען המולדת כצורה הראויה היחידה לארגון צבאי. הנימוק לכך הוא חברתי וצבאי.¹⁵ הוא קרא להקמת מיליציה אזרחית שיפעמו בה רגשות לאומיים:

אימונים אלה הייתי מקנה לכל בני התשחורת של מדינתי, אך שקידה ודאגה מיוחדת הייתי מקדיש לאותו חלק, המגויס למלחמה: הייתי מחייב אותם להתאמן בכל ימי חג.¹⁶

המשמר הלאומי בארצות-הברית, לדוגמה, שהוא סוג של מיליציה מודרנית, מתאמן במשך סוף שבוע אחד במהלך כל חודש, כך שהמלצתו של מקיאולי ללוונטית גם לימינו. מקיאולי, בראותו את נקודות התורפה של צבא שכירי חרב

ובעיקר שכירי חרב שלא כפופים למדינתו, אלא לבעלת ברית, צרפת, הגה את הרעיון של הקמת צבא אזרחים:

[...] משעמד על דעתו, הכיר, שלא עצמו [התעצמו] המדינות אלא בכוח צבא לאומי, וגם הרומאים לא כבשו את העולם אלא בחיילים משלהם.¹⁷

המדינה המזוהה יותר מהאחרות בזכות שיטת השירות המיליציונית היא שווייץ, כפי שמעיד עליה העיתונאי עופר שלח:

בשווייץ יש גיוס חובה שרק מעטים חומקים ממנו, אחרי שירות קצר, המיועד להכשרה חיילית ראשונית, משוחרר החייל הביתה – יחד עם הרובה והחגור שלו – ומשרת מדי פעם במילואים לשמירת כשירות והתכוננות לשעת חירום. התפיסה הזו קשורה לא רק לעיצוב זהותו של האזרח הפרטי, אלא דווקא להגדרתה העצמית של שווייץ כמדינה ניטרלית. במבט ראשון זה דבר והיפוכו, אבל השווייצרים סבורים (לפחות רשמית) שדווקא צבאם החזק יחסית סייע להם להישאר מחוץ לסכסוכים בינלאומיים במשך מאות שנים.¹⁸

מקורה של המיליציה השווייצרית, היא בתחיקה צבאית של הקהילה השווייצרית, המיוסדת על חובת שירות כללית. מקור הצבא המיליציוני הוא ברוח המלחמה האנטי פיאודלית. תושבי 13 הקנטונים שאפו להשתחרר מעולם של נסיכים גרמנים ששלטו בהם. הייתה זו צורה ראשונית של 'אומה כמושה'. המרחק בין ימי שלום למלחמה, לאיכרים ולרועים השווייצרים, היה קצר וחייב התארגנות מתאימה. לשיאה הגיעה לחימת המיליציה בקרב מורגארטן ב-15 בנובמבר 1315, כאשר נפגשו "להקות איכרים עם מיטב חיל האבירים של הדוכס ליאופולד והכוהן שוק על ירך. שני הצדדים נלחמו על-פי סגנונם המקורי [...] האבירים, שמנו לא פחות מריבוא איש, היו, כמובן מצוידים ומשוריינים כהלכה ונהגו כרגיל [...] האיכרים, שמספרם מועט היה ביחס, עמדו להם הרגליהם של יוגבים חופשיים, היותם רגילים בתנאי טבע ההר [...] ליכודם העדתי והכוח הפיסי הרב [...]"¹⁹

חובת הגיוס חלה על כל גבר מגיל 17 ועד זקנתו. עיקר הכוח נבחר מתושבי הכפרים. כל גבר היה שייך ליחידה מקומית. מפקד היחידה המקומית הוא בן המקום "שרוחשים לו אמון, שהצטיין ביכולת להילחם ולקיים את המשמעת."²⁰ הפיקוד העליון הוא בידי מועצה, שהגורם החברתי המכריע בה, הוא העירוני-אריסטוקראטי. המערך הקרבי נבנה משלושה גושים גדולים: החלוץ, המרכז והמאסף. צבא המיליציה היה מונוליטי בהרכבו כחיל רגלים. (מאוחר יותר הוא השתמש במעט פרשים ותותחים.)

הבטליון השוויצרי דמה מאד לפלנגה המוקדונית. לוחמי השורות הראשונות צוידו בחנית הנטויה לפנים. אנשי השורות הפנימיות צוידו בהאלבארדה שבאמצעות הגרזן שלה הייתה מסוגלת לרסק שריון של פרש ובאמצעות הוו אפשר היה למשוך את האויב מעל סוסו. מטרת הלחימה הייתה להרוג ולהשמיד את היריב מבלי לקחת שבויים. תפקיד גוש החלוץ היה לעלות במהירות על נקודה מסוימת בחזית האויב. המרכז – צעד בעקבות החלוץ, והמאסף שהמתין לממש את עצמו כעתודה.

השוויצרים מיצו את היתרון היחסי שלהם בעצם תנועתם המרוכזת, המהירה והבוטחת "...פלנגה, פלנגה עלו על האויב בצעד בוטח ומהיר, בעוברם שטח מרובה בזמן הקצר ביותר."²¹ השוויצרים כפו את שיטת הלחימה על יריביהם בעצם העובדה שתמיד הם שתקפו ראשונים ובמהירות. מהירותם נבעה גם מהעובדה שהם החליטו לא להעמיס על עצמם כלי מגן. סוד עוצמת החייל השוויצרי היה במשמעת פנימית שיצרה את הגושים האנושיים. כוחו של 'גוש העוצמה' היה בתוקפנותו ובחיתירתו הדורסנית לפנים.²² הפלנגה השוויצרית הייתה מכשיר התקפה לפי המבנה, החימוש, מיעוט אמצעי ההגנה ורוח הלחימה של החיילים. מי שהתחמק מחובת השירות – ביתו נהרס. מי שברח משדה הקרב – סופו להפסיד את חייו ונכסיו. חובת הציות למפקדים ואיסור ביזה בעת הלחימה היו מעקרונות המיליציה.

המיליציה השוויצרית התנהגה בהתאם לדפוסי מיליציה קלאסית עד להקמת שוויצריה כמדינה עצמאית בשנת 1474. לחימתה הייתה הגנתית עם טקטיקה התקפית על בסיס מרחבי ולוקאלי. מכאן ואילך, בעקבות התדמית האיכותית שנוצרה לצבא זה עם חיפוש אחר מקורות פרנסה חלופיים, הפכה המיליציה לצבא שכירים, לכל המרבה במחיר.

המיליציה הפלורנטינית

המיליציה של פירנצה, היא יציר כפיו של ניקולו מקיאוולי. אפשר לראות בה את המשנה הסדורה ביותר להקמת מיליציה, על יתרונותיה ומגרעותיה בשיטת שירות זאת. תיאורה של מיליציה זו וניתוחה, ימחיש היטב את השיטה.

מקיאוולי הגיע למסקנה כי זו שיטת השירות הצבאי המועדפת בעיקר על רקע אכזבותיו הנואשות משכירי חרב ומבעלי ברית. ב-30 בדצמבר 1505 הוא קיבל את כתב האמנה הראשון שאפשר לו לרשום את האנשים למיליציה. רעיון המיליציה התבסס על מסורת מקומית קדומה יותר שהתקיימה תקופה קצרה והתנוונה בעקבות הכנסת צבאות שכירים. בשנת 1351 בוטל למעשה חיל הפרשים הפלורנטיני העצמי ובמקומו הוטל מס על חייבי הגיוס. מס זה שימש למימון שכירת חיילים

זרים. כך ירדה המיליציה הקומונאלית והומרה בצבא שכיר, עד שלא נותר לפירנצה כוח מזוין משלה.

עקרונות לארגון המיליציה: היחידות המוקמות הן על בסיס מקומי, רשאי להצטרף רק מי שנולד שם או מתגורר במקום דרך קבע. כל יחידה מצטרפת ליחידה גדולה יותר – 'באנדיארה' שבראשה עומד קאפיטנו. בראש כמה באניארות מוצב מפקד הקרוי 'קונסטאבול'. תפקידו לאמן את המגויסים וללמד אותם את תורת הלחימה. הוא יפקד על 300 איש לפחות. "הקונסטאבולים, המחויבים לשהות בהתמדה במקומותיהם, ליד הבאנדאריות שלהם, שומה עליהם לאסוף את האנשים הנתונים לשליטתם, לפחות אחת לחודש."²³

כאמור, אנשי המיליציה נבחרו מתוך הסביבה הקרובה של העיר כאשר המפקדים הם מהעיר עצמה. כל מקום שיש לו כנסייה משלו, צריך להקים יחידה צבאית. אנשי העיר הם המפקדים והפרשים (המיליציה תתבסס בעיקרה על חיל רגלים, לכן, באופן מעשי, אנשי העיר לא ייקחו בה חלק מסיבי). לכל יחידה מעניקים דגל, הנושא את סמל פירנצה בלבד. לכל פלוגה דגל ומספר סידורי. גודל המיליציה נקבע לפי גודל האוכלוסייה ויכולת חימושה.

השליטה על המיליציה: כדי שהמיליציה לא תהפוך למכשיר במלחמת אזרחים הציע מקיאוולי ש"מן ההכרח לערוך את העניינים בסדר כזה, שיהיו מצייתים לכמה רשויות."²⁴ הוא פיצל את השליטה על המיליציה למי ששולט בה בימי שלום – מינהל חדש שיוקם לצורך כך, ולמי שמפקד עליה בימי מלחמה – מועצת העשרה ורשות המשלמת את משכורתה: מועצת העיר, המנהל וועדת העשרה. העיקרון השולט הוא שהמיליציה מצייתת למרות ציבורית ובשום מצב לא לאיש פרטי. רק לוועדת העשרה שמורה הסמכות להפעלת הכוח המיליציוני. ועדת התשעה – מופקדת על ארגון המיליציה. חבריה נבחרים לזמן מוגבל וקצוב של שמונה חודשים בלבד, יש בוועדה ייצוג לגופים השונים בפירנצה. הם לא מקבלי משכורת, זכאים להוצאות. אין לוועדה סמכות "[...] לצוות על כל הבאנדיארות, או על מקצתן, או על המגויסים שלהן [...]" שיעשה דבר שהוא בחזקת פעולת מלחמה, או כל פעולה אחרת, אשר נעשית בנשק [...]"²⁵ תפקיד הוועדה, הוא להקים מיליציה בת עשרת אלפים איש, לפחות, אם אפשר יותר לפי גודל האוכלוסייה ויכולת חימושה. תפקיד נוסף, הוא לוודא שבמחסן הנשק יהיה מלאי מתאים לחימוש האנשים. (לפחות, 2,000 שלטי ברזל, 500 רובים ו-4,000 חניתות).²⁶ סייג לגבי המפקדים – לא יהיו ממונים על בני מקום הולדתם. תקופת הכהונה – לא יותר משנה אחת.

מיון האנשים: המיון הראשון מתבצע "לפי מה שנראה לו ולפי מה שטוב בעיניו."²⁷

נציג הממשלה עובר במחוזות ורושם את הגברים הראויים לשאת נשק. מתוך המבחר הכללי של חובת השירות ממיינים את המוכשרים ביותר או את כל מי שטוען ובצדק שאינו יכול להיעדר מהבית. תנאי המיון הראשון הוא שלכל באנדיארה לוקאלית מגייסים רק אותם אנשים שנולדו במקום מסוים או גרים בו דרך קבע. חייבי הרישום הם כל הגברים מבני 15 עד 50, עם אפשרות לחריגה במקרים מיוחדים. באופן מעשי נלקחו בני 17 עד 35 ובתנאי שבכל חצר יישאר איש צעיר אחד לפחות לצורכי המשפחה והבית.²⁸

ציוד האנשים: כל מגויס קיבל מלבושים (כובע, מעיל, גרביים ונעליים) וכלי זין מהרשות המרכזית. לפי ראות עיני נציגי השלטון והמפקד המקומי יינתנו בידי המגויסים קשת, האלאברדה, חנית ארוכה ושלט נחושת. לכל חייל – שלט ברזל. בידי כל מאה רגלים מצויים לפחות 60 חניתות ו-10 רובים, השאר יצוידו בקשת, רומח, חרמש, מגן עור או עץ וחרב. כל פרש שגויס חויב לדאוג בעצמו לכלי נשקו, למעט הסוס שנרכש על-ידי המדינה ומחירו נוכה בהדרגה ממשכורת הפרש.

תגמול: בימי שלום זכאי ה'סולדאטו' לחצי סולדו (המשכורת), בימי מלחמה-למשכורת שלמה.

חובת אנשי המיליציה: מפעם לפעם ייערכו תחרויות בשימוש בנשק, המצטיינים זוכים בפרסים כמו מכנסיים, כובע או גביע. מי שמשכיר עצמו לצבא זר – דינו מוות.

אנשי המיליציה מועסקים בין 12 ל-16 פעמים בשנה לאימונים ועריכת מפגנים.

ייעוד המיליציה: "[...] כיוון שהם שוהים בביתם מזוינים, הם מבטיחים את הארץ מכל התקפת פתע [...]"²⁹ המיליציה נחלקה לשני סוגים: כאלה שנועדו להישאר במקומם לצרכי הגנה; והחלק השני שיכול להיקרא למחנה לשם פעילות מלחמתית בטוסקנה. כלומר, יעוד המיליציה הוא לוקאלי ובתחומה של המדינה הפלורנטינית.

הבעייתיות בשיטה:

הרגלי חוסר משמעת; יחסי איבה השוררים, לעיתים, בין כפר לכפר. לעולם אל תעמיד יוזמה ונשק לרשות ההמונים, שאם אך טעמו טעם שלטון כלשהו, שוב אין לעצור בעדם, לפי שהם משוכנעים להיות חזקים יותר בגלל עדיפותם המספרית [...]"³⁰

החשש שישתמשו בכוח הצבאי למטרה פרטית. כדי למנוע זאת נקבע שרק ועדת העשרה יכולה להפעיל את הכוח ומפקד שחורג מכך ומשתמש ביחידה שלו "[...] לשם יישוב סכסוך פרטי, או לטובת כל איש פרטי, או אם יאסוף מקצת מגויסים בשביל לפגוע ביריבו [...]"³¹ דינו מוות.

חלוקת הנשק בידי אזרחים גרמה לקשיים בשמירה עליו. היו כאלה שהפסידוהו במשחק והיו כאלה שמכרוהו בכסף מלא.

במפגש של מיליציה עם צבא מקצועי, מן הסתם יגבר הצבא המקצועי. חיל המצב של פראטו, שאויש על-ידי המיליציה הפלורנטינית התמוטט והתפורר למראה ראשוני הספרדים שתקפו אותו

מעולם לא התראו חיילים אלו פנים עם אויב, וכאשר הופתעו על-ידי הספרדים הזריזים והמנוסים, שעלו לפתע בחומה וחדרו בעדה והסתערו קדימה כמו 'כלבים שוטים' – הוכו אנשי המיליציה בתדהמה וברחו.³²

נימוק נוסף שנותן מקיאוולי לתבוסת המיליציה, הוא העובדה שתושבי המקום עצמם, הסתגרו בבתיהם והשאירו את המיליציה להילחם עבורם. היעדר הזיקה הישירה למושא ההגנה לא תרם לרוח הלחימה ולנכונות להקרבה.

יתרונות השיטה:

שחרור מהתלות בחיילים זרים להגנת העיר;
נאמנות לרפובליקה –

מצד נאמנותם יעלו על כולם, הן בשל טבע האזור והכבוד שיהיו רוחשים למפקדיהם והן בשל כך שהם יודעים, כי יחד עם הכבוד הם עלולים להפסיד את נכסיהם ואת המולדת.³³

הגורם המלכד במיליציה

הגורם המלכד הסמלי, היה קרון מלחמה, המזכיר את ארון הברית, כאשר הפעם האחרונה שצעדו אחריו, הייתה בשנת 1325:

ההולכים אחרי קרון המלחמה ה- *caruccio*, חוזרים אליו ומתלכדים סביבו בשעת מצוקה בקרב ומגינים עליו בכל מחיר כסמל המקודש של חירות המולדת.³⁴ [...] הדגלים, כולם נושאים את סמל פירנצה בלבד [...] כדי שכל אנשיכם יהיו כרוכים אחרי עניין אחד ולבל יעמוד לנגד עיניהם שום נושא אחר זולת הסמל הציבורי, שרק אותו ישרתו [...] ³⁵.

הגורם המלכד השני, היה הנאמנות לרפובליקה הפלורנטינית. כל מיליצאנט שם את ידו על ספר הקודש ונשבע אמונים לרפובליקה. טקס זה התקיים פעמיים בשנה, במהלכו נערכה מיסה ובהמשך נאום על-ידי נציג השלטון המזכיר את חובות המיליציה וזכויותיה.

מילואים

המילון למונחי צה"ל מגדיר את המילואים כ: "חלק מכוחות הביטחון של המדינה המשרתים בעת מלחמה או בשעת חירום."³⁶ המבחין העיקרי בין המילואים לבין השיטה הקודמת שנסקרה, המיליציה, הוא בכך ששיטת השירות במילואים מתבססת על העובדה שהמשרת בה ביצע שירות סדיר במשך זמן משמעותי, לפחות להכשרתו. יתרונו הבולט ואולי היחיד של צבא מילואים, הוא במסה שלו. כאשר שאלת המסה היא כורח, אין ברירה לאותה מדינה אלא לנקוט שיטת גיוס זו. לפחות בהתחשב בעלותו, יחסית לחלופות אחרות.

אחת התכונות החשובות והבולטות בשיטת השירות של צבא המתבסס על כוחות מילואים, היא בהיותו גורם ממתן בהפעלתו של הכוח הצבאי. מבנה הכוח האמריקני, כפי שעוצב על-ידי גנרל אברהמס וכלקח ממלחמת ווייטנאם ממחיש עובדה זו:

שורשי הטיעון הפוליטי ליתר שילוב ומעורבות של המילואים נעוצים בווייטנאם. הנשיא ג'ונסון בחר להישען ולסמוך על צבא מגויס בלבד, המורכב מצעירים רבים, אשר נאמנותם אינה מוטלת בספק. זאת, במטרה לצמצם את שיבוש והתמוטטות החזית הפנימית עד כמה שניתן, ולדכא את האופוזיציה הפופולארית. בשנים הראשונות הצליחה במידה מסוימת 'דוקטרינת ג'ונסון', אך ככל שמספר ההרוגים והפצועים עלה, התרחב הקרע הבלתי נמנע בין הצבא ה'זר' והעם. תהליך דומה של הפרדה עבר הציבור בארצות-הברית. העלייה בכמות הנפגעים הביאה להכרה, כי מייצג אותם גוף של לוחמים במלחמה בלתי פופולארית ומיותרת. מסיבה זו גנרל אברהמס, בתקופת כהונתו הקצרה כרמטכ"ל היבשה, עמד על כך כי הצבא לא יילחם שוב במלחמה יזומה, שלא תזכה לאמון ולמעורבות מצד העם האמריקני. גיוס מילואים בתחילתו של עימות יביא הביתה לארצות-הברית את ההכרה, כי הוא – הציבור, מעורב בו באופן אישי. מכאן, הגיע אברהמס למסקנה כי יש לארוג את רקמת הכוח כך, ששום כוח צבאי סדיר לא יוכל להכריע מלחמה בעתיד ללא תגבור מילואים.³⁷

דוגמה נוספת למתנינותו של כוח המילואים אפשר להביא מהוויכוח בין השמאל לימין בצרפת שבין שתי מלחמות העולם. בניסיון להסביר את הדוקטרינה ההתקפית הבלעדית של הצבא הצרפתי לפני מלחמת העולם הראשונה, אחד ההסברים של השמאל, היה שהצבא כדי לשמור על ייחודו המקצועני פיתח דוקטרינה התקפית שרק צבא מקצועני יוכל להוציאה לפועל וזאת כנגד המאמצים להפוך את הצבא למילואים.

בישראל, יש טוענים כי העובדה שברצועת הביטחון בלבנון לא שירתו יחידות מילואים "תרמה רבות לשהותה המיותרת של ישראל שם במשך שנים".³⁸ הממסד הצבאי, יעדיף מן הסתם ובאופן מסורתי את צבא הקבע המקצועי ואת גיוס החובה ויגלה חשדנות כלפי צבא מילואים. נוצר למעשה מעגל קסמים של חשדנות והזנחה מצד הצבא מול רמת ביצועים ירודה מצד אנשי המילואים, הנובעת, בחלקה, מאותה הזנחה. המפקח הצרפתי על הרגימנטים של המילואים התבטא ב-1911: "דיביזיות המילואים האלה קיימות רק על הנייר, אבל מי יערוב לאיתנותן?"³⁹

כיוון נוסף לאי-שמישותם של כוחות המילואים, הוא במקרה של מדינת ישראל. על-פי עזר גת, ישראל היא המקרה הקיצוני ביותר שבו כל כוח האדם הזמין מגויס למלחמה. גם במדינת ישראל שבה נמשכת ההיערכות ללחימה יבשתית בקנה מידה גדול, הולך ומסתמן שינוי. עדיין יש בישראל אומה אוחות נשק מטעמים צבאיים וסמליים. אולם, לצורכי שדה הקרב עתיר הטכנולוגיה והן לצורכי 'שיטורי' יומיומי גוברת ההעדפה לכוחות סדירים ומקצוענים קטנים על פני המוני אנשי מילואים.⁴⁰

שיטות שונות להחזקת כוחות המילואים:

יחידות תחלופה

השיטה מיועדת לעתודות כוח-אדם ללא שיבוץ ליחידה מסוימת. עתודה זו אמורה להשלים פערים ביחידות הלוחמות בעת הצורך. מעתודה כזאת נדרשת רמת הכשרה נמוכה יחסית, ובהתאם לכך ההשקעה בה וכשירות האנשים. הגרמנים עשו כך על-פי תפיסתם את 'האומה החמושה' בתחילת המאה ה-20. גם הצרפתים, לפני מלחמת העולם הראשונה, החזיקו חיילי מילואים שלא שובצו ביחידות. חיילים אלה רוכזו במאגרים עורפיים למילוי אבדות בשלב מאוחר יותר.

יחידות מילואים עצמאיות

יחידות בהן הן סגל הפיקוד והן החיילים מורכב כולו מחיילי מילואים. לעובדה זו יכולה להיות השפעה על רמת המקצועיות של היחידה. או, לחלופין, תידרש במקרה כזה השקעה משמעותית יותר, על מנת לשמר את הכשירות המבצעית של יחידה מסוג זה.

יחידות מילואים עם סגל סדיר

גירסה מתקדמת של השיטה הקודמת. בשיטה זו מעורבים סגלי פיקוד סדירים

עם חיילי מילואים. הרמה המקצועית הצפויה תהיה גבוהה יותר. מנגד, בשיטה זו יתעוררו בעיות הנובעות משילוב סגל סדיר על אורחותיו, עם חיילי מילואים.

יחידות מילואים משולבות ביחידות סדירות

הרעיון בשיטה זו, הוא החזקת יחידות מילואים שלמות בתוך יחידות גדולות יותר שהן סדירות. כך נהגו, למשל, הפרוסים בסוף המאה ה-19 כאשר הם החזיקו דיוויזית מילואים בכל קורפוס פעיל. דוגמה אפשרית נוספת, היא החזקת גדוד רביעי מילואים בכל רגימנט פעיל.

השלמות

על-פי שיטה זאת יוחזקו השלמות של חיילי מילואים ביחידות סדירות. ההשלמה יכולה להיות בחיילים בודדים ובבעלי תפקידים ומקצועות מסוימים. או כפי שעשו הפרוסים בסוף המאה ה-19, שהחזיקו יחידות סדירות במחצית המצבה שלהן, ועם הצורך בגיוס הכפילו את המצבות באמצעות אנשי מילואים. כך עשה גם הצבא הצרפתי ברפורמה של אחרי 1870 כשספג ליחידות הסדירות שלו אנשי מילואים ובכך הכפיל אותן.

עיבוי יחידות קיימות

שיטה הנהוגה על-פי הפרוסים בחיל-האוויר הישראלי. על-פי המודל הנהוג היום בחיל-האוויר הישראלי: שלד סדיר קבוע מחזיק את הטייסת ושומר על עדכון בתורת הלחימה והטמעת האמצעים, כשרוב הטייסים מגיעים מהבית ליום אימונים בשבוע.⁴¹

שיטת שירות חובה סלקטיבי

שיטת שירות חובה טוטאלית, בה מתגייסים כולם, כמעט שאינה קיימת. גיוס החובה האוניברסאלי הוא רק להלכה, ובאופן מעשי הוא סלקטיבי. תפיסה חברתית, רעיונית ולאומית יכולה להביא למצב בו מדינה תרצה להנהיג גיוס חובה כללי. מגבלות שונות כמו: לחצים פוליטיים, אינטרסים מגוונים ויכולות של המדינה ושל הצבא, יצמצמו ויגבילו את הגיוס. יש מגוון רחב של שיטות וסיבות להגבלת הגיוס. כך למשל, בצבא הרוסי רק כשליש מחייבי הגיוס מגיעים לכלל שירות חובה.

אפילו מדינת ישראל, הנחשבת לתובענית יותר בנושא גיוס החובה, אינה עומדת בכך. רק קצת למעלה משני שליש מהשנתון המתאים מתגייסים, כאשר לא כולם

יסיימו את שירות החובה שלהם במלואו.⁴² עובדה זו היא שעומדת בבסיס הצעתו של פרופ' סטיארט כהן לבחון את חלופת הגיוס הסלקטיבי גם במדינת ישראל.⁴³ צרפת, אימה הורתה של שיטת גיוס החובה, הפעילה אף היא רק גיוס חובה סלקטיבי במהלך השנים. בצבא הצרפתי של סוף המאה ה-19 מתוך מחזור גיוס של כ-300,000 כמחצית קיבלו פטור מטעמים שונים. גיוס החובה כערך חברתי-תרבותי נשאר בצרפת עד היום. הצורך פחת, והיכולת – לבטח על דבר שאין בו נחיצות מוכחת ומידית – פחתה. כך גם נכונות המשטר להשקיע ונכונות החברה להקריב. לפיכך, מתקיים בצרפת שירות חובה של יום אחד, בו המתגייס מתייצב בבוקרו של יום ולאחר תהליכי רישום ושיעורי נשק בסיסיים הוא משוחרר בערבו של יום. כך מצאה צרפת פתרון לערך ולמסורת אל מול הצורך והיכולת. הסינים אף הם מצאו פיתרון משלהם לגיוס חובה סלקטיבי. הם מטילים על כולם את החובה להתגייס, אולם, הצבא מגייס רק את מי שהוא מוצא לנכון.

בארצות-הברית, כאשר הופעל כבר גיוס חובה הוא הופעל באופן חלקי על-ידי מערכת הגיוס הסלקטיבי, שנקראה כך בתקופת מלחמת העולם השנייה. שליש מהגברים שנקראו לשרת נפסלו לאחר מבדקים פיזיים. המצב שנוצר היה שהמגויס שעבר את המיון הראשוני היה בריא ומשכיל יותר מהאמריקני הממוצע. כמעט מחצית מגויסי החובה היו בוגרי תיכון ועשירית מהמגויסים היו בעלי השכלה גבוהה.⁴⁴

שיטת גיוס החובה הסלקטיבי, בין אם במוצהר ובין אם בפועל, היא שיטת הגיוס הנפוצה יותר כאשר מפעילים את גיוס החובה. הסיבה העיקרית לכך, היא מציאת האיזון במתח בין שלושת הקטבים עליהם דנו קודם לכן: גיוס חובה כנורמה חברתית לאומית, והפשרה מול גורמים אינטרסנטיים ומגבלות וצורך המדינה להחזיק צבא גדול. השיטות ליצירת הסלקטיביות הן מגוונות וחלקן תואר לעיל. ביטוי למתח הזה הוא הרצון הקבוע של מפקדי הצבא להגדיל את הצבא או לפחות את זמינות כוח-האדם העומד לרשותו, היכולת והרצון של המדינה וכמובן רצון העם להתגייס. מלחמת העולם הראשונה והשנייה, על שפעת אנשיה הלוחמים, היו ביטוי נרחב לשילוב מרבי של שלושת המתחים הללו.

שיטות שונות לגיוס חובה סלקטיבי

גיל – השיטה הברורה ביותר היא לתחם את קבוצת הגיל או השנתון אותן מעוניינת המדינה לגייס. אפשר בתוך שיטה זו להגביל שנתונים או לקבוע מכסה קבועה מתוך השנתון עצמו.

מין – קביעה של מדינה שרק גברים ישרתו בצבא, היא למעשה גיוס סלקטיבי.

נורמות – קביעת נורמות מכל סוג שהוא: בריאותיות, השכלתיות, חברתיות, פליליות, נאמנות מפקפקת, בעלי כישרונות מיוחדים, טעמים דתיים, טעמי מצפון ועוד. כל קביעה מסוג זה, למעשה הופכת את החובה הכללית לבררנית.

תשלום כופר – כפי שהיה מקובל למשל בצרפת עד 1872, על מנת לקבל פטור משירות חובה.

משך שירות חובה משתנה – בצרפת למשל, הנהיגו ב-1872 שיטה זאת. כך, חלק מהאנשים שירתו חמש שנים והשאר שישה חודשים או שנה לפני שעברו לשירות מילואים. החלוקה הייתה על-פי הגרלה, שגם היא שיטה לשירות חובה סלקטיבי.

שירותי מדינה חיוניים אחרים – בצרפת, למשל, פטרו משירות צעירים שלמדו הוראה וכמרים. בגרמניה עומדת הברירה בפני הצעיר המתגייס בין שירות לאומי לשירות צבאי.

הדגם המשולב – חובה והתנדבות

באופן מעשי הגיעו רוב הצבאות לפתרון של דגם משולב בשיטות השירות שלהם, בבואם להרכיב את הצבא אליו הם נדרשו. לכל שיטת שירות יש את היתרונות והחסרונות שלה. דגם משולב, שימצה את היתרונות של השיטות, הוא משאת נפשו של בונה הכוח הצבאי.

הדגם המשולב, הוא פשרה בין אינטרסים ואילוצים, כפי שהיה זה בצרפת שלאחר נפוליאון, עת הונהג שירות חובה מוגבל, מילואים וצבא מקצועי של שירות ארוך. המעמד הבינוני היה מרוצה מכך, מפני שצבא מקצועי אפשר לו למצוא תחליפים לגיוס בניהם. בסיס הצבא נותר מוגבל למידה שלא היה בה כדי להופכו לאמצעי של מהפכה עממית, כך שזה היה נוח גם למדינה. ולבסוף, גם הצבא הבין שעדיף לו שירות ממושך על פני אופיו הפרוע והבלתי נשלט של מגויס החובה. השילוב בין החברה, הצבא והשלטון היו מושלמים במקרה זה.

לגנרל אוברסט הנס פון זאקס (1866-1936) ניתנה ההזדמנות לבנות צבא כמעט מבראשית. הוא התמנה לרמטכ"ל צבא גרמניה עד לפירוקו בהתאם לחוזה ורסאי לאחר מלחמת העולם הראשונה. הוא הקים מחדש את הצבא הגרמני בהתאם למגבלות שהטילו עליו תוצאות המלחמה. שילוב של צבא המונים, המשלים צבא סדיר קטן ומאומן, מצויד ונייד, המספק מענה למתקפת פתע, ומכין ומשמר את המסה העיקרית של צבא ההמונים. צבא זה מאופיין בגודלו הניכר; הוא מוכוון בעיקר להגנה, בגלל אי היכולת להכשירו כהלכה ולשמור את רמת כשירותו. הוא אמור להיות מסוגל להעניק גיבוי לצבא הסדיר הקטן ובזכות גודלו ועוצמתו – להכריע.

כך מתאר זאקט את הצבא המשולב בעיניו:

כמסקנה מניסיון המלחמה תתגבר אט אט הכרה כי עבר זמנם של צבאות ההמונים, וכי בעתיד יוקמו צבאות קטנים, בעלי איכות גבוהה, המסוגלים למבצעים מהירים ומכריעים, ובכך יסייעו לרוח לגבור על שלטון החומר. לצד צבאות אלה תקוים הגנת הארץ מתוך חובת שירות כללית מודרנית ומפותחת.

[...] הצבא של ימי שלום, שאפשר לכוונתו גם צבא האבטחה או צבא המבצעים, מורכב מחיילים מקצועיים בשירות ממושך, רצוי שאלה יהיו מתנדבים [...] צבא זה חייב להעניק, לכל הפחות, הגנה בפני מתקפת פתע של האויב [...] לצידו של צבא כזה עומד גרעין של קצינים וצוותים המהווים את הסגל ביחידות ההדרכה ובבתי הספר, שבמסגרתם יקבלו כל הגברים הצעירים המסוגלים לשרת הכשרת חובה מקוצרת [...] בדרך זו נוצרת שפעת אדם צבאית אשר מסוגלת למלא את חובת ההגנה של המולדת [...]⁴⁵

משימתו העיקרית של 'צבא המבצעים', היא לגשר בפעילותו על פער הזמן שבין ראשית הייצור לבין הנפקת הנשק לצבא המגן.

אפילו לידל הארט, שצייד ודגל במקצוענות לשמה באמצעות צבא קבע, השלים עם הצורך בשילוב שתי השיטות. הוא גרס שיהיו שני סוגים של כוחות. האחד, שיוחזק תמיד ברמת כוונות גבוהה, יהיה כוח הלם מובחר עתיר טכנולוגיה ומקצועני ויהיו בו אוגדות משוריינות וממוכנות, אוגדות מוטסות וחיל-אוויר חזק. האחר, יכלול מיליציות להתנגדות מקומית ולעיכוב התקדמות אויב. כמו כן, יש לתת את הדעת להתגוננות אזרחית ולהגנת התעשייה.

הוא חפץ בצבא קטן של מקצוענים, שיהיה אפשר למכן אותו במלואו ולאפשר לו לנצל היטב את הטכנולוגיה המודרנית [...] על הצבא הזה יהיה אפשר להוסיף צבא מתנדבים מיליציוני. שאר תושבי הארץ יישארו במקומם ויועסקו על הצד הטוב ביותר בייצור הציוד הדרוש למלחמה מודרנית.⁴⁶

אנגלס לפניו, גרס אף הוא שהדגם המשולב הוא כורח המציאות:

כל עוד קיים עימות עם אויבים מאורגנים ומצוידים היטב יש צורך בגייסות, שאינם פונים ללימודי היסוד של הלחימה רק בשעת התייצבותם מול האויב [...] אכן, אין אנו מתחשבים בהזיות של צבא מיליציוני ללא תקופת שירות קבועה כביכול.⁴⁷

כוחות היבשה האמריקנים, בפיקודו של גנרל קרייטון אברמס, נבנו לפי הדגם המשולב על-פי לקחי מלחמת וייטנאם ולא רק משיקולים צבאיים תועלתיים, כפי שפורט קודם לכן. 'הכוח הטוטאלי' הוא מבנה כוחות שבמסגרתו יפעלו יחידות סדירות ויחידות מילואים בצוותא. כוחות יבשה מורחבים, המקיפים 16 דיוזיות, יישענו על המשמר הלאומי ועל יחידות מילואים נוספות כדי להתגייס במקרה של סכסוך.

המטרה לא הייתה רק יעילות, אלא גיבוש זיקה לעם האמריקני וקיומה. לא עוד מלחמות בדם קר. לא עוד מלחמות בלי גיוס של תמיכה עממית [...] זה היה מהלך נועז.⁴⁸

שיטות השירות השפיעו על מבנה הצבאות ועל ייעוד כל חלק מהצבא שנבנה בשיטת שירות אחרת. כך למשל, ב-1860 לערך, ביצע מלך פרוסיה רפורמה בצבאו: מיליצית הלאנדוואר העצמאית שהייתה לא אמינה מבחינה פוליטית וצבאית נהפכה לעתודת קו שני, מאחורי צבא גדול המבוסס על גיוס חובה כללי לתקופה קצרה. בדרך זאת הוקם צבא לאומי מאומן וממושם, וחסר תקדים בגודלו. כתגובה לגידול המשמעותי בצבא הפרוסי הקימו הצרפתים צבא קבע של שירות ממושך, המבוסס על גיוס חובה מוגבל. הוקמה עתודת מילואים של הקו הראשון ומיליציה של הקו השני.

הצבא הרומי, ממחיש תופעה זו ומוכיח את הקלאסיות שבה. הצבא היה בנוי למעשה משתי רמות או שכבות. רמה אחת, הייתה של אזרחי רומי שהרכיבו את הלגיונות, והרמה השנייה, הייתה של חילות העזר שאוישו על-ידי המדינות הגרורות לאימפריה הרומית. חילות העזר היו מאורגנים בגונדות של פרשים, קוהרטות של רגלים קלים, או ביחידות מעורבות של פרשים ורגלים, והיוו כוח משלים לכוחות הלגיון. לגיונות רומי נבנו והוכשרו ללוחמה בעצימות גבוהה. אחד התפקידים הסמויים שלהם, היה להבטיח את אמינותם של חילות העזר. תפקיד זה בוצע באמצעות הרתעה, שנבעה בעיקרה מהעליונות הטקטית הברורה של הלגיונות ללוחמה בעצימות גבוהה.

יתרונו של הלגיון היה בקרב פנים אל פנים. הגוף הלוחם העיקרי שלו התבסס על רגלים והנדסה קרבית, וזאת כדי להחזיק שטח מול התקפה, או כיבוש שטח כנגד אויב מרוכז, כולל במבצרים. נקודת התורפה של הלגיון, הייתה בלוחמה נגד גרילה, בשל הכבדות היחסית שלו, שלא אפשרה לו למצות את היכולות שלו בלוחמה נידת כנגד אויב חמקמק. כוחות הלגיון "יכלו להתקדם באיטיות, אך בהתמדה, לעבר צומתי העצבים של עוצמת האויב כדי להכניעם באמצעות מצור או התקפה."⁴⁹ קונסטנטינוס

הקים, בשלב מאוחר יותר, את הפיקודים החדשים של צבא השדה הקבוע: קצין חיל הרגלים הראשי וקצין הפרשים הראשי. במאה הרביעית, המבנה הכפול של הצבא הקיים היה כך: מפקדי גזרות החזיקו תחת פיקודם חיילים – איכרים וכוחות של הפרובינציות להגנה על הגבולות; החלק השני, כלל חילות שדה מרכזיים תחת פיקודו של הקיסר וקציני החיל הראשיים.

שיטת השירות בדגם המשולב אף יכולה להשפיע ולקבוע את תפיסת הפעלת הכוח עצמו. כך מצאנו לדוגמה במלחמת העצמאות האמריקנית:

ג'קסון ידע את כושרם ומגבלותיהם של אנשי המיליציה שבפיקודו. נגד חיילים סדירים הפעיל את אנשיו מאחורי ביצורי שדה ולא בשטח פתוח. החיילים הבריטים ותיקי הקרבות, 8,000 במספר, תקפו חזיתית וספגו אבדות כבדות [...] הניצחון בניו אורלינס הוכיח את ערכה של המיליציה כאשר מפעילים אותה כזאת.⁵⁰

מאוחר יותר אימצו הצרפתים והגרמנים את השיטה, שלפיה כשירותו של הכוח, ייעודו ומשימותיו, יותאמו לשיטת הגיוס עצמה. תוכנית 3 הצרפתית משנת 1882, פרסה שתי ארמיות המבוססות על אנשי מילואים בעורפן של חמש ארמיות קו ראשון, שהתבססו על חיילים סדירים עם אנשי מילואים אורגניים.⁵¹

לפני מלחמת העולם הראשונה, המתגייסים בצרפת שירתו שנתיים בשירות פעיל; 10 שנים בעתודות הקו הראשון כמילואים; ועוד 12 שנים בעתודות הקו השני והשלישי – כוחות טריטוריאליים ומילואים טריטוריאליים.

בגרמניה, לפני מלחמת העולם הראשונה, המתגייסים שירתו שנתיים בשירות פעיל; 10 שנים בעתודות הקו הראשון – מילואים ולאנדוואר; ועוד 13 שנה בעתודות הקו השני והשלישי – לאנדוואר ולאנדשטרום.

בבריטניה, השתבשו העניינים לפני מלחמת העולם הראשונה ובמהלכה. תפקיד הגנת האיים היה נתון לאחריות הצבא הטריטוריאלי. כתוצאה מהצורך לשגר צבא לצרפת נדרש צבא המתנדבים לקבל את הגנת האיים ואילו הצבא הטריטוריאלי נשלח לצרפת.⁵²

'האומה החמושה'

'האומה החמושה', היא הדגם האולטימטיבי של צבא, כשלמעשה הכוונה היא ש"כל העם צבאי". מקיאוולי יכול להיחשב כמבשר רעיון 'האומה החמושה' בעת החדשה, כדברי פי' פיארקי, בהקדמה לספרו ה'על אמנות המלחמה':

ניסיון האינטרפרטציה של אמנות המלחמה העתיקה, גם אם נראה

כיום כמוטעה מכמה בחינות, בכל זאת הנהו הישג גאוני וגילוי רוחני מיוחד במינו, אשר מזדקר כאור מופלא מתוך ההגות האיטלקית. האמונה בכוחות העממיים הבריאיים והתודעה שהעם הוא יסוד המדינה, באות לידי ביטוי, בגבולות מושגי הזמן, בשאיפה זו לאזרח החייל. היות האזרח חייל והחייל – אזרח, מוליכה להתגברות על האנטיתזה בין איש המלחמה ואיש השלום. כך יש לראות את מאקיאווולי – כיום יותר מאשר אי פעם – כנושא ברירה חברתית. ועם זאת, העמיק לרדת לחקר הבחינה האסטרטגית בקובעו כי המלחמה, כביטוי הנחרץ והטרגי ביותר של הפעילות המדינית – הנהלתה ותוצאותיה קשורות במישרין באיתנותו הפנימית, המוסרית של העם הלוחם.⁵³

[...] המהפכה הצרפתית ועלייתו של נאפוליאון בונאפארט הפכו את המלחמה בין שליטים למאבק בין כוחות. במשך מאות בשנים הייתה המלחמה נחלתם של אנשי מקצוע, ולאוכלוסיות האזרחים לא היה חלק רב בה. חוק הגיוס הכללי, שהעבירה האסיפה הלאומית הצרפתית ב-23 באוגוסט 1793, הגשים רעיון זה הלכה למעשה, פתח את עידן "גיוס החובה" ויצר את האומה החמושה, או ההמון המזוין. העם, שתפס את השלטון במדינה, נקרא עתה להגן עליה. פולר כתב כי הוא הביא "לשינוי המדיני והצבאי הגדול ביותר שידה העולם עד אז." נפתח עידן המלחמות הלאומיות, הבלתי מוגבלות, שכן מאז ואילך אפשר היה לגייס את כל המשאבים האנושיים והחומרים של הארצות, ולהטילם למלחמה [...].⁵⁴

מלחמת האזרחים האמריקנית פעלה על-פי תופעת 'האומה החמושה'. במדינות הקונפדרציה היו רק 5.5 מיליון לבני עור, עם זאת שירתו בצבא הדרום עד סוף המלחמה יותר ממיליון חיילים. אוכלוסיית מדינות הצפון מנתה יותר מ-20 מיליון נפש, ובצבא הצפון שירתו 2,375,000 חיילים. ברוב הקרבות ספגו שני הצדדים אבדות רבות. עובדה זו, וכן ההפעלה החפוזה של חיילים מאומנים-למחצה, הולידו טקטיקה של מסות.⁵⁵

פרוסיה אימצה את עיקרון 'האומה החמושה' לאחר מפלתה ב-1806. זה מה שאפשר לה להכריע את האוסטרים באמצעות צבא המונים.⁵⁶ ב-1866 התפיסה של 'אומה חמושה' אפשרה לפרוסים להעמיד צבא הגדול פי שניים מזה של צרפת הגדולה ממנה בהרבה.

את תפיסת 'האומה החמושה' הגדיר מולטקה:

השירות הצבאי האוניברסאלי הוא בית הספר של האומה, המקנה תחושת של חובה ושל ציות לאזרחיה, וכי החלופה לצבא סדיר, המיליציה, שבה דגל השמאל כנגד המיליטריזם הפרוסי, מעולם לא הצליחה ואינה יכולה להצליח.⁵⁷

אריך לודנדרוף, ראש מחלקת ההיערכות במטה הכללי הגרמני לפני מלחמת העולם הראשונה, דחף למימוש רעיון 'האומה החמושה' במלוא מובן המילה: כל מדינה הלוחמת על קיומה באימוץ כל שרירה חייבת לאזור את כל משאביה על מנת לעמוד בהתחייבויותיה [...] שוב עלינו להיות אומה חמושה [...] ⁵⁸

היטלר, לאחר שתפס את הגה השלטון של המדינה הגרמנית ב-1933, החשיב עצמו ככלי שהגורל הועיד להנהיג את העם הגרמני בתקופת המאבק הבין גזעי והכיבושים העומדים בפתח. לנגד עיניו הוא ראה רק מטרה אחת, והיא לשמור על החוזה שחתם עם הגורל באמצעות בנייה של קהילה חמושה היטב, בעלת תודעה גזעית המקיפה את כל העמים הגרמנים.⁵⁹

הערות:

¹ זוק דייוד, הייאם רובין, **קיצור תולדות המלחמות**, 'מערכות', 1981. עמ' 63.

² מנחם דורמן, **צבא אזרחים**, 'מערכות', 1965, עמ' 107-108.

³ **שם**, עמ' 138.

⁴ מקיאווילי, **על אמנות המלחמה**, עמ' 24.

⁵ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 322.

⁶ ג'ון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 214.

⁷ מנחם דורמן, **צבא אזרחים**, עמ' 106.

⁸ **שם**, עמ' 43.

⁹ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 14.

¹⁰ ניקולן מקיאווילי, **הנסיך**, עמ' 209-210.

¹¹ מנחם דורמן, **צבא אזרחים**, עמ' 87.

¹² **שם**, עמ' 131.

¹³ ג'ון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 297.

¹⁴ **המילון למונחי צה"ל**, עמ' 329-330.

¹⁵ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 14.

¹⁶ מקיאווילי, **על אמנות המלחמה**, עמ' 62.

¹⁷ מקיאווילי, **כתבים פוליטיים**, עמ' 26.

¹⁸ עפר שלח, **המגש והכסף**, 'כנרת', 2003. עמ' 21.

- ¹⁹ מנחם דורמן, **צבא אזרחים**, 125.
- ²⁰ **שם**, עמ' 128.
- ²¹ **שם**, עמ' 129.
- ²² **שם**, עמ' 130.
- ²³ **שם**, עמ' 98.
- ²⁴ **שם**, עמ' 95.
- ²⁵ **שם**, עמ' 99.
- ²⁶ **שם**, עמ' 97.
- ²⁷ **שם**, עמ' 80.
- ²⁸ **שם**, עמ' 165.
- ²⁹ **שם**, עמ' 96.
- ³⁰ **שם**, עמ' 89.
- ³¹ **שם**, עמ' 99.
- ³² **שם**, עמ' 167-168.
- ³³ **שם**, עמ' 92.
- ³⁴ **שם**, עמ' 84.
- ³⁵ **שם**, עמ' 94.
- ³⁶ **המילון למונחי צה"ל**, עמ' 329.
- ³⁷ רוברט הי' סקייס, **ניצחון ודאי במדבר**, עמ' 30.
- ³⁸ עפר שלח, **המגש והכסף**, עמ' 13.
- ³⁹ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 320.
- ⁴⁰ עזר גת, **התפתחות המחשבה**, עמ' 241.
- ⁴¹ עפר שלח, **המגש והכסף**, עמ' 47.
- ⁴² על-פי נתונים שנמסרו ע"י רח"ט תומכ"א באכ"א ביום עיון במכללות הצבאיות ב-27 בינואר 2004.
- ⁴³ סטיוארט כהן. "צה"ל – חלופות לבניין הכוח". בתוך: חגי גולן (עורך), **מרקם הביטחון**, 'מערכות'. ת"א, 2001. עמ' 41-19. החלופות האחרות אותן מציע פרופ' כהן לבחינה השוואתית, הם שיטת שירות של מיליציה וכוח שכולו התנדבותי.
- ⁴⁴ סטיבן אמברוז, **יום הפלישה**, עמ' 42-43.
- ⁴⁵ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 162.
- ⁴⁶ עזר גת, **התפתחות המחשבה**, עמ' 178.
- ⁴⁷ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 253.
- ⁴⁸ אליוט א' כהן, **הפיקוד העליון**, עמ' 169-170.
- ⁴⁹ לוטוואק, **אסטרטגיה רבתי**, עמ' 59.
- ⁵⁰ זוק דיייד, הייאם רובין, **קיצור תולדות המלחמות**, עמ' 118.
- ⁵¹ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 318.

- ⁵² עזר גת, **התפתחות המחשבה**, עמ' 119.
- ⁵³ מנחם דורמן, **צבא אזרחים**, עמ' 210.
- ⁵⁴ זוק דייזיד, הייאם רובין, **קיצור תולדות המלחמות**, עמ' 129.
- ⁵⁵ **שם**, עמ' 159.
- ⁵⁶ עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 226.
- ⁵⁷ **שם**, עמ' 253.
- ⁵⁸ **שם**, עמ' 277.
- ⁵⁹ ריצרד אוברק, **למה ניצחו בעלות הברית?** עמ' 24.

פרק י"א

עקרונות ארגון כוח צבאי

אברהם רותם הגדיר כך את הארגון הצבאי:

[...] נותן אחדות ושלמות לתפיסה הדוקטרינרית. הארגון הוא הדרך שבה מאוגדים מרכיבי הכוח, אנשים ומכונות, על-פי תפיסת הפעלה מוגדרת, המכוונת להפיק את רוב היעילות בנסיבות, המוגדרות דוקטרינרית כמצב שכיח.¹

העקרונות על-פיהם מאורגן צבא הם ברובם הגדול אוניברסאליים וקלאסיים. עקרונות שונים אפשר למצוא בצבא היווני והרומי כמו בצבא מודרני, בצבא הישראלי העכשווי כמו בצבא האמריקני. החרیגה מכל עיקרון, היא פונקציה של הזמן, המקום והנסיבות הספציפיות של כל מדינה וכל צבא. הגדרתו של אברהם רותם, יכולה לשמש בסיס סביר ורחב לכל ארגון צבאי באשר הוא.

העקרונות הכלליים הבאים לביטוי בעיצוב הארגון הצבאי במדינה, שהיא מתוקנת ודמוקרטית במהותה הם:

- * המפקד העליון על הצבא הוא אזרח.
- * קיימים שני דרגים בפיקוד העליון על הצבא.
- * קיימת מועצה מייעצת.
- * המפקדה הצבאית הכללית.
- * הצבא מאורגן על-פי ממד לחימה גיאוגרפי.
- * יש הפרדה בין המערכת המבצעית למערכת המקצועית.
- * עוצבת היסוד מוגדרת.
- * שרשרת הפיקוד ואחדותו.

את תמצית העקרונות, אפשר לראות בתרשים סכמתי המתאר אותן:

המפקד העליון על הצבא הוא אזרח

הנסיך חייב בעצמו לילך בראש ולשמש בכהונת שר צבא, הרפובליקה

חייבת להטיל שליחות זו על אחד מאזרחיה [...]²

תובנה עתיקת יומין זו מבוטאת כאן על-ידי מקיאווולי, המחקר במיליציה הפלורנטינית שלו צבאות עתיקים יותר. ניתן לומר, כי כל עוד נועד צבא לשמש מסגרת אחרת כמו מדינה, קיסרות או נסיכות, אזי הפיקוד העליון מעל הצבא ניתן בידי אזרחים ולא בידי אנשי צבא.

הנימוק העיקרי לעיקרון זה, הוא החשש הטבוע מפני שימוש לא נכון ולא ראוי בכוח הצבאי. מנגד, אנשי הצבא רואים בחשדנות את עליונותו של הדרג האזרחי בפיקוד על צבא, בעיקר בשל השבריריות וחוסר הניסיון הפיקודי של האזרחים. ההבדל המהותי בין הפוליטיקאי למפקד הצבאי מצוי בטבען והשקפת עולמן של שתי המערכות אותן הם מייצגים. ניסח זאת היטב שארל דה גול:

[...] לעומת זאת, החיבה כלפי מערכת שיטתית, הביטחון העצמי והקשיחות הטבועים באיש הצבא, פרי אילוצים וריסונים ממושכים, נראים בעיני הפוליטיקאי כתכונות מטרידות ולא קוסמות. כל דבר בקוד ההתנהגות הצבאי שהינו מוחלט, החלטי ואינו ניתן לערעור, מעורר שאט נפש בעיני אלה החיים בעולם של פתרונות פרגמטיים, אינסוף תככים והחלטות הניתנות לשינוי ללא כל התראה.³

באיטליה, למשל, על-פי החוקה, נשיא הרפובליקה הוא מפקד הכוחות המזוינים. בצרפת, שניסתה לחקות את המודל הפרוסי, נערכה ב-1874 רפורמה מקיפה בארגון הכוח הצבאי. הפיקוד העליון נותר בידי הרשויות הפוליטיות – הנשיא ושר המלחמה ולאחר מכן הופקד בידי מפקד עליון, תפקיד שהיה קיים רק בתקופת מלחמה. כיום, סמכות הפיקוד העליונה על שלושת זרועות הצבא נתונה בידי הנשיא והוא מקבל את החלטותיו בסיוע המועצה להגנה לאומית.⁴ כך גם בארצות-הברית שם שרשרת הפיקוד על הצבא מתחילה בנשיא עצמו:

[...] פרט למקרה בו הנחה הנשיא אחרת, שרשרת הפיקוד של פיקוד לוחם מאוחד או ספציפי עוברת מהנשיא לשר ההגנה ומשר ההגנה למפקד פיקוד לוחם [...] ⁵

כך גם בפינלנד. שם הנשיא הוא המפקד העליון, הוא המחליט על גיוס כללי בעת חירום, יציאה למלחמה והסכמי שלום – כל זאת בפיקוח הפרלמנט הפיני ובאישורו. בגרמניה, שר ההגנה הוא הדרג הפוקד בימי שלום, אך במצב חירום לאומי מועבר הפיקוד לקנצלר.⁶

דפוסי ההתנהגות, הנהלים ואף החוקים, שעוצבו במהלך השנים, הם פרי המתח הטמון בין הדרג המדיני לדרג הצבאי. קיימות חמש תיאוריות עיקריות היכולות למצות את הדיון בסוגיה זאת.

'השיטות השגרתיות' – קלאוזביץ

קלאוזביץ לא שמע על תיאוריית 'השיטות השגרתיות' ביחסי דרג מדיני וצבאי בניהול מלחמות. מטבע לשון זו הוענקה למשנתו בתחום זה על-ידי אליוט כהן במחקרו המקיף, **הפיקוד העליון**. קלאוזביץ ניסח את 'תיאוריית המלחמה', בתוכה הוא חידד את ההבדל המהותי בין טבע המפקד הלוחם, האזרח והעם והמדינה וממשלתה. המתח בין שלושת הגופים הללו הוא שמעניק למלחמה את צביונה המיוחד. הנוסחה להגדרת היחסים בין הדרג האזרחי לצבאי קובעת כי המדינאי רשאי וזכאי להתערב בכל ההיבטים של ניהול המלחמה, גם אם לעיתים לא יהיה זה נכון

מצדו לעשות זאת. על-פי קלאוזביץ, למדינאים אין את הידע הדרוש או את שיקול הדעת שיאפשר להם להתערב בהחלטה טקטית. מנגד, לרוב האירועים הבודדים המתרחשים בעת מלחמה אין משמעות מדינית כבדה המצדיקה את ההתערבות של המדינאי. האפקט המצטבר של האירועים, הוא מעניינו של המדינאי ולא כל אירוע בנפרד. כמו כן, לדעת קלאוזביץ אין קו שרירותי שיפריד בין תחום האחריות המדיני לצבאי. אמות המידה שקבע ליחסי הדרג המדיני עם הצבאי הן:

- * עליונות הדרג המדיני על הצבאי;
- * מעורבות הדרג המדיני וחופש הפעולה המקצועי למפקדי הצבא;
- * הגדרת יעדי המלחמה והיקף המאמץ הנדרש על-ידי הדרג המדיני;
- * פיקוח על הביצוע והעדר קו ברור שרירותי שיפריד בין שני הדרגים.

אמות מידה אלה נובעות מהרציונל שלפיו:

[...] המלחמה אינה רק מעשה מדיני, אלא גם מכשיר מדיני במלוא מובן המילה, המשך המגע-ומשא המדיני, ביצועו באמצעים אחרים [...] משום שהכוונות המדיניות הן המטרה, המלחמה היא האמצעי, והאמצעים חייבים להכיל את המטרה.⁷

אמות המידה הקלאסיות שניסח קלאוזביץ, כמו הרבה דברים אחרים בהבנת תופעת המלחמה, זכו לעידון, חידוד, ליטוש והתאמה, בתקופות מאוחרות יותר. כזאת היא תיאוריית 'הפיקוח האובייקטיבי'.

תיאוריית 'הפיקוח האובייקטיבי'

סמואל הנטיגטון ניסח בספרו "The Soldier and the State" את התיאוריה של 'פיקוח אובייקטיבי', המגדירה את נוסחת מערכת היחסים הרצויה בין דרג אזרחי לדרג צבאי בפיקוד על הצבא. הנוסחה מורכבת משלושה אלמנטים, המבטאים את היתרון היחסי של כל אחד, ובכך מאפשרים את הפעילות ההרמונית והיעילה. העקרונות הם: על מנת שהפיקוח של הדרג האזרחי על הצבאי יהיה יעיל ואפקטיבי עליו למרב את המקצועיות של אנשי הצבא, באמצעות בידודם מהפוליטיקה והענקת יד חופשית ככל האפשר בעניינים צבאיים.

התיאוריה הנורמטיבית

את התיאוריה הנורמטיבית יכול לייצג מסמך שהוציא בנובמבר 1984 קספר ויינברגר, שר ההגנה של ארצות-הברית, שבו הוא ניסח את ששת העקרונות לגבי השימוש בכוח על-ידי ארצות-הברית. עקרונות אלה ביטאו את הנורמות הרצויות ליחסים שבין

הדרג הצבאי לדרג המדיני. מסמך זה שימש מעין כתב התחייבות של הדרג המדיני להפעלת הכוח, ו'חלוקת עבודה' ברורה יותר בין שני הדרגים:

* ארצות-הברית לא תשגר כוחות לחימה בחוץ לארץ, אלא אם כן ייתפס הדבר כחיוני לאינטרס הלאומי של ארצות-הברית.

* אם כבר הוחלט לשלוח כוח, על ארצות-הברית לשגר מתוך כוונה ברורה לנצח. אם איננו מוכנים להשקיע את הכוחות והמשאבים הדרושים, אזי אין להשקיעם בכלל.

* אם נחליט להשקיע כוחות בלחימה בחוץ לארץ, צריכים להיות לנו יעדים פוליטיים וצבאיים שיוגדרו בבירור, ועלינו לדעת בדיוק כיצד יוכלו הכוחות שלנו להגשים את היעדים הללו, שהוגדרו בבירור. לכן עלינו להחזיק ברשותנו את הכוחות הדרושים לביצוע יעדים אלה בדיוק ולשגר אותם לשם כך.

* מערכת היחסים בין היעדים שלנו לבין הכוחות שהשקענו – היקפם, הרכבם ופריסתם – טעונים הערכה מחודשת מתמדת והתאמה לפי הצורך. התנאים והמטרות משתנים תמיד במהלך הסכסוך [...] עלינו להציב לנגד עינינו בכל עת, את השאלות הבסיסיות: האם הסכסוך הזה הוא אינטרס לאומי שלנו? האם האינטרס הלאומי שלנו מחייב אותנו להילחם ולהשתמש בכוח הנשק? אם התשובות יהיו חיוביות, עלינו לנצח. אם התשובות יהיו שליליות, אל לנו לנהל מלחמה.

* לפני שארצות-הברית תשקיע כוחות בחו"ל, חייבת להיות ערובה סבירה כזו או אחרת שניהנה מתמיכת העם האמריקני ומתמיכת נציגי הנבחרים בקונגרס.

* הפעלתם של כוחות אמריקניים בלחימה צריכה להיות המוצא האחרון.⁸ את התיאוריה הנורמטיבית אפשר להמשיל ליחסי חולה ורופא מנתח. החולה יכול לבחור את הרופא המנתח שלו או להסכים או לא להיות מנותח. אבל משבחר והסכים הוא אינו יכול להתערב בבחירת כלי הניתוח, הפרוצדורה או ארגון חדר הניתוח. כל התערבות כזאת תיחשב כבחישה מיותרת בקדירה, שאינה מוסיפה ורק יכולה לגרוע. כזאת, על-פי אליוט כהן, הייתה התערבותו המיותרת של לינדון ג'ונסון, נשיא ארצות-הברית בזמן מלחמת וייטנאם.

ג'ונסון היה סמל לא מוצדק להתערבות יתרה של המפקד העליון האזרחי. ג'ונסון ומקנמארה, שר ההגנה, פיקחו אמנם מקרוב על מרכיבים מסוימים של המלחמה. הם עיינו ברשימות של מטרות מיועדות לתקיפה על-ידי מטוסים אמריקניים, הטילו מגבלות על מספר הגיחות, ובמקרים מסוימים אף הכתיבו כללי העסקה. בחינת

העובדות הראתה כי בסופו של דבר אישר ג'ונסון כמעט את כל המטרות שהוצגו בפניו.⁹

תיאוריה של התאמה והרמוניה

על-פי התיאוריה הזו מתקיימת מגמה של תיאום ושיתוף פעולה הדוק יותר בין הדרג האזרחי לצבאי. תופעה זו באה לידי ביטוי פיזי בישיבה משותפת במשרדים במנגנון הממשלתי והשתתפות בישיבות בין מוסדיות.

הדוגמה הבולטת ביותר לכך היום, היא משרד ההגנה הבריטי והמטה הכללי של הצבא. ברפורמה מקיפה שנעשתה שם לאחרונה אוחדו שני המטות והגיעו אף לרמה של ישיבה פיזית במשרדים מעורבים של אנשי צבא ואזרחים.

תיאוריית ה'דו-שיח בין לא שווים'

הוגה התיאוריה של 'דו-שיח בין לא שווים' ומנסחה, הוא אליוט א' כהן בספרו **הפיקוד העליון**. כהן יוצא חוצץ כנגד התיאוריה הנורמטיבית שפורטה קודם לכן. הוא בוחן אותה על סמך ארבעה מקרים שונים ועל רקע מלחמה, מפני ש"מי שרוצה להעמיד במבחן את הפלדה המשובחת ביותר, מוטב לו שיחפש את הכבשן הלוהט ביותר",¹⁰ כדבריו בהקדמה לספר. לטענתו, מדינאים גדולים מצליחים בעת מלחמה דווקא בגלל שהם לא מתנהגים על-פי התיאוריה הנורמטיבית. כהן מצא מאפיינים אישיים משותפים לארבעת מושאי המחקר שלו: לינקולן, קלמנסו, צ'רצ'יל ובן-גוריון. כל אחד מהם הפגין תכונות דומות של אכזריות, שליטה מופלאה בפרטים, התפעלות מטכנולוגיה; הם היו תלמידים טובים של המלחמה, כולל התמחות שלא פחתה מזאת של הגנרלים, וכולם מצאו עצמם בסכסוך עם אנשי הצבא.¹¹ "התיאוריה הנורמטיבית שקראה לסגירה הרמטית של הצבא מפני התערבות של האזרחים בפרטים, פינתה את מקומה לבסוף לרצונו של הצבא לערב את עצמו בפוליטיקה."¹² הוא כינה את התיאוריה שלו 'דו-שיח בין לא שווים'. כאשר, הדו-שיח משמעו ששני הצדדים הביעו את דעתם בגלוי, לעיתים אף בתוקפנות ולא רק פעם אחת אלא בעקביות. בין לא שווים, במובן שהסמכות העליונה של המנהיג האזרחי היא חד-משמעית ובלתי ניתנת לערעור. החלק החשוב בתיאוריה זו הוא ששני הצדדים יודעים ומודעים לקיומה. יחסי הדרג המדיני והצבאי על פי אליוט א' כהן, מושתתים על העקרונות הבאים:

* מנהיגים פוליטיים חייבים לשקע עצמם בניהול המלחמות לא פחות מאשר במיזמים אחרים הקשורים בפנים.

- * על המנהיגים הפוליטיים להיות בקיאים בנושאים הצבאיים, לפחות כמו בנושאים האזרחיים.
- * על המנהיגים לצפות ולדרוש מאנשי הצבא הכפופים להם גילוי לב שיהיה צורב וכואב כשצריך.
- * על שני הצדדים לצפות לדו-שיח שוטף, גם אם הדעה האזרחית לא תכתוב יהיה ברור שהיא מושלת בכיפה.
- * דו-השיח בין הצדדים לא יעסוק רק במטרות ומדיניות אלא גם בדרכים ובאמצעים.
- * על המנהיג הפוליטי להיות בעל עין בוחנת בכך שיהיה מסוגל להבין את היער מתוך בחינה קפדנית של סבך השיחים. כמו כן, עליו לדעת לעיין בפרטים הנכונים והסקת המסקנות המתאימות מהם.
- * המנהיג הפוליטי חייב להיות בעל יכולת תחקור של איש הצבא.
- * על המנהיג הפוליטי להיות בעל יכולת לגלות את הדברים החדשים החבויים בכמות העצומה של הפרטים ומעל לכל 'רגישות' לטכנולוגיה.
- * על המנהיג הפוליטי להיות בעל יכולת הערכה לגבי תנאים אסטרטגיים חדשים או של בעיה מבצעית חדשה.
- * לא די, למנהיג ביכולת אבחנה של תפיסה חדשה אלא ביכולת מנהיגותית שתהיה מסוגלת לגרום לשינוי המתאים.
- * על המנהיג הפוליטי לגלות בקיאות בפרטים צבאיים ויכולת להבין את צורת החשיבה של אנשי הצבא הכפופים להם.
- * למנהיג הפוליטי יש צורך בעוזרים מיומנים שיתרגמו את המשאלות להנחיות, הוראות, לבקשות והצעות.
- * למנהיג הפוליטי צריך שיהיה הכישרון והידיעה במי לבחור, כגנרל, את מי לעודד ואת מי להחליף, מבלי להירתע להחליף מפקדים בזמן לחימה, על כל המשתמע מכך.
- * למנהיג הפוליטי צריכות להיות שלל תכונות כמו: נחישות; החלטה עיקשת ובלתי מתפשרת; רטוריקה נועזת ושליטה במילה המדוברת והכתובה; מתינות, במובן של לדעת מתי והיכן היא נקודת המיצוי; קשיחות ואומץ – "לא האומץ של מהמר פזיז, או התעוזה חסרת האחזיות של אדם נואש, אלא האומץ של מדינאי שנתברך – וקולל – ביכולת לראות דברים כפי שהם ללא אשליות..."¹³

על-פי העקרונות האלה הגדיר אליוט כהן את תפקיד הדרג המדיני ביחס לצבא:

* **בחירת גנרלים והדחתם** – לעיתים נדירות יקרה שגנרלים יתחילו מלחמה כאשר יש להם ניסיון בפקוד על היקף כוחות דומה. על המדינאי לבחור מבין עשרות מפקדים שכולם חסרי ניסיון במידה שווה יחסית למשימה הנדרשת מהם. מעבר לבחירת מפקדים גם הדחתם היא מלאכה מורכבת. מפקדי צבא, בעיקר בעידן של מלחמה מפתחים לעצמם דמות פוליטית למחצה ובעלת חשיבות משל עצמה. מטבע הדברים הם מעוררים את רגשות הציבור הנוטים לכבדם ולהעריצם. בכך הם מקשים על המדינאי לשקול את החלטותיו באופן אובייקטיבי לחלוטין.

* **ניסוח יעדי המלחמה וההישג הנדרש מהצבא**, בעיקר בקווי או מצבי סיום הלחימה הרצויים.

* **הקצאת משאבים וניהול בריתות צבאיות.**

* **החלטה על טיבו של סיכון מתקבל על הדעת**, גם כאשר הם נדרשים להחליט בין אנשי המקצוע הצבאיים.

* **ארגון מחדש של גופים צבאיים**, מתוך ההבנה שגוף צבאי ביורוקראטי יתקשה, מן הסתם להניע מהלכי ארגון משמעותיים מתוך עצמו.

דוגמה שלילית, הסותרת את רוב העקרונות משלל התיאוריות השונות שהובאו לעיל אפשר להביא מהתיאור של אוברי ריצ'רד את דרכי ניהול המלחמה של היטלר:

[...] המערכת של היטלר הייתה כמעט ההיפך הגמור, בכל המובנים. אדם אחר, שראה את עצמו כקארל הגדול של התקופה המודרנית, השליט את רצונו על כל העניינים הצבאיים. לא היה מטה מרכזי לניהול של המאמץ המלחמתי. לא היו אחדות פיקודית, מבנה פורמאלי שיפקח על המבצעים הצבאיים ויאחד את צבא היבשה, את הצי ואת חיל האוויר מסביב לשולחן אחד. הרעיון של מלחמת ועדות סתר כל דבר שהיטלר הבין במושג מנהיג. ככל שמלחמה הלכה והתקדמה, כן האציל היטלר פחות סמכויות, לא יותר. תפקידו האישי במאמץ המלחמתי הלך וגדל במקום שילך ויקטן; כה רבה הייתה האחריות שהוטלה עליו עד ששום אדם, אפילו לא קברניט רציונאלי ובעל כושר הבחנה יותר מהיטלר, לא היה יכול לשאת בה. היטלר גרר את המערכת הצבאית ואת העם הגרמני כולו מאחוריו אך ורק באמצעות הכוח והתנופה של אישיותו הנירוטית, ובכוח הנקם הנורא שהפעיל על כל מי שהעז לצאת נגדו.¹⁴

ניתן לומר שהיטלר רק תקף את התיאוריה, בעצם העובדה שהנחת הבסיס שלה דנה במדינה מתוקנת, מה שאי אפשר היה לומר על גרמניה הנאצית.

שני דרגים בפיקוד העליון על הצבא

ברוב מדינות העולם המתוקנות מקפידים ליישם את העיקרון שבפיקוד העליון על הצבא יתקיימו שני דרגים. הדרג השני – אחרי הנשיא, הממשלה, הקנצלר ודומיהם – הוא שר ההגנה/המלחמה/הביטחון. תפקידו של דרג הביניים, הוא להוות את הצינור המקשר בין הכוח הצבאי לבין הדרג הפיקודי העליון. לתפקיד זה שלושה טעמים עיקריים: **הראשון**, מכיוון הצבא – הוא טעם פרקטי לצרכים מעשיים ושימושיים. קשה למפקד צבאי לעבוד מול 'דרג מדיני' רבתי, המורכב מאנשים וגופים שונים, ולכן שר ההגנה מייצג בעיניו את הדרג המדיני; **הטעם השני**, מכיוון הדרג המדיני – הוא הפקדת העיסוק והדאגה לביטחון בידי גוף אחד בראשות שר או מזכיר, המרכז את הניהול השוטף של הצבא, כנציג של הדרג הפיקודי העליון; **הטעם השלישי** – הוא הצורך במאזנים ובלמים בהפעלת הכוח הצבאי. הפקדת הכוח הצבאי בידי דרג אחד בלעדי עלולה לחשוף אותו לשימוש בלתי ראוי. מאידך גיסא, הסכנה והחולשה של דרג הביניים, היא באפשרות שהוא יהפוך להיות רובד מבודד במקום צינור מקשר ומרכז.

מימוש העיקרון הזה הוא נרחב במדינות העולם השונות. בארצות-הברית, למשל, מחויב מזכיר ההגנה על-פי חוק

[...] בעצתו ובסיועו של יו"ר המטות המשולבים להגדיר הנחיות

ומדיניות של ביטחון לאומי, סדרי עדיפויות למשימות צבאיות, להגדיר

את רמת המשאבים הצפויים להתקיים [...] ¹⁵

באיטליה על-פי החוקה נשיא הרפובליקה הוא מפקד על הכוחות המזוינים. כפוף לו שר ההגנה שמתפקידו, על-פי חוק משנת 1997 ליישם את הנושאים הקשורים בביטחון והגנה שמאומצים בממשלה ומאושרים בפרלמנט. במדינת ישראל הצבא נתון למרות הממשלה. כאשר, השר הממונה מטעם הממשלה הוא שר הביטחון. ¹⁶ שר ההגנה הצרפתי אחראי להוציא לפועל את מדיניות הביטחון שנקבעה על-ידי הנשיא ובפיקוח ותיאום של ראש הממשלה. בגרמניה, השר הוא הדרג הפיקודי העליון בעיתות שלום ודרג ביניים בלבד בעת חירום. בקנדה, שר ההגנה מוגדר כבא כוחם של ראש הממשלה והקבינט והוא נושא באחריות הישירה על הצבא. ¹⁷

מועצה מייעצת

חלק ניכר מהמדינות לא מסתפקות באיזון הנוצר במימוש שני העקרונות הראשונים. דהיינו, הפקדת הכוח הצבאי בידי דרג פוקד אזורי, הבנוי משני מדרגים. האמצעי הנוסף שנקבע, כדי לממש באופן מיטבי את השליטה והפיקוח הראויים על השימוש

בכוח צבאי, הוא קיומה של מועצה מייעצת. הרכב המועצה שונה ממדינה למדינה אך במהותו הוא דומה. ההרכב של המועצה מבטא את המורכבות של הביטחון הלאומי שבו הרכיב הצבאי מהווה רק חלק ממכלול רחב יותר של עניינים.

כך למשל, באיטליה, ליד ראש המדינה – הנשיא – שהוא על-פי החוקה מפקד על כוחות הצבא, יש 'מועצה עליונה לנושאי הגנה'. חברים בה: ראש הממשלה, שר ההגנה, שר החוץ, שר הכלכלה, שר התעשייה והייצור, וראש המטה הכללי של הצבא. תפקידה של המועצה, הוא להתכנס מעת לעת ועל-פי צורך, כדי לבחון בעיות הקשורות לביטחון הלאומי. איטליה המודרנית לא חידשה בכך מאומה, מפני שמאות שנים קודם לכן התקיימה, לדוגמה, 'ועדת העשרה' של הרפובליקה הפלורנטינית.

ועדת העשרה מורכבת הייתה ממנין אנשים חשובים, אשר נבחרו מפקידה לפקידה למשך שישה חודשים על-ידי הסמכות העליונה של הרפובליקה הפלורנטינית, המועצה הגדולה. מלכתחילה לא היה כאן מוסד קבוע, אלא מעין ועדה ארעית, שהוקמה במיוחד לימי חירום, כדי לנהל [...] את עסקי המלחמה, ואם זו נסתיימה – אף שירות הוועדה נסתיים [...]¹⁸

סידור דומה, באותה התקופה, היה במליציה השוויצרית. הפיקוד העליון על הצבא הייתה מועצה, שייצגה את ההרכב החברתי, והיא הכריעה בענייני מלחמות. בארצות-הברית קיימת המועצה לביטחון לאומי בראשותו של הנשיא, שאותה מרכז היועץ לביטחון לאומי. שם, ראש המטות המשולבים, לדוגמה, מוגדר כיועץ צבאי למועצה, ביחד עם ראשי הצבא האחרים.

בקנדה ובאוסטרליה מוגדר הקבינט כולו כמועצה לביטחון. בתורכיה, כמקרה מיוחד במינו, מאז העברת השלטון לאזרחים ב-1983 השפעת הצבא היא בעיקר באמצעות המועצה לביטחון לאומי, הכוללת חמישה שרי ממשלה וחמישה גנרלים. בראש המועצה עומד הנשיא.¹⁹

המפקדה הצבאית הכללית

העיקרון הארגוני הנוכחי קובע כי לגוף הצבאי תהיה מפקדה כללית. הפרשנות והיישום של העיקרון הזה אינו מובן מאליו. לשאלה הבסיסית מה תפקידה וייעודה של מפקדה כזו? צריכה לבוא תשובה האומרת – כפשוטו – לפקד על הצבא. אולם התפתחות הפקדות הכלליות של הצבא מראה שאין זה מובן מאליו, ושיטות הארגון של המטה הכללי בצבאות השונים הוא מגוון.

באירופה, לדוגמה, היה מקובל שהמטה הכללי, הוא לשכת תכנון נטולת סמכות

פיקודית, שעסק בעיקר בהפקת תוכניות מבצעיות, מחקרי מטה ותזכירים. המטה הכללי הפרוסי, הוקם בשנת 1812. הוא עוצב במידה רבה על-ידי גנייזנאו, ראש המטה השני. גנייזנאו שעודד גמישות חשיבתית, פיתח את שיטת ההנחיות הכלליות, שהותירה למפקדים כפופים חופש פעולה ניכר. ב-1857 מונה הלמוט פון מולטקה לראש המטה הכללי.

בהדרגה הפך מולטקה את המטה הכללי הפרוסי לגוף שהקנה גיבוש באמצעות הסמכות החוקית שהייתה לו בכל נושאי הפיקוד. כמו כן השיג הכרה בראש המטה כיועצו הצבאי הבכיר ביותר של המלך.²⁰

באותו זמן שירתו במטכ"ל הגדול 64 קצינים, ועוד 30 קצינים בלשכה הטופוגרפית. בשנת 1862 צירף מולטקה למטכ"ל מחלקה למדעי המלחמה.²¹ למטכ"ל בתקופתו לא היה כל חלק במבצעים עצמם כשבוצעו. באופן רשמי, אף לא נמסר להם מידע על מהלך הקרבות. רק מאוחר יותר, כשמונה מולטקה לראש המטה של המפקד העליון, נודעה לו השפעה מכרעת. ב-2 ביוני 1866 השתנה המצב המוזר הזה עם הוצאת 'פקודת קבינט עליונה ביותר', שהעניקה לרמטכ"ל את הזכות להוציא פקודות למפקדי הגייסות בשם המלך, מבלי להזדקק לתיווך שר המלחמה.²² האירוע שהביא לחידוד ההבחנה לגבי תפקיד המטה הכללי ביחס לדרג האזרחי המפקד על הצבא, היה שאלת כיבוש פריס בידי הפרוסים במלחמתם בצרפת ב-1870. ביסמארק, כקנצלר, התנגד לכיבוש פריס, בעוד מולטקה כרמטכ"ל תמך בכיבושה. הצבא הפרוסי היה פטור מפיקוח פרמלנטרי ואחראי בפני המלך עצמו. מולטקה, שנקרא לסדר, השיב למלך:

חשבתי שראש המטה הכללי (בייחוד במלחמה) והקנצלר הפדראלי הם שני גורמים בעלי מעמד שווה שאינם תלויים זה בזה, תחת הפיקוד הישיר של הוד מלכותו.²³

הצרפתים ניסו לחקות את הפרוסים בעקבות ההצלחות הצבאיות של האחרונים. ב-1874 נערכה רפורמה בצבא הצרפתי. המטה הכללי הצרפתי היה לא יותר מאשר לשכת תכנון. כינויו הרשמי היה: 'המטה הכללי של משרד המלחמה', כדי להדגיש את מעמדו הכפוף, ובראשו הוצב גנרל זוטרי יחסית.²⁴

בגרמניה, במלחמת העולם השנייה, נקראה המפקדה הכללית "אוברקומנדו דר ורמאכט" – המפקדה העליונה של כל הכוחות המזוינים, צבא היבשה, הלופטוואפה (חיל-האוויר) והקריגסמארין (חיל הים). היטלר שלט בה באמצעות פלדמרשל קייטל וגנרל יודל. מפקדה זו ניהלה את המבצעים בכל החזיתות, למעט חזית המזרח.²⁵ בברית-המועצות, באותה תקופה, הייתה זו ה"סטאווקה" – המפקדה העליונה של

הכוחות המזוינים הסובייטיים, שהייתה כפופה ישירות לסטאלין. ראש המטה ב-1945 היה הגנרל אנטונוב.²⁶

התופעה של מפקדה כללית שאין לה סמכויות הפעלה מבצעיות ממשיכה להתקיים עד היום. היישום הבולט ביותר שלה, הוא צבא ארצות-הברית. חוק המטה הכללי משנת 1903 קבע סולם פיקוד מן הנשיא, דרך שר המלחמה, אל ראש מטה שתפס את מקום מפקד הצבא. ראש המטה, שנבחר על-ידי הנשיא מתוך רשימת כל הקצינים בדרגת גנרל, כיהן בתפקידו ארבע שנים, ושימש חוליית קישור אמיתית בין הצבא לבין הרשות האזרחית.²⁷ מתפקיד זה הגיעו המטות המשולבים האמריקנים למצב שכיום הפכו להיות, במקרה הטוב, גוף מיעץ לפיקוד העליון האזרחי, וגוף המכין את האפשרויות הצבאיות עבור ההנהגה האזרחית. מצב לא ברור זה שונה במעט ב-1986, עת חיזק הקונגרס האמריקני את ועדת המטות המשולבים ואת יושב-הראש שלה. עד אז, לא תפס יושב-ראש המטות המשולבים מקום פורמאלי בשרשרת הפיקוד המוליכה משר ההגנה אל המפקדים העליונים של זירות הלחימה. הקונגרס קבע כי לפיקוד האזרחי העליון יהיה יועץ צבאי אחד ויחיד – יושב-ראש ועדת ראשי המטות המשולבים. מאחורי היושב-ראש תעמוד מפקדה חזקה, הנתונה לפיקוחו האישי, ולא לפיקוחן של הזרועות השונות. לנשיא ולשר ההגנה יהיה מקור יחיד לליעוץ צבאי-מקצועי, והוא יעביר את הוראותיהם אל הצבא.²⁸

חיזוק יושב-ראש המטות המשולבים במעמדו כיועץ, ביסס באופן חד וברור את האיסור המפורש שהוטל עליו לשמש כמפקדה כללית מבצעית. חוק גולדוטר-ניקולס, הדן בארגון מחדש של מחלקת ההגנה – 1986, סעיף 155 (e) מורה: המטה המשולב [...] איסור לתפקד כמטה כללי של כוחות מזוינים – המטה המשולב לא יפעל ולא יאורגן כמטה כללי כולל של כוחות מזוינים ולא יהיו לו סמכויות ביצועיות [...]”²⁹

הצבא השוויצרי, כדוגמה משלימה, ערך רפורמה בארגונו בשנת 2002. במסגרת התוכנית הוחלט שהרמטכ"ל יהיה כפוף לשר ההגנה וראשי הזרועות יהיו כפופים אליו. זאת, בניגוד למצב שהיה קודם לרפורמה, בו ראשי הזרועות והרמטכ"ל היו כפופים כולם באופן ישיר לשר ההגנה.³⁰

במדינת ישראל, המצב הקבוע דומה יותר לשיטה השוויצרית החדשה מאשר לאמריקנית. המטה הכללי של צה"ל הוא הגוף היחיד והבלעדי היכול להורות ישירות על הפעלת כוח צבאי. זאת, מתוקף חוק יסוד הצבא, הקובע: "הדרג הפיקודי העליון בצבא הוא ראש המטה הכללי." מובן מאליה שראש המטה הכללי [...] נתון למרות הממשלה וכפוף לשר הביטחון,³¹ ואין הוא מפעיל את הכוח הצבאי על דעת עצמו.

עם זאת, הדרג האזרחי אינו יכול להפעיל את הצבא שלא דרך הרמטכ"ל – מה שניתן לעשות במדינות אחרות.

את ההבדל המהותי בין שתי השיטות ניתן להסביר ברצון של הדרג האזרחי להשיג פיקוח ושליטה טובים והדוקים יותר על הכוח הצבאי. סיבה זו נובעת גם מאופי הצבאות הגדולים יותר. צבא, כמו צבא ארצות-הברית, בריטניה, צרפת ועוד, בנויים ומאורגנים כצבאות המסוגלים ויכולים להוציא מתוכם כוח-משלוח מחוץ לגבולות המדינה. כוח-משלוח כזה הוא איגוד של כוחות מכלל הזרועות, הנתון למרותו ופיקודו הבלעדי של מפקד הכוח. מפקד הכוח כפוף, במקרה כזה, ישירות לנשיא באמצעות שר ההגנה. מפקדה כללית, שהייתה מתמקמת בשרשרת הפיקוד הישירה, הייתה גורמת עיכובים, אי הבנות וחיכוך מיותר שבהם הדרג האזרחי אינו מעוניין. כל זאת, תוך מיצוי היתרון היחסי של המפקדה הכללית בבניין הכוח והכנתו, עד להפעלתו – באמצעות ייעוץ מקצועי אבל לא יותר מכך.

ארגון הצבא על-פי ממד לחימה גיאוגרפי

החלוקה הבסיסית והקלאסית של הארגון הצבאי, היא על-פי ממד הלחימה הגיאוגרפי. החלוקה הרגילה, היא ליבשה, אוויר וים. חלוקה זו נובעת בעיקרה מאופי הלחימה בכל ממד וטבעה. כל עוד יישאר המרחב הפיסי תווך משמעותי בלחימה, נמשיך לראות, מן הסתם, גם את החלוקה הארגונית הנובעת מכך.

אופי הלחימה וטבעה, הנובעים מהממד הגיאוגרפי, משליכים ישירות על תפיסת הלחימה. זו בתורה משפיעה על אמצעי הלחימה, על כוח-האדם ועל הכשרתו הנדרשת להפעלתם של אותם אמצעים. ומכאן, ההשפעה על הארגון, המפתח תרבות שמקדשת את הייחוד. מאידך גיסא, נראים ונשמעים כבר ניצנים הפורצים את גבולות החלוקה המסורתית הזו.

ניצנים מעשיים אלה ניתן לראות דווקא בצבאות היותר קטנים שלא מורא המלחמה הוא שמכתיב את צעדיהם. הצבא הפולני, מחזיק גדודים רב-תכליתיים מתוך חלוקה מרחבית-טריטוריאלית. לגדוד המרחבי של קרקוב, למשל, יש יכולות מגוונות, הנובעות מהעובדה שהוא הכוח הצבאי היחיד באזורו. לפיכך, יש לו כשירות ללחימה ימית בנהרות ובתעלות, יכולת מוסקת ומוצנחת ויכולת יבשתית רגילה.

הצבא הקנדי, כדוגמה נוספת, הקים כוחות הנקראים Multy-purpose, combat capable forces³². כוח רב-משימתי ורב-יכולות כזה נדרש לבצע משימות פנים 'אזרחיות' כנגד הגירה בלתי חוקית וסמים וגם משימות צבאיות קלאסיות כמו לחימה בטרור, השתתפות בקואליציות ומשימות שיטור ושמירת שלום. התאמת הכוחות לייעודם

הביאה גם לביטול המחיצות הזרועיות המוכרות. ב-1968 אוחדו צבא היבשה, הצי וחיל-האוויר. מאותה שנה נקראים הכוחות Canadian Armed Forces, כאשר החיילים לבושים באותם מדים, כינויי הדרגות כמעט זהים למעט ביחידות מיוחדות.³³

חריג נוסף מהחלוקה הקלאסית יכול לבוא בעקבות פריצה לממדים מרחביים פחות מפותחים כמו החלל. הכוחות המזוינים של הפדרציה הרוסית, לדוגמה, כוללים מעבר לזרוע היבשה, האוויר והים גם את חיל החלל. מטרות חיל החלל המוגדרות הן: מתן התרעה לממשלת הפדרציה על מתקפת טילים אסטרטגיים; הגנת העיר מוסקבה מפני מתקפת טילים; ופיתוח, ייצור ושיגור של מתקני חלל בעלי אופי צבאי, סוציו-כלכלי ומדעי, תחזוקתם והשליטה בהם.³⁴ צפוי שהממד הבא, מעבר לחלל, שייפרץ ומן הסתם גם יזכה למענה ארגוני נרחב יותר, הוא 'מרחב התודעה'. למרות שאין זה ממד גיאוגרפי זהו ממד לחימה בעל טבע ומאפיינים ייחודיים משלו, השונים במהותם ולכן מובחנים ומובדלים משאר הממדים. כך למשל, הוקם באפריל 2002 גוף מרכזי בבוטדסוואר הגרמני לטכנולוגיית מידע. BW IT Office-13. גופים שונים העבירו את הסמכויות שלהם בתחום זה לגוף החדש, המונה כ-1,000 חיילים ואזרחים.³⁵

הסיבה הנוספת לפריצת החלוקה הקלאסית של אוויר, ים, יבשה היא צורך למתן מענה תפקודי שאינו נובע ואינו מושפע באופן מהותי דווקא מממד הלחימה הגיאוגרפי. כך למשל, אנחנו יכולים למצוא בצרפת, כי מעבר לצבאות האוויר, הים והיבשה קיים גוף נוסף – כוחות השיטור, בעלי צביון צבאי-אזרחי, ה-National Gendarmerie. גם באיטליה – מעבר לכוחות היבשה, חיל-האוויר והכוח הימי – אנחנו יכולים למצוא את הקרביניירי, המהווה זרוע נוספת בצבא מסוג של ז'נדרמריה. תפקידי הזרוע נעים בין שיטור ועד לחימה בטרור. זוהי הזרוע הגדולה ביותר, ובעלת התקציב הגדול ביותר בצבא האיטלקי.³⁶ גם הצבא הפיני נוהג בהתאם, ולבד מן הזרועות המקובלות יש בצבא כוח נוסף שלא על ממד לחימה גיאוגרפי – המשמר הלאומי.

הפרדה בין המערכת המבצעית למערכת המקצועית

הצבא נחלק מההיבט התפקודי לשתי מערכות ראשיות: המערכת המבצעית והמערכת המקצועית. תכלית המערכת המבצעית, היא להפעיל את הכוח שהועמד לרשותה. תכלית המערכת המקצועית, היא לבנות, להזין ולקיים את הכוח הצבאי בכללותו. בני עמידורר³⁷ רואה ב"קיום שתי מערכות ראשיות נפרדות – [את] ההבדל הבודד העיקרי בין הצבא המודרני לבין הארגון הצבאי הטרור-מודרני/פרימיטיבי." קיומם של הצבאות הממדיים מוכר ומיושם מאז העת העתיקה ועד ראשית העידן המודרני. כאשר הוקמו הצבאות, התבססה תופעת ארגון הצבא בשתי מערכות

ראשיות תפקודיות, המופרדות אחת מרעותה. היחידוש הוא בכך שעד הקמת הצבאות המודרניים, המערכת הצבאית, הייתה המערכת היחידה בה הופעל ונבנה הכוח, למעט חריגים ספורים, בעיקר בתחום ההכשרה.

למלחמת העולם השנייה נכנסו הצבאות החשובים כאשר צבאות היבשה, הים והאוויר שלהם מאורגנים ופועלים כזרועות דו-תפקודיות, הבונות ומפעילות את הכוח. הלקח הראשי של כל הצבאות היה כי הזרוע הדו-תפקודית הבונה-המפעילה, היא הגורם הבודד השגוי, השלילי וההרסני ביותר, בהפעלת הכוח המודרני וגם בבניינו.³⁸

דהיינו, שילוב שני התפקודים משפיע לרעה על שניהם. הסיבה העיקרית לכך מובאת בפרק השני, הדין במהותו וטבעו של בניין הכוח. להפעלת הכוח ולבניינו טבע שונה, המובחן בקצב, בתהליכים, בשיטות העבודה, בקשב, בטווחי הזמן והעיסוק, באיכויות של דחוף וחשוב. בונה כוח שיתעסק בסוגיות דחופות יזניח, מן הסתם, את העיסוק בעתיד הבינוני והרחוק.

עוצבת יסוד

עוצבת יסוד, היא מסגרת ארגונית לוחמת וקבועה, המסוגלת לפעול כשלמות אחת לפרק זמן קצוב.³⁹ על מנת לעמוד בהגדרה זו על המסגרת הארגונית להכיל את כלל האלמנטים שיאפשרו לה את האוטונומיה התפקודית. אלמנטים אלה יכללו מערכים מתמרנים, מערכי סיוע קרבי ומערכי סיוע מנהלתי, המאוגדים ביעילות תחת מפקדת שליטה אחת.

הדיון בשאלה מהי עוצבת היסוד הרלוונטית לצבא בסוג לחימה מסוים, בעת כזאת או אחרת, הוא קריטי לתפעול יעיל של הכוח הצבאי. את הסיבה והרעיון לעוצבת יסוד הסביר כבר מקיאוולי: "גוף יש בו יותר חיים, ככל שיש בו יותר נשמות ויותר חלקים, שכל אחד ואחד מהם מוכשר לעמוד ברשות עצמו."⁴⁰ את הסכנה האפשרית בקביעה שגויה של עוצבת היסוד מסביר העיתונאי עפר שלח:

העוצבה הבסיסית של המלחמות הקודמות היא האוגדה. יותר ויותר אנשים חושבים שעבר זמנה. למלחמה החדשה נדרשים מבנים קטנים אך גמישים יותר. הגמישות שלהם לא תיגזר, כמו קודם, מיכולתה של היחידה להילחם במתארים שונים, אלא מבנה הכוח יהיה אוסף של יכולות של יחידות קטנות בעלות מומחיות גדולה בתחומן, מורכב במיוחד למטרה ספציפית. המבנה עצמו יהיה גמיש ומותאם למשימה. אבל יחידת היסוד

תהייה קטנה ובעלת התמחות מקצועית גבוהה וייחודית.⁴¹

דוגמה טובה לדיון על גודל עוצבת היסוד כמשתנה מהותי בתפיסת הפעלת הכוח הצבאי, אפשר להביא מהוויכוח שהיה לבן-גוריון עם ראשי ה'הגנה', בסמינר שערך לקראת מלחמת העצמאות. בסמינר זה הוא בחן בין השאר את המבנה הארגוני של ההגנה ואת התאמת הארגון למשימות הצפויות בעתיד – דהיינו, לחימה מול צבאות סדירים גדולים יחסית. הוויכוח נסב סביב 'עוצבת היסוד'. השאלה הייתה מהי היחידה הבסיסית של הארגון – המחלקה או הפלוגה?

דוגמה זו מצביעה על אמות המידה והימורה של הצבא שבדרך. בעוד שראשי ההגנה חשבו על מסגרות יסוד של 35 או 150 חיילים, בן-גוריון כיוון לחטיבות, המונות אלפי חיילים.⁴² שאר הרוח של בן-גוריון ויכולתו לכפות על ראשי הצבא שבדרך את הקביעה המקצועית לגבי גודל עוצבת היסוד, היא שסייעה מאוחר יותר לצה"ל להתמודד מול צבאות סדירים. בעוד ראשי ההגנה הדנים ב'עוצבת יסוד' של מדינה שבדרך שגודלה בין מחלקה לפלוגה, בן-גוריון הבין כבר אז שהוא דן בצבא של מדינה שאמור להילחם, לא נגד כנופיות אלא נגד צבאות סדירים.

את ההתגלמות המלוטשת ביותר של רעיון עוצבת היסוד בעלת האוטונומיה המבצעית ניתן למצוא בלגיון הרומי:

הלגיונות של המאה השנייה לפני הספירה, היו עוצבות מורכבות בעלות מבנה מאוזן: נוסף לגלעין של חיל רגלים כבד, כללו הלגיונות יחידה נכבדה של פרשים וחלק ניכר של חיל רגלים קל. חיל רגלים כבד [...] היה מורכב מ-1,200 איש, חמושים בצירוף של מגן סגלגל, חרב וחנית הטלה כבדה שאורכה כשלושה מטרים [...] הדבר שעשה את הלגיונות לכוחות מאוזנים [...] הייתה היחידה של 1,200 רגלים קלים, החמושים בחרבות, מגינים קטנים וכידונים קצרים וקלים, וכן עשר הגונדות הקטנות של פרשים, שמספרם הגיע בסה"כ ל-300 רוכבים [...] ⁴³ לגיון רומאי היה מאורגן בסדר גודל של כ-6,000 איש.

תיאור של ראשית עוצבת היסוד המודרנית אפשר להביא ממלחמות נפוליאון, כפי שמתאר זאת מרדכי גיחון:

עוצבת היסוד הצרפתית הייתה הדיביזיה (division). ב-1788, פותח ביוזמתו של המרשל ברולי (brogie) הרעיון לעוצבה המורכבת מחיל-הרגלים, פרשים, תותחנים, הנדסה, והשירותים הנחוצים לגוף עצמאי המתממן ולוחם במסגרת ארמיה (ואחר כך קורפוס), והונהג מבנה תקני. באופן זה ניתוסף לצבא הצרפתי ממד של גמישות שעלה על זה של שאר צבאות אירופה, בעיקר בזכות מפקדיו בעלי המעוף.

ב-1793 נקבע שהרכב הדיביזיה יהיו שתי חטיבות (brigades), המורכבות משני חצאי בריגדות (demi brigades). אלה החליפו את הרגימנט (regiment), שהיה מקובל בצבאות אירופה גם אחר כך. במחצית הבריגדה היו שלושה גדודי חיל-רגלים, ובכל אחד מהם היו שמונה פלוגות רובאים (fusiliers) ואחת של גרנדירים (grenadiers). הגרנדירים היו כוח העילית המובחר בכל גדוד. הם היו מאוגדים – חלקם עד כולם – בגוף אחד, למשימות מיוחדות, בפקודו של בעל דרגה וניסיון מתאימים.

העימותים עם גייסות סדירים-למחצה בחילות האימפריה ההאבסבורגית ובמלחמות "הקולוניאליות" הצמיחו את חיל-הרגלים הקל. הוא התאמן גם בשדאות אישית, בקליעה מדויקת במטרות נקודה, ופעולה במבנים גמישים של שרשראות רובאים. את חיל-הרגלים הקל, שנקרא infanterie legere, חילקו לשני סוגים: chasseurs ("ציידים") ו-carabiniers (קלעים בקרבינה), ואותו, בגודל של חצי בריגדה, צירפו להלכה אל כל דיביזיה.⁴⁴

מלחמת העולם השנייה הביאה להתפתחות ולבשלות המודרנית ביותר של הדיביזיה כעוצבת יסוד. היו אלה הגרמנים שחיפשו ומצאו את המענה הארגוני-מבצעי שיביא להם את הקלף הזוכה בקרב. הם הקימו את דיביזיות הפנצרים שמנו, כל אחת, 328 טנקים ו-97 כלים משוריינים אחרים. הגרמנים הצליחו למצות את אמצעי הלחימה שלהם באמצעות הפעלתם המשולבת, לא מעט בזכות ההתפתחות הטכנולוגית של אמצעי הקשר והשליטה. יעילות ההתקפה הגרמנית הייתה תלויה ביכולת לרכז עוצמה גדולה בנקודת ההכרעה. אמצעי הקשר סייעו בכך, כמו שהם סייעו בריכוז עוצמת האש ובקשר בין הטנקים עצמם.

[...] כוחות הפנצרים הגרמניים לא היו צריכים להמתין למאסת הדיוויזיות של חיל הרגלים מן המניין, שידביקו אותם ברגל או ברכבת. הפנצרים יכלו לפעול בקצב הטנק, להבקיע פרצות בחזית האויב, לאגוף את כוחותיו ולכתר אותם. הצבא הגרמני ארגן את דיוויזיות הפנצרים כזכות בקרב, והן נועדו 'להלוך בצורה מכרעת' [...] ערבות העשב הנרחבות והמישוריות של ברית-המועצות הציגו את הכוחות המשוריינים הגרמניים בקיץ 1942 במלוא כוח הקטל שלהם. למרות התמונה הסטטיסטית המכרעת – 3,648 טנקים נגד אומדן של 15,000 טנקים סובייטיים – ארמיות הפנצרים הבקיעו גזרה אחר

גזרה בתוך קווי ההגנה הסובייטיים, הרסו בפועל את זרוע השריון ואת זרוע האוויר של הסובייטים, והביאו את ברית-המועצות כמעט לנקודת קריסה.⁴⁵

האמריקנים לא עמדו מנגד לנוכח ההצלחות הגרמניות. עד 1940 לא היו דיביזיות אמריקניות משורינות. ביולי 1940 הוקמו שתי הדיביזיות האמריקניות המשורינות הראשונות, במסגרתן של כוח שריון נפרד. ב-1941 הוקמו עוד שלוש. התוכנית הייתה להגיע ל-61 דיביזיות משורינות. הדיביזיות הראשונות נבנו בעדיפות מוחלטת לטנקים על פני כוח מעורב. בחינה מדוקדקת של העניין באמצעות תרגול, הוכיחה כי נשק אנטי-טנקי מודרני יכול למוטט התקפות טנקים נרחבות. ב-1942 בוצע מהפך במבנה הדיביזיה האמריקנית המשורינת. במקום שלוש חטיבות טנקים הם עברו לשתיים, לדיביזיה צורפו חטיבת חי"ר ממונע ושלושה גדודי תותחים מתנייעים, כוח הנדסה ויחידות שירותים. לדיביזיה היו שתי מפקדות מבצעיות, שאפשרו לה פיצול ורציפות בהפעלת הכוח. לכל דיביזיה משורינת היו 375 טנקים ו-759 כלים משוריינים וזחליליים אחרים. הדיביזיה החדשה נבנתה כיחידה של כוחות משולבים, הסומכת על עצמה עם מידה מרשימה של גמישות טקטית.⁴⁶ המטרה הראשונית של הדיביזיות, הייתה להפעילם ככוח הולם ומכריע, בדומה לדיביזיית הפנצרים הגרמנית. אולם, התבוננות בלקחי הצבא הגרמני הביאה את האמריקנים להחלטה שאין לבנות שני צבאות – האחד מבוסס על חי"ר והשני על טנקים – אלא יש לבנות דיביזיות מעורבות ומאוזנות. מספר הדיביזיות המשורינות המתוכננות ירד מ-61 ל-16, והן שולבו עם שאר יחידות הצבא ולא ככוח נפרד. הדיביזיה המשורינת הפכה להיות דומה לאחרות, למעט עדיפות קלה בטנקים. אבל, הרעיון הבסיסי של שילוב טנקים, ארטילריה וחיל-רגלים – כך שכל רכיב יסייע לאחר וימצא את היתרון היחסי שלו, נשאר. תפיסת ההפעלה המיטבית, שלשמה נבנתה הדיביזיה, היא יצירת תנופה התחלתית על-ידי השריון הכבד, חיל-הרגלים הנייד, מסייע ליצירת מסדרון מוגן שבו אפשר להניע את שאר הדיביזיות המשורינות, כדי שאלה ינצלו את היתרון בעצם ההתמוטטות של קווי הלחימה של האויב.⁴⁷

שרשרת הפיקוד ואחדות הפיקוד

שרשרת פיקוד ברורה ואחדות הפיקוד, הן מעקרונות היסוד לניהול צבא ביעילות. את ההסבר לכך אפשר למצוא, שוב, אצל מקיאוולי:

[...] בלא המפקדים הנמוכים יותר, אי אפשר לשלוט. חומה, הנוטה ליפול מכל הצדדים, מוטב לתמוך אותה במקומות רבים על-ידי

תמיכות רבות, אף כי חזקות אינן כל כך, מלתמכה על-ידי מספר מועט של תמיכות ותהיינה חזקות אשר תהיינה. שכן, עוצמתה של כל אחת מהן אין בה כדי למנוע את ההתמוטטות במקום אחר. הוא הדין בצבאות, שכן אנו חייבים להציב בין כל עשרה אנשים – איש אחד שהוא חיוני יותר, אמיץ יותר ומכל מקום בעל סמכות גדולה יותר, והוא שיחזק את רוחם של כל השאר ויעוררם להילחם בהשראת אומץ ליבו, דברו ודוגמתו.⁴⁸

את הלקח הזה לא למדו הגרמנים במלחמת העולם השנייה עת הציבו את רומל מול אייזנהואר בשתי מערכות שליטה ופיקוד ההפוכות זו לזו. לרומל, שקיבל את הפיקוד ואת המשימה למנוע ולסכל את הפלישה הצפויה לנורמנדיה, לא ניתנו סמכויות פיקוד על הגופים שהיו אמורים לעמוד לרשותו.

לא הייתה לו שליטה לא על הלופטוואפה בצרפת, לא על כוחות הצי ולא על המושלים המנהליים בשטחים הכבושים. לא הייתה לו שליטה מנהלית על יחידות הוואפן אס. אס. בצרפת, ולא על יחידות הצנחנים והנ"מ (שהיו כפופים ללופטוואפה). פיצול הפיקוד הגיע לממדים מגוחכים. כך למשל, תותחי החוף לאורך התעלה היו אמורים להישאר בפיקוד חיל הים הגרמני כל עוד צי בעלות הברית מתקרב לחוף, אבל מרגע תחילת הנחיתה יצטרך הפיקוד על סוללות החוף לעבור לוורמאכט.

למורת רוחו של רומל, אף פעם לא היה ברור מי בעצם ינהל את המערכה, הוא או רונדשטט. וגרוע מכל, היטלר רצה לפקד בעצמו. את השליטה בדיוויזיות הפנצר שמר [היטלר] בידיו. להכניסן למערכה ניתן רק בפקודתו.⁴⁹

מנגד, לפיקוד על בעלות הברית, שהופקד בידי אייזנהואר [...] לא היו בעיות כאלה. הפיקוד שלו היה מוגדר בבירור ובאופן מוחלט. בתחילה לא ניתן לו הפיקוד על כוחות ההפצצה של בעלות הברית [...] אבל כשאיים להתפטר אם לא יורשה להשתמש במפציצים כפי שימצא לנכון, נתנה לו ועדת ראשי המטות המשולבים מה שביקש. באביב 1944 כל חייל בכוחות הקרקע, האוויר והים, וכל יחידה בממלכה המאוחדת, סרו לפקודת אייזנהואר.⁵⁰

ארגון מערכת ההגנה מפני פלישה לא הייתה היחידה שסבלה מאי שמירת העיקרון של אחדות פיקוד ושרשרת פיקוד ברורה. ההגנה על ברלין בשנת 1945 הופקדה בידי

לוטננט-גנרל ריימן. בעייתו הראשונה, הייתה הבעיה הארגונית והכפיפות של ערב רב של כוחות שאמורים להגן על ברלין והוא היה אמור לתאם ביניהם:
ריימן היה השלישי שמילא את התפקיד של מפקד אזור ההגנה ברלין רבתי, מאז הכריז היטלר על ברלין כעיר מצודה בתחילת פברואר. הוא נוכח לדעת שעליו לקיים מגעים עם האישים והמוסדות הבאים: היטלר, גבלס, צבא המילואים בפקודו של הימלר, הלופטוואפה, מפקדת קבוצת הארמיות ויסלה, האס. אס., הנוער ההיטלראי וגם הארגון המקומי של המפלגה הנאצית ששלט ב'פולקסשטורם'.

הערות:

- ¹ אברהם רותם, "צבא קטן וחכם – חזון או אגדה?" בתוך: חגי גולן (עורך), **מרקם הביטחון**, הוצאת 'מערכות'. ת"א. 2001. עמ' 90.
- ² ניקולו מקיאווולי, **הנסיך**, עמ' 210.
- ³ אליוט כהן, **הפיקוד העליון**, עמ' 24.
- ⁴ מה"ד/תו"ל. **תצפית מס' 6: מבנה הפיקוד העליון בצבאות בעולם**.
- ⁵ הגדרה חדה וברורה זו היא על-פי חוק: Goldwater — Nichols Public Law 99-433-Oct, 1, 1986. Department of Defense Reorganization Act of 1986. 100. STAT. 1012. 162
- ⁶ על-פי: <http://reference.Allrefer.Com/country—guide—study/germany>
- ⁷ רוג'ר אשלי לאונרד, **על המלחמה – מדריך קצר לקלאוזביץ**, תרגום: עמנואל לוטם, 'מערכות', ת"א 1977. עמ' 65.
- ⁸ אליוט א' כהן, **הפיקוד העליון**, עמ' 170, 171.
- ⁹ **שם**, עמ' 161.
- ¹⁰ **שם**, עמ' 3.
- ¹¹ **שם**, עמ' 20.
- ¹² **שם**, עמ' 186.
- ¹³ **שם**, עמ' 192-202.
- ¹⁴ אוברי ריצ'רד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 296.
- ¹⁵ Public Law 99-433-Oct, 1, 1986. Goldwater — Nichols Department of Defense Reorganization Act of 1021986. 100. STAT. 1012
- ¹⁶ על-פי: "חוק יסוד – צה"ל" משנת 1976.
- ¹⁷ על-פי: Trevor Dupuy. **The Almanac of World Military Power**, 1980. p.90
- ¹⁸ מנחם דורמן, **צבא אזרחים**, עמ' 13.
- ¹⁹ מסמך פנימי בצה"ל.
- ²⁰ זוק דיוויד, היאם רובין, **קיצור תולדות המלחמות**, עמ' 196.
- ²¹ יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 68.

- 22 יהודה ואלך, **תורות צבאיות**, עמ' 68.
- 23 עזר גת, **מקורות המחשבה**, עמ' 260.
- 24 **שם**, עמ' 295.
- 25 אנטוני ביורר, **נפילת ברלין**, עמ' 25.
- 26 **שם, שם**.
- 27 זוק דיוויד, היאם רובין, **קיצור תולדות המלחמות**, עמ' 214.
- 28 אליוט א' כהן, **הפיקוד העליון**, עמ' 172.
- 29 Public Law 99-433 — Oct. 1, 1986. Golwater — Nichols Department of Defense Reorganization Act of 1986. 155. Joint Staff (E).
- 30 מסמך פנימי בצה"ל.
- 31 מתוך "חוק יסוד – צה"ל", 1976.
- 32 <http://www.forces.gc.ca/site/about/multitypurpose>
- 33 Charles C. Moskos, J.A. Williams & D. R. Segal. "The Postmodern Military". NY. 2000. p. 157.
- 34 מתוך האתר הרשמי של משרד הביטחון של הפדרציה הרוסית, כפי שהובא ותורגם על-ידי סרן עופר פרידמן, חניך המכללה לפיקוד טקטי במכללה לפו"ם.
- 35 מסמך פנימי בצה"ל.
- 36 מסמך פנימי בצה"ל.
- 37 מתוך טיוטת מסמך שהכין בני עמידרור.
- 38 בני עמידרור, **שם**.
- 39 הגדרה זו מתבססת על **מילון צה"ל**, עמ' 473.
- 40 מקיאווילי, **על אמנות המלחמה**, עמ' 92.
- 41 עפר שלח, **המגש והכסף**, עמ' 46.
- 42 אליוט א' כהן, **הפיקוד העליון**, עמ' 137.
- 43 לוטוואק, **האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית**, עמ' 57-58.
- 44 מרדכי גיחון, **נפוליאון בארץ ישראל**, הוצאת אפי מלצר בע"מ, עמ' 26.
- 45 אוברי ריצ'רד, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 225-226.
- 46 **שם**, עמ' 239.
- 47 **שם, שם**.
- 48 מקיאווילי, **על אמנות המלחמה**, עמ' 82.
- 49 סטיבן אמברוז, **יום הפלישה**, עמ' 60.
- 50 **שם, שם**.

פרק י"ב

בניין הכוח בעימות מוגבל¹

מבוא

ב"כנס הרצליה", בנאום פומבי פתוח לציבור, הודה ראש השב"כ, אבי דיכטר, כי "מערכת הביטחון לא סיפקה לעם ישראל את 'חליפת המגן' שהוא ראוי לה בשלוש השנים של האינתיפדה".² למעשה, מנקודת המבט של התוצאה — 904 הרוגים, רובם אזרחים — הודה ראש השב"כ באי הצלחה של גורמי הביטחון השונים במדינה לספק את המצופה מהם במהלך יותר משלוש שנות לחימה עם הפלסטינים.³

בדרך כלל אנו מחפשים את הסיבות לתוצאה עגומה מעין זו בתפיסת ההפעלה ובשיטות הפעולה. מאמר זה יתמקד בבחינת חלקו של בניין הכוח והכנתו לקראת ההתמודדות בעימות המוגבל, מבלי לגרוע מהצורך לדון גם בהפעלת הכוח.⁴ הדיון בבניין הכוח נובע מתחושת החסר בעיסוק התיאורטי ברכיב זה, לפחות באופן יחסי לדיון בהפעלתו.

בניין הכוח הוא עניין מורכב בפני עצמו. זוהי מערכת רבת משתנים, תלויה הקשר, מותנית בסד של אילוצים ומשאבים, רגישה להזדמנויות ולסיכונים. בניין הכוח הוא תהליך ארוך-טווח המתקיים בסביבה של אי-ודאות. עם זאת, הוא נדרש לתוצר מוחשי, ממשי ורלוונטי לעת הבשלתו והפעלתו.

העימות המוגבל שונה בטבעו, באופיו ובמהותו מהמלחמה גבוהת העצימות.⁵ בדרך כלל כוח צבאי נועד למלחמה גבוהת עצימות, מתוך הנחה סמויה ובלתי מודעת שבניין הכוח והכנתו למלחמה 'רגילה' מכילים בתוכם גם את המוכנות לעימות מוגבל. ההנחה המחמירה יותר בתחום בניין הכוח לעימות המוגבל אומרת, כי לכל היותר יש לבצע התאמות בכוח המיועד למלחמה קונבנציונאלית לצורכי העימות המוגבל. הנחה סמויה נוספת, היא ההתייחסות הסלחנית כלפי העימות המוגבל, בכך שאין הוא נתפס כאיום קיומי, ולכל היותר כימטרד קיומי.

בהמשך להנחות הסמויות, ראוי, ראש לכל, לברר את טבעו של העימות המוגבל ואת התייחסותו למלחמה הקונבנציונאלית בהקשר של בניין הכוח. בירור זה יבוצע

באמצעות אפיון דפוסי הפעולה הייחודיים לעימות המוגבל, ומעגלי המענה הכוללים המאפשרים התמודדות עם הבעיות והאתגרים שמציב עימות מעין זה. שילוב שני המשתנים העיקריים – דפוסי הפעולה ומעגלי המענה – עם רכיבי בניין הכוח יספק את המסגרת המתודולוגית לניתוח הבעיה ולהכוונה לכיווני פעולה כלליים ואפשריים.

דפוסי הפעולה בעימות מוגבל

דפוסי הפעולה של העימות המוגבל כוללים: **פעולות לחימה; פעולות שיטור; פעולות מנהליות-אזרחיות; ופעולה תודעתית**. חלוקה זו היא תיאורטית בלבד, ואין לה בהכרח מענה ארגוני תואם. במציאות המורכבת והבעייתית של העימות המוגבל יתערבבו וישתלבו דפוסי הפעולה אלה באלה. לדוגמה, הפגנה 'תמימה' המחייבת פעולה משטרתית תגלוש לתחום הלחימה ברגע בו יפעילו המפגינים אמצעי לחימה קרים וחמים. פעולה מנהלית כמו הריסת מבנה פלסטיני בלתי חוקי שתיתקל בהתנגדות מזוינת, תהפוך בהתאם לפעולת לחימה.

פעולות הלחימה

פעולות אלה מכוונות בעיקרן לשלילת היכולת הפיזית של גורמי הטרור השונים. בעימות המוגבל הלחימה נערכת באופן גלוי וסמוי. ככלל, היא מותנית ותלויה במידע מדויק. בהיעדר מידע, הכוח הצבאי יתקשה לגשר עליו. המודיעין מהווה את מרכז פעילות הלחימה, המחייבת טווח רשת המכסה את פוטנציאל האיום מבחינת שיוכו הפוליטי, זיקתו הארגונית, היכולת לגייס אותו ועוד. בדפוס פעולת הלחימה נערכות פעולות מוכרות מעולם המושגים של תורת הלחימה הקונבנציונאלית כמו: כיבוש יעד, פשיטה והגנה, לצד פעולות פחות נפוצות בתו"ל, כמו מעצר מבוקשים, יירוט חוליות ובעיקר לחימה בטכניקות תחבולניות ייחודיות.⁶ פעולת הלחימה היא מטבעו של הארגון הצבאי ושירותי המודיעין השונים.

פעולות השיטור

מכוונות בעיקרן לאכיפת חוק וסדר, בין אם מדובר בפלסטינים ובין אם מדובר בישראלים. אל מול החוק – כולם שווים. פעולה זו תכלול גם מאפיינים הקשורים באכיפת תקנות התעבורה ועד טיפול במשיגי גבול פליליים. מובן שאל מול הפלסטינים אין זו פעילות שיטורית רגילה. פעם, שנכנס לפעילות השיטורית יסוד של שכנת חיים, הוא הופך אותה למשהו שונה. פעילות שיטורית עלולה לכרסם בערכי

לחימה כמו: נחישות ואי הססנות, ותגובה מהירה, אינסטינקטיבית וזריזה.

הפעולות המנהליות-אזרחיות

מכוונות בעיקרן לטיפול הומניטארי באוכלוסייה הנמצאת תחת ממשל צבאי, לצורך קיום שגרת חיים סבירה. פעולות השיטור והפעולות המנהליות אינן מתקיימות באופן טבעי בארגון צבאי, והן מתאימות לארגון משטרתי ולארגון אזרחי-ממשלתי. פעולות אלה דורשות התמחות ייחודית של בעלי מקצוע בתחומים שונים. השוני המהותי בין לפעולות הלחימה, הוא בכך שמטבען, תכליתן של פעולות הלחימה, היא להרוג בני אדם בעוד האחרות נועדו לאפשר את קיומם.

הפעולה התודעתית

תכליתה להעצים, לטשטש או לצמצם את התוצאה המושגת באמצעות הפעולה הפיזית, בעיקר בתחום הרתעת הצד השני מלפעול. לעיתים, יכולה פעולה זו להתקיים באופן עצמאי ובלתי תלוי בפעולה ממשית אחרת. הפעולה התודעתית תופסת מקום מרכזי בעימות המוגבל, ויש הרואים בה את דפוס הפעולה הדומיננטי המביא להכרעה.⁷ מרכיב התודעה מתקיים בכל מעגלי המענה ובכל רמות התפקוד בעימות המוגבל, ולא ניתן לזהותו באופן ברור ומובהק עם מסגרת ארגונית בלעדית.

בירור, זיהוי, תיוג והכרת דפוסי הפעולה השונים במהותם, בחלוקה הבסיסית שבין פעולות לחימה, פעולות שיטור, פעולות מינהל-אזרחיות ופעולה תודעתית, יסייעו בבניית כוח שיתאים לכל דפוס פעילות. שיוך ארגוני של העוסקים בנושא על-פי הקטגוריות הללו עשוי להקל על מלאכה זאת. אולם, לפחות בשלב התכנון והחשיבה, יש לפרק את מסגרות החשיבה הארגוניות, על מנת למצוא את המענה הכולל והמיטבי.

מעגלי המענה בעימות המוגבל

את ההתמודדות עם האיום על ביטחונם של תושבי ישראל, שנוצר במהלך העימות המוגבל עם הפלסטינים, אפשר לתאר בצורת **מעגלי מענה**. חלוקה מסוג זה תסייע, לפחות בשלב התכנון, להחלטה על חלוקת המשאבים. יציקת התוכן הקונקרטי לחלוקה העקרונית, תבטא למעשה את התפישה הכללית למענה האפשרי. לכל מעגל יש את המאפיינים הייחודיים לו.

חמישה הם מעגלי המענה: ראש לכול הוא **מעגל ההרתעה**; אחריו, **מעגל הסיכול והמניעה**; **מעגל היירוט**; **מעגל ההתגוננות הפסיבית**; וסוגר את הרשימה – **מעגל**

ההכרעה הכוללת. ארבעת המעגלים הראשונים מקיימים ביניהם יחסי גומלין. כך, אי הצלחה מלאה של האחד מהווה את התשומה של המעגל הבא בתור.⁸ מעגל ההכרעה הכוללת יכול לנבוע מארבעת קודמיו, אולם אין הכרח בכך והוא יכול לבוא בפני עצמו. כך למשל, הכרעה כוללת, המבטלת את הצורך במתן מענה, יכולה לבוא גם מכיוון פעולת התערבות חיצונית⁹ או מדינית.

בהרתעה קונבנציונאלית, המבוססת על כוח צבאי, צריכים להתקיים כמה תנאים. קודם כל צריך שיהיה כוח צבאי משמעותי בעל יכולת מבצעית מוכחת, לפחות בתודעת היריב. המדינה, צריכה להצטייר כך שיש לה את הנכונות להפעיל את אותו כוח צבאי ויש לה את הנכונות הצבאית והחברתית לספוג קורבנות בהתאם.¹⁰ בעימות המוגבל, לכוח הצבאי אין משמעות דומיננטית ומכרעת. **מגבלות ההפעלה שלו,** ברורות היטב ליריב ומכאן שלעיתים העוצמה הופכת לרועץ. למעשה, לימוד והכרה של מגבלות הפעלת הכוח של הצד החזק דוחקת את הצד החלש להשתמש בטכניקות הלחימה של העימות המוגבל. החוסן החברתי-לאומי, שהוא המשלים של פרמטר הנכונות בהקשר של כושר הספיגה, אינו תלוי רק בצבא, אם כי גם לצבא יש חלק משמעותי בבנייתו.

ייעודו של המעגל השני, **מעגל הסיכול והמניעה,** הוא שלילת היכולת הפיזית של היריב להוציא פעולות גרילה וטרור בשלבי התהוותן. במעגל זה נמצא את איתור והשמדת מעבדות חבלה, מעצר מבוקשים, מניעת הסתה, פגיעה בבכירים, מניעת העברת אמצעי לחימה ועוד. במעגל זה נמצא כוחות גדולים וגלויים הפועלים במשימות של כיבוש, פשיטה ותקיפה, ולצידם כוחות קטנים, סמויים ומיוחדים, המבצעים פעולות נקודתיות איכותיות, המאופיינות במודיעין מתאים.

אי הצלחה מלאה במעגל השני יביא **למעגל היירוט.** במעגל זה ינסו כוחות צבאיים ואחרים למנוע ממבצעי פיגוע להגיע ליעדם. מעגל זה דורש כוחות גדולים יחסית, כאשר אין זה מחויב המציאות שכולם יתמחו בלחימה. כאן נמצא כוחות לחימה לצד כוחות שיטור. תפקיד כוחות השיטור במעגל זה הוא לבור את המפגעים משאר האוכלוסייה התמימה, מבלי לפגוע באופן חריף בשטף החיים האזרחי. במעגל זה התלות במודיעין קיימת, אולם משקלה פוחת עקב מסת הכוח הנדרשת גם לפעולות אקראיות במערך קבוע כמו סיורים ונקודות בידוק.

מעגל ההתגוננות הפסיבית ממוקם סמוך לאובייקט שנבחר כיעד לגרילה או לטרור.¹¹ מעגל זה יממש את עצמו כאשר שלושת קודמיו כשלו. כאן נמצא את המיגון האישי, מיגון כלי-רכב, מבנים, מקלטים, מעגלי אבטחה ובידוק במקומות ציבוריים והמוניים, אבטחת תחבורה ציבורית ועוד. מעצם טבעו, מעגל ההתגוננות הפסיבית

בעימות המוגבל הוא אזרחי במהותו ולצבא אין יתרון בולט כלשהו בתחום זה על פני רשויות אחרות, כמו המשרד לביטחון פנים והרשויות המקומיות.¹²

מעגל ההכרעה הכוללת יכול לבוא דרך הכרעה צבאית ברורה, שעיקרה הוא שלילת היכולת הפיזית לבצע פעולות טרור, או באמצעים אחרים כמו התערבות חיצונית כפויה או בתיאום או דרך מהלכים מדיניים. נושא ההכרעה בכלל, ובעימות המוגבל בפרט, הוא רחב ועמוק הרבה יותר מכדי שאפשר יהיה לדון בו במסגרת מאמר זה.

החלוקה המעגלית חשובה לענייננו בהיבט של מציאת נקודת האיזון האופטימאלית להשקעת משאבים במעגל זה או אחר, בהתאם למידת האמונה שלנו בהצלחתו אל מול הנזק הנסבל האפשרי. לדוגמה, אם מעגל המניעה והסיכול יוכיח את עצמו אזי אין לנו צורך בהשקעה בהתגוננות הפסיבית. אם מעגל היירוט יצליח במקום שנכשל קודמו, אזי גם במקרה זה אפשר לוותר על השקעה במעגל הרביעי. ההשקעה בהתגוננות הפסיבית היא הבעייתית ביותר, בגלל טבעו ואופיו של העימות המוגבל הנוכחי שהופך כל אדם במדינה למטרה פוטנציאלית. **המציאות דורשת מאיתנו השקעה בכל חמשת מעגלי המענה** באופן שימוצה המרב מכל אחד מהם.

שילוב דפוסי הפעולה עם מעגלי המענה ובניין הכוח בעימות מוגבל

ארבעת דפוסי הפעולה המאפיינים את העימות המוגבל במכפלת **חמשת מעגלי המענה** יוצרים עשרים אפשרויות שונות. כך נוכל לשאול את עצמנו, לדוגמה, מהי התרומה האפשרית של כל דפוס פעולה – לחימה, שיטור, מנהלתי ותודעתי – להרתעה? או מכיוון אחר נוכל לברר במה השיטור, למשל, יכול לתרום בכל אחד ממעגלי המענה? – הרתעה, סיכול ומניעה, יירוט, התגוננות פסיבית והכרעה כוללת.

מתודולוגיה זו הולכת ונעשית סבוכה יותר, אם בבניין הכוח עסקינן. נדרשת קודם כל הפרדה והבנה כי בניין הכוח הוא רק אחד מחמשת תחומי התפקוד הקבועים של הצבא. האחרים הם: **הכנת הכוח; קיומו; הכנת תשתית ומרחב; והפעלת הכוח**. מעבר לעובדה זאת, הרי מדובר למעשה בארגונים שונים, האמורים להשלים, לתאם ולשלב ביניהם את המענה הכולל. כך נראה, על הסף, כי לא ניתן לכנס מלאכה זו. גם אם נתייחס רק לבניין הכוח הצבאי במערכת סבוכה זו, נצטרך למיין אותו על-פי חמשת הרכיבים הקלאסיים שלו: **תורת לחימה; כוח-אדם; אמצעי לחימה; מבנה וארגון; והכשרות ואימונים**.

"החלקת" המרחב התפיסתי, ולא רק רישותו,¹³ וחלוקתו למעגלי המענה תוך התמקדות בדפוסי הפעולה השונים מזווית ההתבוננות של רכיבי בניין הכוח, לפחות בשלב הרעיוני, תאפשר להתגבר על מגבלות חשיבה מסורתיות. זאת, על-ידי הגדרת תפישה מבצעית משותפת וכוללת שתכווין את בניין הכוח לעימות המוגבל שלא על-פי שיוך ארגוני בהכרח.

תורת הלחימה

העימות המוגבל – כקטגוריית משנה ראשית של המושג 'עימות', שוכנת לצד הקטגוריה ה'מלחמה' במובנה הספציפי והצר¹⁴ – 'זכאי' להתייחסות נפרדת בבניין הכוח. קל וחומר, בתורת הלחימה, שהיא הראשונה מבין חמשת הרכיבים השווים של בניין הכוח. בעימות המוגבל אנו יכולים להבחין בסימנים המעידים על הצורך החיוני בתורה משלה.

מהי תורת הלחימה?

התורה מבטאת את כלל הידע שהצטבר בתחום מסוים, בזמן נתון ובגזרה נתונה, לצורך יישום פרקטי ומבצעי המנוסח ברמה של כללים ועקרונות. את תורת הלחימה משלימים ומפרטים הטכניקה הקרבית והתרגולת. תורת הלחימה, על שלושת רכיביה צריכה לתת את התשובה לשאלה 'כיצד נלחמים?' על-פי התפיסה האמריקנית, למשל, התורה היא "פרסום מוסמך, אך אין הוא פקודה. המפקדים יפעילו שיקול דעת ביישום ההנחיות, למילוי משימותיהם."¹⁵ אין הכוונה כאן שהתורה אינה מחייבת, אלא מהיותה כללית המפקד אינו יכול להסתפק רק בה ולומר לפקודיו לפעול על-פי התורה. אלא, חייב הוא לפקוד פקודה שהיא מסמך מפורט וקונקרטי יותר מהתורה, בהתאם לנסיבות.

סימנים המעידים על חסך תורתי בעימות המוגבל:

פעילות קרבית המתבצעת בהיקף נרחב ובתכיפות גבוהה ללא גיבוי תורתי הם סימן מעיד על חסך תורתי. כאלה הם המחסומים, למשל. המחסומים בעימות המוגבל הם רכיב פעולה עיקרי במעגל היירוט. הם מתבצעים בשיטות שונות – יזום, פתע, נייד ונייח. המחסומים 'זכאים' לטכניקה קרבית משלהם, הבנויה מתרגולות קבועות, כמו המחסומים כך הפטרולים הגלויים והסמויים וכך המעצרים הם פעילויות שגרתיות האופייניות לעימות המוגבל.

כאשר פעילות של יחידה מתמחה הופכת לנחלת הכלל יש לעגן זאת בתורה

כתובה. יחידת 'דובדבן' התמחתה במעצרי מבוקשים. עם פרוץ 'גאות ושפלי' עלה הצורך הכמותי בביצוע מעצרים, כך שיחידה אחת לא יכלה לעמוד במעמסה. כל עוד הייתה זו התעסקות בלעדית של היחידה, והיא גם הכשירה את לוחמיה ופיתחה את התרגולות שלה – אזי לא היה חסך תורתי. כאשר, ביצוע המעצרים הפך להיות משימה של רוב היחידות האחרות, היה צורך לגבות זאת בתורת לחימה שתמצה את הניסיון והידע הרב שהצטברו ב'דובדבן'.

אי תאימות בהכשרות מעיד גם הוא על חסך תורתי. הכשרה צריכה להתבסס על תורה מוסמכת ומוסכמת. כאשר אין תורה כזאת, או אז כל גוף הכשרתי והדרכתי מלמד כמידת הבנתו ויכולתו, בעיקר על סמך ניסיון מזדמן של מדריכים.

פיתוח מושגים חדשים מעיד אף הוא על חסך בתחום התורתי. אם השפה התורתית הייתה נותנת מענה לצורך בשטח לא היו מתפתחים מושגים כמו: 'השתבללות', 'רקמה סופגת', 'נגיחה' ועוד. פיתוח מושגים הוא דבר מבורך ומעיד על יצירתיות ויוזמה כמענה לצורך אמיתי. יש להיזהר ולבחון כל פיתוח לגופו ולראות אם התורה הקיימת נותנת לו מענה, ואם המצאת המושג החדש לא מעידה דווקא על בורות ולא על חסך תורתי. מבוכה מושגית זו מעידה גם על המעבר הלא הרמוני שבין פרדיגמת החשיבה של המלחמה ה'ריגילה' לעימות המוגבל.

חוסר תקשורת בין דרגים יכול אף הוא להעיד על חסך תורתי. מח"ט המתדרך את פקודיו ובודק בשטח את תוצאות העשייה, ומגלה שפקודיו לא ביצעו את המוטל עליהם, טוב יעשה אם יברר את הסיבה לעומקה, לפני שיחליט שזוהי בעיה משמעתית.

חוסר תקשורת רוחבי בין-ארגוני יכול להעיד אף הוא על חסך תורתי. העימות המוגבל הוא לא נחלתו הבלעדית של הצבא. במחסום צבאי נוכל למצוא את חיילי צה"ל, לצד לוחמי מג"ב, שוטרי משטרת ישראל, נציגי משרדי ממשלה¹⁶ ושב"כ. לכולם מטרה משותפת, אולם שפה, נהלים ותרגולות שונים.

הסימן המעיד האחרון ברשימה זאת, הוא כאשר התורה הקיימת חורגת באופן משמעותי מהעשייה בשטח, כך שקשה אפילו לזהות את עקבותיה. לדוגמה, הדבר הכי קרוב למושג 'מחסום' בתורת הקרב של צה"ל, הוא ה-'מוצב המוגן'.¹⁷ התורה הקיימת מנחה את המפקד לנתח, לדוגמה, את דרכי הפעולה האפשריות של האויב. אין התורה רומזת למצב שהאויב יכול להגיע ליעדו גם במונית, כמו שקורה בעימות המוגבל. מפקד בשטח הנתקל בתופעה כזאת נעשה חשדן וספקן לגבי התורה ותופש אותה כלא רלוונטית. במצב כזה יש לכתוב תורה 'המדברת' יותר לנעשה במציאות. זאת, מבלי להמעיט בגנריות ובכלליות הנדרשים מתורה בסיסית.

התורה כביטוי מעשי לתהליך למידה

רווחת אמונה שהתורה היא יציבה ובלתי משתנה. בעימות המוגבל תהליך הלמידה ויישומו הוא אמת מידה משמעותית ליכולת להתמודד עימו בהצלחה. בעימות מוגבל, יש יתרון בלימוד ויישום מהירים דווקא לצד החלש יותר. זאת, בשל גודלו הקטן ומיקודו בצורת מלחמה אחת. הלמידה בעימות המוגבל מאופיינת בלמידה תוך כדי לחימה ולא דווקא לפנייה. מנגנון תורתי המלקט את המידע המצטבר, הופך אותו לידע ומתרגם אותו לתורה מחייבת, הוא המענה האמיתי בתחום זה. חוכמת התורה, היא למצות את מה שקרה וקורה בעולם, בזמן אחר, בזמן הווה ובגזרות לחימה שונות, כל זה תוך מיקודו לצורך הנקודתי של כל מפקד ומשימתו, מבלי להעמיס עליו יתר על המידה. נושא זה הוא רחב יותר מהמצוין כאן, מתוך כוונה שהדברים לעיל יוכלו לשמש כבסיס לדיון נפרד בעניין.

היכן נוצר הידע?

האמירה הרווחת היא שהידע נוצר בשטח. ברוב המקרים אמירה זו היא נכונה. אולם, ידע שנוצר ואיננו מגובה במנגנון שילקט, יעבד ויפיץ אותו – כמו המנגנון התורתי – סופו שיתמססם ויהפוך רק לרכושו של זה שפיתח אותו. האפשרות השנייה לייצור ידע, היא דווקא ב-'מעבדת חשיבה'. ידע מסוג זה יכול להתפתח בכיוונים שהשטח לא מודע או לא נחשף אליו באופן בולט. תחום כזה הוא לוחמת המידע, המאפיינת את דפוס הפעולה התודעתית, הדומיננטי מאוד בעימות המוגבל. נקודת התורפה בפיתוח ידע 'מעבדתי', היא תהליך חלחולו והטמעתו בשטח. התורה היא המנגנון המתרגם את הידע שנוצר להנחיה ליישום, תוך הפעלת שיקול דעת של המפקד האחראי לביצוע משימה.

תורת לחימה לעימות מוגבל, על נספחיה המשלימים – טכניקות קרביות ותרגולות – היא מחויבת המציאות בצורת מלחמה סבוכה ומורכבת מעין זו. ככל שנאיר בידע מתאים את עלטת הבורות האופפת את המפקד הקרבי, כך יגדלו סיכוייו להצליח במשימתו. התורה חייבת לתת מענה לכל דפוסי הפעולה. מכאן, שהיא נחלתם המשותפת של כלל הארגונים השותפים לעשייה. על התורה להיות כתובה, עדכנית, משותפת ומתואמת לכלל הגופים, כאשר כל גוף מפרט אותה לצרכיו הייחודיים.

תמהיל הכוח

סוגיית תמהיל הכוח, היא הבעייתית ביותר ליישום בעימות המוגבל, מפני שהיא דורשת את 'החלקת' המרחב הארגוני, לפחות התפיסתי, באופן הבוטה ביותר. תמהיל

הכוח חייב לכלול את הרכב כוח-האדם המתאים לתפקידים ולכשירויות הנדרשים, במסגרות ארגוניות ייעודיות.

דיון תיאורטי מעמיק על הכוחות המזוינים בעידן הפוסט-מודרני נערך ע"י מוסקס, ויליאמס וסגל.¹⁸ הטענה העיקרית של שלושה היא כי דמוקרטיה מערבית מפותחות עוברות מדגם של ארגון צבאי מודרני לפוסט-מודרני. הם זיהו חמישה תבחינים עיקריים לשינוי ארגוני בצבא פוסט-מודרני. לפחות שלושה מהם מתאימים למקרה של מדינת ישראל בעימות המוגבל הנוכחי: החדירות ההדדית הגוברת בין התחום הצבאי לאזרחי; צמצום ההבדלים בתוך הכוח הצבאי עצמו בין הלוחמים הקלאסיים לתומכי הלחימה; והמעבר מניהול מלחמות למשימות שאינן נחשבות לצבאיות במובן המסורתי.¹⁹

סימפקין, שקדם לדיון זה, היה קיצוני וחרף יותר וביטא עמדה זו ב'אי שמישותם של הכוחות הסדירים'. כאשר הכלל שהוא קבע לכך היה:

כוחות סדירים נחשבים ל'אי שימושיים' כאשר הצלחה צבאית כוללת עלולה להביא בסופו של חשבון לנזק פוליטי-כלכלי.²⁰

אין תופעה זו מבשרת את קיצם של כוחות אלה, מפני ש'שמישותם' לצורכי הרתעה משמוש בכוח עדיין קיימת, אולם, יש לדון בתמהיל, בהרכב ובמינון הכוח העתידי.

הדילמה העיקרית בתמהיל כוח, היא האם לבנות יחידות שכל ייעודן הוא עימות מוגבל או שמא עלינו לבנות יחידות ורסטיליות, המתאימות לשתי צורות המלחמה. החשש העיקרי, הוא מההשקעה הרבה הטמונה בכך. תקל עלינו העובדה שהעימות המוגבל, על גווניו השונים, נמצא גם בצורת המלחמה הקונבנציונאלית – לפניה, במהלכה ולאחריה. הדילמה השנייה, היא ההתמחות הנדרשת בכל צורת מלחמה.

המענה העיקרי לדילמות אלה, המוצג כאן, הוא **בניית כוח ליבה לעימות המוגבל ובניית כוח ליבה למלחמה הקונבנציונאלית**. כוח הליבה יתוגבר ויתרחב, על-פי הצורך, באמצעות כוח דו-תכליתי, שכשירותו ללחימה, יחסית לכוחות הליבה, בשתי צורות המלחמה העיקריות תהיה מופחתת. גם כאן, ההשקעה בכוח ליבה לעימות מוגבל תהיה כדאית, אם נניח שגם בעת מלחמה 'רגילה' נידרש לכוחות המתמחים בעימות מוגבל. אפיון תמהיל הכוח על-פי מעגלי המענה יסייע בפריצת המסגרת הארגונית-חשיבתית.

במעגל ההרתעה, בניין הכוח הקונבנציונאלי אינו נותן מענה. אדרבה, הוא דווקא דוחק את הצד החלש לצורת מלחמה של עימות מוגבל. בהרתעה, הנכונות להפעיל את הכוח ויכולת הספיגה הצבאית והחברתית הם העיקר, ולפיכך לא נדון במעגל זה.

מעגל המניעה והסיכול, מזהה בעיקר עם הלחימה המובהקת. לחימה זו מאופיינת כגלויה וסמויה, רחבת היקף או נקודתית. המייחד מעגל זה, הוא הצורך במודיעין מדויק מחד גיסא והכרה אינטימית עם השטח, האוכלוסייה, מנהיגיה ואורחות חייה מאידך גיסא. לפיכך, במעגל זה צריכים לפעול כוחות ליבה המתמחים בעימות מוגבל.

כוח הליבה בעימות מוגבל צריך להתבסס על גרעין גדול של לוחמים בשירות קבוע ומתמשך, ללא מגבלה ארגונית.²¹ טבעו של העימות המוגבל ותכונותיו, משכי ההכשרה הארוכים והיכרות מעולה עם השטח והאנשים דורשת זאת. הגעה למסה קריטית בעת התפרצות, מחייבת את הרחבתו של כוח הליבה. ההרחבה יכולה להיות באמצעות גדודי הסיור של חטיבות החי"ר. לשם כך יש להשקיע בהם, להכשירם, ולהתאימם למשימה זו. ההשקעה העיקרית צריכה להיות בתמהיל של לוחמי קבע מול סדירים, עקב משך ההכשרה וההתמחות הנדרשים. אם תתבצע השקעה זו, ניתן יהיה לדרוש מיחידות אלה להיות כוחות דו-תכליתיים עם התמחות גבוהה.

בשלב הבא של ההתרחבות ישולבו הגדודים הסדירים – כוחות דו-תכליתיים בעלי כשירויות מופחתות. כוחות אלה יופעלו בעיקר כאשר ייוצר הצורך להפעיל כוחות גדולים, ובעיקר למשימות לחימה. כוחות המילואים ישמשו רק כעתודה ותגבור לכוחות הסדירים, וגם זאת רק למשימות לחימה מובהקות ולא למשימות שיטור וכשאין ברירה אחרת. במעגל זה כמעט לא נמצא, באופן בולט, כוחות שיטור ומנהל, אלא בתפקידים מסייעים.

מעגל היירוט, שתכליתו למנוע ממפגע להגיע ליעדו מאופיין בפריסת כוחות גדולה ובדפוסי פעולה מגוונים של לחימה, שיטור ומינהל. לפיכך, לפעולות השגרתיות והרחבות של מעגל זה יש צורך בכוחות גדולים יחסית, אולם בעלי כשירויות מופחתות מהיבט של עימות מוגבל. במסת הכוחות חייבים להיות בעלי תפקידים מומחים. הארגון המתאים יותר מצה"ל לטיפול ברוב מאפייני העיסוק במעגל זה, הוא משטרת ישראל. אולם, בגלל אופי העימות המוגבל הפעולה המשטרתית כאן מהולה בלחימה. לפיכך, יש להשקיע בבניית כוח משטרה לוחם, כדוגמת משמר הגבול המתאים באופן בסיסי לכך.²² מקור כוח-האדם צריך ויכול לבוא על חשבון חלוקת משאבים כוללת בין צה"ל למשטרת ישראל, תוך התאמה למשימות הצפויות.²³ פעולות הלחימה הנקודתיות יתבצעו על-ידי יחידות מכוח הליבה של העימות המוגבל.

יישומו של רעיון זה יכול להתבטא, לדוגמה, בהקמת כוח משטרה לוחם למחסומים הקבועים והניידים. בכוח זה יהיו גם בעלי תפקידים בתחום המינהל האזרחי והלוחמה התודעתית. משימה כזאת, גוזלת כוחות רבים מצה"ל, אינה מטבעו

של ארגון לוחם, ואין לצה"ל כל יתרון מובהק בתחום זה. ההיפך הוא הנכון, מוטב להכשיר שוטר למשימות לחימה, פשוטות יחסית, מאשר לוחם למשימות שיטור. דוגמה נוספת, היא הקמת כוח להגנת יישובים פעילה, על בסיס מתנדבים בשכר מהיישובים עצמם.²⁴

הקמת כוח ליבה מתמחה, התרחבותו האפשרית כמענה להתפרצות, וראייה מחודשת ויחלקה של חלוקת משאבי כוח-האדם, הם תמצית תמהיל הכוח המוצע כאן. כוח הליבה המתמחה בעימות מוגבל יתבסס על לוחמים בקבע. כוח הליבה למלחמה כוללת יתבסס על צבא המילואים. הגדודים הסדירים יהיו דו תכליתיים, עם כשירויות מופחתות. הרחבת כוח הליבה, כדי לתת מענה להתפרצויות אפשריות, תתבסס בעימות המוגבל, באין ברירה אחרת, על כוחות דו-תכליתיים ומילואים. הקמת כוח משטרה לוחם וכוחות הגנה מרחבית מתנדבים ופעילים יסייעו במיצוי הכוח הלוחם לייעודו המקורי.

מבנה וארגון

קיימות דילמות שונות ורבות בתחום מבנה הכוח וארגונו ללחימה בעימות מוגבל.²⁵ בחרתי לבחון כאן את סוגיית מהותה של עוצבת היסוד בעימות המוגבל. הגדרת עוצבת היסוד אמורה לבטא את המענה הארגוני למהותו הייחודית של העימות ולטבעו.

עוצבת היסוד במלחמה קונבנציונאלית בצה"ל היא האוגדה. על-פי הגדרתה, עוצבת יסוד היא: "המסגרת הארגונית הלוחמת הגדולה בכוחות השדה, שתקנה קבוע, ושפועלת בשלמות אחת."²⁶ על מנת שמסגרת ארגונית תכונה עוצבת יסוד עליה לרכז תחת פיקוד אורגני אחד את כלל מאמצי הלחימה (תמרון, מודיעין, סיוע קרבי וסיוע מנהלתי), לצורך ביצוע אוטונומי ורצוף של משימה טקטית. בעימות המוגבל **החטיבה המרחבית** (החטמ"ר) ממצה את אמות המידה העיקריות לעוצבת יסוד²⁷ זאת, בתנאי שהפירוש לכל אמת מידה יהיה גמיש דיו.

אי רלוונטיות הדיוויזיה כעוצבת יסוד נידון בהרחבה ע"י סימפקין עוד בשנת 1984.²⁸ בחיבורו צופה סימפקין את תהליך הפיתוח וההרחבה של הכוחות המיוחדים, עד להפיכתם לציר המרכזי של כוחות היבשה. הסיבות העיקריות אותן מונה סימפקין השוללות את המבנה האוגדתי הן: אי יכולת ספיקת שטח בלתי מאובטח לקלוט לתוכו מסגרת הגדולה מחטיבה; תהליך האיזון בין יכולת התמרון לאש; וגודל הדיוויזיה ביחס לתלותה ברכבת אווירית ככוח התערבות.

גם הטופלרים, שדנו בסוגיה זו, צפו את קיצה של האוגדה: "...הולך וקרב היום

שבו חטיבת הגל השלישי עתירת ההון, המונה 4,000 עד 5,000 חיילים, תהיה מסוגלת לבצע מה שהצריך בעבר אוגדה שלמה...²⁹ כך גם נשיא ארצות-הברית, ג'ורג' וו' בוש בהנחייתו ל'השתנות' (Transformation) הצבא אינו מקדש את גודל הכוח: "...כוח עתידי שלא יוגדר דווקא על-פי גודלו אלא על-פי נייכותו וזריזותו, כוח שקל יותר לפרוס ולקיים, הנשען יותר על יכולת חמיקה, נשק מדויק וטכנולוגיית מידע."³⁰

הניסיון הרוסי, כלקח ממלחמת אפגניסטן הביא אותם למסקנה דומה. במהלך המלחמה ערכו הסובייטים ניסויים בדגמים שונים של ארגון יחידתי. תכלית הניסויים, הייתה לקבוע את המבנה והארגון האופטימאליים של הכוח, כאשר הוא בא להתמודד בהתמודדות עממית, תוך שמירה מרבית על עצמאותו. המסקנה מניסויים אלה, היא "שילוב חדש של קורפוסים הפוקדים ישירות על חטיבות רב חילות כמערכת התמרון בשדה קרב בלתי קווי, ואוגדות... ללחימה קונבנציונאלית שמטרתה לכבוש שטח."³¹

מדוע החטיבה המרחבית?

החטיבה המרחבית בעימות המוגבל מאופיינת בכך שהיא מכילה בתוכה את כלל המרכיבים המייצגים את **ארבעת דפוסי הפעולה העיקריים** בעימות: הלחימה; השיטור; המינהל האזרחי; והפעולה התודעתית. בו-בזמן, היא מכילה גם את **מעגלי המענה העיקריים**: הסיכול והמניעה; היירוט; וחלק ניכר מההתגוננות הפסיבית. החטיבה המרחבית מקיפה, בדרך כלל 'בעיה מבצעית' שלמה. היא מכילה בתוכה מרכז עירוני פלסטיני, המהווה את לב רקמת החיים ה'רגילים', את גופי הטרור ואת השילוב ביניהם.

גורם מהותי נוסף, המאפיין את החטיבה המרחבית בעימות המוגבל, הוא שהיא פועלת כגוף האוגר את המידע המצטבר בגזרתו, לפחות, ומתרגם אותו לידע מבצעי. ידע זה נטען מחדש ביחידות הביצוע השונות והלא קבועות בגזרה תוך התאמה ספציפית לצורכיהן. פעולה זו מתבצעת באמצעות תוכניות מבצעיות, פקודות, תדריכים וחניכה קבועה.

מפקדת החטיבה המרחבית צריכה להוות מסגרת קבועה, המכילה בתוכה את כלל האלמנטים המייצגים את דפוסי הפעולה בעימות המוגבל. בתקופת לחימה, על בעלי התפקידים העיקריים לשהות בתפקידם זמן ממושך ואפילו כפול מהרגיל, על מנת שימצו את הידע המצטבר.³²

החטיבה המרחבית, בעימות המוגבל, תחזיק כוחות קבועים ללחימה, שיטור, מנהל ותודעה. אלה יהיו כוחות אורגאניים בחטיבה, שיעודם הבלעדי הוא העימות

המוגבל. הכוחות ימצו את הרעיון של שלמות המאמצים השונים בכפיפה פיקודית אחת ושלמה.³³ יחידות הביצוע לא ייבנו כעוצבות יסוד, וכל אחת מהן תמצה את ההתמחות המקצועית שלה. כך, יחידת הלחימה, למשל, תיבנה ככוח ייעודי ללחימה בטרור בשיטת הגרילה. בעת הצורך תתוגבר החטיבה בכוחות דו-תכליתיים, שאותם היא תטען בידע המצטבר אצלה. המשימות שיוטלו על כוחות אלה יותאמו לכשירות אליהן הם הצליחו להגיע בהכנה מתאימה. רק באין ברירה אחרת, יצוותו לחטיבה כוחות המיועדים למלחמה קונבנציונאלית. במקרה כזה, יש להפעילם רק בהתאם לכשירותם, וככל היותר למשימות לחימה מובהקות.

גבולות הגזרה של החטיבה המרחבית ייקבעו על-פי היקף הבעיה המבצעית השלמה עימה היא צריכה להתמודד, במגבלות של מוטת שליטה סבירה. טכניקה זו תאפשר את קיום אמת המידה לעוצבת יסוד של מסגרת טקטית מיטבית ושלמה. החטיבה המרחבית כעוצבת יסוד תפיק את מרב היתרונות הטמונים בהכרה אינטימית של גזרה קבועה, הנחוצה כל כך בעימות מוגבל ואת היתרון בהפעלת יחידות ביצוע קבועות ומתמחות. הפער שיווצר כתוצאה מהצורך בהרחבת סדר גודל הכוחות יגושר באמצעות הטענת הידע מהחטיבה המרחבית והכנה מתאימה. חטיבה כזאת, שתבנה אל מול בעיה מבצעית שלמה, תאחד בכפיפות פיקודית את כלל המאמצים המתמודדים אל מול האיום הנוצר לפחות במעגל המניעה, הסיכול, היירוט וחלק מההתגוננות הפסיבית.

אמצעי לחימה

פיתוח אמצעי לחימה והצטיידות בהם מהווים, בדרך כלל, את ההשקעה התקציבית המשמעותית לבונה הכוח, ומכאן ההתלבטות הרבה בנושא. הפתרון המיוחל, הוא לפתח אמצעים ורסטיליים לשתי צורות המלחמה ולהצטייד בהם, או לכל היותר להתאים אמצעים ממלחמה קונבנציונאלית למלחמה בעימות מוגבל.

כמו בשאר רכיבי בניין הכוח, גם כאן הצעתי היא להפנים את העובדה שעומות מוגבל היא צורת מלחמה הדורשת התייחסות נפרדת. יש להשקיע באמצעי הלחימה הייעודיים לעומות המוגבל במקביל לאחרים – לפחות לאותם כוחות ליבה המיועדים ללחימה בעומות זה. שינוי נקודת ההתבוננות תאפשר לנו גם להתאים ציוד לחימה מעומות מוגבל למלחמה קונבנציונאלית. בדרך כלל, אנו נוהגים לתכנן מהכיוון ההפוך. כך נוכל למצוא, למשל, אפוד מגן קרמי העובר הסבה והתאמה לאפוד מגן רגיל, רכב מוגן ירי המיועד לעומות מוגבל ה-ימתקלף מהמיגון הכבד שלו, על מנת להכשירו לנהיגת שטח במלחמה רגילה ועוד.

נקודת מבט כזאת תאפשר גם להצטייד במסה מתאימה של אמצעי לחימה ייעודיים. פיתוח של אמצעי לחימה והצטיידות בכמות מזערית אינה נותנת מענה לצרכים מתרחבים ולטבע העימות המוגבל. לעיתים נראית הצטיידות מעין זו כיציאה ידי חובת הרגעת המצפון ותו לא. מסת אמצעי הלחימה נדרשת בעיקר עקב אופי הלחימה במעגל המניעה והסיכול, המחייב לחץ מתמיד ורצוף כדרך פעולה אפקטיבית. היכולת הורסטילית של חלק מהאמצעים יקל על קבלת החלטת ההצטיידות בכמות רבה יותר לשימושם של כוחות הליבה ואף של חלק מהכוחות הדו-תכליתיים.

בכל דרך, לא ניתן יהיה להתחמק מהשקעה מתאימה בצידוד שכל ייעודו ותכליתו הוא רק העימות המוגבל. הדוגמאות לכך הן רבות: אמצעים לפיזור הפגנות; אמצעי אל הרג; אמצעים מגוונים לזיהוי חומרי נפץ; אמצעי תיעוד; ועוד.

התאמת מערכות נשק קיימות, המיועדות למלחמה 'רגילה', ללחימה בעימות מוגבל, היא הדרך המועדפת והזולה יותר. נקודות התורפה בשיטה זו הן: חשיפת יכולות שאין כוונה לחשוף אותן בשלב זה של העימות; ושחיקה מוגברת של האמצעים.

בנתח ההשקעה התקציבי של אמצעי הלחימה וההצטיידות בהם, יש לשמר את האזיון בין כלל מעגלי המענה. מתוך הבנה ברורה שלא נצליח לסכל, למנוע וליירט באופן מוחלט, עלינו להשקיע גם בהתגוננות פסיבית של האוכלוסייה האזרחית, לדוגמה – לפחות, באותה רמת התייחסות שאנו נותנים למעגלים האחרים, ללא הבחנה של השתייכות ארגונית כזאת או אחרת.

הכשרות, אימונים ותרגילים

יש להגדיר את הייחודיות של העימות המוגבל ואת הכשירויות הנדרשות ללחימה בו. כשירויות אלה יהוו את הבסיס להכשרת כוח הליבה לעימות המוגבל וישמשו כתוספת מתחייבת לכוח הדו-תכליתי. ההכשרה הייעודית לעימות המוגבל צריכה להתבצע בבסיס הכשרה מרכזי לכל הכוחות הייעודיים, ללא הבחנה בשיוך הארגוני המקורי שלהם. זאת, בנוסף להכשרתם הבסיסית והמקצועית ביחידות האם.

האימונים והתרגילים צריכים להיבנות על-ידי מפעילי הכוח, רצוי אפילו על-ידי החטיבות המרחביות הקולטות, במידת האפשר. אימון ותרגול של כוח לגזרה ולמשימות ספציפיות רק יבטא את הטענת הידע המצטבר של החטיבה לכוחות הנקלטים.

התרגול, מעבר למיומנות המתבקשת, צריך להעניק את הכלים להסתגלות

למצבים משתנים במהירות – מדפוס פעולה של שיטור ללחימה; מפעילות לחימה מובהקת לפעילות 'לחימה בנוכחות מצלמה'; וכד'. על ההכשרה לקחת בחשבון את ההכנה הפיזית לצד ההכנה הנפשית בהתמודדות עם המצבים הבעייתיים שמציב העימות המוגבל.

דפוס הפעולה התודעתית, הוא מרכיב חיוני בעימות המוגבל. תחת הכותרת של דפוס זה אפשר להכיל ולהגדיר באופן כללי את כל אותם גורמים התורמים להכרעה ואינם פעולות לחימה ממשיות. לוחמה תודעתית תכיל בתוכה רכיבים של לוחמה פסיכולוגית, תקשורת והסברה. העיסוק הנרחב בתחום זה נובע מטבעו של העימות המוגבל וההבנה שההכרעה בו היא בעיקר תודעתית. תחום התודעה חייב לקבל מענה בהכשרה מתאימה, המתבססת על תורה ומבנה ארגוני תואמים. דפוס הפעולה התודעתית צריך להעצים באורח מרבי את תוצאות הלחימה הפיזית ולתעל אותן למקומות שאנחנו מעוניינים בהם. אין טעם לכבוש את כל מחנות הפליטים, אם אפשר לכבוש אחד או שניים ודרכם לעצב את התודעה שגם מחנה פליטים אינו יכול לשמש כעיר מקלט עבור טרוריסטים. תפקיד הפעולה התודעתית להשיג אפקט זה.

סיכום

העימות המוגבל, כצורת מלחמה, שבה אנו עוסקים בשנים האחרונות יותר מהמלחמה ה'רגילה', מחייב תכנון של בניין כוח שיהיה מסוגל להתמודד באתגרים הייחודיים לצורת מלחמה זו. בניין הכוח למלחמה קונבנציונאלית, לא מכיל בתוכו, באופן אוטומאטי את המוכנות לעימות המוגבל. מורכבות העיסוק בבניין הכוח וייחודיות העיסוק בעימות מוגבל יוצרים תשלובת הדורשת בירור מעמיק.

פירוק תשלובת זו ל**מעגלי מענה**: הרתעה; מניעה וסיכול; יירוט; התגוננות פסיבית; והכרעה כוללת, המצטלבים בתורם עם **דפוסי פעילות**: לחימה; שיטור; מנהל; ותודעה – יכולים לסייע מתודולוגית לבירור הנושא. פירוק זה יכול לסייע, גם, ב'החלקת' המרחב התפישתי ודילוג מעל המשוכות הארגוניות המעכבות יצירתיות ומקוריות, הדרושים כל כך בעימות המוגבל.

כתיבת תורת לחימה אחודה, עדכנית ומתואמת בין הארגונים השונים, היא הנדבך הבסיסי לבניין הכוח. הנדבך הבא, הוא **הקמת כוח ליבה ייעודי לעימות מוגבל**, המתמחה בלוחמת גרילה כנגד טרור, המתוגבר בכוח דו-תכליתי, כאשר כוחות המילואים משמשים כגיבוי ועתודה למשימות הלחימה. ארגון הכוח יתבסס על **החטיבה המרחבית**, המהווה מערכת טוענת ידע ועוגן תפישתי לכוחות נקלטים. השקעה באמצעי לחימה ייעודיים לעימות המוגבל, ובכמות המתאימה, היא הכרחית.

זאת, תוך חיפוש דרכים להסב ולהתאים אמצעי לחימה אלה מעימות מוגבל ולהתאימם למלחמה קונבנציונאלית. הגדרת כשירויות ברורות לעימות המוגבל יהוו את הבסיס להכשרת כוחות נאותה. תרגולם במסגרת החטיבות הקולטות ימצה את הידע המצטבר, העדכני והרלוונטי לכוח. פיתוח דפוס הפעולה התודעתית, יעצים באורח מרבי את התוצאות שהושגו בדפוסי הפעולה הפיזיים ויתעל אותן לכיוון הרצוי לנו.

המענה הכולל לבניין הכוח צריך להיות בידי המדינה,³⁴ קל וחומר בעימות המוגבל. שם, המרכיב הצבאי בין רכיבי המענה האחרים הוא אמנם משמעותי אך לא בלבדי. חלוקת המשאבים הלאומית צריכה להיות על-פי **מעגלי המענה** ולא על-פי החלוקה הארגונית המסורתית.

הערות:

- * מאמר זה הוא חלק מקובץ בנושא העימות המוגבל המתוכנן להתפרסם בהוצאת 'מערכות'.
- ¹ אני מודה לאלוף עמוס ידלון, לאל"ם דני דויד, לסא"ל שלמה הומינר, לסא"ל חגי גולן, לאל"ם עופר דביר, לסא"ל עידו הכט, לסא"ל (מיל) דובי קליגר לסא"ל (מיל) צבי עופר על הערותיהם, הארותיהם, הפנייה למקורות נוספים והרחבת הדעת והיריעה בנושא הנדון.
- ² מתוך נאומו של ראש השב"כ, אבי דיכטר, בכנס הרצליה ב-16 בדצמבר 2003, כפי שצוטט ב'מעריב' מיום ד' 17.12.2003, עמ' 2-3.
- ³ מ-30 בספטמבר 2000 ועד 31 בדצמבר 2003 נהרגו 904 בני אדם במדינת ישראל בעימות עם הפלסטינים, במה שמכונה 'גאות ושפל'. מתוכם: 633 אזרחים ו-271 אנשי כוחות הביטחון. נפצעו 6,050 אנשים. בצד הפלסטיני נהרגו 2,540 בני אדם ונפצעו למעלה מ-20,000 אנשים.
- ⁴ בניין הכוח הוא רק אחד מחמשת תחומי התפקוד הכלליים של צבא לצרכי מימוש ייעודו כארגון לוחם. התחומים האחרים הם: הפעלת הכוח; הכנת הכוח; הכנת תשתית ומרחב; וקיום הכוח. מכאן, שמאמר זה מתייחס רק לרכיב תפקודי אחד.
- ⁵ המחשה למתח והבעייתיות בין שתי קטגוריות המלחמה אפשר לראות בחקיקה האמריקנית. בספטמבר 1996 נחקק בארצות-הברית חוק ה-QDR (Quadrennial Defense Review), הדורש מכל ממשל חדש לבחון כל 4 שנים את מדיניות הביטחון הלאומי לאופק של 20 שנה. הדו"ח מוגש לקונגרס ע"י מזכיר ההגנה כאשר הוא נדרש להתייחס ל-14 נושאים שהחמישי שבהם הוא: "ההשלכות של מבצעים שאינם מלחמות על מבנה ומוכנות הכוח ללחימה עתירת עוצמה". מתוך: "בחינת תהליך התכנון האמריקאי" בהוצאת אג"ת/מנת"ס, מאי 2002. עמ' 11.
- ⁶ טכניקה תחבולנית מופעלת בהצלחה על-ידי יחידות צה"ל במלחמתם בטרור.
- ⁷ אל"ם (מילי) שמואל ניר (סמו) ז"ל נדרש להבחנה בין האסטרטגיה של עימות מוגבל מול זו של המלחמה, כשבמלחמה האסטרטגיה היא הכרעה צבאית באמצעים צבאיים מובהקים ואילו בעימות המוגבל האסטרטגיה היא "התשה", הכרעה תודעתית של החברה תוך הסתייעות באמצעים צבאיים". (בתוך: **העימות המוגבל – קובץ מאמרים**, בהוצאת פנימית של צה"ל. הוא אף טבע את המונח

"תמרון הדעת" בהשוואה לתמרון הפיזי. (שם, עמ' 50); אבי קובר, מנתח בבהירות ולעומק את המושג "הכרעה", במחקרו **הכרעה – הכרעה צבאית במלחמות ישראל – ערב** (הוצאת "מערכות", מהדורה שנייה – פברואר 1996, עמ' 33-34). הוא מיישב את הסתירה לכאורה בין התשה להכרעה ומדגיש את קיומו של רכיב הרצון, במינון משתנה, אל מול רכיב היכולת. (שם, עמ' 26-28).

⁸ חלוקה עקרונית ודומה אפשר למצוא בהתמודדות מדינת ישראל מול איום הטק"ק. ראה: אביעזר יערי, "התגוננות העורף מול האיומים עליו", בתוך: חגי גולן (עורך), **מרקם הביטחון**, הוצאת "מערכות", ת"א, 2001. עמ' 205-206.

⁹ בהמשך לדוגמה לעיל של איום הטק"ק העיראקי, הרי שהתערבות ארצות-הברית ועלות בריתה בעיראק הסירה מעל מדינת ישראל את איום הטק"ק העיראקי מבלי שהיא נדרשה לכך. כך, הכרעה כללית יכולה להיות מושגת באמצעות מעורבות חיצונית.

¹⁰ על רקע תפיסה זו מפרש ומסביר אדוארד לוטוואק בספרו **האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית**, עמ' 18-19, את ההתעקשות, הנחישות וההשקעה של האימפריה הרומית בהבסת לוחמי מצדה גם לאחר שניצחו למעשה את 'מלחמת היהודים'.

¹¹ האבחנה במקרה זה של התגוננות פסיבית, של יעדי גרילה וטרור, היא קריטית בהיבט של הקצאת משאבים, כמותם והיקפם. יעדי הגרילה הם בעיקר מוסדות השלטון ובכללם הצבא. הטרור מכוון לכל יעד אפשרי, ובעיקר אזרחים חפים מפשע.

¹² במדינת ישראל מטיל חוק ההתגוננות האזרחית (התשי"א – 1951) על ראש הג"א הכפוף לשר הביטחון את האחריות, במעמד של קצין חיל ראשי, לכל תחומי ההתגוננות בעורף. את התפקידים שהוטלו על הג"א מבצע כיום פיקוד העורף. חוק הג"א נחקק בתפיסה של הסדרת המשך מהלך החיים התקין במדינה במצבי מלחמה ומזעור נזקים אפשריים. למעשה, הטרור המסיבי, המאפיין את העימות המוגבל הנוכחי, אינו מקבל מענה בחוק הג"א.

¹³ על-פי עפרה גרייצר במאמרה "ביצרון וחדירה ארוכת טווח" ("מערכות" 392, דצמבר 2003, עמ' 47): "רישיות והחלקה הם מושגים... המבטאים דיאלקטיקה תרבותית בגישה למרחב. רישיות מבטא גישה היררכית, מגדירה, משמרת. החלקה מבטאת פריצה של גבולות הפרדיגמה ודינאמיות כבסיס לשינוי... שתי המגמות או הגישות האלה לנוכחות במרחב הן ניגודים משלימים..."

¹⁴ צה"ל למעשה קיבע המשגה זו בפרסום תורתי פנימי מחייב, **העימות המוגבל**. בפרסום זה ה'מלחמה' והעימות המוגבל הן שתי קטגוריות משנה ראשיות של המושג 'עימות'.

¹⁵ על-פי התפיסה האמריקנית, כפי שהיא מצוטטת כאן מתוך המבוא ל:"תורת המבצעים המשותפים (הרב זרועיים) של צבא ארצות-הברית – 1993".

¹⁶ נציגי משרדי ממשלה יכולים להיות גורמי המינהל האזרחי, המייצגים את הממשלה, בין אם זה כתוצאה מפעילות הומניטארית לסיוע במעבר אנשים ובין אם זו יחידת הפיקוח של משרד החקלאות, האמורה לבקר ולפקח על תנועת בעלי חיים משני צידי הקו הירוק.

¹⁷ ראו: **תורת הקרב – כרך ב'**, 1963. מסמך פנימי של צה"ל.

¹⁸ Mosks C. Charles, Williams John Allen, Segal R. David, "Armed Forces after the Cold War", in: "The Postmodern Military", Oxford University Press, 2000. pp.1-13.

¹⁹ שני התבחינים הנוספים שאינם מתאימים בשלב זה למדינת ישראל הם: ניצול כוחות צבא למשימות

בינלאומיות המוטלות על-ידי גופים מחוץ למדינה עצמה; והבינאום של כוחות הצבא עצמם, כפי שאנו עדים לה בעיקר במדינות החברות בנאט"ו.

²⁰ ריצ'רד סימפקין, **מרוץ אל העתיד – מחשבות על המלחמה במאה ה-21**, תרגום: יורם שדה, עריכה: צבי עופר. 'מערכות', ת"א, 1999. פרק 18: 'השימושיות' של כוחות סדירים, עמ' 341-356. הספר יצא לאור באנגלית בשנת 1985.

²¹ כוחות מסתערים, לדוגמה, קיימים בצה"ל – יחידת 'דובדבן' – ובמג"ב – יחידת מסתערים. בעוד הראשונה מתבססת בעיקר על חיילים סדירים, משופעת השנייה בלוחמים בשירות קבע. איחוד משאבי המסגרת ימצא טוב יותר את הפוטנציאל הטמון בהן.

²² תופעה זו התקיימה בפיקוד המרכז כמענה ללקחי אירועי 'מנהרת הכותל' מספטמבר 96. הלקח בהקשר זה היה שיש לבנות את מג"ב ככוח דו תכליתי, הן למשימות שיטור והן ללחימה. להגדרה זו יש משמעויות כבדות בבניית הכוח: אמצעי לחימה אחרים, הכשרה, מיון האנשים וכד'.

²³ בעניין זה קיימת סוגיה חוקית ומשפטית שיש לפתור אותה. כוחות משטרת ישראל הפועלים תחת ממשל צבאי – מקבלים את מקור סמכותם מאלוף הפיקוד. קיימות שתי חלופות: כוחות משטרה הפועלים באופן עצמאי; או כוחות משטרה הפועלים תחת צה"ל, כפי שזה קורה כיום.

²⁴ שיטה זו מיושמת באופן ניסיוני וחלקי בפיקוד המרכז. נקודת התורפה העיקרית שלה היא עלותה הגבוהה. אולם, יש לבחון אותה יחסית להשקעה אלטרנטיבית בכוחות מילואים.

²⁵ שאלות נוספות שאפשר לדון בהן, הן המבנה והארגון של כל יחידת ליבה לעימות המוגבל, על גווניה השונים, כמו: יחידת לחימה, יחידת שיטור, יחידת מנהל וכד'. סוגיה בפני עצמה היא המבנה והארגון הפנימיים של יחידה בעימות מוגבל. השאלה מיהו צוות הקרב, או בלשונו של שמואל גורדון: "מיהי המולקולה של העוצבה הלוחמת? כיצד היא בנויה ומאורגנת? מהי שיטת פעולתה ועוד." על רעיון 'המולקולה' ראה: שמואל גורדון, **קשתו של פאריס**, ספריית פועלים, ת"א, 1997. עמ' 126.

²⁶ על-פי "המילון למונחי צה"ל", אג"ם-תוה"ד, 1998. עמ' 473.

²⁷ חזוק ותיקוף לדעה זו התקבלה גם מהרמטכ"ל שקבע: "...שעוצבת היסוד בלחימה בזירה הפלסטינית היא החטיבה".

²⁸ סימפקין, **מרוץ אל העתיד**, עמ' 349.

²⁹ טופלר אלוין והייד, **מלחמה ואנטי מלחמה**, עמ' 94.

³⁰ p.3, "Transformation Planning Guidance", Department of Defense USA, April 2003.

³¹ "לקחי הלחימה הסובייטית באפגניסטן", סיכום מתוך הספר: **ניתוחי אירוע טקטיים**, בהוצאת האקדמיה ע"ש פרונה, מלווה בהארות והערות מומחי צבא ארצות-הברית (1989). בתוך:

תצפית – הלכי מחשבה בצבאות העולם – עימות מוגבל.

³² משכי תפקידים קצרים של קצינים אמריקנים בוייטנאם (מחצית השנה, מול משך שירות של שנה לחיילים) אובחנו כרעה חולה שהביאה למשבר משמעותי בפיקוד הזוטרי ולמשבר אמון בין החיילים למפקדיהם, עד למקרים קיצוניים של פגיעה פיזית באותם קצינים. ראה: גבריאל א. ריצ'ארד, סאוואגי ל. פול, **משבר בפיקוד**. תרגום: עליזה נצר, משרד הביטחון – ההוצאה לאור. ת"א, 1981. עמ' 19.

³³ מובן מאליו, שברעיון זה מסתתרת הבעייתיות של ארגונים שונים המספקים את הכוחות השונים. אולם, כפי שמאמר זה טוען כל הזמן, 'החלקת' המרחב ופריצת המסגרות הארגוניות שיביאו לפריצת

המסגרת המחשבתית השמרנית, הם לב ליבו של המענה לעימות מוגבל.³⁴ הגדרת מילון צה"ל לבניין כוח היא: "כינון כוחה הצבאי של המדינה לקראת הפעלתו בשדה הקרב העתידי." דב תמרי מרחיב את ההגדרה: "בניין הכוח הצבאי – פירושו לא רק בניין צה"ל, אלא כלל העשייה והתכוננות לאפשרות מלחמה – בתחומי האחראיות גם של משרד הביטחון ומשרדי ממשלה אחרים כמו התגוננות העורף, המערכת הרפואית בחירום, מלאים למלחמה ולזמן חירום, תכנון התשתית הלאומית כבישים, תקשורת, התיישבות – לפי צורכי הביטחון." (דב תמרי, "תפיסת הביטחון של ישראל", מתוך מסמך פנימי של צה"ל). במקרה שאנו דנים בו, דהיינו העימות המוגבל, יש לקבל את הפרשנות המרחיבה יותר של בניין הכוח.

פרק י"ג

בניין כוח המילואים בעידן הצבא הפוסט-מודרני

מבוא

השינויים במבנה הכוח הצבאי משקפים תהליכים ויחסי גומלין בין המוסד הצבאי לחברה האזרחית ברמה הלאומית והגלובלית.¹ כוחות המילואים ממוקמים בממשק שבין הצבא לחברה האזרחית, ובכך הם הופכים להיות רגישים, חשופים ופגיעים לפני שאר מרכיבי הצבא ויותר מהם. הצבאות במדינות הדמוקרטיות המערביות עוברים תהליך של מעבר מארגון צבאי מודרני לארגון צבאי פוסט-מודרני. שלוש מגמות מובילות לדגם הצבא הפוסט-מודרני:² זהות הציוויליזציה שאליה הוא משתייך;³ הסירוב להסתכן באבדות בלחימה;⁴ והצירוף של שתי המגמות הראשונות, שהוא אי-הלגיטימיות של השימוש בכוח צבאי כמענה לפתרון בעיות מדיניות.

הארגון הצבאי המודרני מאופיין בתבנית כוח בסיסית של דרגים נמוכים בשירות חובה, סדיר ומילואים, המגובה בסגל מתנדב ומקצועי, בעל מוכוונות מובהקת ללחימה, גברי בהרכבו ובאתוס שלו ונבדל מהחברה האזרחית במבנה ובתרבות. הארגון הצבאי הפוסט-מודרני, לעומתו, עובר תהליך של התרופפות הקשר עם מדינת הלאום והוא מופעל יותר ויותר על-ידי ארגונים בין-לאומיים או קואליציה. הצבא, המורכב בעיקר ממתנדבים הרואים בו מקצוע, הוא רב-תכליתי במשימותיו, דו-מיני בהרכבו ופתוח יותר לחברה האזרחית.

השאלות העיקריות הנידונות במאמר זה הן: מהו מקומו של כוח המילואים בצה"ל בעידן של הצבא הפוסט-מודרני? האם עליו להמשיך להתקיים? אם כן, מה יהיו ייעודו, תפקידיו, משימותיו, מבנהו והרכבו? האם השירות בו יהיה התנדבותי או שמה ימשיך להיות חובה?

עם זאת, בעצם הצגת השאלות אין משום קביעת הנחה שצה"ל נמצא או יימצא בעתיד בעידן המאפיין צבאות פוסט-מודרניים. אולם התהייה והבירור יועילו בשני כיוונים עיקריים: האחד, כוח המילואים, הרגיש יותר לתמורות בחברה האזרחית,

יכול לשמש מבשר וסימן מעיד להתמצאות באיזה עידן אנחנו נמצאים; האחר הוא ההבנה והכרת האפשרות לקיומה של שיטה אחרת לארגון צבאי, כך שנוכל לכוון את צעדינו לקראתה מתוך מודעות, בקרה ושליטה ולא מתוך כורח וכניעה למציאות שנוצרה בשטח.

לבריור טענה זו אנסה בתחילה לאבחן את מקומו של צה"ל בחלוקה לשלושת טיפוסים הארגונים הצבאיים המזוהים היום: צבא מודרני; צבא מודרני מאוחר; צבא פוסט-מודרני. אבחנה זו תסייע לבחינת כוח המילואים של צה"ל – האם הוא מצוי במסגרת של צבא פוסט-מודרני או במגמה להגיע אליו? פריזמת הסתכלות נוספת תהיה הגדרת הסגולות הייחודיות של כוח המילואים בהקשר למגמות שהביטוי שלהן הוא הצבא הפוסט-מודרני. הגדרות אלה יסייעו בהמשך להתוויית כיוונים לבניין כוח המילואים בצה"ל, שיכללו את ייעודו, את תפקידיו ושיטת מבנה אפשרית לארגון הכוח.

האבחנה בין טיפוסים הצבאות

מוסקוס, ויליאמס וסגל⁵ הגדירו שלושה טיפוסים צבאות, המאפיינים בעיקר את הצבא האמריקני, ששימש להם מודל להתייחסות: מודרני; מודרני מאוחר, ופוסט-מודרני. הצבא המודרני היה קיים, לדבריהם, מתחילת המאה ה-20 ועד לסיומה של מלחמת העולם השנייה. הצבא המודרני המאוחר התקיים עד תחילת שנות ה-90, ומשך קיומו חופף בעיקרו את המלחמה הקרה. הצבא הפוסט-מודרני נולד לאחר המלחמה הקרה.

הטבלה ההשוואתית המובאת כאן לקוחה מהמחקר הנ"ל⁶ וממצה את ההבדלים בין טיפוסים הצבאות לפי 11 משתנים:

תרשים מס' 13 : השוואה בין צבא מודרני, מודרני-מאוחר ופוסט-מודרני

פוסט-מודרני	מודרני מאוחר	מודרני	טיפוס הצבא משתני הכוח
תת-לאומי (כגון : אלימות אתנית , טרור)	מלחמה גרעינית	פלישת אויב	האיום הנתפס
צבא מקצועי קטן	צבא מקצועי גדול	צבא המוני, שירות חובה	מבנה הכוח
משימות חדשות (כגון שמירה על השלום ומשימות הומניטריות)	תמיכה בבעלות ברית	הגנת המולדת	הגדרת המשימה העיקרית
חייל-מדינאי ; חייל-מלומד	מנהל או טכנאי	המפקד הקרבי	איש המקצוע הבולט בצבא
אדיש	דו-ערכי	תומך	יחס הציבור כלפי הצבא
מחוזרת	מתומרנת	ישות אחת	יחסים עם התקשורת
מרכיב עיקרי	מרכיב בינוני	מרכיב שולי	אזרחים עובדי צבא
שילוב מלא	שילוב חלקי	חיל נפרד או לא נכללות כלל	תפקידי הנשים
מנותקת	מעורבות חלקית	חלק בלתי נפרד	בת הזוג והצבא
מקובלים	מפוטרים	נענשים	הומוסקסואלים בצבא
נכללים בשירות אזרחי	מותרת כשגרה	מוגבלת או אסורה	סרבנות מצפונית

את הצבא הפוסט-מודרני אפשר לאפיין על-פי ארבעה שינויים ארגוניים בולטים: הטשטוש הגובר בין התחום הצבאי לאזרחי;⁷ שינוי משימות הצבא מניהול מלחמות למבצעים שאינם בהכרח מלחמה;⁸ כוחות הצבא מופעלים למשימות מחוץ למדינותיהם על-ידי גורמים בינלאומיים; הקמתם של כוחות רב-לאומיים.⁹

באיזה עידן נמצא צה"ל?

המשתנה העיקרי, הוא האיום הנתפס, ולא בכדי הוא מופיע ראשון ברשימה. המענה הצבאי ניתן בראש ובראשונה אל מול איום, לפחות כפי שהוא נתפס על-ידי הצד החש מאוים. כל שאר המשתנים הם פועל יוצא של המשתנה הראשון והעיקרי. שינוי בתפיסת האיום יגרור אחריו בהכרח את המשתנים הבאים. למשל, סכנת פלישה והצורך להגן על המולדת יאפילו על כל משתנה אחר.¹⁰

מדינת ישראל רואה את עצמה חשופה לשלושת סוגי האיומים שצוינו בטבלה, אם כי גודלו של כל אחד מהאיומים האלה השתנה במהלך השנים. סכנת הפלישה לשטח ישראל אומנם הצטמצמה בשנים האחרונות, אולם איום הטרור החריף, ובמקביל עלה הפוטנציאל למלחמה גרעינית. התפיסה שישראל ניצבת בפני שלושת האיומים בעת ובעונה אחת משפיעה על שאר המשתנים ומחייבת לבנות את הצבא כך שיכלול בתוכו את שלושת טיפוסים הצבאות שהוזכרו לעיל: מודרני, מודרני מאוחר ופוסט-מודרני.

צה"ל הוא צבא המונים, המבוסס על חיילי חובה ועל חיילי מילואים המגויסים על-ידי סגל התנדבותי קבוע ומקצועי. המשימה העיקרית והבלעדית של הכוח היא להגן על המולדת. אולם, הסכסוך האלים עם הפלסטינים מעלה את הצורך למלא משימות מגוונות יותר, כגון משימות הומניטריות המשולבות בלחימה בפועל. מבחינת המשתנים האלה צה"ל הוא באופן מובהק צבא מודרני עם "פזילה" לכיוון הפוסט-מודרני.

איש המקצוע הבולט בצה"ל הוא עדיין המפקד הקרבי, שאליו מוקדשת עיקר תשומת הלב. אולם פיתוח מערכות הכשרה, דוגמת העתודה האקדמית, "תלפיות", "עתידים" ו"מוקדי ידע", מעיד על טיפוח מכון של אנשי צבא שהם מדענים וחיילים מלומדים.¹¹ ההסבר לתופעה הזאת הוא ההכרה במורכבותם של שדה הלחימה ושל הכלים הנדרשים על מנת להתמודד בו. יתר על כן, הסכסוך עם הפלסטינים חידד את הצורך גם בחייל המדינאי, שזכה גם לכינוי "הרב"ט האסטרטגי".

לא ניתן לומר שהציבור הישראלי אדיש כלפי הצבא. האזרחים – או לכל הפחות משפחות המשרתים בפועל – מעורבים בחיי הצבא, ובשל כך גם הצבא אינו מנותק מהאזרחים. אולם, מעשית, בקיעים וסדקים כבר מסתמנים בחזית הבצורה, בעצם

העובדה שחלק ניכר מהחייבים בגיוס חובה אינם מתגייסים, ומתוך אלה שכן מתגייסים, חלק לא מבוטל אינו מסיים תקופת שירות מלאה.¹² כוח המילואים התופעה בולטת יותר בעצם העובדה שרק שיעור נמוך מאנשי המילואים משרת שירות מילואים משמעותי.¹³ לבקיע משמעותי נוסף גרם "חוק טל", שהתיר למגזר, שמגדיר את עצמו כמי ש"תורתו-אומנותו", שלא לבצע שירות חובה בצבא. מכל הבחינות האלה ניתן לומר שצה"ל משתייך במוצהר לטיפוס הצבא המודרני, ולמעשה לטיפוס הצבא המודרני המאוחר, אולם בשום פנים ואופן אין הוא צבא פוסט-מודרני.

ביחסי צה"ל עם התקשורת ניתן לומר שהיא חשה את עצמה לעיתים מתומרנת, אולם התופעה הבולטת ביותר היא העובדה שצה"ל מודע יותר למקומה של התקשורת ולחשיבותה. תופעה זו, כמן חלק מהתופעות האחרות, מתחדדת בעיקר על רקע העימות המוגבל, שבו צה"ל מחזר לא פעם אחרי התקשורת לצורכי הסברה, ובמיוחד אחרי התקשורת הזרה.

באשר לשאר הקריטריונים, אפשר לציין שצה"ל משלב במסגרתו באופן חלקי את הנשים; המעורבות של בני הזוג של המשרתים בצבא נעה בין חלקית למלאה; האזרחים עובדי הצבא אינם חלק הארי מכלל המשרתים; צה"ל מתייחס להומוסקסואלים באופן ענייני;¹⁴ ועדיין אין במדינת ישראל שירות אזרחי חלופי לאלה המכריזים כי הם סרבני מצפון.

מבחינת האיומים, צה"ל משתייך לשלושת סוגי הצבאות. מבחינת מבנה הכוח, הוא שייך לטיפוס המסורתי, אבל נתוני הגיוס הסלקטיביים, בעיקר של חיילי המילואים, מעידים על מגמה שונה. כלומר, צה"ל אינו "מתנהג" כפי שהוא בנוי: עיקר כוחו הכמותי בנוי על מילואים, ומהבחינה הזאת הוא צבא מודרני, אבל הסלקטיביות בגיוס, דהיינו אי-מיצוי של מלוא הכוח הפוטנציאלי, מעידה על מגמת הינתקות מטיפוס הצבא המודרני לכיוון הצבא המודרני המאוחר והפוסט-מודרני.¹⁵

סגולות כוח המילואים בצבא הפוסט-מודרני

כוח המילואים ניחן בכמה סגולות המייחדות אותו בצבא הפוסט-מודרני. מצד אחד הוא יכול להגביר את קצב ההשתנות, ומצד אחר הוא יכול לבלום אותו. יתר על כן, כוח המילואים, בעצם קיומו, יכול ליישב מתחים הנוצרים כתוצאה מהשינויים, שהתוצאה שלהם היא צבא פוסט-מודרני.

תפיסת איום, המשפיעה על ההיקף של סדר הכוחות הזמין יכולה להתמתן באמצעות כוח מילואים. הסיבה: כוח מילואים עשוי ליישב את הסתירה שבין אי-הנכונות להשקיע בביטחון צבאי בעידן הפוסט-מודרני לבין הצורך הריאלי במתן

מענה צבאי. מגמות, השוללות את הלגיטימיות של הפעלת כוח צבאי, עשויות להתמתן באמצעות כוח מילואים, משום שהוא נותן מעין "חותמת כשרות" להפעלת כוח מעצם היותו גוף אזרחי מגויס.

הסגולות הבולטות של כוח מילואים במסגרת כל כוח צבאי שהוא, הן: המסה שלו, עלותו הזולה – יחסית לחלופות אחרות; היותו גורם הממתן מגמות מיליטריסטיות בחברה אזרחית פוסט-מודרנית; המענה האפשרי שהוא נותן לצמצומו של גיוס החובה או אף לביטולו.

מסה

המסה המסופקת על-ידי כוח המילואים לזמן קצוב אפשר שתופעל בשני אופנים: האחד, הפעלת מסה גדולה לפרק זמן קצר, יחסית; האחר, מתן תחלופה מתמשכת לכוחות הסדירים, כדי לספק להם אורך נשימה בלחימה. כאשר מתעורר הצורך המידי במסה של כוחות, הפתרון של גיוס המילואים הוא הנוח ביותר מהיבטי עלות.

צבא קטן, חכם ו...יקר

הארגון הצבאי הפוסט-מודרני מאופיין בהיותו מקצועי וקטן. הטכנולוגיה המתקדמת מחייבת התמקצעות ומאפשרת להקטין את הצבא.¹⁶ לעומת זאת, עלות יחידת לחימה¹⁷ הופכת להיות יקרה הרבה יותר.¹⁸ כוח המילואים יכול לצמצם באופן משמעותי את עלות הרכיב האנושי בהוצאה, בכך שהוא אינו חייב להיות מופעל באופן קבוע, ובתנאי שישמור על כשירות מתאימה עד להפעלתו המבצעית. שמירת הכשירות של אנשי המילואים אינה בחינם, אך היא זולה מאחזקת צבא קבע.

עלות

כוח מילואים הוא המענה הצבאי הזול ביותר לבעיה ביטחונית בהשוואה לכל שיטות הגיוס האחרות. המגמה של צמצום הנכונות להשקיע בביטחון בעידן הפוסט-מודרני אינה מתיישבת עם עלות האחזקה הכבדה של צבא קבוע. גודל הצבא הפעיל הוא פונקציה של האופן שבו תופסת המדינה את מידת האיום הביטחוני הנשקף לה. כוח המילואים יכול לשמש כ"כדור הרגעה" לתחושת האיום – בעיקר אם מדובר באיום פלישה המחייב מענה באמצעות מסות גדולות – ואין זה משנה לענייננו, אם מדובר באיום ריאלי או מדומה. יחד עם זאת, אחד ממאפייני החברה האזרחית הפוסט-מודרנית הוא החשש שלה מפני מיליטנטיות-יתר של הכוח הצבאי שלה. כוח המילואים יכול למתן מגמה זו.

מתינות

עצם קיומם של אזרחים בכוח הצבאי ממתן את הפעלת הכוח ומאפשר אותו רק לצרכים הכרחיים. זו הייתה גם גישתו של גנרל אברהם, בונה הכוח האמריקני לאור לקחי וייטנאם, שגרס כי הצבא לא יילחם שוב במלחמה יזומה שלא תזכה לאמון ולמעורבות מצד העם האמריקני. את המטרה הזאת הוא ניסה להשיג באמצעות בניית "הכוח הטוטאלי", שבמסגרתו יפעלו יחידות סדירות ויחידות מילואים בצוותא, כך שלא ניתן יהיה בעתיד להכריע את המלחמה ללא תגבור של אנשי מילואים.¹⁹ ובמילים של פרופ' אליזבט כהן: "...המטרה לא הייתה רק יעילות, אלא גיבוש זיקה לעם האמריקני וקיומה. לא עוד מלחמות בדם קר. לא עוד מלחמות בלי גיוס של תמיכה עממית."²⁰

בישראל יש הטוענים כי העובדה שברצועת הביטחון בלבנון לא שירתו יחידות מילואים "תרמה רבות לשהות המיותרת של ישראל שם במשך שנים."²¹

פיצוי לשירות חובה

כוח מילואים יכול לפצות על צמצומו או אף על ביטולו של שירות החובה – שהם מסממניו וממאפייניו של הצבא הפוסט-מודרני. סביר להניח שאם שירות החובה יתבטל – כתוצאה מאי-הצורך בו ובעקבות דילוג מעל משוכת המסורת – תתבטל גם חובת השירות במילואים. אולם, האפשרות הסבירה יותר בעידן הפוסט-מודרני – בהתאמתו למדינת ישראל – היא צמצום מספריהם של מגויסי החובה והפיכת הגיוס לבררני יותר במוצהר או בפועל. כוח המילואים, שיגויס רק לצורכי מלחמה, יכול להיות ההשלמה לסדר הכוחות הנחוץ. סגולת המתינות תעמוד ליכותו בעת הדיון על הצורך בהפעלתו. החברה תקבל יותר הפעלת כוח שעברה דרך מסננת הביקורת האזרחית של מערך המילואים.

כיוונים בבניין כוח המילואים בצה"ל בעידן הפוסט-מודרני

ייעוד הכוח

כוח המילואים – בשל סגולותיו הייחודיות במסגרת הצבא הפוסט-מודרני – נועד להיות "גלולת הרעגה", בשל המסה שיש לו, ושאותה ניתן להציב מול איום – מוחשי או מדומה – של פלישה במסגרת מלחמה כוללת. בעימות מוגבל, כוח המילואים יהיה הגיבוי, העתודה והתחלופה של הכוחות הסדירים. אולם, בכל צורת עימות, המגמה והשאיפה יהיו שהשגת ההכרעה הנדרשת לא תותנה רק בכוחות המילואים.

תפקידי כוח המילואים

בעידן הפוסט-מודרני אפשר יהיה לגייס כוחות מילואים למלחמה רק נוכח איום מוחשי. החברה האזרחית לא תשלים עם הפעלת כוח צבאי-אזרחי שלא על רקע איום מוחשי, מידי וברור. הפעלת הכוח לתפקידים אזרחיים לא תתקבל בהבנה ובהסכמה.

המשימות האופייניות לעידן הפוסט-מודרני, כגון אכיפת שלום, סיוע הומניטרי והשתתפות בקואליציות מחוץ לגבולות המדינה – סביר להניח שכמעט לא יוטלו על כוחות מילואים.

שיטת הגיוס

השאלה אם הגיוס למילואים יהיה חובה או שייעשה בהתנדבות תוכרע על-פי תוצאות הדיון על הכוח הסדיר. אם יימשך שירות החובה, יימשך גם שירות המילואים – בין אם הוא יהיה חובה ובין אם הוא יהיה בהתנדבות. ביטולו של שירות החובה הסדיר יביא, קרוב לוודאי, גם לביטולו של שירות החובה במילואים. כוחות המילואים לא יחויבו למלא משימות של העידן הפוסט-מודרני, שאינן קשורות להגנה על המדינה. אם ירצו – יוכלו להתנדב אליהן.

זמינותו וכשירותו של כוח המילואים

המידה שבה אנו רוצים שכוח המילואים יהיה זמין וכשיר תקבע את הרכבו ואת התמהיל של יחידותיו. הזמינות הנדרשת של כוח המילואים תשתנה ביחס ישיר לאופן שבו נתפס האיום על המדינה ותיקבע לפי מידת קיומן של תשובות אחרות לאיום. אין צורך להעמיד את כל סדר הכוחות באותה רמת זמינות. אפשר לחלק את הכוח לזמינות מידית, של ימים, של שבועות ואף של חודשים. בהתאם לכך אפשר לסווג את הכוח על-פי כשירויות של דרג ראשון ושל דרג שני.²²

סיווג כללי נוסף של כשירות יכול להיות לסוג של לחימה – למלחמה כוללת ולעימות מוגבל. בצבא פוסט-מודרני אפשר בהחלט לקבוע שיחידת מילואים כשירה רק לסוג עימות אחד. המכפלה של הזמינות ושל הכשירות הנדרשת תקבע את היקף ההשקעה בכוחות המילואים.

מבנה כוח המילואים

את כוח המילואים בצבא הפוסט-מודרני ניתן לבנות במגוון רחב של מבנים: **יחידות תחלופה**. במבנה כזה משמשים כוחות המילואים כמאגר כללי לעתודות

כוח-אדם, בלי שהם משובצים ביחידות מסוימות. עתודה זו אמורה להשלים פערים ביחידות הלוחמות בעת הצורך. מעתודה כזאת נדרשת רמת הכשרה נמוכה, יחסית, ולכן ההשקעה בה אינה גדולה;²³

יחידות עצמאיות. במבנה כזה הופכות יחידות המילואים לכוחות עצמאיים, כפי שמקובל כיום בצה"ל. בעידן הצבא הפוסט-מודרני יקטן, מן הסתם, היקף הכוחות הבנויים בשיטה זו;

יחידות מילואים עם סגל סדיר. מדובר בשיטה המאפשרת להבטיח את ההתמקצעות הרבה הנדרשת בעידן הצבא הפוסט-מודרני, תוך שמירה על סדר כוחות קטן, יחסית, בעת רגיעה. התפקידים שיאוישו על-ידי הסגל הסדיר יהיו בעיקר תפקידי קצונה ומקצועות הדורשים הכשרה יקרה וממושכת;

יחידות מילואים משולבות ביחידות סדירות. במבנה מסוג זה ייכללו יחידות המילואים במסגרת סדירה גדולה יותר, דוגמת גדודי מילואים בחטיבה סדירה או חטיבות מילואים באוגדה סדירה. שיטה זו תשלב את סגולת המתכונות בהפעלת הכוח יחד עם שמירה על עדכניות הכוח המשולב;

עיבוי יחידות. שיטה זו תאפשר להחזיק כוחות סדירים בשיעורי איוש נמוכים – כתוצאה מאילוף, בגלל רצון או בגלל העדר צורך – ולהשלימם בכוחות מילואים כאשר יהיה בכך צורך.²⁴ גם שיטה זו משלבת את סגולת המתכונות עם מגמת אי-הנכונות להשקיע משאבים רבים מדי בכוח הסדיר;

השלמת מומחים. במבנה זה ישובצו חיילי מילואים בתפקידי מומחים. תפקידים אלה מאופיינים בכך שהם דורשים הכשרה ממושכת והשקעה גדולה בשמירה על הכשירות, אך אין צורך לאישים ברציפות. המודל הקיים היום בחיל האוויר ביחס לטייסים מתאים למבנה הזה. אפשר להרחיב אותו לתפקידים נוספים הדורשים מומחיות, בעיקר מפעילים של אמצעי לחימה עתירי טכנולוגיה.

סיכום

מדינת ישראל, כיום, היא דוגמה קיצונית למדינה, שבה חלק ניכר מכוח-האדם הזמין מגויס לצורכי מלחמה – בעיקר במסגרת כוחות המילואים. מאמר זה ניסה לצייר קווים לדמותו של כוח המילואים בעידן הצבא הפוסט-מודרני, אך בלי לברר ולקבוע האם זה נכון ומתאים לצה"ל להימצא בעידן זה. נקודת המוצא לדיון, היא מה יקרה לכוח המילואים של צה"ל במסגרת צבא פוסט-מודרני. כוח המילואים נבחר לבירור גם מפני שהוא משמש מעין חישן הקולט את התייחסותה של החברה לכוחה הצבאי.

לכאורה נראה כי כוחות המילואים אינם תואמים את הארגון הצבאי הפוסט-מודרני. ההתמקצעות הנובעת מטכנולוגיית העילית; צמצום גודלו של הצבא כתוצאה מאי-הלגיטימיות של השימוש בכוח (מה שמשפיע על היקף ההוצאה לכוח אדם ולמשאבים); והמעבר ממשימות צבאיות קלאסיות של ניהול מלחמות לניהול מבצעים אחרים שאינם מלחמה – כל אלה אינם תורמים לחיזוק החיוניות של כוחות המילואים במסגרת הכוחות המזוינים.

אולם, בירור הסגולות הייחודיות של כוחות המילואים מצביע דווקא על התרומה המשמעותית שלהם בעידן של צבאות פוסט-מודרניים. הסגולות האלה הם, בין היתר, המסה הגדולה שלהם, עלותם הנמוכה ומתינותם. סגולות אלה הופכות את כוחות המילואים למשקולת המאזנת את המגמות בחברה האזרחית הפוסט-מודרנית, שהביטוי שלהן הוא הצבא הפוסט-מודרני.

כוח המילואים הוא המנגנון המאזן בין הצורך (שעשוי להיות ריאלי או מדומה) במסה צבאית לבין הרצון לנהל במדינה חיים תקינים. בגלל עלותו הנמוכה – יחסית לחלופות האחרות – כוח המילואים מפצה גם על המגמה העכשווית של אי-נכונות להשקיע כוח אדם ומשאבים חומריים ביצירת מענה צבאי. לבסוף, כוח המילואים ממתן מגמות מיליטריסטיות בכך שהוא מופעל רק כאשר הצורך הוא חיוני ומוחשי. כוח המילואים מבטא היטב את אי-הלגיטימיות של הפעלת כוח צבאי לפתרון בעיות מדיניות, ובכך הוא מהווה גורם ממתן להפעלתו.

מכאן, ייעודו של כוח המילואים בצה"ל בעידן הצבא הפוסט-מודרני, הוא להיות עתודה וגייבוי לצבא הסדיר בעימות מוגבל ולהיות "גלולת הרגעה" למקרה של מלחמה כוללת. כוח מילואים יופעל רק לתפקידי לחימה מובהקים. תמהיל הכוח, זמינותו ומידת כשירותו יקבעו את היקף ההשקעה הנדרשת והאפשרית. שיטות שונות לבניין הכוח יאפשרו להתאימו לנסיבות הספציפיות.

כוח המילואים של צה"ל לא יהיה נטל בעידן הצבא הפוסט-מודרני, אלא יהיה משקולת מאזנת אפקטיבית של המגמות המסתמנות, של האילוצים הנובעים מהן ושל הצרכים האמיתיים והמסורתיים של צה"ל.

הערות:

¹ ישנם מחקרים מקיפים רבים על נושא זה. למשל: Cohen A. Eliot, **Citizens and Soldiers. The Dilemmas of Military Service**, Cornell University Press, London. 1985. ספר זה היא כי משתנים כגון גיאופוליטיקה, אידיאולוגיה ומלחמות עבר מסבירים את השונות בין מבנה צבא אחד למשנהו. דוגמה אחרת היא: James L. Payne, **Why Nations Arm**, Basil Blackwell Ltd, New York, 1989. המסביר את ההבדלים במבנה של צבאות שונים הן בגורמים רציונליים, כמו

צורכי הביטחון, והן בגורמים לא רציונליים כגון תרבות, אידיאולוגיה ודת. צירלס מוסקוס קובע ש"השינויים בארגון הצבא משקפים שינויים נרחבים בחברה הכללית יותר ולעיתים אף משפיעים עליהם". גיון אלן ויליאמס טוען ש"אין מוסד חברתי המושפע מגורמים לאומיים ובין-לאומיים יותר מהצבא". ראו: Moskos C. Charles, Williams John Allen, Segal R. David, "Armed Forces after the Cold War", in: **The Postmodern Military**, Oxford University Press, 2000. pp 14, 265 המחקר המפורט ביותר בתחום זה הוא של הסוציולוג האנגלי-פולני סטניסלאב אנדרסקי, שקבע כי כל שיטה של ארגון צבאי מבטאת את הסדר החברתי שממנו היא צמחה. ראו: Andresky Stansilav,

Military Organization and Society, Routledge & Kegan Paul LTD, London, 1968

² האבחנה, הקריטריונים וההגדרות לצבא פוסט-מודרני מתבססים על מחקרם של מוסקוס, ויליאמס וסגל (ראו הערה 1). במחקרם הם השוו בין 12 מדינות מערביות – בריטניה, צרפת, גרמניה, הולנד, דנמרק, איטליה, קנדה, אוסטרליה, ניו-זילנד, שווייץ, ישראל ודרום-אפריקה – בניסיון לקבוע באיזו מידה תואמים צבאותיהם למודל של צבא פוסט-מודרני, כפי שהם הגדירו אותו במחקרם.

³ בכך עוסקת התיאוריה המקיפה של סמואל הנטינגטון, **התנגשות הציוויליזציות**, הוצאת שלם, ירושלים, 2003.

⁴ הסבר מקיף ומפורט לתופעה, המכונה "התקופה הפוסט-הרואית" ראו אצל אדוארד לוטוואק, **אסטרטגיה של מלחמה ושלום**, מערכות, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב, 2002, עמ' 97-110. התפתחות החימוש המונחה מדויק מרחוק רק האיצה וחזקה את התהליך החברתי שהתקיים ממילא.

⁵ ראו הערה 1.

⁶ Moskos, Williams, Segal, **Ibid**, Table 2.1. p.15

⁷ את ההשפעה ההדדית בין גורמים אזרחיים לצבאיים אפשר לראות בצבא ובמשרד ההגנה של ארצות-הברית. חוק "גולדוטר-ניקולס" משנת 1986 מגדיר היטב את השליטה האזרחית על משרד ההגנה – מפיתוחה של מדיניות ההגנה והתכנון האסטרטגי ועד לשליטה ולפיקוח על מבצעים צבאיים.

⁸ מדובר בתופעה שזכתה לניסוח מושגי: Conflict other then War, ובהקשר הצבאי הספציפי: Military Operation other than War.

⁹ דוגמה לכוח רב-לאומי כזה היא הדיוויזיה הרב-לאומית של נאט"ו, שבה ישנן חטיבות ממדינות שונות תחת פיקוד אחד.

¹⁰ יש לכך דוגמאות רבות. כך, למשל, הצבא הבריטי התנגד באופן מסורתי לגיוס חובה מטעמים ערכיים, אך חרג ממנהגו בשתי מלחמות העולם. כך גם קרה לצבא האמריקני במלחמת האזרחים, בשתי מלחמות העולם ובמלחמת וייטנאם. צה"ל לאחר מלחמת יום הכיפורים הנמיך את הקריטריונים לגיוס על מנת למלא את השורות. מכאן שאפשר להניח כי איום מוחשי יאפיל על כל מסורת או נוהג. ¹¹ החייל המדען בא לידי ביטוי בפרויקטים שצוינו לעיל. תכליתם היא לטפח ולעודד מצוינות מדעית לצורכי הצבא. החייל המלומד מתבטא בעיקר בהשקעה האדירה של צה"ל, באופן יחסי לתקציבו, בלימודים אקדמיים בקרב קציניו ונגדיו. סימפטום בולט של תופעה זו הוא, למשל, העובדה שתנאי הכניסה לקורס לפיקוד ולמטה הוא תואר ראשון לפחות. פו"ם "ברק" מעניק היום תואר שני בתחום של צבא וביטחון. מכאן שבתוך שנים ספורות תתפתח התופעה שרוב מפקדי הגדודים בצה"ל יהיו בוגרי תואר שני בתחום של צבא וביטחון. (מגמה דומה קיימת גם בקרב מפקדי הגדודים במילואים).

¹² על-פי נתוני אכ"א לשנים 2000-2001, 78% מהצעירים ומהצעירות משנתון הגיוס התגייסו לצה"ל. רק 57% מכלל השנתון סיימו את מלוא תקופת השירות שלהם.

¹³ על-פי נתוני אכ"א לשנים 2000-2001, רק שליש מחיילי המילואים הרשומים ביצעו שירות מילואים שנתי של שלושה ימים ויותר. רק 5% מקרב חיילי המילואים שירתו במשך 26 ימים ויותר בשנת עבודה.

¹⁴ בעיתון חיילי צה"ל, "במחנה", התפרסמה באחרונה כתבה שתיארה את המרוץ של סרן בחיל הלוגיסטיקה לתחרות "גבר השנה" שמארגן המגזין "הזמן הוורוד". כתבה מעין זו לא יכולה הייתה להתפרסם בצה"ל בעבר הלא רחוק. איתי סגל, "גבר גבר", **במחנה**, 23 בינואר 2004, עמ' 31-33. ¹⁵ מסקנה זאת נשענת רק על מאפייני הצבא ולא על אופי המשימות המוטלות עליו. צה"ל אינו ממלא משימות בין-לאומיות במסגרת כוחות רב-לאומיים.

¹⁶ דוגמה לכך מביא עופר שלח בספרו **המגש והכסף** (הוצאת כינרת, תל-אביב, 2003). בעמוד 42 הוא מספר על חוקר אמריקני שנדרש לחשב כמה זמן היה נדרש כדי לשתק את התעשייה הגרמנית של מלחמת העולם השנייה באמצעים של היום. מסקנתו הייתה: אם בשנות ה-40 של המאה הקודמת נדרשו לביצוע המשימה 6,000 מטוסים ושלוש שנים, הרי שכעת ניתן היה לעשות זאת באמצעות שתי טייסות "חמקן" (48 מטוסים) במשך שישה שבועות.

¹⁷ יחידת לחימה לענייננו היא שילוב של אמצעי לחימה, של צוות ההפעלה הישיר ושל המעטפת המבצעית והטכנית, התומכת בו, מכשירה את אנשיו ושומרת על הכשירות שלהם.

¹⁸ על-פי אלווין והידי טופלר, **מלחמה ואנטי מלחמה**, מעריב, 1994. בעמוד 92 הם כותבים: "במלחמת העולם השנייה עלולים היו טייסים צעירים למצוא את עצמם בשדה הקרב לאחר שעות אימון ספורות בתא הטייס. כיום מושקע בכל טייס 'אף-15' אימון בעלות של מיליוני דולרים".

¹⁹ רוברט סקילס, **ניצחון ודאי במדבר**, צה"ל, המחלקה להיסטוריה, 1997, עמ' 30.

²⁰ אליזת כהן, **הפיקוד העליון**, משרד הביטחון, ההוצאה לאור, 2003, עמ' 169-170. ראוי לציין כי ב-1990, כשהגיעה שעת המבחן למימושה של התפיסה, בעת מלחמת המפרץ הראשונה, נרתעו כוחות היבשה מלגייס את חטיבות המילואים המשלימות שלהם.

²¹ עופר שלח, **שם**, עמ' 13.

²² מעניין להשוות זאת לחזונו של ריצ'רד סימפקין שניבא את עליית משקלם של הכוחות המיוחדים אל מול ירידת קרנם של כוחות רגילים, שאותם הוא מגדיר כמיליציה. סימפקין מייחד את תפקידם העיקרי של אנשי המילואים ל"הגנת הבית", ובהם הוא רואה את הגוף העיקרי של הכוח הלוחם. על כך ראו: ריצ'רד סימפקין, **מרוץ אל העתיד**, מערכות, תל-אביב, 1999, עמ' 351-356.

²³ כך, למשל, נהגו הגרמנים בתחילת המאה ה-20 בעקבות תפיסתם את "האומה החמושה". הצרפתים לפני מלחמת העולם הראשונה לא שיבצו חיילי מילואים ביחידות, אלא ריכזו אותם במאגרים עורפיים למילוי אבדות בשלב מאוחר יותר.

²⁴ כך נהגו הפרוסים בסוף המאה ה-19. הם החזיקו יחידות סדירות במחצית המצבה שלהם, וכאשר התעורר הצורך בגיוס, הם הכפילו את המצבות באמצעות אנשי מילואים. הצבא הצרפתי שלאחר הרפורמה של 1870 עשה מעשה דומה כשקלט ביחידותיו הסדירות אנשי מילואים ובכך הכפיל את כוח האדם שלהן. ראו: עזר גת, **מקורות המחשבה הצבאית המודרנית**, מערכות, תל-אביב, 2000.

עמ' 320

* אני מודה לסא"ל (מיל') צבי עופר, חוקר במכון לחקר הסביבה הטקטית בפו"ם, על הסיוע, על ההכוונה ועל ההערות בכתובת מאמר זה.

פרק י"ד

מעגלי האש

כיוונים בבניין הכוח ומערך האש

יחסי הגומלין הנכונים בין מערכי האש לבין תמרון הינם סוגיה מרכזית בבניין הכוח ובהפעלתו. הסתמכות יתר על מערכי האש עלולה לאכזב מפקדים ביום פקודה בין היתר עקב אי מיומנות ואי מקצועיות של האנשים הנדרשים להפעיל את המערכות השונות.

האש והתמרון

שני המרכיבים העיקריים בשדה הקרב היבשתי, בסוגי העימות השונים וברמות המלחמה השונות, הם האש והתמרון. בין שני המרכיבים האלה קיימים יחסי גומלין מורכבים והם מהווים בסיס לדיון מתמשך תיאורטי ומעשי.

יחסי הגומלין בהפעלת האש והתמרון כוללים את ההיבטים הבאים: השלמה הדדית, תלות במידה משתנה, תחרות, מיצוי יתרון יחסי, או השלמת הפער של האחר.

המשקל היחסי של כל אחד מן המרכיבים בעת הפעלת הכוח מושפע בעיקר מתפיסת הלחימה ומההתפתחויות הטכנולוגיות בכל אחד מהם.

הדיון המתמשך, התיאורטי והמעשי, אודות היחס הנכון בין שני המרכיבים הללו, מתקיים הן במישור הפעלת הכוח והן במישור בניין הכוח. בבניין הכוח הוא בא לידי ביטוי בהשקעה בכל מרכיב. הוויכוח מתעצם, בעיקר כשהשקעה באחד באה על חשבון השקעה במרכיב האחר. בהפעלת הכוח מתקיימות שתי גישות בסיסיות שאותן ניתן לייחס בהתאם לחלוקה למזרח ולמערב, שהייתה מקובלת בתקופת המלחמה הקרה. הגישה ה"מזרחית" גרסה שתפקידם של הכוחות המתמרנים היא לאפשר לאש לבצע את משימתה לצורך השגת ההכרעה.

הגישה ה"מערבית" גרסה, שתפקידה של האש הוא לסייע לכוחות המתמרנים להכריע.

הגישה המערבית קיבלה, למעשה, בתהליך הדרגתי וממושך, את הגישה המזרחית.

התהליך החל בסוף שנות ה-70 של המאה ה-20 בתפיסה הנקראת FOFA (Follow On Forces Attack), שפותחה ע"י נאט"ו כמענה לאיום התקפת דיוויזיות סובייטיות, משוריינות וממוכנות, באירופה.¹ על פי הגישה הזאת, ניתן להכריע באמצעות העברת המערכה לשטחו של היריב ע"י השמדה באש של הדרגים השני והשלישי שלו, ובכך לנטרל את יכולת המחץ שלו. מערך התקיפה שנבנה על-פי התפיסה הזאת כולל חיישנים מזהים ומאתרים, המעבירים דיווח למרכזי עיבוד ובקרה המורים על תקיפה.²

התפיסה הזו, שנבנתה, כאמור, על בסיס תרחיש של הגנת מערב אירופה מול איום של פלישה סובייטית, התחלפה בתפיסה הגורסת הקמת מערכות הדומות למערכות 'מודיעין-מהלומה' הרוסיות. הגישה הזו גיבתה באופן טכני את מערכות האיסוף, העיבוד ותקיפת המטרות – לאו דווקא בתרחיש מוגדר – תוך ניצול היתרון היחסי שהושג באמצעות החימוש המונחה המדויק. כיום, רווחת התפיסה, שעדיין לא זכתה לגיבוי מעשי ומבצעי – תפיסת הלם ומורא.³

את השינוי בגישה המערבית מסביר אדוארד לוטוואק, בספרו **אסטרטגיה של מלחמה ושלום**, בשינוי הבסיס הדמוגרפי של החברה המודרנית הפוסט-תעשייתית.

הרגישות הגבוהה לנפגעים ופריצות הדרך הטכנולוגיות יוצרים את המגמה הזאת גם בצה"ל. מאמר זה בא להרתיע מפני הסתמכות יתר על מערכי האש, כאשר לא מכירים ולא מבינים מספיק את מורכבות המערכת ואת רגישותה. אין הכוונה רק לגורמי הרגישות הידועים – מזג אוויר, תנאי ראות, היכולת שלהם יימצא מן הסתם פתרון טכנולוגי – אלא למיומנות ולמקצועיות של האנשים הנדרשים להפעיל את המערכות השונות. זהו עקב אכילס העיקרי כיום בתחום תקיפת מטרות.

דמוגרפיה ואש

לדברי לוטוואק, בחברה המודרנית הפוסט-תעשייתית הרגישות לקורבנות גבוהה לאין שיעור מזו שבחברות אחרות.⁴ ההסבר לכך טמון במבנה הדמוגרפי של החברה הזאת, שבה מספר הילדים הממוצע במשפחה הוא 2.2 ואף פחות מזה, ושיעור התמותה של ילדים נמוך.

כך, "כל אחד מהם מייצג שיעור גבוה מן ההון הרגשי של המשפחה."⁵ זאת, בניגוד לכך, שבעבר נולדו בחברות האלה שבעה-תשעה ילדים במשפחה, שמהם שרדו

ארבעה-שישה ילדים כדבר שבשגרה בעקבות מחלות שונות. כלומר, חוויית המוות הייתה חלק טבעי מההוויה האנושית, לאו דווקא בגילאים מאוחרים.

הרגישות הגבוהה לקורבנות מביאה את המדינאים לזהירות יתר בהפעלת הכוח העומד לרשותם, לעיתים כדי עיקור יכולת הלחימה כאשר בפני מקבל ההחלטות אפשרויות אחרות.

הצורך להפעיל כוח על אף הרגישות הזאת, תיעל את אפיקי ההתפתחות, בעיקר בתחום הטכנולוגי, לכיוון של הפעלת אש מרחוק, ללא סיכון מיותר מצד מפעילי הכוח.

תקיפת ארצות-הברית ובעלות-בריתה את הרפובליקה הפדרלית היוגוסלבית (סרביה-מונטנגרו) ב-1999, כדי לאלצה לפנות את קוסובו, תיזכר, כנראה, כמלחמה הראשונה שבה הפעלת הכוח הוכפפה למגבלות האלה של רגישות לקורבנות, לפחות, מצד גורם שהברירה בידו. המערכה האווירית בחלקה הראשון של מלחמת המפרץ ב-1991 יכולה להיחשב כמבשרת התקופה הזאת.

גם בישראל מבצע 'דין וחשבון' ב-1993 ומבצע 'ענבי זעם' ב-1996 מעידים על כך שצה"ל מקבל על עצמו את האילוצים המתוארים על-ידי לוטוואק כמגבלות המלחמה בתקופה הפוסט-הרואית.⁶

המקרה הישראלי

המבנה הדמוגרפי של מרבית האוכלוסייה היהודית בישראל דומה לזה שבחברה המערבית המודרנית, ובהתאם קיים דמיון גם ברגישות לנפגעים של החלקים בחברה הישראלית שלהם יש סבירות להיפגעות במלחמה.

במבצעים 'דין וחשבון' ו'ענבי זעם' הופעלה אש מרחוק, כמעט ללא סיכון לכוחותינו, למעט כוחות קדמיים, בקרה והכוונת אש.

תפקידם של הכוחות המתמרנים במבצעים הללו, היה לתת מענה במקרה של התדרדרות המצב, שיחייב הפעלת כוחות יבשתיים מתמרנים.

מדינת ישראל וצה"ל צפויים אפוא לאמץ את הנטייה הקיימת בעולם, המעדיפה את שיטות הלחימה של ההפעלה מרחוק על פני התנגשות של מסות. זאת, כל עוד הברירה הזאת תהיה קיימת ולצה"ל יהיה את חופש הבחירה בקביעת השיטה.

בצה"ל מתפתחת מגמה של הסתמכות יתר על מערכי האש, לעיתים על חשבון התמרון. ההסתמכות הזאת מתבססת בעיקר על ניסיון ולקחי תרגילים. תוצאות התרגילים מבוססות בעיקר על מערכות ממוכנות הפולטות נתוני חקר ביצועים.

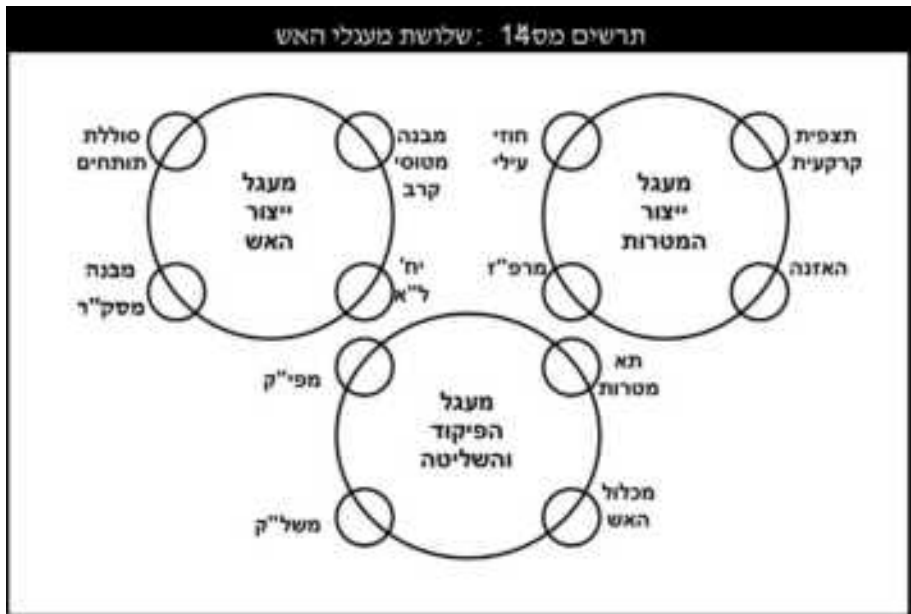
לעיתים קרובות, הסתמכות יתר על האש, אף מנוונת את המחשבה הטקטית

והתחבולנית בכך שהאש נותנת את "פתרון הקסם" כמעט לכל בעיה מבצעית.⁷

מורכבות הפעלה האש

מבנה מערכת האש

מערכת הפעלת האש ותקיפת המטרות בנויה למעשה משלוש תת-מערכות או "מעגלים", בשפה הרווחת: תת-מערכת לייצור האש; תת-מערכת לייצור המטרות; ותת-מערכת לפיקוד ולשליטה. שלוש תת-המערכות צריכות להיות מתוזמנות ומתואמות תוך קיום יחסי גומלין ביניהן. דרישה מקדמית וברורה, היא שכל תת-מערכת בפני עצמה תהיה מתואמת. כשל בחוליה אחת בתת-מערכת ישבש את קיום הרצף הנדרש באותו מעגל ויפגע בזרימה הנדרשת במערכת כולה.

תת-מערכת לייצור האש

תת-המערכת לייצור האש קולטת את המרכיבים שתכליתם העיקרית היא שיגור החימוש המתאים. זו קולטת אמצעי ייצור אש כמו: מטוסי קרב, מסוקי קרב, תותחים מסוגים שונים, משגרי רקטות וטילים, יחידות ללוחמה אלקטרונית ועוד. הפלטפורמה המשגרת חימוש נתמכת ונעזרת בתת-מערכות המאפשרות את מיצוייה. בארטיילריה, לדוגמה, ניתן למצוא את מערכת המדידות, המסייעת באיכון מדויק של כלי הירייה, את תת-המערכת המחשבת את נתוני הירייה המתאימים ואת המערכת

הנוספת, המספקת את התחמושת.

כל תת-מערכת כזו מתפרקת לרכיבי משנה נוספים, שלא כאן המקום לפרטם. כל תת-מערכת – בדוגמה שלעיל: המדידות, חישוב הירי והספקת התחמושת – חייבת להיות, ראש לכל, מתואמת ומדויקת בתוך עצמה, כדי לספק את התפוקה הרצויה ממנה. בשלב השני מתוזמנות כל תת-המערכות לעבודה משולבת במסגרת המערכת העיקרית לייצור האש, כשהיא בתורה – מעגל אחד משלוש במערכת תקיפת המטרות.

תת-מערכת לייצור המטרות

תת-המערכת הזו כוללת את כל אותם רכיבים שתכליתם היא איסוף המידע הרלוונטי לצורך התקיפה. האמצעים הנפוצים במעגל זה כוללים תצפיות קרקעיות (בשטחנו וחודרות); אמצעי חוזי עילי מאויש ולא מאויש; מכשירי מכ"ם שונים – החל מאלה המיועדים לגילוי תנועות אדם, רכב, רק"ם וכלי טיס ועד לאלה המיועדים לזיהוי פגזים וטילים במעופם. אמצעי האזנה מגוונים נכללים גם הם בקטגוריה הזאת.

בניית תמהיל באמצעים השונים מבוססת על מיצוי היתרון היחסי של כל אחד מהם והשלמתו על-ידי האחר. כך, המכ"ם המזהה תנועה ומכוון לשם תצפית אלקטרונית או אנושית כדי לברר את הממצא, או מטוס צילום הנשלח לאזור מסוים בעקבות מידע המתקבל מנתוני האזנה, כמו גם תצפית אווירית לא מאוישת המוודאת את תפיסות המטרה לפני תקיפה.

בתחום תקיפת המטרות נודעת חשיבות רבה לאיכון, הינו, לאיתור מדויק של המטרה ברמה כזאת שתאפשר תקיפה יעילה בהתאם לדרישות המיוחדות של אמצעי-האש, הנגזרות מסוגו ומתכונותיו. יש להדגיש, כי כדי ליצור תנאים לתקיפה אפקטיבית, אין די באיתור המטרה ויש לאסוף עליה מידע מפורט.

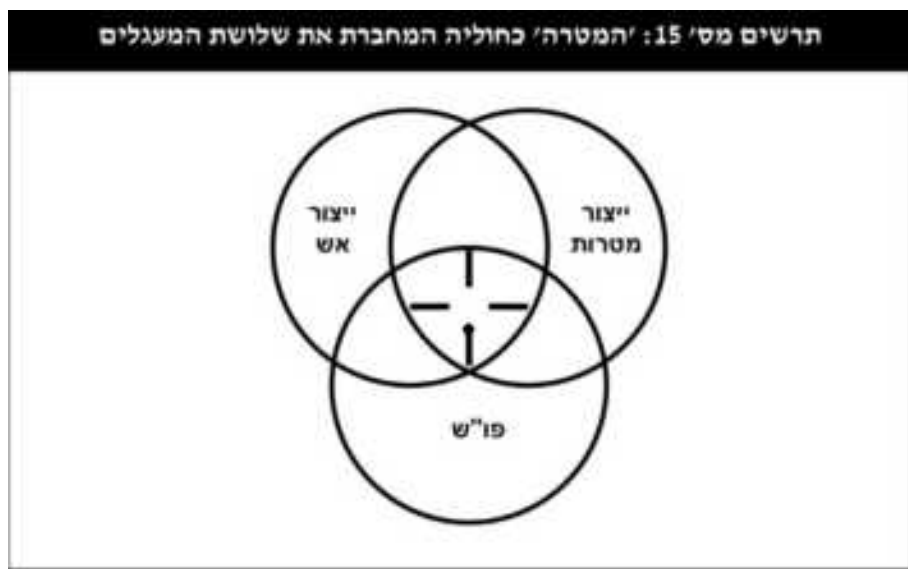
תת-המערכת לפיקוד ולשליטה

תת-המערכת לפיקוד ולשליטה כוללת גורמים שתכליתם לקבוע את תוכנית תקיפת היעדים, שיטת הביצוע, הרכב הכוח התוקף, טכניקת התקיפה. תת-המערכת כוללת גם את הגורם שתפקידו לעבד את המידע הרלוונטי ולהעבירו לגורמים המתאימים בזמן המתאים וברמת הדיוק הנדרשת. מרכיביה העיקריים, הם המפקדות השונות ובראשן המפקדים המנחים את הכוחות ומורים על תקיפה – החל במפקדות הבכירות, שלהן מכלולים העוסקים באופן ישיר בלעדי בתקיפה, ובעיקר מכלולי האש והמודיעין; וכלה באותם מרכיבים בשרשרת הפיקוד הלא-שגרתית, המעבדים

את נתוני הירי ופוקדים על אמצעי השיגור או התצפית בהתאם להם. גם בתת-מערכת זו, כמו באחרות, קיימת תלות מוחלטת בין הרכיבים השונים, והתהליך הרגיל הוא: כאשר גורם מסוים מגיע לתפוקה מסוימת המהווה תשומה ותחילת עבודה לגורם אחר. כך, כל חוליה בשרשרת נשענת על קודמתה. כך, למשל, הם נתוני תצפית המאכנים מטרה: תפוקת התצפית, היא התשומה למוצב פיקוד סוללתי, המקבל את הנתונים ומעבד אותם ומורה על ירי. תפוקת מרכז הפיקוד הסוללתי היא התשומה לצוות היורה. תפוקת הצוות היורה – הירי – היא התשומה לתצפית המתקנת את האש וחוזר חלילה עד למיצוי המשימה. העיתוי, התזמון והמהירות הן שלוש הדרישות הבולטות ממעגל הפיקוד והשליטה. מידע המתעכב במפקדה מסוימת שלא יגיע ליעדו בזמן המתאים, הופך להיות חסר ערך. מידע לא מדויק יגרום לתוצאות הרסניות במקרה הגרוע, או לבזבז אמצעים במקרה הטוב ביותר. הבעיה העיקרית המאפיינת את תת-המערכת הזאת, היא שרשרת הפיקוד הלא קבועה, שנוצרת אד-הוק לצורך משימה מסוימת.

תיאום שלוש תת-המערכות

הדרישה שכל תת-מערכת תהיה מתואמת בפני עצמה היא דרישה מקדמית, הכרחית אבל עדיין אינה מספקת כדי לתקוף מטרות באמצעות אש. רק העבודה המשולבת והמתואמת בין שלוש תת-המערכות תספק את התפוקה הרצויה. הקושי העיקרי בהשגת השילוב המתואם הזה נעוץ במהותה של החוליה המחברת את שלוש תת-המערכות. החוליה המחברת הזאת, היא המטרה. מובן שהצד המותקף אינו מעוניין לשתף פעולה עם הגורמים התוקפים אותו ויעשה כל אשר לאל ידו כדי לשרוד. המטרה תעשה זאת על-יד נקיטת האמצעים הבאים: תפישת מחסה מתאים שיגן בפני החימוש המשוגר אליה; ההסתתרות מפני שלל אמצעי האיסוף המאתרים, המאכנים החוקרים אותה; תנועה ממקום למקום במהירות כזאת שלא תאפשר לאמצעי הפיקוד והשליטה לתת את פקודת האש המתאימה בזמן המתאים ולגבי המיקום הנכון. דוגמה נפוצה לרצון המטרה לשרוד, היא סוללת תותחים המדלגת מעמדה לעמדה כדי לא להיפגע מאש נגד סוללות של היריב. סוללה כזאת גם מפעילה אמצעי אש ופירוטכניקה, כדי ליצור רושם שהיא נפגעה כביכול, ומבצעת חלק גדול מן הירי שלה מתוך עמדות מבוצרות ומוגנות.

מדוע המטרה היא החוליה המחברת?

ככלל, אמצעי מערכת האש אינם חדלים ממלאכתם ואינם נמצאים בעמדת המתנה כזו או אחרת. כאשר צצה ועולה מטרה מיד יתאגד ציוות ייעודי לתקוף אותה. הציוות הזה יכול לבדוק בדרך-כלל מרכיבים שונים מכל תת-המערכות – ייצור אש, איסוף ופיקוד ושליטה. תהליך אופייני, הוא שגורם מודיעין מתת-המערכת פיקוד ושליטה מאתר את המטרה ומכוון לשם אמצעים נוספים, כדי לאמת, לוודא, לחקור ולאכן אותה. כששיתכנע אותו גורם בשלל המונח באמתחתו הוא יעביר את המידע למרכיב נוסף בתת-מערכת הפיקוד והשליטה – לגורם מחליט שבסמכותו להורות על תקיפה. הגורם הזה ירכיב את ציוות הקרב המתאים או את "חבילת התקיפה", בשפת המטרות, יורה על אמצעי השיגור, החימוש המתאים, כמותו, מיקום המטרה, שיטת הביצוע והאמצעי לבקרה ולהערכת הנזק. כל המרכיבים הללו יצוותו אד-הוק למשימת התקיפה הזו בלבד. בסיומה, יחזור כל אחד לעסוק במשימות אחרות. ניתן אפוא לומר, כי המטרה היא שיצרה את ציוות הכוח לצורך הבלעדי של תקיפתה. ברגע שהיא לא תתקיים, תתפרק חבילת התקיפה.

המשימה נעשית מורכבת יותר כאשר המטרה אינה מתוכננת מראש, אלא היא מטרה מזדמנת. הזריזות, המיומנות והמהירות הנדרשות יהיו גבוהות לאין ערוך מאלה הנדרשות לתקיפה מתוכננת ומתואמת מראש.

נקודות התורפה במערכת האש

במערכת תקיפת המטרות קיימות נקודות תורפה שונות – חלקן מובנות וצפויות להיות בכל מערכת באשר היא; חלקן ייחודיות למערכות עתירות טכנולוגיה; וחלקן, אולי העיקרי, קשור לגורם האנושי שאמור להסתגל לשיטת לחימה שאליה הוא אינו רגיל. זיהוי החולשות חיוני למיצוי מערכת האש.

תחום אמצעי הלחימה

בתחום אמצעי הלחימה קיימות כל החולשות הנובעות ממגבלותיהם של מערכות הנשק:

- * הרגישות היתרה של החימוש (בעיקר החימוש המונחה) לתנאי מזג האוויר, לתנאי הראות, לעננות, לעשן ולערפילים, מוכרת ואין צורך להסבירה.
- * החולשה הבאה, היא היכולת הטכנולוגית של אמצעי-הלחימה. גם אם נתאר שדה קרב סטרילי הרי שצירוף ההסתברויות לירי תקין של החימוש, לפגיעה במטרה, לחדירה מוצלחת של הרק"ם ולהשגת האפקט המתוכנן של החימוש ייתן יחס ירייה-פגיעה של לפחות שניים לאחד. התוצאה היא אפוא, שבתנאי לחימה סטרייליים ולא מופרעים, תוך הפגנת מיומנות גבוהה של כלל הגורמים, פחות ממחצית החימוש הנורה מממש את ייעודו.
- * נקודת התורפה השלישית בתחום הזה, היא אמצעי הנגד המפותחים כדי לנטרל את אמצעי הלחימה, ככל שחשיבותם ומשקלם היחסי עולים. במסגרת הזאת יש מקום חשוב לגורמים המשבשים את איסוף המידע. קל יחסית להונות את האדם שמאחורי המכונה, בעיקר בשל קוצר הזמן העומד לרשותו לקבלת החלטה אם לתקוף או לא. באותה מידה קשה לבצע בקרת נזקים טובה שתוכל להבטיח שלא תוקפים פעם שנייה את מה שכבר נפגע.
- הסימולציות הרבות הנעשות לחיזוי תוצאות תקיפה מביאות בחשבון בעיקר את הרמה הטכנית. יש להיזהר מההטיה המוגזמת לכיוון ההצלחה המתקבלת מנתוני חקר הביצועים ולקחת אותם בעירבון מוגבל.
- פיתוחם המתמיד של אמצעי התקיפה והעמדתם בחזית הטכנולוגיה הופכים אותם למסווגים לרוב האנשים. העובדה הזאת יוצרת מחד גיסא חשדנות וניכור, ומאידך גיסא, בורות. החשדנות גורמת לחשש מהתקרבות לנושא עד כדי התעלמות ממנו. הבורות גורמת לפיתוח ציפיות מוגזמות ולחוסר מיומנות בהפעלה הנדרשת. יש להביא זאת בחשבון כאשר מבקשים למצוא איוון במתח הנוצר בין הרצון למנוע חשיפה של אמצעי לחימה לבין הצורך להטמיע אותו כראוי.

פיקוד ושליטה

שרשרת הפיקוד בתחום תקיפת המטרות אינה המערכת הטבעית, המוכרת והמקובלת בצבא. יש להכירה, להבינה ולפעול על פיה. סוללת תותחים תקבל ותבצע פקודות אש מגורם שאינו מוכר לה ברשת האלחוט בלי לקבל את הפקודה מהרמה הממונה שלה – הגדוד. זאת, כשם שמוביל מבנה יקבל פקודות מגורם שליטה ולא דווקא ממפקד הטייסת שלו.

יצירת ציוותי קרב מזדמנים ולמשימות בודדות בתכיפות רבה, יוצרת את הבעיה העיקרית השנייה בתחום הפיקוד והשליטה. שרשרת הפיקוד הלא-שגרתית, המשתנה באופן תדיר והצורך לציית לגורמים לא מוכרים, תורמים אף הם לרגישות היתרה לכשל של תת-המערכת לפיקוד ולשליטה.

באופן הנפוץ והרגיל של מערכת תקיפת המטרות ממוקמים הרכיבים השונים שלה באתרים שונים. העובדה הזאת קובעת את התלות באמצעי קשר שונים עם כל הרגישות לשיבושם ולחסימתם.

נקודות תורפה במערכת

בכל מערכת קיימות נקודות תורפה, שכן היא מורכבת ממרכיבים רבים שביניהם קיימים יחסי גומלין היוצרים מצבים חדשים ומשתנים. כאמור, ריבוי המרכיבים במעגלים השונים, הצורך בתיאום ביניהם, התלות המוחלטת לעיתים שלהם זה בזה, יוצרים מערכת ביצועית הרגישה מאוד לתקלות, ולו גם הזעירות ביותר.

מעבר לכך, החוליה המחברת והיוצרת למעשה את המערכת, היא האויב. טבעו של האויב הוא לרצות לשרוד ולעשות כל אשר לאל ידו כדי לשבש את פעולתה התקינה של המערכת התוקפת אותו.

נקודת תורפה נוספת, הקיימת כמעט באופן מובנה במערכת, היא ההתקדמות הלא זהה של תת-המערכות שבה. התקדמות לא זהה גורמת לאי מיצוי ולבזבוז של תת-מערכת הנמצאת במצב מתקדם יותר. לדוגמה, אם אמצעי ייצור המטרות אינם מסוגלים לספק מטרות בקצב הפוטנציאלי של השמדת המטרות, אזי המערכת תישר קו עם החוליה החלשה שבה.

הגורם האנושי

חלק מהנקודות התורפה בתולדות בגורם האנושי צוינו כבר לעיל: המנהיגות הייחודית הנדרשת; פיקוד ושליטה; ניכור, בורות וחשדנות. ואולם, נקודת הכשל העיקרית, היא המיומנות הנדרשת להפעלת המערכת. המיומנות הנדרשת נחלקת למיומנויות טכנית,

טקטית ומערכתית. **המיומנות הטכנית** נמצאת ברמת הפרט, או צוות התותח, והיא הקובעת את יכולת המיצוי של הטכנולוגיה העומדת לרשות המערכת. **המיומנות הטקטית**, היא ברמת המסגרת ולא הרכיב הבודד. חלים עליה כללים ונקודות תורפה של מערכת רק במינן נמוך יחסית בשל הקומפקטיות שלה. ברמת המיומנות הנדרשת כאן, נבחין ביכולת למצות את היתרונות שמעניקים הקרקע וההפעלה בעיתוי המתאים ובמקום הנכון. נבחין גם ביכולת לזהות את המצב ואת השינויים החלים בו וביכולת לתת לו מענה אפקטיבי ורלוונטי. המיומנות הנדרשת כאן כבר אינה אישית אלא מיומנות של קבוצה.

מיומנות המערכת, היא הרמה השלישית של המיומנות הנדרשת. מערכת הפעלת האש ותקיפת המטרות על מורכבותה והרגישויות העיקריות שבה תוארה לעיל בהרחבה. התפוקה הנדרשת ברמה מערכתית היא בניית המערכת להפעלה מיטבית. לאחר שנבנתה המערכת, בין אם זו מערכת אורגנית, או משימתית, או שילוב של השתיים, נדרשת מיומנות להפעלה מוצלחת.

כיווני מענה

לדעתי, קיימים שני כיווני מענה בנושא מיצוי מערכי האש: האחד, בתחום אמצעי הלחימה; והאחר, בתחום שיפור המיומנות המקצועית בכל אחת מהרמות. **בתחום אמצעי הלחימה** יש לאמץ את העיקרון, שככל ששלושת המעגלים שצוינו לעיל יהיו קרובים פיזית זה לזה, ואלי אף מאוחדים, כך יגבר הסיכוי שהם יצליחו להוציא לפועל את מה שהם מיועדים לעשות ללא חיכוך מיותר. יש לשאוף אפילו לאחד פלטפורמות שיוכלו גם לשלוט, גם לאסוף ולחקור, גם לתקוף וגם לבקר את הנזק שנגרם עד כמה שניתן. צמצום פיזי של שלושת המעגלים יבטל או ינטרל חלק מנקודות התורפה הנובעות מבעיות הפיקוד והשליטה הייחודיות למערכת הזאת. הכיוון השני, והעיקרי לדעתי, הוא **רכישת מיומנות** בכל אחת משלוש הרמות הנידונות – הטכנית, הטקטית והמערכתית.

המיומנות הטכנית היא הרמה המובנת מאליה, ואין צורך להרחיב את הדיון בה. היא הרמה שבה כל לבנת יסוד מפעילה את האמצעי העומד לרשותה. אינני רואה ברמה הזאת בעייתיות מיוחדת, למעט הצורך בהגדרת הכשירות הטכנית של הצוות המדובר והשמירה עליה.

הרמה הטקטית משלבת מסגרות גדולות יותר, והיא מבוססת על הפעלה מוצלחת של הרמה הטכנית. ואולם, תפוקתה ומיצויה של הרמה הזאת הם בהכרח ובהבנת כלל הגורמים המשתתפים בקרב הזה. ברמה הזאת נכללים מרכיבים לא רק טכניים-

ביצועיים, אלא גם מרכיבים כמו: הערכת המצב; איתור ההזדמנויות; זיהוי המצבים המשתנים ומתן מענה להם; יכולת ההנעה של הפקודים; הכרת האמצעים השונים על יתרונותיהם ומגבלותיהם; הכרת האויב וזיהוי חולשותיו; קביעת העיתוי, המיקום ומינון התקיפה. הרמה הטקטית מאופיינת בעיקר במפקדים, האמורים מטבע הדברים להיות בקיאים באומנות המלחמה בהקשר הייחודי של הפעלת האש על כל מורכבותה.

המיומנות תבוא לידי ביטוי בעיקר במיון ובבחירת המפקדים המתאימים, בהכשרתם הראויה ובשמירה על כשירותם.

מיומנות ברמת המערכת קשה הרבה יותר להשגה. ברמה הזאת נמצאים כבר בעלי תפקידים רבים ממסגרות שונות ולא אורגניות, לעיתים, אפילו מזרועות שונות, כמו חיל-האוויר, מודיעין וחילות היבשה, המדברים בשפות ובמושגים שונים. להפרדה הארגונית מתלוות גם מערכות ממוכנות, שאינן מסוגלות לדבר זו עם זו. ברמה הזאת קיימים גם מפקדים שאינם בקיאים במערכת שעליה הם ממונים.

יש להשקיע את מרב המאמצים ברמה הזאת, בראש ובראשונה בהכשרת המפקדים, בתרגול מאתגר, קבוע ותכוף של המערכת הכוללת, תוך יציאה מנקודת הנחה, שנרכשו כבר המיומנויות ברמה הטקטית, ומכאן גם המיומנות הטכנית, של הלוחמים.

יש לצמצם ככל האפשר את מספר אנשים העוסקים בתחום הזה ברמה המערכתית, לא מטעמי סודיות, אלא כדי למצות ולרכז בהם את המשאבים היקרים הנדרשים לשימור כשירות המערכת. יש לשמר גרעין חזק של צבא מקצועי להפעלת המערכת, ולא להתבסס על ממלאי תפקידים אקראיים, המתחלפים לעיתים קרובות ומתאמנים לעיתים רחוקות. סוגיית המיומנות הולכת ומחריפה בשני המישורים – הרמה ורציפות העיסוק בתחום. ככל שעולים ברמה, נדרשת בקיאות רבה יותר והכרה והבנה עמוקות יותר. שילובם של חיילי מילואים, שזה אינו עיסוקם העיקרי והרצון, היא מגבלה משמעותית ברכישת המיומנות הנדרשת ובשמירתה.

את עוצמתו של צבא אפשר להגדיר כמכפלה של כמות באיכות חומרית ובאיכות לא חומרית.⁸ בהשלכה לענייננו, אפשר למנות את כמות האמצעים העומדים לרשותנו ולהכפיל אותה באיכות בת מדידה, כמו טווח הירי של כלי הנשק, כושר החדירה שלהם, השרידות וכדומה. האיכות הלא חומרית אינה מדידה, אבל בה טמון העיקר. זוהי האיכות המבטאת את התכנון, התפיסה, התחבולה, ניצול ההפתעה, היכולת לזהות מצב חדש ולתת לו מענה ועוד. הצלחת מערכת תקיפת המטרות מותנית בשכלול מתמיד ובשמירה על האיכות הלא חומרית – המיומנות בכל רמה.

הערות:

- ¹ אבי קובר. **הכרעה**, מערכות, תל אביב, 1996, עמ' 88.
- ² אדוארד לוטוואק. **אסטרטגיה של מלחמה ושלום**, מערכות, תל אביב, 2002, עמ' 127-128 (להלן: לוטוואק, 2002).
- ³ ראו: **"הלם ומורא – השגת שליטה מהירה"**, תוה"ד, אוגוסט 2002.
- ⁴ **לוטוואק**, 2002, עמ' 100.
- ⁵ **שם. שם.**
- ⁶ **שם**, עמ' 103.
- ⁷ ההנעה לכתיבת מאמר הזה באה מצד קציני פו"ם 'ברק' מחזור י"ד, ועל כך אני מודה להם מאוד. בתרגילים השונים בקורס הסתמכו הקצינים המתרגלים על מערכי האש השונים והיכולות שלהם, עד כדי ניוון החשיבה הטקטית של כוחות מתמרנים ושילוב האש עימם. זאת בלי שהייתה לכך הצדקה מקצועית סבירה.
- ⁸ ד"ר מיכאל הנדל. **"ארצות הברית – עוצמה צבאית בלתי מאוזנת"**, בתוך: צבי עופר ואבי קובר (עורכים), **איכות וכמות – דילמות בבניין הכוח הצבאי**, מערכות, תל אביב, 1985, עמ' 102.

רשימת מקורות

1. אוברי ריצ'ארד. **למה ניצחו בעלות הברית**. תרגום מאנגלית: ד"ר עמוס כרמל. הוצאת 'דביר, ת"א, 1999.
2. אלשאזלי, פריק סעד אלדין. **חציית התעלה – זיכרונות הרמטכ"ל המצרי במלחמת יום הכיפורים**. תרגום מאנגלית: יורם שדה. מדינת ישראל. משרד הביטחון. 1987.
3. אמברוז סטיבן. **יום הפלישה – הנחיתה בנורמנדי, המבצע האמפיבי הגדול בהיסטוריה**. מאנגלית: מרדכי ברקאי. זמורה-ביתן, מוציאים לאור. אור יהודה. 2002.
4. ביוור אנטוני. **נפילת ברלין-1945**. מאנגלית: אריה חשביה. יהושע אורנשטיין הוצאת ספרים יבנה בע"מ, תל אביב, 2003.
5. בן-גוריון דוד, **צבא וביטחון**. צה"ל, הוצאת 'מערכות', ת"א, אוקטובר 1955.
6. ברקן נמרוד, **הצגת תפיסת ביטחון לאומי במדינות שונות: סקירה השוואתית**.
7. גורדון שמואל. **קשתו של פאריס – טכנולוגיה, דוקטרינה וביטחון ישראל**. ספרית פועלים, הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר. ת"א. 1997.
8. גיחון מרדכי. **"נפוליאון בארץ ישראל"**. עורך: אפי מלצר. הוצאת 'אפי מלצר בע"מ – מחקר צבאי, עיתונאות והוצאה לאור'. רעות. 2003. פרק ב' – הצבאות הלוחמים, עמ' 23 – 29.
9. גת עזר, **מקורות המחשבה הצבאית המודרנית – ספר ראשון: מתקופת ההשכלה עד קלאוזביץ**, צה"ל, הוצאת 'מערכות'/משרד הביטחון – ההוצאה לאור, ת"א, 2000.
10. גת עזר, **התפתחות המחשבה הצבאית במאה העשרים**, תרגום מאנגלית: עמנואל לוטס, צה"ל – הוצאת 'מערכות'/משרד הביטחון – ההוצאה לאור, ת"א, 2002.
11. דורמן מנחם, **צבא אזרחים – מקיאוולי ואמנות המלחמה**, הוצאת 'מערכות',

- ת"א, ינואר 1965.
12. הוכבאום יוסי (מתרגם), **תפיסות ותורות בצבאות העולם – ארצות-הברית. תפיסה להפעלת כוח בין זרועי עתידי**. צה"ל. אמ"ץ/תוה"ד. אוקטובר 2002.
13. הנטינגטון סמואל, **התנגשות הציביליזציות**, תרגום: דוד בן מנחם, הוצאת שלם, ירושלים, 2003.
14. הרכבי יהושפט. **מלחמה ואסטרטגיה**. צה"ל. הוצאת 'מערכות'/משרד הביטחון. הדפסה רביעית. אוגוסט 1994.
15. הרלן ק' אולמן וגיימס פ' וייד. **הלם ומורא – השגת שליטה מהירה**. הוצאת האוניברסיטה לביטחון לאומי (NDU). דצמבר 1996. תורגם לעברית והוצא לאור ע"י: צה"ל מטכ"ל – אמ"ץ/תוה"ד. אוגוסט 2002.
16. ואלך יהודה. **תורות צבאיות – התפתחותן במאות ה-19 וה-20**, צה"ל. הוצאת 'מערכות'. משרד הביטחון – ההוצאה לאור. מהדורה שלישית. 1980.
17. זוק דייוויד, הייאם רובין. **קיצור תולדות המלחמות**. תרגם מאנגלית: אריה חשביה. הוצאת 'מערכות'. הספר יצא בארצות-הברית בשנת 1966, בישראל בשנת 1981.
18. טופלר, אלווין והייד. **"מלחמה ואנטי מלחמה"**. מאנגלית: אבנר גפני. ספריית מעריב, אור יהודה. 1994.
19. יעלון (בוגי) משה, מוביל צוות חשיבה מטכ"לי, **"בחינת מפקדת הפיקוד המרחבי"**, מסמך פנימי של צה"ל.
20. כהן א' אליוט. **הפיקוד העליון – אנשי צבא או מדינאים – מי ינהיג במלחמה?**. תרגום מאנגלית: ברוך קורות. סדרת מנהיגות, ספריית המרכז הישראלי לניהול. משרד הביטחון – ההוצאה לאור. תל אביב. 2003.
21. כהן דני, סא"ל (מיל'), **בניין הכוח בצה"ל – מסגרת מושגית**. צה"ל.
22. כהן סטיוארט. **"צה"ל – חלופות לבניין הכוח"**. בתוך: חגי גולן (עורך). **מרקם הביטחון – סוגיות בביטחון ישראל בעשור השישי לקיומה**. צה"ל, הוצאת 'מערכות'. ת"א. 2001.
23. לוטוואק אדוארד. **אסטרטגיה של מלחמה ושלום**. תרגום: מיכאל גוגנהיימר. צה"ל. 'מערכות'. משרד הביטחון-ההוצאה לאור. ת"א. 2002.
24. לוטוואק אדוארד, **האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית**. תרגום: אל"ם (מיל') ברוך קורות. הוצאת 'מערכות', צה"ל, משרד הביטחון-ההוצאה לאור. 1982.
25. לידל-הארט ב.ה., **מדוע איננו לומדים מן ההיסטוריה**, תרגום: יורם שדה,

- הוצאת 'מערכות', משרד הביטחון-ההוצאה לאור, ת"א, הדפסה שנייה – אוגוסט 1992.
26. מאקיאולי ניקולו, **כתבים פוליטיים – עיונים, הנסיך**, תרגום, מבוא וביאורים: אפרים שמואלי, הוצאת שוקן, ירושלים ות"א, 1985.
27. מאקיאולי ניקולו, **על אמנות המלחמה**, תרגום מאיטלקית: מנחם דורמן, צה"ל, הוצאת 'מערכות', ת"א, אוקטובר 1964.
28. מה"ד/תו"ל. **"תצפית מס' 6: מבנה הפיקוד העליון בצבאות העולם**. ינואר 1986.
29. נווה שמעון. **אמנות המערכה – התהוותה של מצוינות צבאית**. תרגום: מיכאל גוגנהיימר. צה"ל. 'מערכות'. משרד הביטחון – ההוצאה לאור. תל אביב. 2001.
30. סון טסו. **חכמת המלחמה**. תרגום: אפרים ברוידא. צה"ל, הוצאת 'מערכות', משרד הביטחון-ההוצאה לאור, מהדורה חמישית 1988.
31. סוקניק עברי משה. **"האם לקחי קוסובו מפשרים ירידה בלחימת התמרון המסורתית ביבשה"**. 'מערכות' 368. דצמבר 1999.
32. סעדיה עמיאל, **"הגנה קונבנציונאלית בתנאי נחיתות מספרית"**, 'מערכות' 265. ספטמבר 1978, עמ' 2-6.
33. סקייס ה. רוברט. **ניצחון ודאי במדבר**. תרגום, ביאור ועריכה: ד"ר יגאל אייל. צה"ל, מחלקת היסטוריה. 1997.
34. עופר צבי. אבי קובר. (עורכים). **איכות וכמות – דילמות בבניין הכוח הצבאי**. הוצאת 'מערכות'. צה"ל. משרד הביטחון-ההוצאה לאור. ת"א. 1985.
35. עמידור בני, **עקרונות ארגון צה"ל – טיוטה**.
36. פרידריך הגדול. **הוראות למצביאים**. עריכה מדעית: אל"ם (מיל') פרופ' יהודה ואלך. תרגום מגרמנית: אליקים ואלך. הוצאת 'מערכות', צה"ל, משרד הביטחון – ההוצאה לאור. 1979.
37. קובר אבי, **הכרעה – הכרעה צבאית במלחמות ישראל-ערב 1948-1982**, צה"ל. הוצאת 'מערכות'. משרד הביטחון – ההוצאה לאור. מהדורה שנייה. ת"א. פברואר 1996.
38. קיגן ג'ון. **תולדות הלחימה**. תרגום מאנגלית: מרדכי ברקאי. דביר, הוצאה לאור. תל-אביב. 1996.
39. קסטלאן ז'ורז', פרופ'. **דברי ימי הצבאות**. תרגום: אריה חשביה. הוצאת ספרים מ. מזרחי. ת"א. 1970.
40. קרס משה, ד"ר. **הלוגיסטיקה במערכה**, צה"ל, הוצאת 'מערכות'/משרד הביטחון

- ההוצאה לאור, תל אביב 2002.
41. רוג'ר אשלי לאונרד. **על המלחמה: מדריך קצר לקלאוזביץ**. צה"ל, 'מערכות' / משרד הביטחון-ההוצאה לאור. תרגום: ד"ר עמנואל לוטם. ת"א. 1977.
42. שטייניץ יובל, ח"כ, ד"ר. **"הים כעומק האסטרטגי של ישראל"**. 'מערכות' 383. מאי 2002. עמ' 6-11.
43. שלח עפר. **המגש והכסף – מדוע דרושה מהפכה בצה"ל**. 'כנרת, זמורה-ביתן – מוציאים לאור'. אור יהודה. 2003.
44. שרביט משה, אל"ם. **"מוכנות הצבא – ניתוח מושגי"**. בתוך: 'מערכות'. גיליון 370. אפריל 2000.
45. תמרי דב, תא"ל, מיל'. **"תפיסת הביטחון של ישראל"**. מסמך פנימי של צה"ל.
46. **"2002 — Defense of Japan"**. Published by Japan Defense Agency. August 2002. Translated into English by Urban Connections
47. Andresky Stansilav. **"Military Organization and Society"**. Routledge & Kegan Paul LTD. London. 1968
48. Cohen A. Eliot. **"Citizens and Soldiers. The Dilemmas of Military Service."** Cornell University Press. London. 1985
49. Gen. Carel von Clausevits. **"On War."** Translated by Colonel J.J. Graham. Fourth Impression. London, New York. 1940
50. Public Law 99 — 433 — Oct. 1, 1986. Goldwater — Nichols Department of Defense Reorganization Act of 1986
51. USA. Department of Defense. **"Transformation Planning Guidance"**. April 2003
52. Dupuy Trevor, Grace Hayes, Andrews John. **"The Almanac of World Military Power"**. R.R. Bowker Company. N.Y & London. 1974
53. Binnenedijk Hans, editor. **"Transforming America's Military."** N.D.U. Press. Washington D.C. 2002
54. USA. DOD. **"Joint Operations Concepts."** November 2003
55. **"China's National Defense in 2002"**. Information Office of the People's Republic of China. Beijing. December 2002
56. **"Defense White Paper 2000"**. The Ministry of National Defense, The Republic of Korea
57. Moskos C.C., Williams J.A., Segal D.R. **"The Postmodern Military — Armed**

Forces after the Cold War". Oxford University Press. NY. 2000

.Payne L. James. **"Why Nations Arm."** Basil Blackwell LTD. NY. 1989 .58

ראיונות

- א. אל"ם (מיל') איתמר יער, לשעבר נספח צה"ל בבריטניה.
- ב. אל"ם (מיל') נמרוד רן, לשעבר בנציגות צה"ל בארה"ב.
- ג. Col.a.(ter) s.SM Alessandro Veltary. Defence Attache. Emmbassy of Italy in Israel.
- ד. תא"ל (מיל') בנקלר ראובן, לשעבר נספח צה"ל בגרמניה.
- ה. תא"ל (מיל') גוזל יחיאל, לשעבר נספח צה"ל בצרפת.
- ו. הנספח הצבאי הבריטי בצה"ל — col. TOM FITZALAN HOWARD.
- ז. הנספח הצבאי, הימי והאווירי של סין בצה"ל — Senior Colonel LUO ZONGWU.
- ח. Colonel Roger S.Bass. Army Attache. Embassy of the United States of America.

העיסוק בתחום בנין הכוח מהווה משלים לעיסוק היום - יומי והשוטף של הפעלה הכוח, כשני חלקים המזינים והניזונים אחד מהשני ושאר מהווים פעילות צדדים שונים של אותו מטבע - הארגון הצבאי ואפן חפיקדו למימוש יעדיו.

הספר "עיונים בחורח בנין הכוח הצבאי", מבסס חשחית רחבה של דיון חיבורטי - עיוני בנושא, כבסיס ללימוד, הבנה והעמקה בסוגיח הקשורות בבנין הכוח, כחלק מהחשחית המשמשת לקבלת החלטות מעשיות בתחום. חאל זיגדון מציג בהרחבה את עמדותיהם של הוגים צבאיים וכן סוקר את חפסית הביטחון הלאומי ובנין הכוח במדינות שונות, באסופה של מאמרים כתובים היטב.

רב אלוף במיל' משה יעלון על הספר

חח אלוף במיל' יעקב זיגדון הוא מוסמך אוניברסיטת חיפה במדעי המדינה. את עיקר שנות שירותו בצה"ל עשה בחפקידי פיקוד והדרכה בחיל החוחחנים. בחפקידי האחרונים היה ראש מטה פיקוד המרכז ומפקד המכללה לפיקוד ומטה כללי, והוא נושא בחפקיד בכיר במילואים.